

BELARUS–O‘ZBEK

ILMIY-METODIK JURNALI

Белорусско-Узбекский научно-методический журнал
Belarusian-Uzbek scientific and methodological journal

Muassis:

GRI tadqiqot instituti

2025

2-son

Jurnal 2021-yil iyul oyidan chiqa boshlagan

O'zMAA tomonidan 2021-yil 3-sentabrda ro'yxatga olinib, 1157-raqamli guvohnoma berilgan, 15 iyul 2024 yil №320109-sonli guvohnoma asosan jurnal muassisi GRI tadqiqot instituti belgilangan. Свидетельство о государственной регистрации №1157 от 09.03.2021 выдано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента РУз.

OAK Rayosatining 2023 yil 30 sentabrdagi 343/2-son qaroriga asosan PEDAGOGIKA fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy natijalar bo'yicha dissertasiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

В соответствии с постановлением Президиума ВАК №343/2 от 30 сентября 2023 года журнал включен в список национальных научных изданий, рекомендуемых для публикации основных научных результатов диссертаций на соискание ученых степеней докторов философии (PhD) и докторов наук (DSc) по педагогическим наукам

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

Международный научно-методический журнал
International scientific and methodical journal

TOSHKENT

MUNDARIJA

1. Artikova M., Xudoyberdiyeva Sh. EKSPERIMENTAL YONDASHUV ASOSIDA SINFDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR O'RNI	5
2. Saydaliyev A.I. TARIX FANI O'QITUVCHILARINING O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI TARBIYALASH MISSIYASI	11
3. Il'yasova D. KITOB MUTOLAASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI	15
4. Ne'matov F. O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILAR TA'LIMIDA O'QITUVCHI VA OTA-ONALAR O'RTASIDAGI O'ZARO HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH: BOSHQARUV USULLARI VA DIAGNOSTIKA	19
5. Po'latova K. BOSHLANG'ICH SINIF INKLYUZIV TA'LIMIDA GEOMETRIK MASALALAR ORQALI AQLIY RIVOJLANISHNI QO'LLAB-QUVVATLASH	23
6. Jalilova G. THE IMPACT OF PAIR-ASSESSMENT IN FLIPPED CLASSROOM ON IMPROVING SPEAKING COMPETENCE	30
7. Kodirov I. OLIY TA'LIM DASTURIDA TALABALARNI ALOHIDA MAQSADLARGA ERISHISH DARAJASINI DUAL VA AN'ANAVIY O'QITISH KESIMIDA BAHOLASHNING SOTSIOLOGIK TADQIQOTLAR NATIJALARI	36
8. Karimov B. JISMONIY TARBIYANING PSIXOLOGIK VA IJTIMOY RIVOJLANISHGA TA'SIRI	42
9. Ibroximov Farxodjon Anvarjon o'g'li FALSAFIY FANLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR	46
10. Charos M. DASTURLASHNING MAKTAB O'QUVCHILARI ALGORITMIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI	53
11. Mamadaliyev K. TALABALARNING IJODKORLIK FAOLIYATINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TAKOMILLASHTIRISH	57
12. Muxammadiyeva X. UMUMIY O'RTA TA'LIM PEDAGOGIK JARAYONIDA PAYDO BO'LADIGAN IXTILOF VA NIZOLARNING MOHIYATI, SABABLARI, PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	62
13. Umaraliyeva M. INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARI O'QITUVCHILARINING KASBIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS	68
14. Nizomxonova N. MAKTAB VA MUZEYLAR – MA'NAVIYAT MASKANI: O'QUVCHILAR TARBIYASIDA HAMKORLIKNING O'RNI	73
15. Usmonov N. TALABALARNING MANTIQIY FIKRLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI	80
16. Obidov A. IMOM G'AZZOLIY QARASHLARIDA BAG'RIKENGLIK G'OYASINING SHAXS PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI	85
17. Jumanova O. BIRINCHI SINIF O'QUVCHILARINI MAKTABDAGI O'QUV-TARBIYA MUHITIGA MOSLASHTIRISHDA "ILM YO'LI" VARIATIV DASTURI VA BIRINCHI SINIF O'QUV MASHG'ULOTLARINING BOG'LIQLIK VA FARQLI JIHATLARINING TASNIFI	94
18. Rajabova M. MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS MEXANIZMLARI	100

19. Nizomxonov S. AXBOROT TEXNOLOGIYALARI KASBIY SOHALARGA TAYORLASHDA O'QUVCHILARNING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MUOMMOLARI	105
20. Sa'dullayeva S. MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	110
21. Sharipova N. BIOLOGIYANI O'QITISHDA EVRISTIK YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH SHAKLLARINING XUSUSIYATLARI	113
22. Abduvaxobova Sh. INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIM O'QUVCHILARINING AXBOROT MUHITINI RIVOJLANTIRISH	119
23. Ochilov Sh. TEXNOLOGIYA FANIDA O'QUVCHILARGA SUV TEJOVCHI QURILMALARNI FANLARARO O'QITISH METODIKASI.....	123
24. Tasheva N.	128
BOLALARDA KOMPYUTER QARAMLIGINING OLDINI OLISH BO'YICHA PEDAGOG VA OILA O'RTASIDAGI O'ZARO HAMKORLIK	128
25. Dusyarov X.Ch., Imanov B.B. METALLARGA ISHLOV BERISH BO'YICHA KASBLARGA OID MATERIALLAR TAHLILI	133
26. Ibraimov X. OILA INSTITUTINI RIVOJLANISHIDA QADRIYATLARNING O'RNI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA.....	139
27. Xujayarova N. INKLYUZIV TA'LIMINING E'TIROF ETILISHI VA ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	143
28. Abbralova Z., Abbralova M. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING SANOGEN TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA O'QITUVCHINING O'RNI	147
29. Zokirov U.M. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARINING SOG'LIK-SALOMATLIGI, JISMONIY RIVOJLANISHI VA JISMONIY TAYYORGARLIGINI MONITORING QILISHNING DOLZARBLIGI.....	151
30. Zufarova Dildora Rustamov	155
NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM MENEJMENTINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	155
31. Artikbayev A., Xatamov M., Fayzullayev Sh.O', Safarov T.N. GEOMETRIYA FANINING ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI	161
32. Djamilova N. MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNI KASBLAR BILAN TANISHTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASINI O'RGANISH.....	168
33. Курбанова М.А, Муминова З.Г. ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В КИНОИСКУССТВЕ ДУЭЛЬНОГО МОТИВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКИХ КЛАССИКОВ (К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ СЮЖЕТНОЙ СИТУАЦИИ ДУЭЛИ В ШКОЛЕ).....	173
34. Хушназаров Ф.Р. ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ТАЪЛИМИНИНГ ДАСТУРИЙ-МАЗМУНИЙ ТАЪМИНОТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ПЕДАГОГИК ТАЛАБЛАРИ.....	182
35. Maraimova M. IJTIMOIY YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORINI MENEJERLIK KO'NIKALARINI SHAKLLANTIRISH.....	190
36. Эгамбердиев С. НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ УМНОЖЕНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ	194
37. Абдуфаттохова М.Б. ЁШ ЎҚИТУВЧИНИНГ КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАЙДИГАН УСТОЗ-ШОГИРДЛИК ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	198

38. Xurvaliyeva T.L.	
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIYLASHUV MUAMMOLARI	203
39. Хашимова М.К.	
ТУЛА ЎЗЛАШТИРИШ ҲОЯСИ ВА УНГА ЭРИШИШ ЙЎЛЛАРИ	207
40. Zaripov L.R., Samandarova M.Q.	
KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA TALABALAR MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING METODIK ASOSLARI	216
41. Xusanov A.B.	
KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALAR KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH (KEYS TEXNOLOGIYASI ASOSIDA)	221
42. Egamova G.I.	
INTEGRATIV YONDASHUV TUSHUNCHASI, UNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI VA TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI	227
43. Eshkuvatova D.F.	
O'ZBEK VA RUS MADANIYATIDA «DO'STLIK» KONSEPTINING QIYOSIY TAHLILI	232
44. Qalandarov H.K.	
OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI	235
45. Usmanova G.U.	
RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA UYUSHMAGAN YOSHLARNI KASB HUNARGA ORGATISH	239

EKSPERIMENTAL YONDASHUV ASOSIDA SINFDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR O‘RNI

Artikova Muxayohon

*Pedagogika fanlari doktori, professor
Andijon davlat pedagogika instituti*

Xudoyberdiyeva Shoxsanamxon

Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiya haqida tushuncha va uning turlari berilgan shu bilan birga ta'limdagi ahamiyati ko'rsatilgan. Raqamli texnologiya va undan foydalanish samaralari haqida olimlar fikrlari keltirilgan. Raqamli texnologiyadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda foydalanish yo'llari ko'rsatilgan. Bir qator platforma va ilovalar nomlari izohlar bilan havola qilingan. Ushbu platforma va ilovalardan qay maqsadda foydalanish mumkinligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiya, sinfdan tashqari ishlar, mobil ta'lim, bulutli texnologiyalar, onlayn-kurslar, veb-kvest.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПОДХОДА

Артыкова Мухайёхон

*Доктор педагогических наук, профессор
Андижанский государственный педагогический институт*

Худойбердиева Шохсанамхан

Андижанский государственный университет

Аннотация: В статье дается представление о цифровых технологиях и их типах, а также подчеркивается их важность в образовании. Представлены мнения ученых о цифровых технологиях и эффектах их использования. Ряд названий платформ и приложений упоминаются в аннотациях. Указано, для каких целей могут использоваться эти платформы и приложения.

Ключевые слова: Цифровые технологии, внеклассная работа, мобильное обучение, облачные технологии, онлайн-курсы, веб-квесты.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN ORGANIZING EXTRACURRICULAR EDUCATION BASED ON AN EXPERIMENTAL APPROACH

Artikova Mukhayyokhon

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Andijan State Pedagogical Institute*

Khudoiberdieva Shokhsanamkhan

Andijan State University

Annotation: This article provides an understanding of digital technology and its types, as well as its importance in education. The opinions of scientists about digital technology and the effects of its use are presented. A number of platform and application names are referenced with explanations. It is indicated for what purpose these platforms and applications can be used.

Key words: Digital technology, extracurricular activities, mobile learning, cloud technologies, online courses, web quest.

So'nggi yillarda zamonaviy raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi nafaqat ta'lim dasturlarini, balki ta'lim tizimi mazmuni va mohiyatini takomillashuvining ajralmas qismiga aylandi. Raqamlashtirish va globalizatsiya sharoitida ta'lim tizimiga kirib

kelayotgan texnologiyalar talabalar uchun noyob imkoniyatlar yaratadi, ta'limni jamiyat va mehnat bozori talablariga moslashishga yordam beradi. Zamonaviy raqamli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari nafaqat o'qitish usullarini o'zgartiradi, balki talabalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishni ham o'zgartiradi. Ta'lim texnologiyalaridagi evolyutsiya maktab fanlari sohasiga ham ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda o'qitish mazmunida emas, balki ta'lim muhitida va mazmun qanday taqdim etilishida o'zgarishlar yuz berdi.

Zamonaviy mehnat bozori yuqori malakali kadrlarga ehtiyoj tug'dirdi, shuning uchun ta'lim muhitida innovatsion texnologiyalardan foydalanish dolzarb bo'lib qolmoqda. Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar bilan ishlashni biluvchi bitiruvchilar zarur. Ta'lim muassasasining ustuvor vazifalaridan biri nafaqat talabalar nazariy bilimlarni olishlari, balki axborot texnologiyalaridan foydalana bilish qobiliyatlarini rivojlantirishdir; mustaqil ravishda ma'lumot to'plash va tahlil qilishni o'rganishdir.

Raqamli texnologiyalarni qo'llash shuningdek, ta'lim jarayonida o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi rollarni o'zgarishiga olib keladi. O'qituvchilar nafaqat bilim manbai bo'lish bilan birga, balki o'qishda murabbiylar va yordamchilar sifatida ham xizmat qiladilar, bu esa muloqot va hamkorlikka e'tiborni kuchaytiradi. Bunday yondashuvning istiqbollari aralash ta'limning ortib borayotgan mashhurligida namoyon bo'lmoqda, bunda onlayn va oflayn formatlar birlashtirilgan. Bu texnologiyalarni talabalar sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish faoliyatini qo'llab-quvvatlash sifatida ko'rib chiqish yangi jalb qilish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, jamoaviy ishlarni tashkil etish, bilim almashish va axborotni izlash uchun onlayn platformalardan foydalanish sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish faoliyati uchun yangi ufqlarni ochadi.

Yuqori texnologiyali darsliklar bilan bir qatorda, universitetlarda raqamli texnologiyalarni keng tarqatish zarur.

Raqamli ta'lim texnologiyalari - bu o'quv jarayonini tashkil qilishning innovatsion usuli bo'lib, u ko'rsatkichli elektron tizimlarni qo'llashga asoslangan. Raqamli texnologiyalarni qo'llashning maqsadi ta'lim jarayonining sifatini va samaradorligini oshirish, shuningdek, talabalar uchun muvaffaqiyatli ijtimoilashuvni ta'minlashdir.

Amaliyotchilar axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi mantiqliligini tahlil qilmoqdalar, bu jarayonda an'anaviy vositalardan voz kechish uchun hali erta ekanligini ehtiyotkorlik bilan ta'kidlaydilar va eng yaxshi klassik va raqamli amaliyotlarning optimal aralashuviga urg'u beradilar.

So'nggi bir necha yil ichida raqamli texnologiyalarni qo'llash masalasi ilmiy maqolalar va tadqiqotlarda keng yoritildi. Raqamli texnologiyalar bilan bog'liq ta'lim sohasidagi masalalar bilan M.I. Makseenko, L.V. Shmelkova, E.L. Vartanova, S.S. Smirnov, A. Marey, L.V. Orlova, A.Yu. Uvarov va boshqa olimlar shug'ullangan. A.Yu. Uvarovning ta'kidlashicha, raqamli texnologiyalarni qo'llash "sinergetik" yangilanishlar bilan birgalikda amalga oshirilishi kerak. Bunday yondashuv ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga imkon beradi.

L.V. Shmelkova fikricha, raqamli maydonga mos kadrlarning ustuvor sifatlaridan biri shaxsning raqamli texnologiyalarni bilishi va ularni professional faoliyatda samarali ishlata bilishidir. S.S. Smirnov, E.L. Vartakova va M.I. Makseenko raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonining boshqaruv, madaniy, xulq-atvor va infratuzilma komponenti sifatida ko'rib chiqadi.

Ta'lim tizimidagi raqamli texnologiyalarga ehtiyojning ko'plab sabablari orasida sinfdan tashqari ishlarni to'g'ri tashkil etish masalasi ham o'rin olgan. Shuning uchun, talabalarni ushbu faoliyatga tayyorlash maqsadida o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan raqamli ta'lim texnologiyalari faol ravishda joriy etilmoqda, bu esa talabalar o'qishida qismlarni o'z vaqtida bartaraf etish uchun imkon yaratadi.

Raqamli texnologiyalar orqali talabalarni sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish faoliyatiga tayyorlash imkoniyatlari orasida quyidagilar ajratilib ko'rsatiladi:

- vazifalar va materiallarni o'rganishda mobillikning oshishi;

- talabalar motivatsiyasining oshishi;
- ta'lim jarayonining individualizatsiyasi;
- materiallarning ko'rsatkichlilik darajasining oshishi;
- tezkor aloqa o'rnatish;
- talabalar uchun vazifani bajarandan so'ng natijalariga darhol kirish imkoniyatini ta'minlash.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini kuzatishga, har bir sinfdan tashqari ishlar ishtirokchisiga individual ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishga, tayyorgarlik darajasiga muvofiq vazifalar berishga imkon beradi va shu orqali o'qitish sifatini oshiradi.

Raqamli vositalardan foydalanish sharoitlarni yaratishga yordam beradi, bu esa ishtirokchining sinfdan tashqari ishlarda faol subyektga aylanishini ta'minlaydi. U passiv qabul qilishdan faol harakatlarga o'tadi va vazifalarni bajarishga jalb etiladi.

Maqolaning maqsadi raqamli ta'lim texnologiyalarining sinfdan tashqari ishlarni to'g'ri tashkil etish imkoniyatlarini ochib berishdir.

Vazifani belgilash. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish zarur:

- Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda raqamli ta'lim texnologiyalarining rolini aniqlash;
- Asosiy raqamli ta'lim texnologiyalarini va ularning sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda qo'llanilishini ko'rib chiqish.

Asosiy raqamli texnologiyalar orasida quyidagi turlari ajratib ko'rsatish mumkin: mobil ta'lim, bulutli texnologiyalar, onlayn-kurslar va veb-kvest.

Hozirda mobil ta'lim texnologiyasi ta'lim sohasida eng mashhur bo'lib qolmoqda. Ularning qo'llanilishi xususan, sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda qulay va samarali hamkorlik qilishni ta'minlaydi. Faoliyat jarayonidagi ishtirokchilar masofadan material almashishlari mumkin. Mobil ta'lim texnologiyasi vositalari sifatida **Duolingo, Khan academy, Quizlet, ClassDojo, Kahoot, Seesaw, Uchi.ru kabi mobil ilovalar va saytlarni keltirish mumkin.**

Duolingo-bu mobil ilova xorijiy tillarni o'rganish uchun mo'ljallangan. Foydalanuvchilar gamification usuli yordamida til o'rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv tarzda amalga oshiradilar.

Khan Academy-foydalanuvchilarga matematikadan, fanlardan, tarixdan va boshqa fanlardan bepul darslar taklif qiluvchi mobil ilova. Ilovada videolar, testlar va amaliy mashqlar mavjud.

Quizlet-o'quvchilar uchun mobil ilova bo'lib, unda o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash uchun kartochkalar, teste va o'yinlar mavjud. Foydalanuvchilar o'zlarining o'quv materiallarini yaratish imkoniga ham ega.

ClassDojo-o'qituvchilar, talabalar va ularning ota-onalari o'rtasidagi aloqa va hamkorlikni kuchaytirishga yordam beruvchi mobil platforma. O'qituvchilar darslarda muvaffaqiyatli faoliyatni kuzatishlari va ota-onalar bilan tezkor xabar almashishlari mumkin.

Kahoot! – o'quvchilar uchun o'yinlashtirilgan ta'lim platformasi. O'qituvchilar o'z darslarida interaktiv savol-javob sessiyalarini o'tkazish uchun shunday mobil ilovadan foydalanishlari mumkin.

Seesaw-bu mobil platforma o'quvchilar uchun portfelni yaratish va ular o'z ijodiy ishlari bilan bo'lishish imkoniyatini beradi. O'qituvchilar va ota-onalar talabalarning rivojlanishini kuzatishlari uchun aloqani osonlashtiradi.

Bulutli texnologiyalar qulay tarmoq kirishini ta'minlaydi, katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlashga imkon beradi va minimal boshqaruv kuchlari bilan foydalanishga imkon beradi, ya'ni bulut ma'lumotlarni taqsimlash, qayta ishlash va saqlash imkonini beradi.

Google Drive-bu fayl saqlash va baham ko'rish xizmatidir. Foydalanuvchilar hujjatlarni, rasmlarni, videolarni va boshqa ma'lumotlarni bulutda saqlab, ularga har qanday qurilmadan kirishlari mumkin.

Dropbox-raqamli fayllarni bulutda saqlash va ularni boshqalar bilan baham ko'rishga imkon beruvchi xizmat.

Microsoft OneDrive-Microsoft kompaniyasining fayl saqlash va bulutli xizmati bo'lib, foydalanuvchilarga ofis dasturlarida yaratilgan hujjatlarni bulutda saqlash imkonini beradi.

Amazon Web Services (AWS)-bu kompaniya tomonidan taqdim etiladigan keng qamrovli bulutli xizmatlar to'plami bo'lib, serverlar, saqlash, ma'lumotlar bazalari, mashinani o'qitish va boshqa ko'plab xizmatlarni o'z ichiga oladi.

Salesforce-bulutli CRM (Customer Relationship Management) platformasi bo'lib, kompaniyalarga mijozlar bilan aloqalarni boshqarishda yordam beradi.

Adobe Creative Cloud-adobe kompaniyasi tomonidan taqdim etilgan sog'lom va qobiliyatlar bilan to'ldirilgan bulutli ilovalar to'plami, bu foydalanuvchilarga grafik dizayn, video tahrirlash, fotosuratlar tahriri va boshqa ko'plab ishlar bilan shug'ullanish imkonini beradi.

Zoom-onlayn videokonferensiyalar o'tkazish uchun bulutli xizmat. Bu platforma turli xil masofaviy uchrashuvlar, vebinarlar va dasturiy taqdimotlar o'tkazish imkonini beradi.

Slack-jamoaviy aloqa va hamkorlik platformasi, bu ish joyida jamoalar o'rtasida muloqot qilishni osonlashtiradi.

Microsoft Azure-Microsoft kompaniyasining bulutli hisoblash platformasi, u har xil xizmatlar va resurslarni, jumladan, dasturlash, saqlash va tarmoq resurslarini taqdim etadi.

Canva-grafik dizayn uchun bulutli platforma, u foydalanuvchilarga turli xil maketlar va dizaynlarni yaratishga imkon beradi.

Shunday qilib, ushbu texnologiya orqali talabalar va o'quvchilar masofadan guruh, jamoaviy faoliyatni amalga oshirishlari mumkin. Misol uchun, talabalar tomonidan guruh, tadqiqot loyihalarini, hisobotlarni va taqdimotlarni yaratishlari mumkin, bu yerda har bir o'quvchi o'zining ta'limiy ishining bo'lagiga javobgar, lekin boshqa bloklarni tahrir qilish va o'zgartirish imkoniyatiga ega. Har bir talabaning kiritgan o'zgarishlari umumiy foydalanishdagi hujjatda sinxronlashtiriladi.

Keyingi raqamli ta'lim texnologiyasi onlayn-kurslardir, ularning masofadan foydalanish uchun o'quvchilarga taqdim etiladi. Ushbu texnologiya ajralib turadigan xususiyati va afzalligi shundaki, u shaxsga yo'naltirilgan. O'qish talabaga qulay bo'lgan vaqtda amalga oshiriladi va talabalar uchun eng qulay shaklda turli yo'nalishlar bo'yicha malakali ta'lim olish imkonini beradi.

Onlayn ta'lim ikki shaklda amalga oshirilishi mumkin: sinxron va asinxron ta'lim. Sinxron ta'lim o'qituvchi va o'quvchining ma'lum bir vaqtda darsda ishtirok etishini anglatadi, asinxron ta'lim esa talabaning o'ziga qulay vaqtda o'qishini ta'minlaydi, ya'ni o'qituvchi kursni tayyorlaydi va uni Internet platformasida joylashtiradi, talabar esa berilgan material bilan tanishib, vazifalarni bajaradi. Ushbu texnologiya afzalligi shundaki, o'quvchilar o'zining individual qobiliyatlariga mos ravishda materialni o'rganishga kerakli vaqtni sarflay olishadi va har qanday paytda o'qigan materialga qaytishlari mumkin, bu esa mavzuni takrorlash imkonini beradi.

"Machine Learning" — Stanford universitetining professoru Endryu Ng tomonidan taqdim etilgan mashinani o'rganish kursi.

"The Science of Well-Being" — Yel universiteti tomonidan taklif etilgan, hayotni yaxshilash va baxtli bo'lishni o'rgatadigan kurs.

"CS50: Introduction to Computer Science" — Garvard universiteti tomonidan o'qitiladigan kompyuter fanlariga kirish darsi.

"Data Science MicroMasters" — Kaliforniya universitetining Berkley kampusida taklif etiladigan ma'lumotlar fani kurslari to'plami.

"The Complete Web Developer Bootcamp"— web dasturlashni o'rganishni xohlovchilar uchun mo'ljallangan keng qamrovli kurs.

"Photography Masterclass: A Complete Beginner to Advanced Guide" — fotografiyani o'rganmoqchi bo'lganlar uchun mo'ljallangan kurs.

"Learning Python"—Python dasturlash tilini yangi boshlovchilar uchun o'rgatadigan kurs.

"Project Management Foundations"—loyiha boshqarish asoslarini tushuntiruvchi kurs.

"Digital Illustration: Learn to Use Procreate"— Procreate ilovasidan foydalanib, raqamli illyustratsiya yaratishni o'rganish uchun kurs.

"Creative Writing for All: A 10-Day Journaling Challenge"— ijodiy yozishni rivojlantirishga yordam beruvchi kurs.

"Mathematics"— turli darajadagi matematikani o'rganishga mo'ljallangan bepul darslar.

"Computer Programming"—dasturlash asoslarini o'rganishga mo'ljallangan interaktiv kurslar.

"Digital Skills: Digital Marketing"— raqamli marketing asoslarini o'rgatadigan kurs.

"How To Teach Online"— onlayn ta'lim berishga tayyorlanish uchun o'quvchilarga asboblari va usullarni o'rgatadigan kurs.

Ushbu misollar onlayn kurslarning xilma-xilligini va turli sohalarda o'qish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Har kim o'z qiziqishlari va maqsadlariga mos keladigan kursni tanlab, ta'lim olishi mumkin.

Ushbu raqamli texnologiyalarni qo'llash izlanish faoliyatini, ichki stimullarni, masalan, axloqiy tamoyillar, e'tiqodlar, o'z-o'zini baholash va boshqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyaning veb-kvesti Internet resurslaridan foydalangan holda muammoli vazifalar to'plamiga asoslangan roli o'yin tashkil etishni o'z ichiga oladi. Veb-kvest – bu ta'lim jarayonini tashkil etishning innovatsion texnologiyasi bo'lib, turli ta'lim fanlari muammolarini qamrab oladi va savolga noaniq javob berishni taqazo qiladi. U odatda veb-platformalarda amalga oshiriladi va interaktiv elementlar, bilimni sinovdan o'tkazish, muammo yechish va o'yinlashtirish komponentlarini o'z ichiga oladi. Veb kvest (yoki "online quest") — bu o'yin, muammo yoki vazifalarni echish jarayoni bo'lib, u odatda veb-platformalarda amalga oshiriladi va interaktiv elementlar, bilimni sinovdan o'tkazish, muammo yechish va o'yinlashtirish komponentlarini o'z ichiga oladi. Veb kvestlar ko'pincha guruhlar yoki individual ishtirokchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, ular qiziqarli va qiyinchiliklarga boy tarzda ta'lim olish yoki ketrinqlarni rivojlantirish maqsadida ishlatiladi. Bunday texnologiya o'quvchilarning mustaqillik, ijodiy qobiliyatlar va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, shuningdek, talabalar motivatsiyasini oshirish va ularning o'qishdagi yutuqlarini yaxshilashga qaratilgan. Quyida veb kvestga misollar keltirilgan:

Escape Room on the Web-onlayn qochish xonalari formatidagi kvestlar, unda ishtirokchilar o'yin davomida muammolarni yechish orqali qochish xonasidan qochishlari kerak. Misol uchun, "The Escape Game" platformasida ko'plab turli xil o'yinlar mavjud.

Cops and Commons-bu onlayn kvest real hayotdagi muammolarni yechishga mo'nassalgan dastur. Ishtirokchilar ko'p bosqichlarga bo'lingan kvest davomida turli topshiriqlarni bajaradi, ularga misollar va mantiqiy masalalar kiritilgan.

Google Earth Quests-Google Earth platformasidan foydalanib, foydalanuvchilar geografiya, tarix yoki hayotiy bilimlar bilan bog'liq muammoni yechish uchun qiziqarli kvestlarda ishtirok etishadi.

Storyline Online-bu platformada bolalar uchun o'qish va ta'lim jarayonini qiziqarli kvest formatida taklif qiluvchi faoliyatlar mavjud. Bolalar mashhur kitoblarni o'qib, ular asosida turli vazifalarni bajaradilar.

Zelda: Breath of the Wild - Online Quest-o'yin asosida tashkil qilingan veb kvestlar, u yerda o'yinchilar hikoya va qiziqarli vazifalar orqali ma'lum maqsadlarni bajaradilar. O'yinchilar platforma orqali bajarilgan topshiriqlari asosida yutuqlar oladilar.

Maze Generation Quests-o'yinlashtirilgan kvest, unda foydalanuvchilar labirintga kirib, chiqarish yo'lini topishlari kerak, bu jarayonda fizik va mantiqiy tafakkurlarini sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

The Murder Mystery Company-onlayn qotillik sirini oydinlashtirishga qaratilgan veb kvestlar. Ishtirokchilar nazorat qiladigan tuzoqlardan foydalanib, dasturiy ta'minot yordamida vip va qiziqarli qotillik sirlarini yechishlari kerak.

Adventure Academy-ta'limga qaratilgan veb kvest platformasi, bolalar o'z bilimlarini rivojlantirish uchun interaktiv o'yinlardan va kvestlardan foydalanadilar.

Codemasters-kodlash va dasturlash bo'yicha veb kvestlar, ishtirokchilar kod yozish va muammolarni hal qilish jarayonida qizg'in qiyinchiliklarga duch keladilar.

Virtual Field Trips-ta'limning turli sohalarida sempatiya hosil qiladigan kvestlar. O'quvchilar qiziqarli joylarga virtual sayohat qilish va muhim tarixiy voqealarni o'rganishga taklif etiladi.

Shunday qilib, ushbu texnologiya inklyuziv ta'limga asoslangan bo'lib, sinfdan tashqari ishlar ishtirokchilari shaxsiy texnik vositalardan, jumladan planshet, kompyuter, noutbuk, smartfon va boshqalardan foydalanish imkoniyatiga ega.

Raqamli texnologiyalarning sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish faoliyatidagi afzalliklari o'quv jarayonini individualizatsiyalash, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda namoyon bo'ladi. Shu tariqa, ta'lim yangi darajaga chiqadi, bunda prioritet nafaqat dastur talablari, balki o'quvchilarning qiziqishlari va individual qobiliyatlarini hisobga olishdir.

Raqamli ta'lim texnologiyalarini qo'llash talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi, eng yaxshi tuzilgan va tushunarli shaklda bilim olish uchun yangi imkoniyatlarni ochadi. Afzalliklar orasida qog'oz ishini minimallashtirish, sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda moliyaviy muammolar yuzaga kelmasligini ta'minlashini ham ta'kidlash mumkin. Raqamli texnologiyalarni qo'llash sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishni yangi darajasiga erishishga olib keladi, bu esa bilimlarga kirishni osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Камолов С. Г., Каунов Е. Н. Диалектика инновационного развития // Вестник МГОУ. Серия: Экономика. 2018.

2. Москалюк В. С. Необходимость цифровизации российского образования // Наука и образование сегодня. 2019. № 10 (45).

3. Индустрия российских медиа: цифровое будущее: академическая монография / Е. Л. Вартанова, А. В. Вырковский, М. И. Максеенко, С. С. Смирнов. М.: МедиаМир, 2017. 160 с.

4. Никулина Т. В., Стариченко Е. Б. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление // Педагогическое образование в России. 2018.

TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING O‘QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI TARBIYALASH MISSIYASI

Saydaliyev Abbosxon Ibroximxon o‘g‘li

Katta ilmiy xodimi

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti.

Annotatsiya: Maqolada tarix fani o‘qituvchilarning o‘quvchi yoshlarni tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini tarbiyalashdagi o‘rni, tarix darslarida kitobxonlikka targ‘ib qilish orqali ulardagi tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va yaxshi axloqiy xislatlarini ko‘paytirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, tanqidiy fikrlash, o‘qituvchi, o‘quvchi, tarix, mutolaa, dars, kutubxona, audiokitob, missiya, vazifa, tahlil.

МИССИЯ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ ПО ВОСПИТАНИЮ УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Сайдалиев Аббосхон Иброхимхон угли

Старший научный сотрудник

*Национальный институт педагогики образования
имени Кори Ниязи*

Аннотация: В статье рассматривается роль учителей истории в развитии навыков критического мышления у учащихся, формировании навыков критического мышления и воспитании хороших нравственных качеств посредством поощрения чтения на уроках истории.

Ключевые слова: Воспитание, учитель, ученик, история, чтение, урок, библиотека, аудиокнига, миссия, задача.

MISSION OF HISTORY TEACHERS TO DEVELOP STUDENTS CRITICAL THINKING SKILLS

Saidaliyev Abboskhon Ibrokhimkhon ugli

Senior Researcher

*National Institute of Educational Pedagogy
named after Kori Niyazi*

Annotatsion: The article discusses the role of history teachers in developing critical thinking skills in students, developing critical thinking skills and enhancing good moral qualities through encouraging reading in history lessons.

Key words: Education, critical thinking, teacher, student, history, reading, lesson, library, audiobook, mission, task, analysis.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-232-son qarorida o‘quvchilar tarbiyasi borasida ham to‘xtalib o‘tilgan. Maktab ta‘limi jarayonlarida tarbiya masalalari bilan maxsus shug‘ullanish uchun “Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti” tashkil etilgan bo‘lib ushbu institut olimlari, tayancha doktorantlari va mustqail izlanuvchilari o‘z ilmiy ishlarida ta‘lim jarayonlarini tarbiya bilan bog‘lash va yangi metodikalar ishlab chiqish bilan shug‘ullanishadi. Bu tadqiqotlar kunimizdagi dolzarb masalalardan bo‘lgan o‘quvchi yoshlarni ta‘lim jarayonlari orqali yaxshi tarbiyanishi uchun qo‘shilishi muhim bo‘lgan hissaning amaldagi ifodasi bo‘ldi.

Tarix darslari qiziq, rang-barang, o‘quvchi yoshlarni fikrlash, tasavvur qobiliyatlarini rivojlantirish, tarixiy voqelikdan to‘g‘ri xulosa chiqarish, bugungi kun bilan taqqoslagan holda tahlil qilish, xatolardan xulosa chiqarish kabilarga o‘rgatadi. Aynan tarix bizni kelajak tomonga dadil yetaklaydi. Tarixni o‘rganish, undan ibrat olish esa yoshlarni kelajakda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni yengishga tayyorlab, chiniqtirib boradi. Shu

bilan birga tarix darslari o'quvchilarda tanqidiy qarash shakllanishiga, voqelikka tanqidiy ruhda baho bera olishga ham o'rgatadi. Ammo tanqid qilishni ham o'ziga yarasha odobi va tarbiyasi bor. Tanqid qilish ekan deb keraksiz so'zlar, haqoratlar, yolg'onlarni ishlatish bu sog'lom tanqid bo'lmay qoladi. Milliy tarbiyamizga zid holat bo'ladi.

Tarix albatta bular bilangina cheklanib qolmaydi. Tarix fanining o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi o'rni ham ahamiyatli. Masalan tarixdagi xatolardan xulosa olish, ma'lumotlarni analiz qilish, tekshirish o'quvchidagi sodir bo'lishi mumkin ayrim xatolarni va yanglishishlarni oldini oladi. O'quvchi tarixdagi salbiy insonlarning qilgan ishlari, yovuzliklarini ko'rib o'z-o'zini tarbiyalaydi, xatolari ustida ishlaydi, atrof-muhitdagi holat bilan taqqoslash orqali o'zidagi kamchiliklarini bartaraf etib, yaxshi xislatlarini ko'paytirib borish imkoniga ega bo'ladi. Albatta, bu jarayonda o'qituvchining roli beqiyos. Aynan o'qituvchi o'quvchilarni tanqidiy fikrlash ko'nikmasini to'g'ri shakllanishida muhim ahamiyat kasb eta oladi. O'qituvchi tarixdan xulosa qilishga bosh-qosh bo'ladi, o'quvchilarga tarix orqali o'zini tarbiyalashda karvonboshilik qiladi. Bu o'qituvchilarning, xususan tarix o'qituvchilarining o'ziga xos missiyasi desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bu missiyani samarali tarzda amalga oshirayotgan o'qituvchilarni ko'p uchratish mumkin.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalashda shubhasiz kitob o'qish juda muhim hisoblanib buning o'rnini bosuvchi boshqa alternativni topish qiyin. Ammo faqatgina "Kitobni o'qi!" deyish bilangina ish bitmaydi. O'qituvchi bolani kitobning ichiga olib kirishi ham muhim. Buning uchun esa avvalo uning o'zi kitobni xis etishi, kitobdagi g'oyani anglagan bo'lishi kerak. O'quvchining qalbiga kitobga muhabbat uchqunini ozgina sepa olsa, uyog'iga bu uchqunning alanganishi oson bo'ladi. Tarix darslari bu masalada ancha kuchli yordamchidir.

Maktablarda tarix darslari orqali o'quvchi yoshlarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, ularning yaxshi axloqiy xislatlarini ko'paytirish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish samarali hisoblanadi. Tarix darslarida qanday qilib o'quvchi yoshlarni kitobxonlik orqali tanqidiy fikrlashini o'stirish va tarbiyalash mumkin? O'qituvchi dars vaqtida mavzuni tushuntirib, o'quvchilar bilan muloqot qiladi va darsning mavzusidan kelib chiqqan holda badiiy va tarixiy adabiyotlardan mavzuga aloqador qo'shimcha ma'lumot berib ketishi orqali bolalarga mavzu yanada tushunarliroq va qiziqarliroq bo'lishiga erishadi. Bu orqali bolada darsga qiziqish ortishi va darslikdagi ma'lumotga qo'shimcha ravishda fikrlay olish ko'nikmasi oshishiga erishiladi. Fikrlar rang-barang bo'lishi tanqidiy qarashni vujudga keltiradi. Ana shu jarayonda o'qituvchi katta sahnaga chiqib, o'quvchilarda ushbu fikrlar va tanqidlarni yuqorida aytilgandek yolg'ondan yiroq bo'lishi, asoslantirilganlik darajasini oshirish, qarshi tomonning tanqidiy fikrlarini tinglay olish kabi xislatlarni shakllantirish tamal toshini qo'yadi. Bundan tashqari o'qituvchidan o'quvchilarni jalb qila oladigan ma'lumotlar berishi talab etiladi hamda bu esa o'z o'rnida darslikdagi ma'lumotlar va qo'shimcha ma'lumotlarni birgalikda tahlil qilish imkonini yaratadi.

Darslarda qaysi qo'shimcha manbaalardan foydalanish mumkinligini ayrim misollar bilan keltirib o'tamiz. Masalan 8-sinf "O'zbekiston tarixi" darslarining Xorazmshohlar saltanati mavzularida Yavuz Bahodiro'g'lining "Yonayotgan Buxoro" asaridan, Temuriylar saltanati madaniyati haqidagi mavzularda Oybekning "Navoiy" romanidan, Zahiriddin Muhammad Bobur haqidagi mavzularda Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanidan qo'shimcha misollar keltirib, o'qishga tavsiya qilish yokida ta'til uchun vazifa qilib berish ham mumkin. Bu holatda kitobni to'lig'icha o'qish emas, balki bolaning imkoniyatidan kelib chiqib, ma'lum qismini bir hafta yoki ikki hafta uchun vazifa qilib berish ham foydali. Bola zerikib qolmaydi va ba'zi hollarda bola o'ta qiziqib ketib kitobni butkul o'qib, yaxshi kitobxonga aylana boshlashi mumkin. Bundan tashqari kichikroq va o'z imkoni yetadigan vazifadan bola bezib ham qolmaydi. Ushbu asarlar sodda va tushunarli tildaligi bilan o'quvchiga mukammallik tug'dirmaydi. Ushbu asardagi ma'lumotlar asosida bahs-munozaralar qilish orqali o'quvchilarda tanqidiy qarash ko'nikmalari rivojlanib boradi.

Shuningdek, bu kitoblarni audio shaklda ham topish muammo emas. Muhimi bu asarlar oson tushuniladigan bo'lishi bilan birga qiziqarli ham yozilgan bo'lib, o'quvchi darslikda olgan tasavvuridan boshqacharoq tasavvurlar paydo qiladi va fikrlashga, tahlil qilishga majbur qiladi. Tezroq mutolaa qilish uchun esa kichikroq hikoya yoki qissalarni ham tavsiya qilish mumkin. Masalan Mirkarim Osimning "Temurmaliq" hikoyasi. Mazkur hikoyadan parcha hozirgi 8-sinf O'zbekiston tarixi darsligida ham berilgan. O'quvchilar ham bu hikoyani to'liq shaklda o'qib chiqishlari foydadan holi emas.

Haftalik darslar orasi va ta'til vaqtlarida vazifalarni yaxshi bajarib, ko'p mutolaa bilan mashg'ul bo'lgan o'quvchilarni maktab rahbariyati va ota-onalar bilan kelishgan holda rag'batlantirish mumkin. Masalan baholarini ko'tarib berish, ularni qiziqarli ekskursiya va sayohatlarga olib chiqish kabilar. Kitob mutolaa qilishdan yiroqroq va butunlay kitobdan uzoq o'quvchilarga ham ularni misol qilib motivatsiya berish, kamroq bo'lsada mutolaa qilsa, ko'proq rag'bat berish orqali ularni ham qiziqtirish usullarini sinab ko'rish mumkin. Bu tadbirlar albatta o'quvchilar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, kitob o'qish bilan tasavvurlari kengayib, maslaga tanqidiy qarash ko'nikmasi shakllanadi va tahlil qobiliyati oshadi.

Baho olish uchun yoki boshqa biror manfaat uchun bo'lsada qo'liga kitob olgan bola bo'sh vaqtini mutolaa bilan o'tkazadi, uning tarbiyasi va ongini zaharlashi mumkin bo'lgan narsalardan bir muddat uzoq bo'ladi. Ushbu jarayonda ham bir qancha yoshlar haqiqiy kitobxonga aylanishi, kitobning g'oyalarini anglay oladigan, real hayot bilan taqqoslab, tahlil qiladigan va kitobxonlikni targ'ib qiladigan targ'ibotchiga aylanishi mumkin. Atrofdagilarga tasiri kuchli yoshlar mana shu yo'lga o'tsa, yan bir qancha kitobxonlar bilan o'z saflarini boyitishadi.

Shu joyda bitta haqli savol tug'ilishi mumkin. O'quvchilarga tavsiya qilingan kitoblarni ular qayerdan oladi? Kitob sotib olishga imkoni bo'lmagan o'quvchilar nima qiladi? Audiokitob eshitishga qiziqadigan, lekin texnik jihatdan imkoni bo'lmaganlarchi? Bu kabi muammolarni yechimi uchun quyidagilarni ilgari surish mumkin. Tarix o'qituvchilari yillik dars rejasiga qarab, o'quv yili boshida o'zi o'qimoqchi bo'lgan, tavsiya sifatida berishni rejalagan adabiyotlarni ro'yxatini shakllantirib olishi kerak. So'ngra maktab kutubxonasidagi kitoblar fondini ko'zdan kechirib, qaysi kitoblar mavjudligini belgilab olishi maqsadga muvofiq. Ro'yxatda yo'q kitoblarni kutubxona xodimi bilan kelishib, tuman Axborot resurs markazidan (Keyingi o'rinlarda – ARM) olib kelib foydalanish ham mumkin. Yoki rahbariyat va ota-onalar bilan kelishib kutubxonaga ekskursiya tashkil etish, shu bahona ularga kichik rag'bat o'laroq aylantirish ham mumkin. Har bir tumanda bitta maktabda tuman maktablari uchun bosh ARM mavjud bo'lib, qolgan maktablar o'sha yerdan kitoblarni olib foydalanishlari mumkin. Bundan tashqari maktab ma'muriyati yordamida Mahalla raisi bilan ham hamkorlikni yo'lga qo'yib, imkon bo'lsa, moddiy imkoniyati yaxshi fuqarolar ko'magida homiylik yordami bilan kutubxona fondini boyitish ishlarini ham tashkil etish mumkin. O'z farzandiga yaxshilikni ravo ko'radigan va mamlakat yoshlarining kelajagiga befarq bo'lmagan insonlar, xususan, ota-onalar bu borada ko'makchi bo'lishlari shubhasiz. Audiokitoblar mutolaasida ham informatika o'qituvchilari bilan hamkorlik qilish va maktabda mavjud kompyutelardan foydalanish mumkin.

Bundan tashqari o'quvchilarga jahonda va O'zbekistonda bo'layotdan hodisalarni kuzatish va darsda qisqa 2-3 daqiqalik chiqish qilib, yangiliklarni aytish va 2-3 ta umumiy savol berib o'quvchilar zehrini biroz charxlab olish usuli ham yaxshi samara beradi. Chunki tayyorlangan bola izlanadi, nimadur kuzatadi, eshitganlar esa fikrlaydi. Har safar chiqish qilganlarni kuzatishadi, solishtirishadi, kim qayerdan ma'lumot olyapti, qanchalik qiziq va soda qilib yetkaziyapti shularni kuzatishadi. Bularni bari tahli va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanishiga yo'l ochuvchi mexanizmlar. Shu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarda shakllanayotgan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalash uchun o'z pozitsiyasidan harakat qiladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan darslardagi kitob targ'iboti va darslarni kitoblar bilan bog'lab o'tish metodikasi qanday natija berganligi haqida ham quyidagi qisqa ma'lumotlarni

keltirib o'tish mumkin. Toshkent viloyatining Qibray tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 35-maktabda tarix fani o'qituvchisi tomonidan ikki-uch yil avval dars jarayonlarida yuqoridagi metodika sinovdan o'tkazilgan va ta'til uchun vazifalar berilgan. Masalan 7-sinfni tamomlagan o'quvchilarga ta'til uchun Emilio Salgarining "Karfagenning qulashi" romani va Tohir Malikning "Alvido bolalik" qissalari o'qishga berilgan. Tarix fanining "Qadimgi dunyo tarixi" bo'limida Rim va Karfagen urushlari alohida mavzu sifatida o'qiladi. Ushbu voqealar haqida hikoya qiladigan Emilio Salgarining 1908-yilda yozilgan asari qiziq va yengil o'qiladigan manbaadir. Ushbu asar o'quvchilarning tasavvurini boyitiadi, tanqidiy fikrlash ko'nikmasini oshishiga yordam beradi, tarixda bo'lgan voqealarni tahlil qilib ko'rishga chorlaydi. Mashhur adibimiz Tohir Malikning "Alvido bolalik" qissasi esa o'smir yoshdagi bolalarni hayotda yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan ko'plab xatolardan ogohlantirib, ularni hayotda to'g'ri yo'lni tanlashga undaydi. Asarni o'qigan, yoki asar asosidagi filmni tomosha qilgan o'quvchini fikrlashga undaydi, tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladi. Endi metodika natijasiga qaytasak. 15-20 ta orasida o'quvchidan iborat 7-sinfni tamomlagan o'quvchilardan ta'til davomida tahminan 4-5 tasi ushbu kitoblarni o'qigan va ustozlariga sodda bo'lsada xulosalarini aytib berishga harakat qilgan. Mutolaa qilganlarning soni ko'proq bo'lmaganligiga asosiy sabab esa ushbu kitoblarning bir nusxada bo'lgani va mutolaa jarayonidan ancha yiroq o'quvchilarning kitoblarni o'qib chiqish muddati cho'zilib ketgani edi. Shunga qaramay qandaydur ijobiy natijaga erishilgan. Umuman kitob o'qimaydigan sinfdan, beshtasi kitob o'qiydigan sinf bo'lishi ham qaysidur ma'noda quvonarli holat.

Mavzu yakunida tarix o'qituvchilari uchun o'z tavsiyamizni keltirib o'tmoqchimiz. O'quvchilarda kitobxonlik madaniyati oshishi, tarix orqali ularning tarbiyasida ijobiy xislatlarni ko'paytirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalash uchun maktab kutubxonasida "Tarix burchagi" tashkil qiling. O'quvchilar o'qishi uchun qiziqarli kitoblar jamlashga harakat qiling imkon qadar va ularni darslar va rag'batlar orqali ushbu burchagingizning doimiy o'quvchisiga aylantiring. Mazkur missiyani bajara olgan tarix o'qituvchilari kelajak uchun o'zining buyuk xissasini qo'shgan bo'ladi desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Chunki sog'lom fikrlaydigan, voqelikni tahlil qiladigan va masalaga tanqidiy qaraydigan kadrlar davlat rivoji uchun muhim va keraklidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida <https://lex.uz/en/docs/-6981166>
2. O'ZBEKISTON TARIXI (XIII–XV ASRLAR) umumta'lim maktablarining 8-sinf o'quvchilari uchun darslik. Respublika ta'lim markazi, 2023.
3. Özlem Miraç ÖZKAYA, Nuriye SEMERCİ "The Effects of Learning Activities on Eliminating Learners' In-Class Barriers to Critical Thinking" Bartın University Journal of Faculty of ducation

KITOB MUTOLAASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Il'yasova Dilshoda

1-kurs doktorant

Qori Niyoziy nomli Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola kitob mutolaasining pedagogik-psixologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, uning o'quvchilarni tarbiyalashdagi roli va ahamiyatini tahlil qiladi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, kitob o'qish nafaqat intellektual rivojlanishga, balki hissiy va axloqiy rivojlanishga ham ta'sir ko'rsatadi. Kitoblar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, empatiya, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va dunyoqarashni kengaytirish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Maqolada kitob mutolaasining o'quvchilarga ta'siri, uning pedagogik va psixologik ahamiyati, shuningdek, kitob o'qishni pedagogik jarayonlarga integratsiya qilishning samarali yondoshuvlar tahlil qilinadi. Maqola kitob mutolaasini o'quvchilarni tarbiyalash va intellektual rivojlantirishda samarali vosita sifatida ishlatishning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Kitob mutolaasi, pedagogik-psixologik asoslar, hissiy rivojlanish, axloqiy qadriyatlar, shaxsiy rivojlanish, dunyoqarash, tarbiya.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЧТЕНИЯ КНИГ

Ильасова Дилшода

Докторант 1-курса

Национальный институт педагогики образования имени Кори Ниёзи

Аннотация: Эта статья посвящена исследованию педагогико-психологических основ чтения книг, а также анализирует его роль и значение в воспитании учащихся. С педагогико-психологической точки зрения, чтение книг оказывает влияние не только на интеллектуальное, но и на эмоциональное и нравственное развитие. Книги развивают у учащихся такие навыки, как критическое мышление, эмпатия, формирование нравственных ценностей и расширение мировоззрения. В статье рассматривается влияние чтения книг на учащихся, его педагогическое и психологическое значение, а также эффективные подходы к интеграции чтения книг в педагогический процесс. Статья подчеркивает важность использования чтения книг как эффективного инструмента для воспитания и интеллектуального развития учащихся.

Ключевые слова: Чтение книг, педагогико-психологические основы, эмоциональное развитие, нравственные ценности, личностное развитие, мировоззрение, воспитание.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL BASES OF READING BOOKS

Ilyasova Dilshoda

1st year doctoral student

National Institute of Educational Pedagogy named after Kori Niyoz

Annotation: This article is dedicated to studying the pedagogical and psychological foundations of book reading and analyzes its role and significance in the education of students. From a pedagogical-psychological perspective, reading books influences not only intellectual development but also emotional and moral growth. Books help develop skills such as critical thinking, empathy, the formation of moral values, and the expansion of worldview in students. The article discusses the impact of reading on students, its pedagogical and psychological importance, as well as effective approaches to integrating book reading into the educational process. It emphasizes the importance of using book reading as an effective tool for the upbringing and intellectual development of students.

Key words: Book reading, pedagogical and psychological foundations, emotional development, moral values, personal development, worldview, education.

Kitob mutolaasi, bilim olish va shaxsiyatni rivojlantirishdagi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan kitob o'qish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, axloqiy va hissiy rivojlanishini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Kitob mutolaasi orqali o'quvchilar o'z ichki dunyosini yanada rivojlantiradilar,

mantiqiy fikrlash va tahlil qilish kabi ko'nikmalarni oshiradilar, shuningdek, turli madaniyatlar, tarixiy voqealar va ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishadilar. Ushbu maqola kitob mutolaasining pedagogik-psixologik asoslarini o'rganadi va uning o'quvchilarning tarbiyasi va shaxsiy rivojlanishidagi ahamiyatini tahlil qiladi.

Professor E.Y.Yo'ldoshev: "O'qish madaniyati – juda keng qamrovli tushuncha bo'lib, kitobga qiziqish va uni sevish, adabiyot bilan kengroq tanishishni, kitob va u bilan ishlash haqidagi maxsus bilimlarga ega bo'lishni, shuningdek, kitobdan to'la ravishda foydalanishga yordam beruvchi ko'nikma va malakaga ega bo'lishni taqozo etadi", - deydi. O'quvchi-yoshlarda kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirishning sotsiologik, kutubxonashunoslik, psixologik va pedagogik omillari E.Yo'ldoshev (kutubxonada bolalar o'qishiga rahbarlik qilish), A.Umarov (komil inson shaxsini shakllantirishda mutolaaning roli), Y.Qayumxo'jaeva (mustaqillik davrida maktab kutubxonalarida kitobxonlik masalalari), A.Abdulazizov (mutolaa madaniyatini shakllantirish jarayonining sosiologik tahlili), D.G'anieva (o'quv jarayonining metodik ta'minotida kutubxonachi va o'quv fanlari o'qituvchilari hamkorligi), S.Chinievalar (o'zbek oilalarida kitobxonlik vositasida o'smirlar madaniyatini shakllantirish) tomonidan yoritib berilgan.

O'quvchilarda mutolaa madaniyatini shakllantirish bilan bog'liqlikda respublikamiz olimlaridan A.Abdulazizov tomonidan akademik lisey o'quvchilarida mutolaa madaniyatini rivojlantirishning sotsiologik tahlili, S.Qambarova tomonidan umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil mutolaa madaniyatini shakllantirish texnologiyasi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazilgan.

Pedagogik jarayonda kitob mutolaasining samarali amalga oshirilishi uchun quyidagi metodik yondoshuvlarni qo'llash zarur:

1. O'quvchilarga Mos Kitob Tanlash: O'quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga va ehtiyojlariga mos keladigan kitoblar tanlash muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarga jozibador va ularga foydali kitoblarni tanlash orqali ularning kitob mutolaasiga bo'lgan qiziqishini oshiradilar (Harris, 2020).

2. O'qishning Muhokama va Tahlil Qilinishini Rivojlantirish: Kitoblarni o'qigan o'quvchilar bilan ularning mazmunini muhokama qilish, tahlil qilish va baholash muhimdir. Bu o'quvchilarning fikrlarini erkin ifoda etish va o'z nuqtai nazarlarini ishlab chiqish uchun qulay sharoit yaratadi (Crisp, 2019).

3. Yozma Faoliyatni Rivojlantirish: Kitobni o'qiganidan so'ng, o'quvchilarga o'z fikrlarini yozma ravishda ifoda etish topshiriqlarini berish ularning yozma kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi (Goodwin, 2018).

4. O'qish va Hissiy Qobiliyatlarni Rivojlantirish: Kitoblar o'quvchilarda turli hissiy reaksiyalarni uyg'otadi, shuning uchun o'quvchilar bilan kitobdagi voqealar va qahramonlar bilan bog'liq hissiy munosabatlarni tahlil qilish muhimdir. Bu jarayon ularning empatiya va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi (Sharma, 2019).

5. Interaktiv Va Jamiyatda Kitob Mutolaasini Rivojlantirish. Kitob mutolaasini faqat individual faoliyat sifatida emas, balki jamiyatda interaktiv tarzda amalga oshirish kerak. O'quvchilar orasida kitob o'qishning ahamiyatini oshirish uchun guruhli faoliyatlar va kitob klublarini tashkil etish samarali usullardan biridir. O'quvchilarning interaktiv jarayonlarga faol ishtirokini ta'minlash uchun doimiy ravishda kitob klublarini tashkil etish va o'quvchilarni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga rag'batlantirish.

Kitob o'qishning pedagogik-psixologik asoslari quyidagi natijalarga olib keladi:

1. Bilim va Intelektual Rivojlanish: Kitoblar o'quvchilarning bilim olish va fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchilar yangi bilimlarni o'zlashtiradilar va tahlil qilish, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini kuchaytiradilar. Bu jarayon ularning o'rganish samaradorligini oshiradi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi (Shabani, 2018).

2. Hissiy va Axloqiy Rivojlanish: Kitob o'qish o'quvchilarda empatiya, boshqalar bilan hamdardlik va axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi. Kitoblarning axloqiy jihatlari o'quvchilarga turli axloqiy dilemmalarni tahlil qilishga yordam beradi va ularga to'g'ri qarorlar qabul qilishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi (Tsai, 2015).

3. Shaxsiyatni Rivojlantirish: Kitoblar o'quvchilarda o'z-o'zini anglash va o'z fikrlarini erkin ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchilar o'zlarini va boshqalarni tushunishga yordam beruvchi muhim hayotiy saboqlarni o'zlashtiradilar (Freeman, 2016).

4. Dunyoqarashni Kengaytirish: Kitoblar o'quvchilarni turli madaniyatlar, tarixiy voqealar va ijtimoiy muammolar bilan tanishtiradi. O'quvchilar kitoblar orqali boshqalar bilan bo'ladigan ijtimoiy munosabatlarni o'rganadilar va o'zlarini jamiyatda qanday rolda ko'rishlari kerakligini tushunadilar (García & Elbourn, 2017).

Ushbu tadqiqotda kitob mutolaasining pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quvchilarning o'quv jarayonida kitob o'qishning ta'siri, uning intellektual, hissiy, va axloqiy rivojlanishga bo'lgan ta'siri muhokama qilinadi. Maqolada ilmiy adabiyotlar, psixologik va pedagogik tadqiqotlar asosida kitob mutolaasining o'quvchilar uchun tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyati ta'kidlanadi. Asosiy e'tibor kitob o'qishning o'quvchilarning fikrlash, his-tuyg'u va axloqiy qarashlarga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Kitob mutolaasi o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki hissiy, axloqiy va shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, kitob o'qish jarayonida o'quvchilar ko'plab muhim ko'nikmalarni egallaydilar, jumladan tanqidiy fikrlash, empatiya va axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirish. Kitob mutolaasini pedagogik jarayonlarga samarali tarzda integratsiya qilish uchun mos kitoblarni tanlash, o'quvchilar bilan muhokama va tahlil qilish kabi metodik yondoshuvlar zarur. Bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib quyidagi takliflarni berish mumkin:

1. Interaktiv tanlovlar tashkil etish: "Eng yaxshi kitob sharhi", "Sevimli kitobim" va "Kitobxonlik kunligi" kabi onlayn va oflayn tanlovlarni muntazam o'tkazish orqali o'quvchilarning kitob o'qishga qiziqishini oshirish.

2. Kitobxonlik klublarini tashkil etish: Maktab va mahallalarda yoshlar uchun maxsus kitobxonlik klublarini tashkil qilish, ular orqali o'qilgan kitoblarni muhokama qilish imkoniyatlarini yaratish.

3. Ota-onalarni jarayonga jalb etish: Ota-onalar bilan hamkorlikda "Oila kitobxonligi" dasturini yo'lga qo'yish va ular uchun kitobxonlikni rag'batlantiruvchi ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish: O'quvchilar uchun maxsus interaktiv ilovalar va gamifikatsiya elementlari bilan boyitilgan platformalarni yaratish. Masalan, o'quvchilar o'qigan kitoblari uchun ball to'plashi va sovg'alar yutib olishi mumkin bo'lgan dasturlarni joriy etish.

5. Motivatsion tadbirlar o'tkazish: Eng faol kitobxonlarni mukofotlash tizimini joriy qilish va ularni taqdirlash uchun maxsus tadbirlar o'tkazish.

6. Tadqiqot va monitoring tizimini yaratish: Kitobxonlik darajasi va uning samaradorligini o'rganish uchun tizimli monitoring olib borish va olingan natijalar asosida yangi takliflarni ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Turakulova O.A Adabiy ta'limda o'quvchilar mutolaa madaniyatini rivojlantirish texnologiyasi monografiya / O.A. Turakulova. – Toshkent: "BOOK TRADE 2022", 2023. – 112 b.

2. Yo'ldoshev E. Kutubxonada bolalar o'qishiga rahbarlik qilish. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 128 b

3. Malikova D.M. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida mutolaa madaniyatini shakllantirishning pedagogik tizimi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertasiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 50 b.
4. Shabani, M. (2018). *The impact of reading on intellectual development*. Journal of Educational Psychology, 10(2), 45-59.
5. Tsai, C. (2015). *Empathy through literature: How reading shapes emotional development*. Psychology in Education, 17(4), 30-42.
6. Freeman, L. (2016). *Developing critical thinking through reading*. Journal of Educational Theory, 23(1), 78-89.
7. García, R., & Elbourn, H. (2017). *Reading across cultures: The role of books in developing a broader world view*. Education Journal, 14(3), 101-112.
8. Harris, S. (2020). *Effective reading practices in the classroom: Engaging students with literature*. Pedagogical Studies Review, 8(1), 56-69.
9. Crisp, C. (2019). *Enhancing learning through discussion and reflection in reading*. Learning and Teaching Review, 11(2), 64-80.
10. Goodwin, A. (2018). *Writing and reading: Their interdependence in cognitive development*. Journal of Literacy Research, 22(1), 49-60.
11. Sharma, R. (2019). *The psychological impact of literature on emotional growth*. Psychological Insights in Education, 9(3), 22-35.

O‘SMIR YOSHIDAGI O‘QUVCHILAR TA‘LIMIDA O‘QITUVCHI VA OTA-ONALAR O‘RTASIDAGI O‘ZARO HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH: BOSHQARUV USULLARI VA DIAGNOSTIKA

Ne‘matov Feruzbek

Mustaqil tadqiqodchi

T.N.Qori Niyoziy nomidagi

Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

Annitatsiya: Maqolada ta‘lim tizimining yangi talablari va zamonaviy pedagogik metodlar asosida, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi aloqalar va hamkorlikni kuchaytirish uchun zarur bo‘lgan vositalar va strategiyalar aniq ko‘rsatilgan. Pedagogik yondashuvlar, ota-onalar bilan to‘g‘ri muloqot qilishning psixologik jihatlar va hamkorlikning ijtimoiy ahamiyati haqida bilimlar taqdim etilgan. Shuningdek, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi va amaliy yondashuvlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: O‘qituvchilar, ota-onalar, hamkorlik, boshlang‘ich maktab, pedagogik metodlar, muloqot, pedagogik vositalar, ta‘lim jarayoni, ishonch, psixologiya, pedagogik amaliyot, integratsiya, kommunikatsiya, ijtimoiy aloqalar, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar, zamonaviy pedagogika.

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА УЧИТЕЛЕЙ И РОДИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАНИИ ПОДРОСТКОВ: МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ И ДИАГНОСТИКА

Неъматов Ферузбек

Независимый научный сотрудник

Национальный институт педагогики образования

им. Т.Н. Кори Ниязи

Аннотация: В статье рассмотрены новые требования системы образования и современные педагогические методы, направленные на укрепление связей и сотрудничества между учителями и родителями. Приведены знания о педагогических подходах, психологических аспектах правильного общения с родителями и социальной значимости сотрудничества. Также освещена эффективность использования современных технологий в укреплении отношений между учителями и родителями и приведены практические подходы.

Ключевые слова: Учителя, родители, сотрудничество, начальная школа, педагогические методы, общение, педагогические инструменты, образовательный процесс, доверие, психология, педагогическая практика, интеграция, коммуникация, социальные связи, отношения между учителями и родителями, современная педагогика.

DEVELOPMENT OF COOPERATION BETWEEN TEACHERS AND PARENTS IN THE EDUCATION OF ADOLESCENTS: MANAGEMENT METHODS AND DIAGNOSTICS

Nematov Feruzbek

Independent researcher

National Institute of Educational Pedagogy

named after T.N. Kori Niyazi

Annotatsion: The article discusses the new requirements of the education system and modern pedagogical methods aimed at strengthening the relationship and cooperation between teachers and parents. It provides knowledge about pedagogical approaches, psychological aspects of effective communication with parents, and the social significance of cooperation. Additionally, the article highlights the effectiveness of using modern technologies to enhance teacher-parent relationships and presents practical approaches.

Key words: Teachers, parents, cooperation, primary school, pedagogical methods, communication, pedagogical tools, educational process, trust, psychology, pedagogical practice, integration, communication, social relations, teacher-parent relationships, modern pedagogy.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik ta'lim jarayonining samarali tashkil etilishida muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarning o'quvchilarga taqdim etayotgan bilimlari faqat darslik va sinf ichidagi ishlar bilan cheklanmasdan, ota-onalar bilan to'g'ri va samarali aloqalar orqali yanada boyitilishi mumkin. Ota-onalar o'z farzandlarining ta'limidagi faol ishtirokchilarga aylanib, ularning o'zaro hamkorlikda qo'shgan hissalarini ta'lim samaradorligini oshiradi. Shu bois, boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikni shakllantirish metodlari va vositalarini ishlab chiqish pedagogik faoliyatning dolzarb masalasiga aylanadi.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik, avvalo, o'quvchilarning umumiy rivojlanishi va ta'lim olish jarayonida har ikki tomonning birgalikda faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu hamkorlikning samarali amalga oshirilishi uchun o'qituvchilar ota-onalarning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissalarini qadrlashlari, ota-onalar esa o'z farzandlarining ta'limdagi muammolariga jiddiy yondashishlari zarur. Ota-onalar o'quvchilarning ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishini yaxshi tushunishadi, shu sababli ularning faol ishtiroki ta'lim jarayonini boyitadi. Shuningdek, ota-onalar bilan yaxshi aloqalar o'qituvchilarni o'z ishlarida qo'llab-quvvatlaydi, ularni pedagogik jihatdan motivatsiya qiladi. Pedagogik amaliyotda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikni shakllantirish uchun bir qator metodlar mavjud. Bularning ba'zilari quyidagicha:

- Kommunikatsiya va muloqot: o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida o'zaro tushunishni mustahkamlash uchun muntazam ravishda uchrashuvlar, maslahatlashuvlar va muloqotlar o'tkazish zarur. Pedagogik muloqotning asosi – bu ishonch va ochiq fikr almashishdir.

- Pedagogik seminarlar va ta'lim dasturlari: ota-onalar uchun pedagogik seminarlar tashkil qilish, ularga o'quvchilar bilan ishlash metodlari va psixologik yondashuvlarni tushuntirish, ularni ta'lim jarayoniga faol jalb etishning samarali usullaridan biridir.

- Ijtimoiy va madaniy faoliyatlar: ota-onalar va o'qituvchilarni o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy faoliyatlariga birgalikda jalb qilish, ular o'rtasidagi ishonchni oshiradi va hamkorlikni mustahkamlaydi.

- Psixologik yondashuvlar: ota-onalar bilan psixologik treninglar va konsultatsiyalar tashkil etish, o'qituvchilarga ota-onalar bilan ishlashda yordam beradi va ular o'rtasidagi to'g'ri munosabatlarni shakllantiradi.

O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik vositalari boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni shakllantirishda qo'llaniladigan vositalar quyidagilardan iborat:

- Maktabda aloqa platformalari: elektron maktublar, telefon qo'ng'iroqlari, o'quvchilarni baholash va qayta aloqa qilish uchun maxsus dasturlarni joriy etish.

- Boshqaruv jurnal va hisobotlar: o'qituvchilar ota-onalarga o'quvchilarning darsdagi yutuqlari va qiyinchiliklari haqida muntazam ravishda hisobotlar yuborish orqali aloqani kuchaytirishlari mumkin.

- Anketalar va sondajlar: ota-onalarning fikrlarini olish va ularning ta'lim jarayoniga oid ehtiyojlarini aniqlash uchun anketalar va sondajlar o'tkazish.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni shakllantirish uchun metodlar va vositalarni to'g'ri tanlash, hamkorlikni yuqori darajaga ko'tarish uchun muhimdir. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi muvaffaqiyatli hamkorlik, o'quvchilarning ta'limiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishiga yordam beradi. Shuning uchun, pedagogik amaliyotda bu jarayonni samarali tashkil etish uchun yangi metodik yondashuvlar va vositalarni ishlab chiqish zarur.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning ta'lim jarayoniga ta'siri juda katta. O'quvchilarni to'g'ri tarbiyalashda ota-onalar faqat o'zlarining uyda o'qitish jarayonini tashkil qilibgina qolmasdan, o'qituvchilar bilan hamkorlikda amalga oshirilgan ishlarda ham muhim rol o'ynashadi. Ota-onalar, o'z farzandlarining individual xususiyatlarini eng yaxshi biladigan shaxslar bo'lib, ular ta'lim jarayonida o'qituvchilarga qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Shu bilan birga, o'qituvchilar ota-onalarga o'quvchilarning darsdagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklarini tushunishga yordam berib, oilaviy muhitning ta'limga ta'sirini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadilar.

Ota-onalar bilan mustahkam aloqalar o'qituvchilarga o'z pedagogik yondashuvlarini optimallashtirishda yordam beradi. Shuningdek, ota-onalar o'z farzandlarining muammolariga yordam berish uchun kerakli resurslar va qo'llab-quvvatlashni taqdim etishlari mumkin. Ota-onalar o'qituvchilar bilan faol hamkorlikda bo'lsa, ularning farzandlari ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish ehtimoli yuqori bo'ladi. Bunday hamkorlikning natijasida o'quvchilarni tarbiyalashda izchil yondashuvlar mavjud bo'ladi, bu esa ta'limning samaradorligini oshiradi.

O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikning eng asosiy omili bu kommunikatsiyadir. Pedagogik jarayonda muloqotning o'zni beqiyosdir, chunki bu o'zaro tushunishni, ishonchni va yordamishtirokni oshiradi. O'qituvchilar ota-onalar bilan muntazam ravishda uchrashuvlar o'tkazishlari, darsdan keyin telefon orqali aloqada bo'lishlari yoki elektron pochta orqali o'zaro muloqot qilishlari kerak. Bu muloqotlarda o'qituvchilar o'z darslarining muvaffaqiyatini, o'quvchilarning qiyinchiliklari va rivojlanish nuqtalarini muhokama qilishlari, ota-onalarga farzandlari uchun qanday qo'llab-quvvatlashlar taqdim etishlari mumkinligini tushuntirishlari zarur.

Muloqotda o'qituvchilarning ochiqligi va shaffofligi muhim ahamiyatga ega. Agar ota-onalar o'qituvchilar bilan bevosita va samimiy aloqada bo'lishsa, bu o'zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ota-onalar ham o'z farzandlarining ta'limiga oid muammolarni o'qituvchilarga aniq va tushunarli tarzda taqdim etsa, o'qituvchilar samarali yechimlarni ishlab chiqishda osonroq qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Pedagogik seminarlar tashkil etish – bu o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir. Ushbu seminarlar orqali ota-onalar o'qituvchilar tomonidan taklif etilgan pedagogik yondashuvlar, metodikalar va o'qitish usullari haqida ko'proq ma'lumot olishlari mumkin. Seminarlar ota-onalarga o'z farzandlari bilan qanday ishlashni yaxshilash bo'yicha maslahatlar va ko'nikmalar beradi.

Seminarlar ota-onalarga ham pedagogik bilimlarni oshirishga, ham o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadigan strategiyalarni qo'llashga yordam beradi. Seminarlar ta'limning yangi tendensiyalari, innovatsion pedagogik usullar va tarbiyaviy yondashuvlar haqida bilimlarni uzatish imkonini yaratadi.

O'qituvchilar va ota-onalarni ijtimoiy va madaniy faoliyatlarga birgalikda jalb qilish, ularning o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Madaniy tadbirlar, bayramlar, o'quvchilar tomonidan tashkil etiladigan ijodiy chiqishlar va sport musobaqalari ota-onalarni o'qituvchilar bilan bevosita muloqotda bo'lishga undaydi. Bunday tadbirlar ota-onalar va o'qituvchilarga o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini kuzatishga, ularga qo'shimcha yordam ko'rsatishga imkon beradi. Shuningdek, bu tadbirlar ota-onalarga maktabning ijtimoiy muhitini yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ular maktab jamoasining faol a'zolariga aylanishadi. Ota-onalar bilan samarali ishlashda psixologik yondashuvlar katta rol o'ynaydi. O'qituvchilar ota-onalar bilan ishlashda ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olishlari kerak. Har bir oila o'ziga xos psixologik holatga ega, va bu holatni inobatga olish, ota-onalar bilan muvaffaqiyatli hamkorlikni ta'minlashda juda muhimdir.

Psixologik treninglar va maslahatlashuvlar o'qituvchilarga ota-onalar bilan muloqot qilishda yordam beradi. Ota-onalar uchun psixologik qo'llab-quvvatlashni taqdim etish,

ularga farzandlarining o'zgarishlarini to'g'ri tushunishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalashga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar ta'limda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Maktabda elektron aloqa platformalaridan foydalanish ota-onalar bilan tezkor va samarali aloqalarni o'rnatish imkonini beradi. Elektron pochta, o'quvchi baholarini monitoring qilish tizimlari va maktabning ichki tarmog'idan foydalanish ota-onalar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani tezlashtiradi va ishonchni oshiradi. Bu platformalar yordamida ota-onalar o'quvchilarining muvaffaqiyatlari, qiyinchiliklari va rivojlanish jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatib borishlari mumkin. Shuningdek, ota-onalar bilan o'tkazilgan uchrashuvlar va sinfdagi muhim yangiliklar haqida tezkor ravishda ma'lumot taqdim etish imkoniyatlari mavjud.

O'qituvchilar ota-onalarga o'quvchilarning baholari, darslarga faol ishtiroki va umumiy rivojlanish holati haqida doimiy ravishda hisobot yuborishlari mumkin. Bu hisobotlar o'quvchilarni o'qitishdagi zaif tomonlarni aniqlashga va ota-onalarga muammolarni o'z vaqtida hal qilish imkoniyatini yaratadi. Hisobotlar va boshqaruv jurnallari yordamida o'qituvchilar ota-onalarga o'quvchilar bilan ishlashda qanday yordam berishlarini tushuntirishlari mumkin. Ota-onalarning fikrlarini olish va ularning ta'lim jarayoniga oid ehtiyojlarini aniqlash uchun anketalar va sondajlar o'tkazish juda samarali vosita hisoblanadi. Bu o'qituvchilarga ota-onalar bilan ishlashning samarali usullarini tanlashda yordam beradi. Anketalar orqali o'qituvchilar ota-onalarning ta'limdagi yondashuvlariga, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlariga va ular uchun eng samarali metodlarga oid fikrlarni olishlari mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni samarali tashkil etish ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi ishonchli va faol aloqalar, o'quvchilarning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik metodlar, zamonaviy texnologiyalar va psixologik yondashuvlar asosida amalga oshirilgan hamkorlik, boshlang'ich maktabdagi ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mansurova, S. Pedagogik texnologiyalar va ularni boshlang'ich maktabda qo'llash. Toshkent: Fan va texnologiya. 2017.
2. Sharipova, L. O'qituvchi va ota-onalar o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantirish. Toshkent: G'arbiy ta'lim. 2019.
3. Xodjaeva, G. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik va uning ta'limdagi o'rni. Toshkent: O'zbekiston pedagogika instituti nashriyoti. 2018.
4. Saidov, R. Pedagogik diagnostika va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati. Toshkent: O'qituvchi. 2016.
5. Rahimov, A. Pedagogik diagnostika usullari va boshlang'ich ta'limda qo'llanilishi. Toshkent: Yangi avlod. 2017.
6. Ismailova, F. O'smirlar tarbiyasida o'qituvchi va ota-onaning o'zaro hamkorligi. Toshkent: Ma'rifat. 2018.
7. Davlatov, S. Ota-onalar bilan hamkorlikning pedagogik asoslari. Toshkent: O'qituvchi. 2015.
8. Ergasheva, M. Boshlang'ich ta'limda o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik. Nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Ta'lim. 2016.

BOSHLANG'ICH SINIF INKLYUZIV TA'LIMIDA GEOMETRIK MASALALAR ORQALI AQLIY RIVOJLANISHNI QO'LLAB-QUVVATLASH

Po'latova Kamola

3-kurs doktorant

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada geometrik masalalar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy qobiliyatini rivojlantirish masalasi tahlil qilingan. Inklyuziv ta'lim sharoitida geometrik masalalarning mantiqiy tafakkur, fazoviy idrok va ijodiy fikrlashni shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida geometrik masalalarni vizual, amaliy va mantiqiy yondashuv asosida tashkil etish metodikasi tahlil qilindi. Shuningdek, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim usullari, guruhda ishlash metodikasi va interfaol mashg'ulotlarning samaradorligi ko'rsatib o'tildi. Maqola davomida geometrik masalalar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar berilgan. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishini oshirish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: geometriya, boshlang'ich ta'lim, inklyuziv ta'lim, mantiqiy tafakkur, fazoviy idrok, o'yinli metod, vizual materiallar, amaliy mashg'ulotlar.

СОДЕЙСТВИЕ УМСТВЕННОМУ РАЗВИТИЮ ЧЕРЕЗ ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ В НАЧАЛЬНОМ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Пулатова Камола

Докторант 3-курса

Национального института педагогики образования имени Кори Ниязи

Аннотация: В статье анализируется проблема развития умственных способностей учащихся младших классов с помощью геометрических задач. Подчеркивается важность геометрических задач в развитии логического мышления, пространственного восприятия и творческого мышления в инклюзивном образовании. В ходе исследования была проанализирована методология организации геометрических задач, основанная на наглядном, практическом и логическом подходах. Также была продемонстрирована эффективность методов обучения, адаптированных к индивидуальным потребностям студентов, методов групповой работы и интерактивных занятий. В статье даны методические рекомендации учителям по развитию логического мышления учащихся начальной школы посредством решения геометрических задач. Такой подход способствует повышению интереса учащихся к процессу обучения и развитию навыков самостоятельного мышления.

Ключевые слова: геометрия, начальное образование, инклюзивное образование, логическое мышление, пространственное восприятие, игровой метод, наглядные материалы, практические занятия.

PROMOTING MENTAL DEVELOPMENT THROUGH GEOMETRIC PROBLEMS IN PRIMARY INCLUSIVE EDUCATION

Pulatova Kamola

3rd year doctoral student

National Institute of Educational Pedagogy named after Kori Niyazi

Annotatsion: This article analyzes the issue of developing the mental abilities of primary school students using geometric problems. The importance of geometric problems in the formation of logical thinking, spatial perception and creative thinking in inclusive education is highlighted. During the study, the methodology for organizing geometric problems based on a visual, practical and logical approach was analyzed. Also, teaching methods suitable for the individual needs of students, the effectiveness of group work methods and interactive exercises were shown. The article provides methodological recommendations for teachers on developing the logical thinking of primary school students through geometric problems. This approach serves to increase students' interest in the educational process and develop independent thinking skills.

Key words: geometry, primary education, inclusive education, logical thinking, spatial perception, game method, visual materials, practical exercises.

Bugungi kunda ta'lim tizimida barcha bolalarga teng imkoniyat yaratish tamoyili muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim nafaqat jamiyatdagi ijtimoiy adolatni ta'minlash, balki har bir bolaning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit yaratish nuqtayi nazaridan ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'lim jarayoni o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi lozim. Bu esa ta'lim metodikasini takomillashtirish va turli o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqishni talab etadi. Geometriya va matematik mantiqiy tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik sababli, boshlang'ich sinflarda geometrik masalalar orqali ta'lim jarayonini tashkil etish bolalarning aqliy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, geometrik shakllar va ularning xususiyatlarini o'rganish tafakkurning vizual-mantiqiy jihatdan rivojlanishini rag'batlantiradi, o'quvchilarning analiz qilish, taqqoslash, umumlashtirish hamda muammoni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim sharoitida geometriya asosida muammoli ta'lim metodini qo'llash orqali turli darajadagi qobiliyatga ega o'quvchilarning matematik kompetensiyasini rivojlantirish mumkin. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasi va uning ahamiyati, boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlari hamda geometrik masalalarning o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, geometrik masalalar orqali turli ehtiyojlarga ega o'quvchilarni o'qitishning samarali usullari va ularning inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llanilishiga oid tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'limni tashkil etishda o'quvchilarning individual qobiliyatlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Masalalarni turli murakkablik darajalarida ishlab chiqish orqali har bir o'quvchining imkoniyatlarini ochib berish va ularga mos o'qitish usullarini qo'llash mumkin. Ushbu yondashuv quyidagi uch bosqichda amalga oshiriladi:

- Vizual yordamlar bilan yechiladigan masalalar
- Amaliy mashg'ulotlarga asoslangan masalalar
- Mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi masalalar

Endi ushbu bosqichlarning har birini batafsil ko'rib chiqamiz.

Vizual yordamlar bilan yechiladigan masalalar. Inklyuziv ta'lim sharoitida ba'zi o'quvchilar masalalarni an'anaviy matematik yondashuv bilan tushunishda qiynalishi mumkin. Bunday o'quvchilarga shakllar, ranglar, diagrammalar, jadvallar va boshqa vizual yordamlar orqali tushuntirish samarali bo'ladi. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun vizual yondashuv asosida ishlab chiqilgan bir nechta geometrik masalalar keltiriladi.

1-masala: Qaysi shakl ortiqcha?

Savol: Yuqoridagi ketma-ketlikda qandaydir qonuniyat bor. Oxirgi shakl qaysi bo'lishi kerak?

Yechim: Agar o'quvchi shakllarni tartib bilan tahlil qilsa, u quyidagi naqshni payqaydi:

- ▲ ● (birinchi guruh)
- ▲ ● (ikkinchi guruh)
- ▲ ● (uchinchi guruh, oxirgi shakl o'zgargan)

Shunday qilib, o'quvchi tushunishi kerakki, oxirgi shakl oldingi naqsh bo'yicha (ko'k doira) bo'lishi kerak edi.

Natija: Bu turdagi masalalar bolalarning kuzatuvchanligi va naqshlarni aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi.

2-masala: Xuddi shunday shaklni top.

Ko'rsatmalar: Quyidagi rasmni diqqat bilan ko'ring va shu shakl bilan bir xil bo'lganini toping.

Savol: Yuqoridagi ketma-ketlikda qanday shakl muntazam ravishda takrorlanadi?

Yechim: O'quvchi naqshni kuzatishi va (bo'sh kvadrat) shakl muntazam ravishda takrorlanayotganini tushunishi kerak.

Natija: Bu turdagi topshiriqlar fazoviy tafakkurni va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

3-masala: So'nggi shaklni chiz.

Ko'rsatmalar: Quyidagi shakllarga qarab, naqsh qanday davom etishini aniqlang va oxirgi shaklni chizing.

Savol: So'nggi shakl qanday bo'lishi kerak?

Yechim: O'quvchilar naqshga qarab, qora va oq ranglarning almashib kelayotganini tushunib yetishlari kerak.

Shu sababli, belgisi o'rniga (qora kvadrat) joylashtiriladi.

Natija: Bu turdagi masalalar bolalarga naqsh va qonuniyatlarni tushunish ko'nikmasini beradi.

Vizual yordamlar asosida yechiladigan geometrik masalalar o'quvchilarning kuzatuvchanligini oshiradi, fazoviy tafakkurini rivojlantiradi, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi, masalalarni tahlil qilish va yechim topish ko'nikmalarini o'stiradi. Shu kabi masalalarni inklyuziv sinflarda qo'llash orqali turli darajadagi o'quvchilarni jalb qilish va ularga mos o'quv usullarini taqdim etish mumkin.

Amaliy mashg'ulotlarga asoslangan geometrik masalalar. Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilar faqat nazariy tushuntirishlar bilan emas, balki amaliy faoliyat orqali ham yangi bilimlarni o'zlashtirishlari muhim. Ayniqsa, sensor va motor qobiliyatlari rivojlanmagan yoki maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun qo'llari bilan ushlash, shakllarni kesish, joylashtirish va qurish orqali o'rganish samarali bo'ladi. O'quvchilarga topshiriq berishdan oldin, uni hayotiy misollar bilan bog'lash muhim. Masalalar real hayotdagi muammolar yoki qiziqarli voqealar asosida tuzilsa, o'quvchilar ularni tezroq tushunadilar va qiziqish bilan bajaradilar. Quyida shunday amaliy mashg'ulotlarga asoslangan bir nechta geometrik masalalar keltiriladi.

1-masala: Geometrik shakllarni yasaymiz.

Kerakli materiallar: Rangi turlicha bo'lgan karton qog'oz, qaychi, elim.

Topshiriq: O'quvchilarga kvadrat, uchburchak va doira shaklida chizilgan qog'oz beriladi. Ular ushbu shakllarni qaychi yordamida kesib olishlari kerak. Keyin, ushbu shakllarni birlashtirib, turli rasmlar yaratishlari mumkin (masalan, uydan iborat shakl: kvadrat – uy tanasi, uchburchak – tom, doira – quyosh).

Natija: O'quvchilar shakllarni farqlashni va ularni o'zaro birlashtirishni o'rganadi, mayda motorika rivojlanadi, fazoviy tasavvur va ijodiy fikrlash shakllanadi.

2-masala: Shakllarni o'lchaymiz.

Kerakli materiallar: Ruletka yoki chizg'ich.

Topshiriq: Sinfidagi turli buyumlarning uzunligi va kengligini o'lchash.

O'quvchilar natijalarni yozib, buyumlarning qaysi biri kattaroq yoki kichikroq ekanligini taqqoslashlari kerak.

Natija: O'quvchilar real hayotda o'lchash va solishtirishni o'rganadilar, mantiqiy va tahliliy fikrlash rivojlanadi.

Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar geometrik shakllarni tanib olish va farqlashni o'rganadilar, fazoviy tafakkur va ijodiy fikrlashni rivojlantiradilar, mayda motorika va diqqatni jamlash qobiliyatlarini mustahkamlaydilar, matematika va real hayot o'rtasidagi bog'liqlikni tushunadilar. Ushbu usullar inklyuziv sinflardagi har bir o'quvchining ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi.

Mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi geometrik masalalar. Mantiqiy fikrlash o'quvchilarning kuzatuvchanligi, tahlil qilish, solishtirish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradigan muhim jihatlardan biridir. Boshlang'ich sinflarda geometrik masalalar orqali mantiqiy tafakkurni shakllantirish samarali usullardan biri hisoblanadi. Bunday masalalar o'quvchilarga yangi bilimlarni mustahkamlash, mavjud tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash va turli muammolarga ijodiy yondashish imkonini beradi. Quyida mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi geometrik masalalar va ularni o'quvchilarga qanday berish kerakligi haqida yoritiladi.

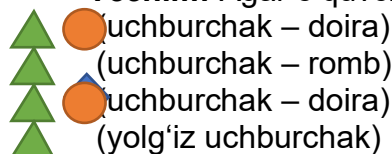
1-masala: Qaysi shakl ortiqcha?

Maqsad: O'quvchilarning kuzatuvchanligini oshirish, geometrik qonuniyatlarni anglash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Topshiriq: Quyidagi shakllar ketma-ketligiga qarang. Ularning ichidan ortiqcha bo'lganini toping va nima uchun ortiqcha ekanligini tushuntiring.

Savol: Qaysi shakl naqshga mos kelmaydi?

Yechim: Agar o'quvchi shakllarni tahlil qilsa, u quyidagi naqshni payqaydi:

Demak, (romb) naqshga mos kelmaydi va ortiqcha hisoblanadi.

Amaliy natija: O'quvchilar naqsh va qonuniyatlarni tushunishni mashq qiladilar. Kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlash rivojlanadi.

2-masala: Qanday shakl hosil bo'ladi?

Maqsad: O'quvchilarning fazoviy tafakkur va tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Topshiriq: Agar ikkita uchburchakni birlashtirsak, qanday shakl hosil bo'ladi?

Agar kvadratning diagonal bo'yicha kesib tashlansa, qanday shakllar hosil bo'ladi?

Yechim: Ikkita teng uchburchak birlashtirilsa, to'g'ri to'rtburchak (parallelogramm yoki trapeziya) hosil bo'lishi mumkin. Kvadrat diagonal bo'yicha kesilsa, ikkita teng uchburchak hosil bo'ladi.

Amaliy natija: O'quvchilar shakllarni tasavvur qilish va manipulyatsiya qilishni o'rganadilar. Fazoviy tafakkur rivojlanadi.

3-masala: Shakllarning yashirin qonuniyatini toping

Maqsad: O'quvchilarning mantiqiy fikrlash va naqshni davom ettirish ko'nikmasini shakllantirish.

Topshiriq: Quyidagi shakllarga qarab, ulardagi yashirin qonuniyatni aniqlang va davom ettiring.

Savol: ? o'rniga qaysi shakl qo'yilishi kerak?

Yechim: Ketma-ketlik (uchburchak – kvadrat – doira) tarzida takrorlanmoqda. Shuning uchun o'rniga (uchburchak) shakli qo'yilishi kerak.

Amaliy natija: O'quvchilar naqshni aniqlash va davom ettirish qobiliyatini shakllantiradi. Diqqatni jamlash va tahliliy fikrlash rivojlanadi.

Mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi geometrik masalalar o'quvchilarga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: Mantiqiy tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi, geometrik shakllarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, naqsh va qonuniyatlarni aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi, muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvni mustahkamlaydi. Ushbu masalalarni inklyuziv sinflarda qo'llash orqali turli darajadagi o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishini ta'minlash mumkin.

Inklyuziv ta'lim sharoitida har bir o'quvchining ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Geometrik masalalar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy qobiliyatini rivojlantirish uchun o'qituvchilar quyidagi metodik tavsiyalardan foydalanishlari mumkin.

Differensial yondashuvdan foydalanish va samarali tavsiyalar. Inklyuziv sinflarda ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun differensial yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarning bilim va ko'nikmalari turlicha bo'lgani sababli, ularga moslashtirilgan topshiriqlarni tanlash ta'lim samaradorligini oshiradi. Har bir bolaning qobiliyat darajasini inobatga olgan holda, individual yondashuv qo'llash inklyuziv ta'limning asosiy talablaridan biridir. Buning uchun quyidagi tavsiyalarni qo'llash maqsadga muvofiq:

- O'quvchilarning qobiliyat darajasini aniqlash uchun oldindan kichik diagnostik testlar o'tkazish.
- Masalalarni uch darajada (oson, o'rta, murakkab) ishlab chiqish va o'quvchilarga o'z imkoniyatlariga mos topshiriqni tanlashga sharoit yaratish.
- Yuqori qobiliyatli o'quvchilar uchun murakkab mantiqiy masalalar va qo'shimcha izlanish talab qiladigan topshiriqlar berish.
- Geometriya bo'yicha qiyinchiliklarga duch keladigan o'quvchilar uchun vizual va amaliy yondashuvlardan foydalanish.

Differensial yondashuv har bir o'quvchining ehtiyojiga mos ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi va ularning geometrik tafakkurini rivojlantirish uchun individual imkoniyatlar taqdim etadi.

O'yin va interfaol metodlardan foydalanish. Geometrik masalalarni o'yin shaklida o'rgatish o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. O'yinli metodlar nafaqat bilimlarni mustahkamlashga, balki kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash va fazoviy tafakkurni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, interfaol yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga va ijodiy yondashuviga turtki beradi. Samarali natijalarga erishish uchun quyidagi tavsiyalarni qo'llash mumkin:

- "Qaysi shakl ortiqcha?" o'yini orqali o'quvchilarning kuzatuvchanligini oshirish;
- "Shakllarni soya bilan moslashtirish" topshirig'i orqali fazoviy tafakkurni shakllantirish;
- Jamoaviy musobaqalar orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish;
- Konstruktiv o'yinlar (gugurt cho'plari yoki plastilin yordamida shakllar yasash) orqali fazoviy tasavvur va ijodiy tafakkurni kuchaytirish.

O'yin va interfaol metodlardan foydalanish nafaqat ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, balki o'quvchilarning geometrik tushunchalarni chuqurroq anglashiga ham yordam beradi.

Vizual va amaliy materiallardan foydalanish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari axborotni vizual va amaliy tajriba orqali yaxshiroq o'zlashtiradilar. Geometriya darslarida rangli tasvirlar, hajmli modellar va interfaol texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning mavzuni tushunishiga va qiziqish bilan ishtirok etishiga yordam beradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish hamda ularning mavzuni chuqur anglashiga turtki bo'ladi. Samarali ta'lim berish uchun quyidagi tavsiyalarni qo'llash mumkin:

- Dars jarayonida geometrik shakllarning rangli tasvirlari, karton modellari va kesma shakllar dan foydalanish;
- 3D modellar (kub, piramida, prizma shaklidagi materiallar) yordamida tushunchalarni aniq va aniqroq tushuntirish;
- Matematik interfaol doskalar yoki smart taxtalar dan foydalanib, shakllarni chizish va manipulyatsiya qilish imkoniyatini yaratish.

Vizual va amaliy materiallardan foydalanish o'quvchilarning geometriyaga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning mavzuni yaxshiroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Guruh bo'lib ishlashga yo'naltirish. O'quvchilarni guruhlariga ajratib ishlash ularga bir-biridan o'rganish va hamkorlikda masalalarni yechish imkoniyatini yaratadi. Bunday yondashuv faqat bilimlarni mustahkamlashga emas, balki ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, jamoaviy ishlash va fikr almashish jarayonlarini ham qo'llab-quvvatlaydi. Guruhiy ish orqali o'quvchilar o'zaro muloqot qilishni o'rganib, murakkab muammolarni hal qilishda birgalikda ishlash tajribasiga ega bo'ladilar. Samarali guruhiy ishni tashkil etish uchun quyidagi tavsiyalarni qo'llash mumkin:

- Kichik guruhlarda ishlash – Har bir guruh turli geometrik topshiriqlarni bajarib, natijalarni taqdim etadi;

- Rolga bo'lish – Har bir o'quvchi muayyan vazifani bajaradi (shakllarni chizish, o'lchash, solishtirish, natijalarni tahlil qilish);

- Baholash va fikr almashish – Guruh ishining natijalari muhokama qilinadi, xatolar tahlil qilinib, xulosalar chiqariladi.

Guruhiy ish usuli o'quvchilarning o'zaro hamkorlik qilish, mas'uliyatni taqsimlash va mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

O'zaro baholash va refleksiya. O'quvchilarning o'z ishlari ustida mulohaza yuritishi ularning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Refleksiya jarayoni orqali ular o'z yutuqlari va kamchiliklarini anglab, kelajakda o'z ustida ishlash yo'nalishlarini belgilab oladilar. O'zaro baholash esa o'quvchilarga tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va xolisona yondashish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Samarali refleksiya va baholash uchun quyidagi tavsiyalarni qo'llash mumkin:

- Har bir dars oxirida “Bugun nimalarni o'rgandik?”, “Shakllar haqida yana nimalarni bilishni xohlaysiz?” kabi savollar orqali refleksiya o'tkazish;

- O'quvchilarga o'z ishlari yoki do'stlarining ishlarini baholash imkoniyatini berish (masalan, “Sen qanday shakl yasading va nima uchun?” savoli orqali ularning fikrlash jarayonini rivojlantirish);

- O'yin shaklidagi testlar orqali o'rganilgan mavzuni mustahkamlash va o'quvchilarning faol ishtirokini oshirish.

Shunday qilib, refleksiya va o'zaro baholash o'quvchilarning o'qish jarayoniga ongli yondashuvini rivojlantirib, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini oshiradi.

Ushbu metodik tavsiyalar orqali inklyuziv sinflarda geometrik masalalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish mumkin. Inklyuziv muhitda turli darajadagi qobiliyatlarga ega o'quvchilar bilan ishlashda moslashuvchan yondashuv ta'limning inklyuzivligi va sifatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Musurmonova, O. Umumiy pedagogika. Yoshlar nashriyot uyi, 8-oktabr 2020-yil - 48-49 bet.

2. Qodirova F. U., Pulatova D. A. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika //Darslik. Chirchiq. – 2022.

3. Bakhromova G. Inklyuziv ta'limni tashkil etishda innovatsion yondoshuvlar: muammo va yechimlar //Nordic_Press. – 2024. – T. 3. – №. 0003.

4. X. N. Muzaffarova, D. Tangirova „Inklyuziv ta'lim“. library.samdukf.

5. A.Jo'rayev. Matematika darslarida qiziqarli masalalardan foydalanish. “Zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. 27-mart, 2024. 443-447 b

6. Po'latova K.N. Boshlang'ich sinflarda geometrik masalalarni yechishda interfaol texnologiyalardan foydalanish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – T. 3. – №. 7. – C. 430-438.

7. Madrahimov R.M., Abdullayev J.Sh., Kamalov N.B. Masala qanday yechiladi. Uslubiy qo'llanma. Urganch, 2013. 102 bet
8. Sirojetdinovna A. G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fazoviy tasavvurlarini shakllantirishning metod va usullari //Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 18. – №. 5. – C. 470-476.
9. Po'latova K.N. Boshlang'ich sinf matematika darslarida ta'lim jarayonlariga zamonaviy yondashuvlar //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 12. – C. 371-374.

THE IMPACT OF PAIR-ASSESSMENT IN FLIPPED CLASSROOM ON IMPROVING SPEAKING COMPETENCE

Jalilova Guzal

Teacher, Profi University (Navoiy branch)

Annotation: This article analyzes the effectiveness of pair assessment's role in corporation with the flipped classroom method on the speaking skills of first year university students in "Practice of language aspects" focusing on grammar and vocabulary. The study targets five speaking skills components which include: pronunciation, fluency, accuracy, critical thinking, and self-confidence. Results demonstrate that when pair assessment is used within the context of the flipped classroom model, there are significant gains in speaking proficiency. These results highlight the pair assessment with respect to its potential for increasing deeper engagement and skill development among English language learners.

Key words: Pair assessment, flipped classroom, speaking competence, critical thinking, language learning, pronunciation, fluency, accuracy, hesitation.

ВЛИЯНИЕ ПАРНОЙ ОЦЕНКИ В ПЕРЕВЕРНУТОМ КЛАССЕ НА УЛУЧШЕНИЕ ГОВОРЯЩЕЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Джалилова Гузаль

Преподаватель, Профи Университет (Навоийский филиал)

Аннотация: В этой статье анализируется эффективность роли парной оценки в сотрудничестве с методом перевернутого класса в навыках говорения студентов первого года обучения в университете в рамках «Практики языковых аспектов», уделяя особое внимание грамматике и словарному запасу. Исследование нацелено на пять компонентов навыков говорения, в том числе: произношение, беглость, точность, критическое мышление и уверенность в себе. Результаты показывают, что при использовании парной оценки в контексте модели перевернутого класса наблюдается значительный рост навыков говорения. Эти результаты подчеркивают парную оценку с точки зрения ее потенциала для повышения более глубокой вовлеченности и развития навыков среди изучающих английский язык.

Ключевые слова: парная оценка, перевернутый класс, речевая компетентность, критическое мышление, изучение языка, произношение, беглость, точность, нерешительность.

AYTILGAN SINFDAGI JUFTLIK BAHOLANISHNING GAPIRISH KOMPETENTINI TAKILISHGA TA'SIRI

Jalilova Go'zal

o'qituvchi "Profi universiteti" (Navoiy filiali)

Annotatsiya: Ushbu maqola til grammatikasi va lug'atga e'tibor qaratgan holda "Til aspektlari amaliyoti" bo'limida universitetning birinchi bosqich talabalarining nutq qobiliyatlari bo'yicha teskari sinf usuli bilan korporatsiyada juftliklarni baholashning roli samaradorligini tahlil qilinadi. Tadqiqot nutq qobiliyatining beshta komponentiga qaratilgan: talaffuz, ravonlik, aniqlik, tanqidiy fikrlash va o'ziga ishonch. Natijalar shuni ko'rsatadiki, juftlikni baholash teskari sinf modeli kontekstida qo'llanilganda, nutq mahoratida sezilarli yutuqlar mavjud. Ushbu natijalar ingliz tilini o'rganuvchilar o'rtasida chuqurroq ishtirok etish va ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlariga nisbatan juftlik bahosini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Juftlik baholash, teskari sinf, nutqiy kompetensiya, tanqidiy fikrlash, til o'rganish, talaffuz, ravonlik, aniqlik, ikkilanish.

The flipped classroom approach has received a lot of attention as an effective instructional model for supporting language learning over the past few years. In contrast to traditional teaching, in which content is delivered passively to students during class time, while they engage with it outside of class time, generally (video) lectures or readings, the flipped classroom model allows students to engage (at their own pace) with content outside class time and provides active learning exercises in class time. A major

field in which this model has proven to be very effective corresponds to language acquisition, in particular when studying students speaking competence.

Speaking, as one of the core language skills, requires not only understanding grammar and vocabulary but also the ability to communicate effectively and confidently in real-time. However, many language learners face difficulties such as hesitation, lack of fluency, and issues with pronunciation, which may impede their ability to communicate effectively. Pair assessment, an active form of assessment, can play a pivotal role in addressing these challenges.

In our research context, "Practice of language aspects" is a subject which aims not only to enhance students' grammar, vocabulary and discourse literacy, but also enable them to put this knowledge into active practice. As the subject is due to deliver a lot of theoretical data, time allocated to face-to-face classes is tend to be devoted to passive input (listening to the lecture) and few exercises to practice, offering almost no exposure to productive skills (speaking and writing). Thus, many students still have various problems in communication. Since the students in this research are future English teachers, they are required to be good at both fluency and accuracy. Considering these shortcomings, implementing flipped classroom model along with pair-assessment method would be a possible solution.

This study aims to explore the significance of pair assessment in a flipped classroom model to improve students' speaking competence, focusing on first-year university students enrolled in the subject "Practice of Aspects of Language".

Research Questions

How does pair assessment in a flipped classroom impact the speaking competence of first-year students?

How do students perceive the effectiveness of pair assessment in improving their speaking skills?

In a flipped classroom, learners are usually given instructional materials outside of the classroom, such as videos or readings, while the time spent in class is dedicated to interactive tasks like group discussions, problem-solving, and collaborative learning (Bergmann & Sams, 2012). Numerous studies have emphasized the advantages of this approach, especially in language education. For example, Doman (2018) discovered that flipped classrooms enhance student engagement and retention in language classes. This model encourages active learning, which is essential for developing skills in language learners, especially in speaking, where practice in real-time is crucial.

In pair assessment students evaluate one another usually in pairs, and offer constructive feedback. This method of peer interaction is recognized for promoting critical thinking and enhancing engagement with the content. As noted by Topping (2009), peer assessment encourages collaborative learning and aids in the development of skills.

As for speaking proficiency, pair assessment enables students to refine their speaking abilities while obtaining immediate feedback, which can prove to be more advantageous than receiving input solely from the instructor.

Studies have indicated that peer assessment effectively enhances speaking skills. For instance, Sheppard (2005) discovered that students participating in peer assessment activities showed improvements in both pronunciation and fluency. Furthermore, students involved in collaborative learning, such as pair assessment, demonstrate greater critical thinking and problem-solving capabilities (Boud, 2000). The interactive aspect of pair assessment fosters a supportive environment where students can navigate their hesitation and shyness, thereby building greater confidence in their speaking skills.

The subjects involved in this research consisted of 166 first-year students taking a university-level language course "Practice of Aspects of Language," which emphasizes grammar and vocabulary skills. These students were categorized into two groups: the experimental group, comprising 83 students, and the control group, also with 83 students.

The experimental group took part in pair assessment activities within a flipped classroom setup, whereas the control group followed conventional language learning methods. Before the experiment, students were given the following interview questions to analyze their needs and shortcomings in speaking competence.

➤ Which aspect of speaking do you find most difficult? (pronunciation, vocabulary, accuracy, fluency, lack of idea, discourse management)

➤ Which activities do you find interesting and more effective to practice speaking? (open-ended)

➤ Which of these assessment types do you want to be implemented more often during classes? Why? (teacher assessment, peer-assessment, self-assessment)

➤ How much do you communicate in English with your teacher? (Rate on a 5-point scale)

➤ How much do you communicate in English with your classmates during lessons? (Rate on a 5-point scale)

➤ How effective are the speaking exercises and tasks in developing your speaking competence? (Rate on a 5-point scale)

After the experiment, experimental group students' perceptions on the impact of "peer-assessment" were analyzed based on these questions:

- Which aspect of speaking competence has improved most during lessons? (Pronunciation, accuracy, fluency)

- What did you most effective in using "peer-assessment" in Flipped classroom model comparing to traditional lessons?

- Which weaknesses in speaking did you improved in this model? How?

- Do you think implementing pair-assessment on speaking performance is also effective way of overcome speaking mistakes? Why/Why not?

The students were given the following criteria for evaluating their speaking performance:

Table 1. "Pair-assessment" on speaking competence

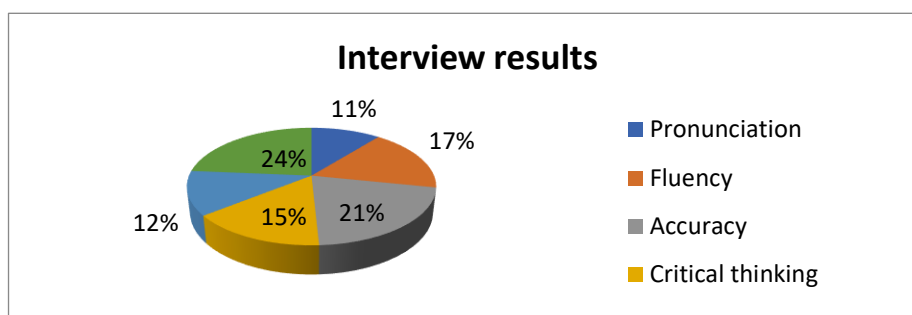
B2	Grammar and vocabulary	Discourse management	Pronunciation	Interactive communication
5	- Shows a good degree of control of a range of simple and some complex grammatical forms. - Uses a range of appropriate vocabulary to give and exchange views on a wide range of familiar topics.	- Produces extended stretches of language with very little hesitation. - Contributions are relevant and there is a clear organization of ideas. - Uses a range of cohesive devices and discourse markers.	- Is intelligible. - Intonation is appropriate. - Sentence and word stress is accurately placed. - Individual sounds are articulated clearly.	- Initiates and responds appropriately, linking contributions to those of other speakers. - Maintains and develops the interaction and negotiates towards an outcome.
4	Performance shares features of Bands 3 and 5.			
3	- Shows a good degree of control of simple grammatical forms, and attempts some complex grammatical forms. - Uses a range of appropriate vocabulary to give and exchange views on a range of familiar topics.	- Produces extended stretches of language despite some hesitation. - Contributions are relevant and there is very little repetition. - Uses a range of cohesive devices.	- Is intelligible. - Intonation is generally appropriate. - Sentence and word stress is generally accurately placed. - Individual sounds are generally articulated clearly.	- Initiates and responds appropriately. - Maintains and develops the interaction and negotiates towards an outcome with very little support.
2	Performance shares features of Bands 1 and 3.			
1	- Shows a good degree of control of simple grammatical forms. - Uses a range of appropriate vocabulary when talking about everyday situations.	- Produces responses which are extended beyond short phrases, despite hesitation. - Contributions are mostly relevant, despite some repetition. - Uses basic cohesive devices.	Is mostly intelligible, and has some control of phonological features at both utterance and word levels.	- Initiates and responds appropriately. - Keeps the interaction going with very little prompting and support.
0	Performance below Band 1.			

This research employed a mixed-methods approach, integrating quantitative surveys and qualitative interviews to gather extensive data on how effective pair assessment is in enhancing speaking skills. Both groups underwent pre- and post-speaking evaluations aimed at measuring their speaking abilities in aspects like pronunciation, fluency, accuracy, critical thinking, and self-confidence. In addition, a selected group of 188 students participated in interviews to offer more detailed insights into their experiences with pair assessment. The interviews followed a semi-structured format, enabling students to express their thoughts and feedback regarding the pair assessment process.

At the start of the semester, students were given specific criteria for pair assessment. These criteria outlined the expectations for constructive feedback, key focus areas (such as pronunciation, fluency, and grammar), and collaboration guidelines. The students received training on how to give and receive feedback, aiming to enhance their speaking abilities in a supportive, peer-driven environment.

The quantitative data from the speaking assessments were evaluated using descriptive statistics and paired t-tests to identify any significant differences in speaking competence improvement between the experimental and control groups. The qualitative data gathered from interviews were thematically coded to uncover common patterns and insights regarding the students' experiences with pair assessment.

The interview results revealed that most percentage of students felt satisfied with this method of teaching, as it is illustrated in the following graph:

Picture 1. Results of interview after post-speaking tests

As it is shown in the graph, the largest proportion of participants acknowledge the benefits of this method in terms of “feedback on mistakes” (88%), “accuracy (78%) and fluency (65%). As for the categories of critical thinking, pronunciation, and overcoming hesitation/shyness, they received 56%, 40%, and 45% of votes, respectively.

From the interviews, various significant themes came to light. Students valued the interactive format of pair assessment, which helped them speak more confidently and reduce errors. Numerous students noted that the feedback they received from their classmates was not just beneficial but also enabled them to recognize their weaknesses and tackle them swiftly. Additionally, students in the experimental group expressed feeling more involved in the learning experience and found the flipped classroom approach to be effective in enhancing their speaking abilities.

According to the interview results, students' have found accuracy, fluency (72%) and discourse management (80%) the most difficult aspects of speaking. Individual presentations (60%), pair role plays (78%) and retelling (85%) activities are most preferable ones to accomplish during classes. As for assessment types, most students demonstrated high level of enthusiasm to try more engaging types of assessment including, peer-assessment (70%) after speaking performance. Engagement rate of students took place more with a teacher rather than their peers during lessons. In the interview, participants claimed that they need more peer-interaction (70%) to practice spoken patterns covered in the lesson. In general, most students satisfied with the

speaking activities organized in their lesson, still offering some innovative forms focusing on contextual input during grammar and vocabulary lessons.

According to the final mathematical analysis gained via post-speaking assessment, the average performance of the experimental group accounted for 16,25 % whereas 7,62 for control group. The largest gains were seen in fluency and accuracy, while critical thinking also showed notable improvement.

The outcomes of this research highlight the significance of pair assessment in improving speaking skills within a flipped classroom framework. The results indicate that pair assessment is especially beneficial for enhancing fluency, accuracy, and pronunciation. This effectiveness may be linked to the component of peer interaction, where students obtain immediate, constructive feedback and work together to rectify errors. The reciprocal feedback nature of pair assessment promotes a stronger level of engagement and support among peers. The collaborative aspect of pair assessment encourages students to practice speaking in a comfortable setting.

The results from the student interviews reveal that the majority of participants found pair assessment valuable, especially for receiving feedback on mistakes, which was acknowledged by 88% of students. This finding is consistent with previous research suggesting that peer feedback fosters self-awareness and encourages active learning. In a traditional classroom, students often rely on the instructor for feedback, but pair assessment allows students to learn from one another, reducing the dependency on the teacher and promoting collaborative learning. Through this dynamic, students were able to identify their own weaknesses and work together to address them, which likely contributed to the improvement in fluency and accuracy as reflected in the post-speaking assessment scores.

The data from the post-speaking assessment revealed that the experimental group outperformed the control group by 16.25%, a significant improvement. This gain was particularly notable in fluency and accuracy, which are essential for effective communication. The flipped classroom model, which encourages students to engage with content outside of class time, may have provided the necessary foundation for students to enter class with a more solid understanding of grammar and vocabulary. Consequently, this allowed for more in-class time to be devoted to interactive exercises, such as pair assessments, that facilitate the application of knowledge in real-time communication. This aligns with prior research that supports the efficacy of the flipped classroom in enhancing students' active engagement with learning materials and increasing their opportunities for productive practice.

In terms of critical thinking, while there was an improvement, the gains were less pronounced compared to fluency and accuracy. The finding that only 56% of students reported improvements in critical thinking may suggest that the primary focus of pair assessment within this flipped classroom setup was on language production rather than analytical thinking. However, it is important to note that critical thinking, especially in the context of language learning, can be a more complex skill to develop and may require more targeted instructional strategies.

Similarly, while there was some improvement in students' pronunciation (40%) and overcoming hesitation or shyness (45%), these aspects appeared to be less affected by the intervention. This could be due to the nature of pair assessment, where students may feel more comfortable practicing with a peer but may still lack the confidence or specific strategies to work on their pronunciation or address anxiety. It suggests that while pair assessment can be beneficial in addressing some aspects of speaking competence, additional methods or more targeted interventions might be necessary to overcome these particular barriers. For instance, individualized pronunciation exercises or specialized interventions to address anxiety could complement the benefits of pair assessment.

While the study provides valuable insights into the effectiveness of pair assessment, it is limited by the sample size and the focus on one university course. Future research could explore the impact of pair assessment on speaking competence in different language contexts and with larger, more diverse groups of students. Additionally, further studies could examine the long-term effects of pair assessment on students' speaking abilities.

Evaluating peers in a flipped classroom environment significantly boosts the speaking skills of first-year university students. The findings of this research indicate that students participating in pair assessment activities experience notable enhancements in their pronunciation, fluency, accuracy, and critical thinking abilities. The collaborative and reciprocal feedback involved in pair assessment enriches language acquisition and offers students important chances to practice speaking in a supportive and interactive setting.

References:

1. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip your classroom: Reach every student in every class every day. International Society for Technology in Education.
2. Boud, D. (2000). Sustainable assessment. *Studies in Higher Education*, 22(1), 2-23.
3. Doman, A. (2018). Flipped classrooms in language learning: An exploration of outcomes and practices. *Journal of Language Teaching*, 15(2), 78-94.
4. Liu, N. F., & Carless, D. (2006). Peer feedback: The learning element of peer assessment. *Teaching in Higher Education*, 11(3), 279-290.
5. Sheppard, K. (2005). Peer assessment in higher education: A framework for integrating formal and informal learning. *Journal of Peer Learning*, 3, 30-45.
6. Topping, K. J. (2009). Peer assessment. *Theory Into Practice*, 48(1), 20-27.
7. Vygotsky, L. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
8. Zhang, J. (2012). The impact of peer assessment on speaking skills in language learning. *Language Learning Journal*, 40(2), 137-151.
9. Anderson, C., & Fuller, M. (2017). Active learning strategies in the flipped classroom: Effects on students' academic performance and attitude. *Journal of Education Technology*, 34(3), 66-78.
10. Carless, D., & Chan, K. (2017). Peer feedback: A tool for improving language learning. *Language Teaching Research*, 21(1), 100-118.

OLIY TA'LIM DASTURIDA TALABALARNI ALOHIDA MAQSADLARGA ERISHISH DARAJASINI DUAL VA AN'ANAVIY O'QITISH KESIMIDA BAHOLASHNING SOTSIOLOGIK TADQIQOTLAR NATIJALARI

Kodirov Ismoil

*Fizika-matematika fanlari nomzodi, professor
Qarshi davlat texnika universiteti*

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida dual ta'lim asosida malakali muhandislar tayyorlashning maqsadi va ahamiyati, dual ta'lim tizimining an'anaviy ta'lim tizimiga nisbatan farqlari, afzalliklari va oliy ta'lim dasturida talabalarni alohida maqsadlarga erishish darajasini dual va an'anaviy o'qitish kesimida baholashga oid sotsiologik tadqiqotlar natijalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ishlab chiqarish, korxona, kasbiy muammolar, dual ta'lim va an'anaviy ta'lim, nazariyalar, amaliyot, sotsiologik tadqiqotlar.

РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ОЦЕНКЕ УРОВНЯ ДОСТИЖЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ СТУДЕНТОВ В ПРОГРАММЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА СТЫКЕ ДУАЛЬНОГО И ТРАДИЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кодиров Исмаил

*Кандидат физико-математических наук, профессор
Каршинский государственный технический университет*

Аннотация: В статье представлена информация о цели и значении подготовки квалифицированных инженеров на основе дуального образования в высших учебных заведениях, отличиях и преимуществах системы дуального образования по сравнению с традиционной системой образования, а также результаты социологического исследования по оценке уровня достижения индивидуальных целей студентами программы высшего образования в контексте дуального и традиционного образования.

Ключевые слова: производство, предприятие, профессиональные проблемы, дуальное образование и традиционное образование, теории, практика, социологические исследования.

RESULTS OF A SOCIOLOGICAL RESEARCH TO ASSESS THE LEVEL OF ACHIEVEMENT OF INDIVIDUAL GOALS OF STUDENTS IN THE HIGHER EDUCATION PROGRAM AT THE INTERSECTION OF DUAL AND TRADITIONAL EDUCATION

Kodirov Ismail

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Professor
Engineering" Karshi State Technical University*

Annotation: The article presents information on the purpose and significance of training qualified engineers on the basis of dual education in higher education institutions, the differences and advantages of the dual education system compared to the traditional education system, as well as the results of a sociological study to assess the level of achievement of individual goals by students of the higher education program in the context of dual and traditional education.

Key words: Production, enterprise, professional problems, dual education and traditional education, theories, practice, sociological research.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 20.06.2024-yilda "Muhandislik sohalaridagi kadrlar tayyorlash va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish yuzasidan ustuvor vazifalar" masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilish o'tkazdi va u bugungi kunda respublikada innovatsiyalar va muhandis kadrlarning muhim

ahamiyatini alohida qayd etib, qilinadigan asosiy muhim vazifalarni belgilab berdi, jumladan:

“Tarmoq – korxona – oliygoh” zanjiri asosida har bir oliygohga sanoat hamkori belgilab beriladi va respublikaning 10 ta oliygohida “Oliy muhandislik maktablari” ochiladi.

Barcha muhandislik oliygohlarining hamkor korxonalarda kafedralar ochiladi va dual ta'lim yo'lga qo'yiladi va hakoza.

O'zbekiston Respublikasida dual ta'limni qo'llanilishini yanada rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi “Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida”gi 163-son qarori bilan professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida Nizom tasdiqlangan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari” to'g'risidagi 2025-yil 16-yanvardagi 14-son qarori ga asoslangan “Oliy ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida nizom ham tasdiqlandi.

Vazirlar Mahkamasi qarorida 2025-2026-o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim tizimida bosqichma-bosqich dual ta'lim asosida o'qitishni yo'lga qo'yish, shu jumladan, “Kasb egasi” dual ta'lim tizimini tashkil etilishi ko'rsatilgan. Bugungi kunda esa dual ta'limni yanada rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasini o'rgangan holda, qonunchilik hujjatlarini yanada rivojlantirish, o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha tegishli ishlar olib borilmoqda va ushbu dual ta'lim tizimi Mamlakatimizda yuqorida ko'rsatilgan meyoriy-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi energiya manbailari yo'nalishida malakali muhandis kadrlar tayyorlash borasida milliy reja, maxsus dastur ishlab chiqish, mazkur soha uchun oliy va o'rta-maxsus o'quv yurtlarida dual ta'lim tizimini qo'llagan holda muhandis kadrlar tayyorlash bo'yicha yangi tizim yaratish kabilar dolzarb masalalardir.

Dualni ta'limni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar ko'rib chiqildi va shu narsa ayon bo'ldiki, dual ta'limning shakli har doim va har yerda ham joriy etishga mos kelavermasligi hamda ishlamasligi qayd etilgan. Biroq, bugungi kunga qadar, dual ta'limning usullari va uni tashkil etishning metodologik asoslari va uslubiy tamoyillari kam o'rganilgan va bu boradagi ilmiy-tadqiqotlar yetarlicha olib borilmagan.

Dual ta'limni joriy qilishda bo'lajak muhandis kadrlarning va ish beruvchi korxonalarining ishtirok etish imkoniyatlari, dual ta'lim sharoitida ularning kompetensiyalarni rivojlantirilishining shakllantirilishida o'z-o'zini baholashga jalb qilinishi to'liq o'zganilmagan. Dual ta'lim tizimining an'anaviy ta'lim tizimiga nisbatan farqlari, afzalliklari va mehnat bozorida bo'lajak muhandis kadrlarning raqobatbardoshligini qanday bilim turi ya'ni dual ta'lim yoki an'anaviy ta'lim tizimi belgilashi borsidagi sotsiologik tadqiqotlar kam olib borilgan hamda yetarlicha o'rganilmagan va bu masalalar dolzarb hisoblanadi.

Dual ta'lim tizimi Germaniya, Xitoy, AQSH, Koreya, Daniya, Fransiya, Makedoniya, Chernogoriya, Shveytsariya, Niderlandiya, Daniya, Avstriya, Serbiya, Sloveniya, Makedoniya, Chernogoriya, Shveytsariya, Niderlandiya kabi ko'pgina mamlakatlarda va ayrim Osiyo davlatlarida, ya'ni 60 dan ortiq mamlakatlarda keng qo'llanilmoqda va u zamonaviy o'qitish ta'lim texnologiyalaridandir hamda o'qitishning asosiy tizimi hisoblanib, bunda ta'lim jarayoni va amaliyotning integratsiyasi ishlab chiqarish korxonalarining turli xil sohalarida malakali mutaxassislarining yuqori sifat darajasida tayyorlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

“Dual” degan nom haqida to'xtaladigan bo'lsak, dualizm (lot. dualis — ikki yoqlama) — bir-biri bilan birlashtirib bo'lmaydigan holatlar, tamoyillar, fikrlash tarzi, dunyoqarash, intilish va gnoseologik tamoyillar yonma-yon mavjudligini targ'ib qiluvchi ta'limot. Dualizm plyuralizm ko'rinishlaridan biri. Dualizm terminini nemis faylasufi X.Volf (1679— 1754)

kiritgan. Dualizm quyidagi juft tushunchalarni ifodalaydi: g'oyalar dunyosi va voqeyiy dunyo. Dualizm falsafiy, diniy, antropologik, etik shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

L.V.Sidakova dual ta'lim tizimi "ta'lim muassasasining o'qish faoliyatini ishlab chiqarish korxonalari faoliyati bilan kombinatsiyasini nazarda tutuvchi ta'lim tizim" ekanligini e'tirof etadi. Mutaxassislar tayyorlashning dual ta'lim tizimini "oliy kasbiy ta'limning ish beruvchi ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi aniq muvofiqlashtirilgan, muayyan kasb-hunar bo'yicha talab qilinadigan malaka darajasiga ega bo'ladigan mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan ta'lim tizimi" deb qarash mumkin. Shuningdek, mahalliy va xorijiy adabiyotlarni chuqurroq tahlil qilib ko'rilganda dual ta'lim tizimini nazariy mashg'ulotlar ta'lim muassasalarida, amaliyot esa ishlab chiqarish korxonalarida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ta'lim modeli sifatida tassavvur qilish mumkin. Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda dual ta'limni tashkil etish borada paydo bo'lgan bir qator savollarga javob berish mumkin hamda "dual ta'lim", "dual ta'lim dasturi", va "dual o'qitish" kabi tushunchalarning texnik ma'nosiga aniqlik kiritilgan.

Dual ta'lim tizimini oliy ta'lim muassasalarining ta'lim tizimiga joriy etish jarayonida bir qator muammolarga duch kelinadi. Asosiy qiyinchiliklardan hisoblangan kadrlar tayyorlashda korxonaning o'qitish uchun tayyorgarlik darajasining yetarli darajada emasligi, aynan korxonalarda ta'lim olish joylarini mavjud emasligi; ishlab chiqarilayotgan mahsulot uchun narxni majburiy oshirish zarurligi, ta'limga jalb qilish maqsadida ta'lim uchun mablag'lar yetishmasligi; hamkorlikdagi yangi tuziladigan dual ta'lim dasturlari mazmuni va usullarini shakllantirish; dual ta'lim tamoyillarini, kategoriyalarini shakllantirish, asbob-uskunalarining yetishmasligi, moliyalashtirish holatini yetarli emasligi va dual ta'lim doirasida ko'pgina tadbirlar olib borish va boshqalar.

Dual ta'limni qo'llashning asosiy maqsadi – O'zbekiston Respublikasini har tamonlama rivojlantirish, yirik va kichik biznes subyektlarida aholi, ayniqsa yoshlar va xotin-qizlarning bandligini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish uchun mehnat faoliyati bilan ta'limni uyg'unlashgan holda tashkil etish orqali yuqori texnologiyali malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash hisoblanadi. Dual ta'limning maqsadi – yuqori texnologiyali malakali sanoat mutaxassislarni tayyorlash.

Shuningdek, ushbu dual ta'lim tizimini joriy etishdan ko'zlangan maqsad shundan iboratki, iqtisodiyotning barcha sohalarida malakali va zamonaviy kasbiy ko'nikmalarga ega o'rta bo'g'in kadrlarini tayyorlash hamda yoshlarning kasblar va mutaxassisliklarni egallashga bo'lgan qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratishdan iborat. Yoshlarimiz ta'lim olish bilan birga haqiqiy ish joyida o'z kasbiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini yanada mukammalltirish borasida oliy ta'lim bitiruvchilarining kelajakdagi ish funksiyalarini hisobga olgan holda moslashtirilgan davlat ta'lim standartlarini va professional standartlarini joriy etish orqali bu bo'shliqni asta-sekin kamaytirishga qaratilgan chora tadbirlar olib borilmoqda. Har qanday kasbning bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda bunday ta'limning modelini amalga oshirish dual ta'lim tizimidan foydalanilgan holda amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Tadqiqotning samarali olib borilishida, dual ta'limni tashkil qilish borasidagi ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, oliy ta'lim dasturining mazmunini o'zaro baholash, malakali muhandislar tayyorlashda dual ta'lim tizimi bo'yicha sotsiologik tadqiqotlarga oid so'rovnoma, taqqoslash, tahlil qilish qilish kabi metodlardan foydalanildi.

Ma'lumki, dual ta'lim sharoitida talabalarni amaliy mashg'ulotlarga tayyorlash, ularda obyektlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishni, amaliy mashg'ulotlarga o'z faoliyatining kasbiy ahamiyatga ega turlari va elementlari tajribasini yaratishni amalga oshirishni ta'minlashi kerak.

Har qanday ta'lim muassasasida dual ta'limni joriy etish an'anaviy ta'lim shaklidan qo'shimcha ta'lim tizimiga o'tishda kompleks tayyorgarlik jarayonini boshdan kechiradi.

Ushbu o'tish jamiyatning o'z-o'zini anglashining o'zgarishi va uning rivojlanishi va o'zini-o'zi takomillashtirishga tayyor bo'lgan zamonaviy jamiyatning ehtiyoji va talabi bilan belgilanadigan yangi normalarni qabul qilishga tayyorligini talab etadi.

Dual ta'lim tizimi unda ishtirok etuvchi barcha tomonlar – ishlab chiqarish korxona va tashkilotlari, talabalar, davlat manfaatlariga javob beradi:

- ishlab chiqarish korxonasi uchun bu o'zi uchun kadrlar tayyorlash, ishchilarni qidirish va tanlash, ularni qayta tayyorlash va moslashtirish uchun

- xarajatlarni kamaytirish imkoniyatidir;

- oliy ta'lim muassasasi uchun yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar yetishtirib berish;

- talabalar uchun bitiruvchilarning haqiqiy ishlab chiqarish korxonalarining sharoitlariga moslashishi va o'qishni tugatgandan so'ng o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlab chiqarish korxonalariga muvaffaqiyatli ishga joylashish ehtimolining yuqori bo'lganligidir;

- davlat uchun butun iqtisodiyot uchun malakali kadrlar tayyorlash masalasini samarali hal etilishi katta naf keltiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida dual ta'limi asosida malakali muhandis kadrlar tayyorlash zamonamizning eng dolzarb masalalardan hisoblanishini hisobga olgan holda, oliy ta'lim dasturida talabalarni alohida maqsadlarga erishish darajasini dual va an'anaviy o'qitish kesimida baholash borasida sotsiologik tadqiqotlar olib borildi.

Olib borilgan sotsiologik ilmiy tadqiqotning umumiy tavsifiga quyidagilar kiradi:

Maqsad – oliy ta'lim dasturida talabalarni alohida maqsadlarga erishish darajasini dual va an'anaviy o'qitish kesimida baholashdan iborat.

Tadqiqot obyekti – oliy ta'lim muassasasining 88 ta yuqori ya'ni 3-4-kurs talabalari.

Asosiy maqsadli guruhda – dual ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalar (44 respondent)

Nazorat guruhida – an'anaviy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalar (44 respondent).

Tadqiqotning tematik bo'limlari quyidagilarni tashkil etadi:

- dual ta'limning umumiy bahosi va istiqbollari;

- ta'lim oluvchi talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish;

- ta'lim berishning dual ta'lim va an'anaviy ta'lim tizimlarining farqlarini aniqlashtirish;

- ta'lim dasturining maqsadlariga erishishni baholash;

An'anaviy va dual ta'lim tizimlari o'rtasidagi farqlar motivatsion kompleksda, subyektiv nazorat darajasida, talabalarining qadriyat yo'nalishlarida va o'quv jarayonida shakllanadigan shaxsiy fazilatlarida ham namoyon bo'ladi.

Talabalarni oliy ta'lim dasturida alohida maqsadlarga erishish darajasini dual va an'anaviy o'qitish kesimida baholashga oid sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish maqsadida talabalar o'rtasida "Sizningcha, ta'lim dasturining eng muhim maqsadlariga qanchalik to'liq erishildi?" so'rovnoma o'tkazildi.

Oliy ta'lim dasturida talabalarni alohida maqsadlarga erishish darajasini dual va an'anaviy o'qitish kesimida baholashga oid sotsiologik tadqiqotlarda respondentlar quyidagi pozitsiyalar bo'yicha fikrlarini bildirishdilar:

1. Bitiruvchilarning ishga joylashtirishni yuqori foizini ta'minlaydi;

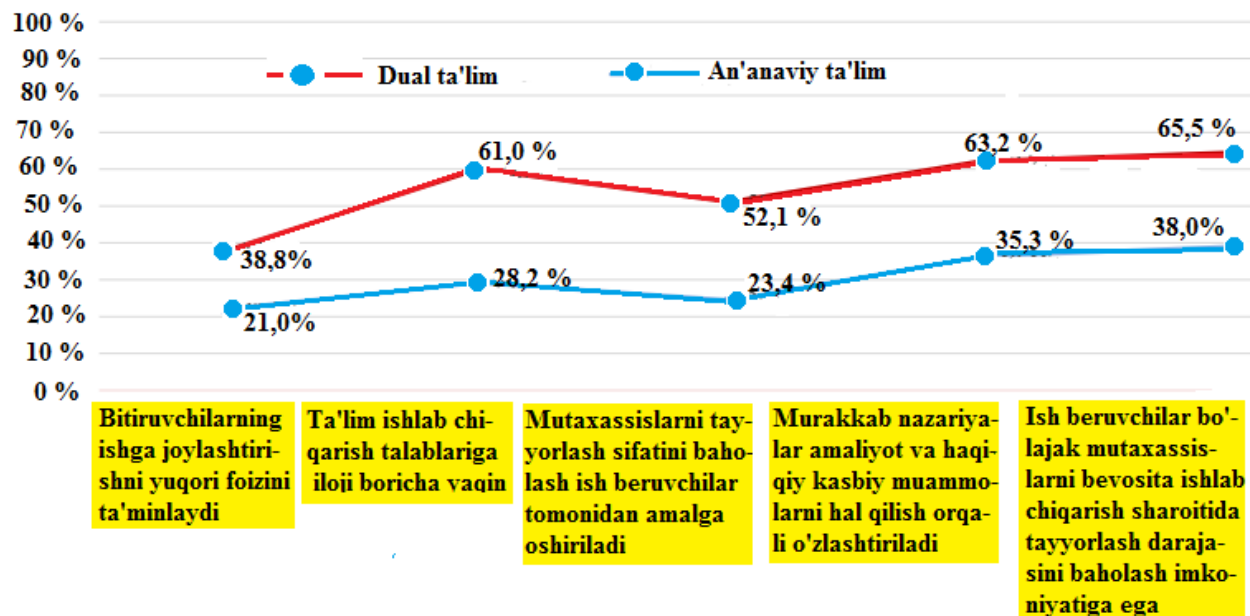
2. Ta'lim ishlab chiqarish talablariga iloji boricha yaqin;

3. Mutaxassislarni tayyorlash sifatini baholash ish beruvchilar tomonidan amalga oshiriladi;

4. Murakkab nazariyalar amaliyot va haqiqiy kasbiy muammolarni hal qilish orqali o'zlashtiriladi;

5. Ish beruvchilar bo'lajak mutaxassislarni bevosita ishlab chiqarish sharoitida tayyorlash darajasini baholash imkoniyatiga ega.

Respondentlarga ular o'qiyotgan kasbiy ta'lim dasturi bo'yicha maqsadga erishishni "yuqori", "o'rta", "past" darajalarida baholash taklif etilgan va sxemada yuqori darajadagi ko'rsatkichlar ko'rsatilgan (1-rasm).

1-rasm. Oliy ta'lim dasturida talabalarni alohida maqsadlarga erishish darajasini dual va an'anaviy o'qitish kesimida baholash natijalari.

Xulosa qilib aytganda, o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotlar natijalariga asosan quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Dual ta'lim asosida o'qiydigan talabalar guruhlarida taklif etilgan pozitsiyalardan uchtasida yuqori darajaga (60% dan ortiq) erishildi;

2. Ta'lim ishlab chiqarish talablariga iloji boricha yaqin - 60,0% ni tashkil qiladi (an'anaviy o'quv guruhlarida esa 23,2% foizni, anketalarda "yuqori daraja" pozitsiyasi belgilangan);

3. Murakkab nazariyalar amaliyot va haqiqiy kasbiy muammolarni hal qilish orqali o'zlashtiriladi – 62,2% (an'anaviy o'quv guruhlarida -36,3%);

4. Ish beruvchilar bo'lajak mutaxassislarni bevosita ishlab chiqarish sharoitida tayyorlash darajasini baholash imkoniyatiga ega-64,5% (an'anaviy o'quv guruhlarida - 39%).

Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi takliflar berish mumkin:

1. Dual ta'lim asosida malakali muhandislar tayyorlashda va dual ta'limni joriy etishni rivojlantirishda me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

2. Talabalarga bilim berishda dual ta'limning imkoniyatlaridan foydalanib, talabalarining bilimlarini oshirish maqsadida o'qitish uslublarini yanada takomillashtirilishi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni davom ettirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi 163-son qarori.

2. Mullaboyeva N. Kasbiy pedagogika. Namangan, 2019, 364-bet.

3. Сидакова Л.В. Сущность и основные признаки дуальной модели обучения. Образование и воспитание. 2016; 2: 62 – 64.

4. Растегаева Д.А., Филимонюк Л.А. Основы реализации системы дуального обучения в профессиональной подготовке студентов организаций высшего образования. Мир науки, культуры, образования. 2017, 110 – 112.
5. Терещенкова Е.В. Дуальная система образования как основа подготовки специалистов. Научно-методический электронный журнал “Концепт”. 2014; 4: 41 – 45.
6. G N Uzakov, X A Almardanov, I N Kodirov, L A Aliyarova. Modeling the heat balance of a solar concentrator heliopyrolysis device reactor. В IO Web of Conferences, 71, 010, 98 (2023). p.1-11. CIBTA-II-2023. ROSSIYA.
7. Kodirov I.N. **Procedures for developing and implementing a “Dual education diary” for their practice in enterprises when training engineers on the basis of dual education.** European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Volume 13 Number 1, 2025. Pp.21-30. ISSN 2056-5852.
8. Шумакова О.В., Мозжерина Т.Г., Комарова С.Ю., Гаврилова Н.В. Опыт дуального образования как возможность повышения эффективности профессиональной подготовки обучающихся // Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ. 2016. № 4 (7). URL <http://e-journal>.
9. Матвеев Н.В. Дуальное обучение студентов техникума: преимущества и риски в оценке выпускников, преподавателей и работодателей // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. 2015. № 5 (88). С. 71-74.
10. Серкова Г.Г. Дуальное образование: проблемы, перспективы // Инновационное развитие профессионального образования. 2016. № 12. С. 72-76.
11. Kodirov I.N. **Results of organization of dual education at the level of “Industry-enterprise-highlief” and selfassessment in the formation of students' competences in the training of qualified engineering personnel.** European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Volume 13 Number 1, 2025. Pp.31-39. ISSN 2056-5852.
12. Kahhorov S.K., Kodirov I.N. Организация подготовки квалифицированных инженерных кадров на основе дуального образования и оценка в этом процессе уровня готовности студентов. Журнал Педагогические науки. Научное обозрение. № 1, 2025, С.9-14.
13. Kodirov I.N. **Procedures for developing and implementing a “Dual education diary” for their practice in enterprises when training engineers on the basis of dual education.** European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Volume 13 Number 1, 2025. Pp.21-30. ISSN 2056-5852.
14. Kodirov I.N. Muhandis-texnik kadrlarni tayyorlashda ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari. “Taffaur ziyosi” ilmiy–uslubiy jurnali. 2024/2-son. 10-14 b.
15. Kodirov I.N. **Results of organization of dual education at the level of “Industry-enterprise-highlief” and selfassessment in the formation of students' competences in the training of qualified engineering personnel.** European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Volume 13 Number 1, 2025. Pp.31-39. ISSN 2056-5852.

JISMONIY TARBIYANING PSIXOLOGIK VA IJTIMOY RIVOJLANISHGA TA’SIRI

Karimov Bekzod

Dotsent Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sportda adaptatsiya jarayonining jismoniy va biologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining moslashuvchanligi, energiya almashinuvi va stressga qarshi fiziologik hamda biokimyoviy mexanizmlar o‘rganildi. Natijalar sportchilarning mashg‘ulotlar davomida maksimal natijaga erishishi uchun adaptatsiya jarayonlarini yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga asos yaratdi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, sport mashg‘ulotlarining intensivligi va davomiyligiga mos ravishda organizmning moslashuv qobiliyatlari kuchayadi, bu esa umumiy natijadorlik va salomatlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: Sportda adaptatsiya, jismoniy moslashuv, biologik mexanizmlar, sportchilarning fiziologik ko‘rsatkichlari, laktat darajasi, kortizol va testosterone, yurak-qon tomir tizimi, chidamlilik va maksimal kuch.

ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ

Каримов Бекзод,

Доцент, Университет экономики и педагогики

Аннотация: В данной статье анализируются физические и биологические основы процесса адаптации в спорте. В ходе исследования изучены адаптационные механизмы сердечно-сосудистой и дыхательной систем, обмена энергии и физиолого-биохимические процессы, связанные с реакцией на стресс. Полученные результаты стали основой для разработки практических рекомендаций, направленных на улучшение адаптации спортсменов в процессе тренировок. Исследование показало, что адаптационные способности организма усиливаются пропорционально интенсивности и продолжительности тренировок, что играет важную роль в обеспечении общей результативности и поддержании здоровья спортсменов.

Ключевые слова: Адаптация в спорте, Физическая адаптация, Биологические механизмы, Физиологические показатели спортсменов, Уровень лактата, Кортизол и тестостерон, Сердечно-сосудистая система, Выносливость и максимальная сила.

THE INFLUENCE OF PHYSICAL EDUCATION ON PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL DEVELOPMENT

Karimov Bekzod

Associate Professor, University of Economics and Pedagogy

Annotation: This article analyzes the physical and biological foundations of the adaptation process in sports. The study examined the adaptive mechanisms of the cardiovascular and respiratory systems, energy metabolism, and the physiological-biochemical processes associated with stress response. The findings provided a basis for developing practical recommendations to improve athletes' adaptation during training. The study demonstrated that the body's adaptive capacities increase in proportion to the intensity and duration of training, which plays a crucial role in ensuring overall performance and maintaining athletes' health.

Key words: Adaptation in sports, Physical adaptation, biological mechanisms, Athletes' physiological indicators, Lactate levels, Cortisol and testosterone, Cardiovascular system, Endurance and maximum strength.

Sport jarayonida adaptatsiya organizmning muayyan sharoitlarga moslashishi bilan bog‘liq bo‘lib, jismoniy va biologik tizimlarning funksional imkoniyatlarini oshirishni ta‘minlaydi. Bu jarayon sportchilarning samaradorligini oshirish, jarohatlarning oldini olish va maksimal natijalarga erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Sportda adaptatsiya jarayonlarini tushunish va ularga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganish orqali mashg‘ulot

jarayonini optimallashtirish mumkin. Jismoniy faollik va biologik tizimlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik hali to'liq tadqiq qilinmagan.

Ushbu maqola sportda adaptatsiya jarayonining asosiy jismoniy-biologik mexanizmlarini tahlil qilish, sportchilar moslashuv qobiliyatlarini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot eksperimental va nazariy tahlil usullari asosida tashkil etildi. Eksperiment davomida turli sport turlarida faoliyat yurituvchi sportchilarning moslashuv ko'rsatkichlari o'rganildi. Adaptatsiya muammosi nafaqat ijtimoiy fanlarning balki tibbiy-biologik fanlarning ilmiy muloqatlarining mavzusidir. Tashqi va ichki muhit omillar ta'siriga javoban organizmning moslashuv jarayoniga adaptatsiya deyiladi. Adaptatsiyaning ijobiy tomonlaridan organizmni hamma a'zolarining ta'sirotlarga javoban o'z vazifalarini bajarishga tayyor bo'lganligidir. Shaxsiy yoki individual adaptatsiya deganda hayot mobaynida rivojlanadigan moslashuv jarayoni bo'lib, organizmning tashqi yoki ichki muhit sharoitining ma'lum bir omili ta'siriga nisbatan chidamlilik yoki turg'unlik holatining hosil bo'lishi tushuniladi. Agar oldin hayot uchun xavf tug'diradigan omilga nisbatan turg'unlik paydo bo'lishi bilan birga yangi o'zgargan muhitga nisbatan keng yoki tor donozologik reaksiya javoblari hosil bo'lsa, unda to'liq o'zgarish yoki chala o'zgarish bilan ro'y beradigan moslashuv haqida gapirish mumkin. Adaptatsiya muammosi nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ma'lumki, jamiyatda adaptatsiya aholining ma'lum bir geografik joydan ikkinchi joyiga migratsiya - ko'chib o'tish jarayonlarida namoyon bo'ladi. Masalan, adaptatsiya jarayonining idora etilishi va undan to'g'ri foydalana olish taktikasini ishlab chiqish ayniqsa turli yoshdagi va toifali aholini sovuq yoki issiq iqlimli sharoitning o'zgartirishi, yuqori va stressor yuklamalarga moslashuvida ayniqsa katta ahamiyatga ega. Adaptatsiya jarayoni rivojlanishida ikkita bosqich tafovut qilinadi: oldingi bosqich – “tez vaqtli adaptatsiya” yoki takomillashmagan bosqich deb nomlanadi. Keyingi bosqich – “uzoq vaqtli yoki takomillashgan adaptatsiya” deyiladi.

Boshlang'ich bosqichda ma'lum qo'zg'atuvchi omil ta'sirida oldin hosil bo'lgan tayyor fiziologik mexanizmlar orqali adaptatsiya reaksiyasi kelib chiqadi. Tez vaqtli adaptatsiyaning ko'rinishlaridan misol tariqasida hayvonning og'riqqa javoban qochishi, sovuqqa nisbatan tanadan issiqlik ajralishi, havoda kislorod yetishmasligiga o'pkada ventilatsiyaning tezlashishi, yurakning minutli hajmini oshishini ko'rsatish mumkin. Bu bosqichdagi adaptatsiyaning xususiyatlaridan biri – bu organizmda mavjud bo'lgan zaxiralarining sarflanishi. Masalan, mashqlanmagan va jismoniy tayyorgarligi bo'lmagan odam yugurayotganida barcha a'zolarining ishi maksimal darajadagi fiziologik imkoniyatlarining sarf qilishini talab qiladi. Natijada adaptatsiya qisqa vaqt mobaynida barcha tizimlari va a'zolarining katta hajmli ish bajarilishini majbur qilishi natijasida chala yoki takomillashmagan adaptatsiyani rivojlantiradi. Uzoq vaqtli adaptatsiyaning hosil bo'lishi uchun tashqi yoki ichki muhit omillari organizmga o'z ta'sirini uzoq vaqt davomida va birin-ketin takrorlanishi orqali asta-sekin paydo bo'ladi. Natijada organizmda qisqa muddatli adaptatsiyaning bir necha marta takrorlanishi natijasida miqdoriy ko'rsatkichlarning yangi sifat ko'rsatkichlarga aylanishi kuzatiladi.

Demak, organizm adaptatsiyalashmagan holdan adaptatsiyalashgan holga o'tadi va yangi sifatga ega bo'ladi. Qisqa muddatli adaptatsiyadan so'ng uzoq muddatli adaptatsiyaning rivojlanishi hayotning davomiyligini, yangi yashash muhitlarining egallashini, natijada yashash arealining kengayishini, insonning esa jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga moslashuvini ta'minlaydi. Kompensatsiya – moslashuv jarayonlari natijasida shakllangan bo'lib, bunday moslashuv yo'li uchun hujayralarning ichki tuzilishida gipertrofiya va giperplaziya hodisaning ro'y berishi kuzatiladi.

Organizmning reaktivlik doirasi qanchalik keng boisa, u xavfli omillar ta'siridan shunchalik ishonchli muhofazalangan bo'ladi. Organizmining funksional holatining asosiy tizimlarda zaxiralarning mavjudligi bilan belgilanadi, asosiy funksional tizimlarning “zaxiradagi quvvati yig'indisi” faqat salomatlikning holatinigina tavsiflab qolmay, insonning

kasallikka munosabatini ham belgilaydi. Organizmning zaxiradagi imkoniyatlari salomatlikning ko'rsatkichlaridan biri hisoblanib, insonning yashash qobiliyatini ham ko'rsatadi. Ularning ahamiyati, ayniqsa, tashqi muhitdagi o'zgarishlar vaqtida, tanglik va tanglikka yaqin vaziyatlarda, u yoki bu kasalliklarning rivojlanishi vaqtida, keksayish jarayonida ortadi. Insonning zaxiradagi imkoniyatlari konsepsiyasi organizmga tarixan ato etilgan obyektiv imkoniyatlarga tayanadi.

Sog'lom kishi katta hajmli jismoniy ish bajarish bilan bog'liq hayot faoliyati jarayonida tabiiy zaxira hisobiga funksiyalarning yanada maqbullashishi yuz beradi, faol harakatchanlik hattoki inson genomini ham o'zgartirish qobiliyatiga ega. Demak, adaptatsiya muammosini yechish – bu organizmning nafaqat jismoniy yuklamalarga moslashuv jarayonlarining xususiyatlarini o'rganishdir, balki adaptatsion imkoniyatlarni hisobga olgan taqdirda mashqlanish jarayonini tashkil etish, balki turli stressor vaziyatlarning ta'siri orqali inson salomatligiga ham ta'sirini tahlil qilish mumkin. Mazkur muammoning yechimi insonning imkoniyatlarini baholashga yangicha yondoshish uchun sharoit yaratadi, kishilarni bolaligidan va butun ongli hayoti davomida ta'lim va jismoniy tarbiya berish jarayonlari samaradorligini oshirishga olib keladi.

Tadqiqot natijalari sportchilarda adaptatsiya jarayoni murakkab fiziologik va biologik mexanizmlarga asoslanganini ko'rsatadi. Jismoniy faollik davomida organizmning energiya sarfi va fiziologik tizimlarining moslashuv darajasi sport natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

• **Fiziologik tizimlar:** yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining moslashuvi sportchilarning umumiy chidamliligini oshiradi.

• **Biokimyoviy mexanizmlar:** kortizolning pasayishi va testosteronning oshishi stressga chidamlilik va mushak massasi o'sishini ta'minlaydi.

• **Amaliy ahamiyat:** bu tadqiqot natijalari mashg'ulot jarayonini shaxsiylashtirishda qo'llanilishi mumkin.

Ma'lum bir omil ta'sirida muskullar tomonidan ma'lum kuch va quvvatga ega bo'lgan ish bajariladi. Jismoniy yuklamalar ta'sirida turli holat va harakatlar bajarilishida nafaqat tayanch-harakat apparati ishtirok etadi, balki struktur o'zgarishlar bir qancha morfo-funksional tizimlarda ro'y beradi, chunki organism ta'sirotlarga yaxlit tizim sifatida javob beradi. Bir tizimda paydo bo'lgan o'zgarishlar boshqa tizimlarda ham o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Masalan, odam organizmi yaxlit tizim sifatida ta'sirotlarga berayotgan javobi ikkita muhim vazifani bajarishga yo'naltirilgan.

Birinchidan, muskullar faoliyatini ta'minlash bo'lsa, ikkinchidan, ichki muhit sharoitining barqarorligini yoki gomeostazini tiklashdir. Ma'lumki, muskullar faoliyati muayyan funksional tizim orqali ta'minlanadi. Bu jarayonlarning ro'y berishi neyrogen va gormonal mexanizmlar yordamida boshqariladi. Muskel ishini bajarilishi to'g'risidagi axborotga javoban neyrogen boshqarish markazidan harakat reaksiyasiga javoban qon aylanish, nafas olish va funksional tizimini tashkil etuvchi boshqa komponentlar o'z ishini bajarishga tayyor bo'lishini ta'minlaydi. Bir vaqtning o'zida gipotalamo-gipofizar va simpatiko-adrenal tizimlarning faollashuvi gormonal mexanizmlar orqali boshqariladi. Bu zanjining faoliyati tufayli adaptatsion jarayon idora etiladi. Natijada, organizmda stress-reaksiya kelib chiqadi va unga javoban a'zo, to'qima, hujayra va molekular darajalardagi faoliyat faollashadi. Bu jarayonlarning ketma-ket ro'y berishi tufayli adaptatsiya rivojlanishida 4 xil bosqich farqlanadi.

Sportda adaptatsiya jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, organizmning tashqi muhit sharoitlariga moslashishini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqotda jismoniy va biologik mexanizmlar orqali sportchilarning jismoniy yuklamalarga moslashuv jarayoni batafsil o'rganildi. Quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

Fiziologik moslashuv: yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining yaxshilanishi sportchilarning aerob va anaerob yuklamalarni samarali qabul qilish qobiliyatini oshirdi.

Yurak urish tezligi va nafas olish tezligining pasayishi kisloroddan foydalanish samaradorligini oshirganini ko'rsatdi.

Biokimyoviy o'zgarishlar: laktat darajasining pasayishi va gormonlar (kortizol va testosteron) muvozanatining yaxshilanishi sportchilarning yuklamalarga chidamliligini oshirishda muhim rol o'ynadi. Bu jarayon energiya sarfini samarali boshqarishga va stressni kamaytirishga imkon berdi.

Jismoniy ko'rsatkichlar: sportchilarning maksimal kuch, tezlik va chidamlilik ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshdi. Bu ularning jismoniy imkoniyatlarini kengaytirganini va mashg'ulot dasturining samaradorligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari mashg'ulot dasturlarini shaxsiylashtirish, jarohatlardan himoyalaniшни ta'minlash va tiklanish jarayonlarini tezlashtirish uchun qo'llanilishi mumkin.

Sportchilarning fiziologik va biokimyoviy ko'rsatkichlarini doimiy kuzatib borish orqali mashg'ulotlar samaradorligini oshirish.

Adaptatsiya jarayonlarini tezlashtirish uchun muvozanatli oziqlanish va tiklanish strategiyalarini qo'llash.

Turli yosh va tajriba darajasidagi sportchilar uchun individual mashg'ulot rejimlarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Cattell, R. B. (1965). The scientific analysis of personality. New York: Penguin.
2. Иваницкий М.Ф. Анатомия человека-М.: «Человек». 2011
3. Wilmore, J. H., & Costill, D. L. (2004). Physiology of Sport and Exercise. Human Kinetics.
4. Platonov, V. N. (2004). Adaptatsiya organizma sportsmena k fizicheskim nagruzkam. Moscow: Physical Culture and Sports Publishing.
5. Bompá, T. O., & Carrera, M. C. (2015). Periodization Training for Sports. Human Kinetics.
6. Nishonboev K. N., Xamraeva F.A., Eshonkulov O.E. - Tibbiyot genetikasi. - T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi nashriyot, 2000.
7. Safarova D.D. - Odam anatomiyasi (I jild). Darslik. T.: «O'zDJTI nashriyot matbaa»: 2005.
8. Verkhoshansky, Y. V. (1998). Special Strength Training: A Practical Manual for Coaches. Sportivny Press.
9. Kraemer, W. J., & Ratamess, N. A. (2004). "Hormonal responses and adaptations to resistance exercise and training." Sports Medicine, 34(10), 339–361.
10. Achten, J., & Jeukendrup, A. E. (2003). "Maximal fat oxidation during exercise in trained men." International Journal of Sports Medicine, 24(8), 603–608.
11. Спортивная медицина: учеб. пособие/ под ред. В.А. Епифанова - М.: ГЭОТАР- Медиа, 2006.
12. ACSM (American College of Sports Medicine). (2013). ACSM's Guidelines for Exercise Testing and Prescription. Lippincott Williams & Wilkins.
13. Fitts, R. H. (1994). "Cellular mechanisms of muscle fatigue." Physiological Reviews, 74(1), 49–94.
14. McArdle, W. D., Katch, F. I., & Katch, V. L. (2015). Exercise Physiology: Energy, Nutrition, and Human Performance. Wolters Kluwer.

FALSAFIY FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR***Ibroximov Farxodjon Anvarjon o‘g‘li****Katta o‘qituvchi Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti*

Annotatsiya: Maqolada falsafiy fanlar dars mashg‘ulotlarining samaradorligiga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlarning ahamiyati va ulardan foydalanishning imkoniyatlari tahlil qilingan. Muallif falsafa, etika, estetika, ijtimoiy falsafa va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarini o‘qitishda o‘quvchi-yoshlarning mustaqil fikrlash ko‘nikmasining yuksalishiga hamda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega insonlar bo‘lib kamol topishiga xizmat qilish imkoniyatlarini yoritib bergan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim subyektlari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, tarbiya tizimi, mustaqil fikr, sog‘lom dunyoqarash, integratsiya, ta‘lim klasteri, “kapalak effekti”

**СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ
ФИЛОСОФСКИХ ПРЕДМЕТОВ*****Ibroximov Farhodzhon Anvarzhon ogly****Старший преподаватель Чирчикский государственный педагогический университет*

Аннотация: В статье анализируется значение педагогических подходов, способствующих эффективности уроков философских дисциплин, и возможности их использования. Автор подчеркнул возможности преподавания философии, этики, эстетики, социальной философии и других социальных и гуманитарных предметов, чтобы помочь учащимся развить навыки самостоятельного мышления и стать активными гражданами.

Ключевые слова: учебные предметы, современные педагогические подходы, образовательная система, самостоятельное мышление, здоровое мировоззрение, интеграция, образовательный кластер, «эффект бабочки».

**MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES IN TEACHING PHILOSOPHICAL
SUBJECTS*****Ibrokhimov Farhodzhon Anvarzhon ogly****Senior Lecturer Chirchik State Pedagogical University*

Annotation: The article analyzes the importance of pedagogical approaches that contribute to the effectiveness of philosophical subjects and the possibilities of their use. The author highlights the possibilities of teaching philosophy, ethics, aesthetics, social philosophy and other social and humanitarian subjects to improve the independent thinking skills of students and help them develop into people with an active civic position.

Keywords: educational subjects, modern pedagogical approaches, educational system, independent thought, healthy worldview, integration, educational cluster, "butterfly effect".

Ta‘lim-tarbiya tizimining barch bo‘g‘inlarida uning maqsad va xususiyatlariga, hayot talablariga munosib bo‘lgan yondashuv hamda metodlarni tanlash va qo‘llash kutilgan samaraga erishishni kafolatlaydi. Shuning uchun ham ingliz mutaffakkiri F.Bekon metodni yo‘lga yoritib boruvchi “fonus chiroq”ga qiyoslagan edi.

Respublikamizda ilmiy va pedagogik faoliyatda fanlararo yondashuv masalalari va istiqbollari M.N.Abdullayeva, G.G‘.G‘affarova, G.O.Jalalovlar tomonidan keng ilmiy-falsafiy jihatdan o‘rganilgan. Mualliflar tadqiqotlarida fanlararo yondashuv masalasiga “Kapaklak effekti” misolida izohlab berganlar. Bu kabu masalalar bir qarashda arziyas, ijtimoiy muammolar tizimida kichik bo‘lib tuyulsada, sekin-asta katta natijalarga xizmat qilishi, ulkan muvaffaqiyatlar olib kelishi aniq. “Fanlararo yondashuv, turli sohaviy bilimlardagi aloqadorlik bir obyektga turli nuqtai nazardan tekshirish zarurati tug‘ilganda yuzaga keladi”. Ma‘lumki, fan rivojlanishi ilmiy tadqiqot usullari, metodlarining o‘zgarishlari

bilan bog'liq. Rivojlanishning har bir davriga xos bo'lgan falsafiy-metodologik asoslari, tafakkur uslublari bor. X.Jeykobs va J.Borlandlarning fikricha, "fanlararolik – muayyan mavzu, muammo yoki hodisani ko'rib chiqish uchun bir nechta ilmiy fanlarning metodologiyasi va terminologiyasini o'z ichiga olgan bilim turidir". E'tibor berib qarasak, falsafiy fanlar xususan, Ijtimoiy falsafa, Etika, Estetika kabi fanlar jarayonlarida bu yondashuvdan biz amaliyotda ko'p o'rinlarda foydalanib kelamiz.

Ana shundan kelib chiqib falsafiy fanlarni o'qitish uslubiyotida ham boshqa (asosan, auditoriyaga yaqin bo'lgan) fan materiallaridan, uslubiyotidan ham foydalanish, bu fan o'qituvchisi bilan ham "yagona maqsad" yo'lida hamkorlik qilish (aytish mumkin bo'lsa klaster yondashuvi asosida) samarali bo'ladi, deb ishonamiz.

Ta'lim klasterining milliy pedagogikamizda integratsiya va uzluksizlik bilan bog'liq yangicha innovatsion yondashuv ekanligini, uning amaliyotga joriy qilinishi pedagogik jarayonda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash omili ekanligi G'.I.Muxamedov, Sh.Q.Mardonov, U.N.Xodjamqulov, S.A.Toshtemirova, N.Koshanovalarning ilmiy tadqiqotlarida o'rganilgan. Ta'limda fanlararo aloqadorlikni ta'minlash, ta'lim muassasalari ilmiy-uslubiy hamkorligining tashkiliy jihatlari N.M.Abdullayeva, G.Sh.Fayzullayeva, O.K.Abdurahmonovlarning ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Zamonaviy pedagog uslubiy fikrlash va mustaqil tadqiqot ishlarini olib borish malakasiga ega bo'lishi, ayniqsa keng tanlov dasturlari, darsliklar, o'qitish texnologiyalari kontekstida, balki ijodiy qobiliyatlarga ham ega bo'lishi talab qilinadi.

E.M.Mirskiy fanlararo o'zaro ta'sirni fanlarning integratsiyalashuvi (bir necha fan sohalarning birikib yangi fan hosil bo'lishi jarayoni. Ijtimoiy munosabatlar, bilimlar, o'rganish obyektlari kengayib borgani sari bu jarayon ham mutaassil takomillashib boradi. Masalan, biologiya va kimyo fanlaridan – biokimyo; tarix va geografiya fanlaridan – tarixiy geografiya kabi fanlar integratsiyasi mavjud. Muallif izohi) va differensiyatsiyasi (o'rganish obyekti kengayib borgani sari bir fan tarkibidan bir necha turli fan tarmoqlarining ajralib chiqishi jarayoni. Masalan, tarix fanidan etnologiya, arxeologiya, lingvistika, numizmatika va hk; falsafa fanidan aksiologiya, Axloqshunoslik, Jamiyat falsafasi kabi fanlari ajralib chiqqan. Muallif izohi) jarayonida intizomiy bilim tizimlari, shuningdek, bir xil obyektni o'rganish uchun turli bilim sohalari olimlarining kollektiv ish shakllari o'rtasidagi munosabatlar sifatida izohlaydi. Olim bu yerda bevosita aniq bir masala doirasida bir necha soha vakillarining birgalikda sinergetik harakat qilishini – aytish mumkin bo'lsa klaster tizimi asosida yondashishni nazarda tutmoqda.

Ta'lim jarayonlariga zamonaviy yondashuvlarni keng joriy qilib borish masalalari ko'plab pedagog olimlarimiz tomonidan tadqiq qilingan bo'lib, oldimizda ularni falsafiy fanlar doirasiga yo'naltirish imkoniyatlarini tahlil qilish masalasi turibdi. Quyida an'anaviy yondashuvlardan ayrimlarini falsafiy fanlarga yo'naltirish imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz:

Tizimli-tuzilmaviy yondashuv, bunda o'rganish predmeti o'zaro bog'langan elementlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida qaralib, birinchi navbatda bu elementlar orasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sir o'rganiladi.

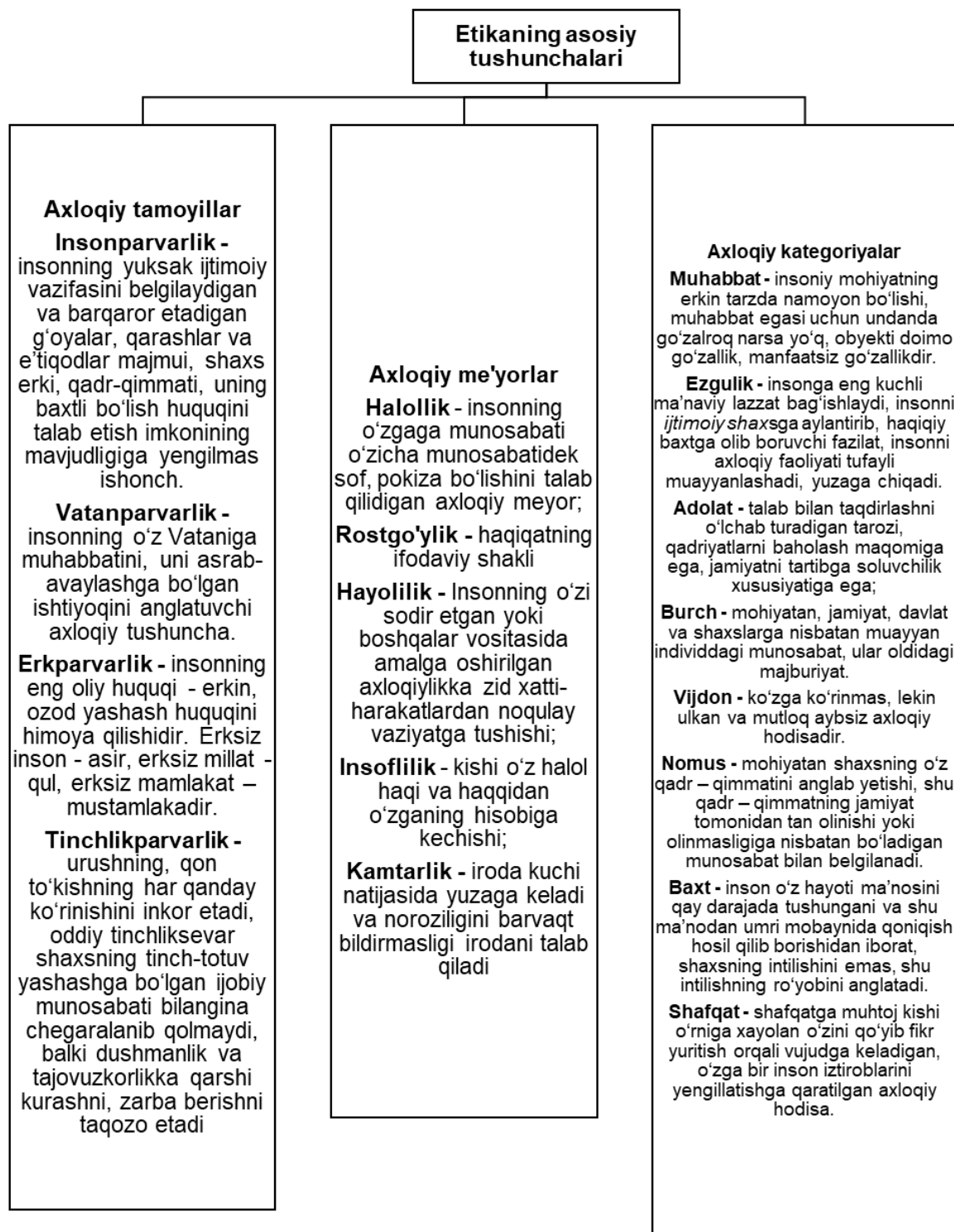
Etika fani mashg'ulotlarida axloqiy tushunchalarni tahliliy o'rganishda tarbiya fanidan olgan bilimlarni takrorlab, o'rganilayotgan axloqiy tushunchaning inson va jamiyat hayotida qanday ahamiyatga ega ekanligini, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta'sirini tizimli o'rganish ham predmet haqida yaxlit tasavvur hosil qiladi, qolaversa, tizimli tahliliy fikrlash ko'nikmasini shakllantiradi.

Nazariy yondashuv. Shu obyektga aloqador nazariy bilimlarni umumlashtirib xulosa qilishda ifodalanadi. Nazariy usullarni qo'llash tizimli-tuzilmaviy, tipologik va tarixiy kabi bir qator yondashuvlarga asoslanadi. Ular o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarning qonuniyatlarini ochib berishga imkon beradi.

Tipologik yondashuv esa o'rganilayotgan obyektning shu turdagi boshqa obyektlar bilan o'zaro bog'liqligi va o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, burch va majburiyat, shubha va gumon, insoniylik va insonparvarlik, g'iybat va tuhmat,

kashfiyot va ixtiro kabi bir qarashda bir-biriga juda yaqin, sinonim singari ko'rinadigan tushunchalarni qiyosiy tahlil qilishda ayniqsa qo'l keladi, hamda bu yondashuv talabalarning tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bu yondashuvda o'rganilayotgan obyektni butun bir olam tizimida tutgan o'rni, o'zaro bog'liqligi va ahamiyati kabi masalalar umumiylikdan xususiylikka tomon metodi yordamida yoritiladi. Masalan, Etika fani mashg'ulotlarida inson ma'naviy-axloqiy qiyofasi haqida umumiy tasavvur hosil qilishda axloqiy tamoyil, me'yor va kategoriyalar haqida ma'lumotni quyidagi rasmda keltirilgan shaklda yetkazish samarali bo'ladi:

1-rasm. Axloqiy tamoyil, me'yor va kategoriyalar

Tipologik yondashuvni qo'llash o'rganilayotgan obyektlar va hodisalarni guruhlash va ularning muhim xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Tipologik yondashuvdan amalda foydalanilganda metodologiya fanining barcha muammolari o'rganiladi. Bu yondashuvni qo'llashda ko'p holatlarda jadval, WENN diagrammasi kabi metodlar yaxshi samara beradi.

Falsafiy qonunlar		Tabiat, jamiyat, fan qonunlari
O'ziga xos xususiyatlari	Umumiy jihatlari	O'ziga xos xususiyatlari
Makon talablariga bo'ysunmasligi;	Olamdagi munosabatlarni tartibga soladi;	Olamning faqat muayyam qismiga taaluqliligi;
Zamon talablariga bo'ysunmasligi;	Barqarorlikni, shuningdek taraqqiyotga xizmat qiladi.	Makon va zamon talablariga bo'ysunishi ya'ni hudud va vaqtning o'zgarishi bilan qonunlar ham o'zgarib borishi;
Sog'lom ong, sog'lom jamiyat tomonidan himoya qilinishi	Bardavomlikli, davomiylikni ta'minlaydi	Qonunni qabul qilgan "egasi" tomonidan muhofaza qilinishi. Masalan, siyosiy qonunlarni davlat; fan qonunlarini esa fan vakillari himoya qiladi.

2-rasm. Falsafiy qonunlar hamda tabiat, jamiyat, fan qonunlarining xususiyatlari

Tarixiy yondashuv o'quvchi-talabalarning bir necha fan predmetlaridan olgan bilimlarini o'zaro birgalikda qo'llab umumiy xulosa chiqarishga xizmat qiladi, mustaqil tahliliy fikrlash qobiliyatining ortishiga, masalaga turli nuqtai nazardan yondoshishga chorlaydi. Bunda bevosita falsafiy fanlarda har bir ijtimoiy jarayonni o'rganishda mazkur jarayon sodir bo'lgan tarixiy-ijtimoiy vaziyat, unga ta'sir etgan omillar tushunib olinsa tahliliy tafakkur, tizimli tahlil qobiliyati rivojlanadi, ma'lumotlar xotiraga mustahkam joylanadi, Sabab-oqibat kategoriyasini hamda determinizm ta'limotini tushunishni osonlashtiradi. Bu bilan chuqur bilim va keng dunyoqarashga ega kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Masalan, zamonaviy estetik muammolardan tatiurovka masalasi o'rganilayotganda dastlab undan og'ir jinoyat sodir etganlarni, qullarni ajratib ko'rsatish uchun foydalanilganligi; keyinroq turli mafkuraviy kurashlarda raqiblarning qadriyatlariga qarshi kurash vositasi sifatida qo'llanilganligi haqidagi tarixiy dalillar o'rganilsa, uning ilmiy, tibbiy, diniy-axloqiy tomonlari, unga turli hudud va turli davrlardagi munosabat haqida ham tasavvur hosil qilinsa olingan bilim mustahkam bo'lishi bilan birga, ham qiziq, ham talaba-o'quvchilarning umumiylikdan xususiylikka metodidan foydalanish ko'nikmasining ortib borishiga xizmat qiladi. Bunday tarixiy yondashuvni falsafiy fanlarning barcha mavzulariga nisbatan tatbiq etish mumkin.

Zamonaviy yondashuvlardan ayrimlarining mazmunini, shu bilan birga falsafiy fanlar mashg'ulotlarida foydalanish imkoniyatlarini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin:

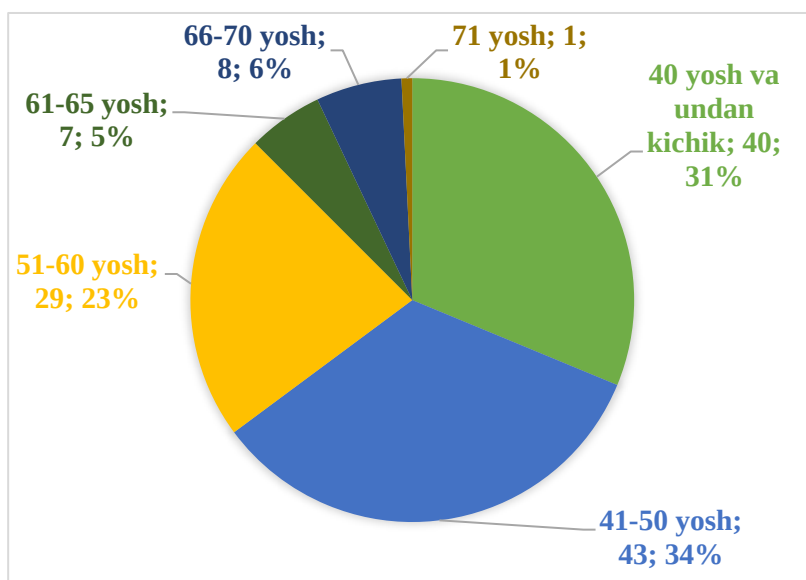
Shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida ma'lum bir yakuniy maqsad – shaxsning ideal modeli olinadi. Ta'lim tizimining barcha boshqa tarkibiy qismlari, uning ishlashi va o'zini o'zi rivojlantirish uchun shart-sharoitlar berilgan yakuniy natijani hisobga olgan holda ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Misol tariqasida, mavzuga aloqador ibratli hikoyalarning aynan auditoriya hayotiga, talaba-o'quvchilar kundalik faoliyatiga, kelajakda egallamoqchi bo'lgan kasbiy faoliyatlariga aloqador bo'lgan masalalardan tanlanishi. Bunday yondashuv talabalarning manfaatdorligini va qiziqishining ortishiga, qolaversa olgan nazariy bilimlarini amaliyotda mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Shaxsiy-faoliyat yondashuvi shaxsning rivojlanishi faoliyatda amalga oshiriladi, degan g'oyani amalga oshiradi. Shu bilan birga, faoliyat tarkibiy qismlar tizimi orqali ko'rib chiqiladi: ehtiyojlar, motivlar, harakatlar, shartlar, operatsiyalar, natijalar. Falsafiy fanlar mashg'ulotlarida talabalarning o'rganayotgan mavzulariga aloqador bo'lgan konferensiya tadbirlarida, mustaqil ilmiy loyihalar bilan turli ilmiy musobaqalarda, qolaversa ta'lim muassasasining o'zida ham kichik guruhlar o'rtasida musobaqalar tashkil qilib ularda

qatnashishlarini hamda o'z bilimlarini mustahkamlab borishlarini rag'batlantirishni nazarda tutadi. Bu esa talabani o'z bilim-ko'nikmalari ustida ko'proq ishlashiga undaydi.

Madaniy-gumanistik yondashuvni amalga oshirishda o'quv jarayonining asosi milliy madaniyatga, an'analarga murojaat qilishdir. Yosh avlod ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni har bir xalqning psixologik tarkibi, urf-odatlar, marosimlari va bayramlarini hisobga olmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Talabalarni tarbiyalash jarayonlari o'z xalqining ma'naviy va axloqiy qadriyatlariga tayanilganda yanada samarali bo'ladi. Masalan, etika fanida ma'rifatparvarlik tamoyilini izohlashda, shuningdek jamiyatning siyosiy tizimi va ijtimoiy normalar(xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasidagi "Har kim bilim olish huquqiga ega..." degan norma)ning ijtimoiy-falsafiy mazmunini tushuntirishda madaniy qadriyatlar, xususan, "Beshikdan to qabrgacha ilm izla", "Ilmni Chin mamlakatida bo'lsa ham o'rganing", "Bilim olish har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir" kabi hadisi shariflarga tayanilganiga e'tirborni qaratish maqsadga muvofiq. Har bir ma'lumotni qiyosiy tahlil qilib borish talabalar mustaqil fikrining shakllanishiga xizmat qiladi. (Masalan, ayrim mamlakatlarda ta'limni davom ettirish uchun turlicha senzlar belgilangan. Masalan, Janubiy Koreyada fuqaro 5 yildan ko'p bo'lgan muddatda ijtimoiy hayotning boshqa sohasida faoliyat yuritgan bo'lsa, u ta'lim tizimining navbatdagi bosqichiga qabul qilinmaydi. Bizda esa istalgan yoshda ham ta'lim olish imkoniyati milliy qadriyatlar asosida qonun bilan belgilangan.) Qolaversa bu yondashuvdan qonun turlari(tabiat, jamiyat, falsafiy qonun)larning makon va zamonda o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni izohlashda foydalanish talabada tizimli tahliliy qobiliyatini rivojlantiradi.

Qolaversa kishini ilm olishga ilhomlantiradigan statistik hayotiy ma'lumotlardan misol keltirish ham manfaatli bo'ladi. Masalan, 2023-yil Farg'ona yuridik texnikumini 65 yoshga to'lgan bitiruvchi tamomladi. Jizzaxda esa 66 yoshli fuqaro OTMga hujjat topshirdi. CHDPUda ham "60920100 – Ijtimoiy ish (fuqarolarning o'zini-o'zi boshqari organlari)" ta'lim yo'nalishi jami 128 nafar talabalar mavjud bo'lib yosh doirasi quyidagi diagrammada keltirilgan:

3-rasm. CHDPU Ijtimoiy ish yo'nalishi talabalarining yoshga doir tahlili

Bu kabi hayotiy ma'lumotlarning o'zaro bir-biriga bog'liqligiga urg'u berish tizimli fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Qiymat yondashuvi ta'limda qadriyatlarga yo'naltirilgan bo'lib, ular orasida yoshlar ko'pincha haqiqatga intilish, ijtimoiy adolat, halollik va qadr-qimmat, o'z sog'lig'i va atrofida qilargalarga xayrixohlik va insoniylik, yordam berishga tayyorlik, iste'dod va norozilikni hurmat qilish va boshqalarni nazarda tutadi. Jamiyatda insonlarning o'zaro

munosabatlarida “Tanganing ikki tomoni bor” deb emas, uning boshqa tomonlari ham bor qabilida munosabatda bo’linsa ijtimoiy ziddiyatlar kamyishiga, bu esa sog’lom dunyoqarashning shakllanishiga xizmat qiladi. Fan mashg’ulotlarida har bir mavzuga aloqador holatda mazkur masalalarning atroficha ochib berilishi talabalarning faolligini hamda mavzuga aloqadorlik kayfiyatining oshishiga xizmat qiladi.

Integrativ yondashuvni fanlararo yondashuv tarzida ham muayyan darajada bayon qildik. Bu yondashuvga asoslanib falsafiy fanlar mashg’ulotlarini tashkil etishda izohlanayotgan falsafiy kategoriyani talabalarga tanish bo’lgan boshqa fanlar ma’lumotlariga tayanishni, shuningdek boshqa fan o’qituvchilari bilan hamkorlik qilishni ham nazarda tutadi. Masalan,

- tarix fani bilan siyosiy qonunlarning ishlab chiqilishiga ta’sir etgan ta’rixii vaziyatlarni falsafiy tahlil etish masalasida (mustaqil ma’lumot to’plash topshiriqlarini birgalikda berish; o’rganilayotgan mavzuga yaqin tarixii qiziq faktlarni jamlash);

- informatika fani bilan turli ijtimoiy tarmoq va saytlardagi manipulyatsion holatlar va ulardan ko’zlangan maqsadni aniqlash(ikki fandan bitta topshiriq berish kabi);

- geografiya fani bilan muayyan hududdagi jamiyat qonunlarining qabul qilinishi zaruratini shu hudud iqlimi, tabiiy sharoiti bilan bog’lab talqin qilish (ayrim davlatlarda avtomashina chiroqlarini kunduz vaqtida ham yoqib yurish qoidasi bu hududning tumanli ob-havoga ega ekanligi bilan bog’liqligi; O’zbekistonda umumta’lim maktablarida yillik ta’lim kunlari davomiyligi 235-240 kun davom etsa, Hinsdistonda bu ko’rsatkich 220 kunni tashkil etadi; 2021-yilning 8-fevralidagi konstitutsiyaviy qonunga ko’ra saylovlar dekabr oyidan oktyabr oyiga ko’chirilishiga ta’sir etgan omillar qatorida iqlim omili ham bor deb ayta olamiz. Yoki Gretsiyaning ayrim hududlarida qizlarga baland poshnali tufli kiyish taqiqlangan. Bu taqiq poshnalar tarixii yodgorliklarga zarar yetkazishi mumkinligi bilan bog’liq.). Bu ham talabalarda jamiyatdagi ijtimoiy norma uning atrofdagi har bir omil bilan uzviy bog’liq ekanligi haqidagi qarashlarini boyitib, tizimli tahlilii fikrlash ko’nikmasini rivojiga xizmat qiladi.

- demografiya fani bilan davlatlarning demografik siyosatini, qonunlarning mazmuniga ta’sirini izohlashda foydalanish(Masalan, O’zbekistonda parlamentga saylov 1 kunda o’tkazilsa, Hindistonda esa 6 hafta davom etadi);

- etnomadaniyat fani bilan muayyan jamiyat qonunlarini ularning millii qadriyatlari bilan bog’lab talqin etish;

- etimologiya. Mavzuda o’rganilayotgan terminlarning etimologiyasini tahlil qilib borish. Bu integrativ jarayondan falsafiy fanlarning har bir mavzularida foydalanish auditoriyani qiziqtirishga va mustaqil izlanishga yanada undaydi. Masalan, “Gigiena” so’zining etimologiyasi Ibn Sinoning qizi Higeya ismiga; “Popugini pasaytirmoq” iborasi Qadimgi Rim armiyasi qoidalariga; “Aylanib ketay” iborasi diniy-axloqii qadriyatlarimizga borib taqalishi kabi.

Mazkur yondashuvdan foydalanish nafaqat talabalarning fanga qiziqishini kuchaytiradi, balki ularda mustaqil va tizimli tahlilii fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Integrativ yondashuvdan foydalanishda ko’plab imkoniyatlar bilan birga albatta bir qator kamchiliklar ham yuzaga chiqadi. Bu kamchiliklarni bartaraf qilish uchun quyidagi tahlilii jadvalga e’tibor qarataylik:

Imkoniyatlar	Kuzatilgan kamchiliklar va ularni bartaraf qilish uchun tavsiyalar
Mashg’ulotlarga to’liq jalb qilish: Bir necha fan o’qituvchilarining o’zaro kasbiy hamkorligi ortadi. Talaba-o’quvchilarning qiziqishlari kuchayadi, birgalikda o’rganishlari natijasida talabalarning kommunikabelligi rivojlanadi.	Turli auditoriyalarga dars bergan o’qituvchilarning, talaba-o’quvchilarning madaniy qarashlari turlicha bo’lishi mumkin. Ayniqsa rusiyzabon auditoriyalarda. Bunday hollarda talabalarni individual o’rganilib, keyin alohida tarzda topshiriq berish maqsadga muvofiq bo’ladi.

Mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi: Talaba-yoshlarda tahlil qobiliyatini, qiyosiy munosabat jarayonida mustaqil fikrlashni kuchaytiradi.	Talabalar bir necha manbaga murojaat qilishlariga to'g'ri keladi: bunda topshiriq manbalarini dastlab 2 tadan berib borib, talabalarning qiyosiy fikrlash qobiliyatlarining o'sishiga qarab sekin-asta ko'paytirib borish mumkin.
Vaqtini tejaydi: Talabalar 1 ta topshiriqni bajarishlari barobarida 2 fan talablarini ham bajarib, har ikki predmetni ham o'rganishadi.	Ayrim muassasa, ba'zi hududlarda texnik, AKT bilan bog'liq uzilish-kamchiliklar. Bunda topshiriq muddatini shuni hisobga olib belgilash mumkin.
Talaba-yoshlarning ham birgalikda harakat qilish ko'nikmasining o'rtasiga xizmat qiladi.	Ayrim talaba yaxshi o'zlashtirsa, boshqalari nisbatan sustroq bo'lishi raqobatlashish imkoniyatini pasaytirib yuborishi mumkin. Talaba-o'quvchilarning kichik guruhlarini shakllantirilayotganda ularning o'zlashtirish imkoniyatlariga qarab "kuchlar nisbati"ni teng taqsimlash lozim.

4-rasm. O'zbekiston sharoitida falsafiy fanlar mashg'ulotlarida integrativ yondashuvdan foydalanishning imkoniyatlari tahlili

Ma'lumki, "jamiyatda ijtimoiy barqarorlikka erishish har bir shaxsning o'z vazifasiga munosabati va zimmasidagi mas'uliyatni his qilishiga bog'liqdir". Fuqarolarning mas'uliyatli qilib kamol toptirish mamalakat ta'lim tizimining bosh va asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu o'rinda ijtimoiy-gumanitar, xususan, falsafiy fanlarning ahamiyati beqiyosdir. Mamlakatda falsafiy-axloqiy ta'limda yuqori samaradorlikka erisha olsagina, bu mamlakat tom ma'nodagi huquqiy demokratik davlat hamda odil fuqarolik jamiyatini to'la barpo eta oladi. Negaki, "Adolatli va yetuk, komil jamiyatni faqatgina komil insonlarni tarbiyalash orqali qurish mumkin". Zamonaviy pedagogik yondashuvlardan falsafiy fanlar mashg'ulotlarida keng foydalanish talaba-yoshlarning diqqat-e'tiborini o'ziga tortib uning samaradorligini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent – 2021. 421-bet.
2. M.H.Абдуллаева, Г.Ғ.Ғаффарова, Г.О.Жалалова. Фанлараро ёндашувнинг мураккаб тизимларни тадқиқ этишдаги имконият ва истиқболлари. Монография. Тошкент. "НОШИР" 2020. 5-бет. (184 б)
3. Jacobs H.H. The Interdisciplinary Concept Model: Theory and Practice (Text) / H.H,Jacobs, J.H.Borland // Gifted Child Quarterly. – 1986. – №4. – P.159-163.
4. Тугутова С.А. Педагогические условия формирования правосознания старшеклассников. Дисс / специальность ВАК РФ 13.00.01. 2000/
<https://www.dissercat.com>
5. Мирский Э.М. Междисциплинарные исследования (Текст)/ Э.М.Мирский // Новая философская энциклопедия. – М.: Мысль, 2001. Т.2. – С.518.
6. [Dunyo mamlakatlarida turli g'alati qonunlar – Uz.baza.uz](https://uzbaza.uz)
7. Huquqiy yetuklik - barkamollikka eltadi."O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. -T.: Adolat 2011, 7-b

DASTURLASHNING MAKTAB O‘QUVCHILARI ALGORITMIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Charos Madiyeva

*Katta o‘qituvchi “Pedagogika” kafedrası
Toshkent amaliy fanlar universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada dasturlash vositalari yordamida maktab o‘quvchilarining algoritmik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi ko‘rib chiqilgan. Maqolada boshlang‘ich sinflardan boshlab, o‘quvchilarga algoritmik tafakkur va dasturlash asoslarini o‘rgatishning samarali usullari va metodlari tahlil etilgan. Dasturlashning o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini, muammoni yechish qobiliyatini va kreativlikni rivojlantirishdagi o‘rni haqida batafsil ma‘lumotlar keltirilgan. O‘quvchilarga dasturlashni o‘rgatish jarayonida ishlatiladigan asosiy vositalar, masalan, Scratch, Python va LogoMiri kabi dasturlash tillari haqida ma‘lumotlar taqdim etiladi. Maqola pedagogik yondashuvni qo‘llash va dasturlashni o‘quvchilarga o‘rgatishdagi samaradorlikni oshirishga oid tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: dasturlash, algoritmik tafakkur, mantiqiy fikrlash, Scratch, Python, LogoMiri, boshlang‘ich sinflar, o‘quvchilar, dasturlash vositalari, pedagogika, algoritmik qobiliyat, kompyuter fanlari.

РОЛЬ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ АЛГОРИТМИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ

Чарос МАДИЕВА

*Старший преподаватель Кафедра «Педагогика»
Ташкентский университет прикладных наук*

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие алгоритмического мышления школьников с помощью программирования. Анализируются эффективные методы и подходы для обучения основам алгоритмического мышления и программирования начиная с начальной школы. В статье представлена информация о роли программирования в развитии логического мышления, способности к решению проблем и креативности у школьников. Описываются основные инструменты программирования, такие как Scratch, Python и LogoMiri, которые используются для обучения школьников. Статья также включает рекомендации по улучшению эффективности обучения программированию и применению педагогических методов для повышения вовлеченности учащихся.

Ключевые слова: программирование, алгоритмическое мышление, логическое мышление, Scratch, Python, LogoMiri, начальная школа, учащиеся, инструменты программирования, педагогика, алгоритмическое мышление, информатика.

THE ROLE OF PROGRAMMING IN THE DEVELOPMENT OF ALGORITHMIC ABILITIES OF SCHOOLCHILDREN

Charos MADIEVA

*Senior Lecturer Department of Pedagogy
Tashkent University of Applied Sciences*

Annotation: this article discusses the development of algorithmic thinking in school students through the use of programming tools. It examines effective methods and techniques for teaching the basics of algorithmic thinking and programming to students, starting from elementary school. The article provides detailed information on the role of programming in enhancing students' logical thinking, problem-solving abilities, and creativity. It also discusses the key programming tools used in teaching students, such as Scratch, Python, and LogoMiri. The article includes recommendations for improving the effectiveness of teaching programming and applying pedagogical approaches to better engage students in learning.

Keywords: programming, algorithmic thinking, logical thinking, Scratch, Python, LogoMiri, elementary school, students, programming tools, pedagogy, algorithmic ability, computer science.

Kirish.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Smartfonlardan tortib sun'iy intellektgacha bo'lgan barcha sohalarda dasturlash tilini bilish katta ustunlik hisoblanadi. Ammo dasturlashni o'rganish faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki chuqur fikrlashni — xususan, **algoritmik tafakkurni** rivojlantirish imkonini beradi¹.

Algoritmik tafakkur — bu muammoni bosqichma-bosqich hal qilish, rejalashtirish va optimal yo'lni tanlashga asoslangan fikrlash shaklidir. Maktab yoshidagi bolalar uchun bu ko'nikmalarni shakllantirish ularning nafaqat informatika, balki matematika, fizika va hatto hayotdagi kundalik vazifalarda ham muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi².

Shu sababli, ushbu maqolada maktab o'quvchilariga dasturlashni o'rgatish orqali algoritmik fikrlashni qanday rivojlantirish mumkinligi haqida tahliliy yondashuv taqdim etiladi.

Uslub: Ushbu ilmiy ish quyidagi metodologiyalarga asoslanadi:

1. **Amaliy kuzatuvlar:** 1 -4-sinf o'quvchilari bilan olib borilgan informatika darslarida o'quvchilarning fikrlash darajasi va muammo yechish strategiyalari kuzatildi.

2. **So'rovnoma:** 100 nafar o'quvchidan Samarqand va Toshkent shaharlaridagi maktablar) dasturlash darslaridan oldin va keyin so'rovnomalar olindi.

3. **Tahlil:** O'quvchilarning laboratoriya ishlari, loyihalari va sinov topshiriqlari asosida ularning algoritmik fikrlash salohiyati baholandi.

4. **Adabiyotlar sharhi:** O'zbekiston va xalqaro ilmiy maqolalar tahlil qilinib, mavjud metodlar va natijalar o'rganildi^{3,4}.

Quyidagi jadvalda turli sinflarda dasturlash vositalaridan foydalanish orqali o'tkazilgan mashg'ulotlarning o'quvchilar faolligiga ta'siri aks ettirilgan:

Sinf	Dasturlash vositasi	Mashg'ulot turi	Faollik darajasi (%)	Fikr bildirgan o'quvchilar soni
1-sinf	Scratch	rangli shakllar va animatsiyalar yaratish	85%	18 ta
2-sinf	LogoMiri	shakllarni chizish va ularni harakatlantirish	78%	16 ta
4-sinf	Python	oddiy matematik masalalarni kodlash	91%	20 ta

Yakuniy tavsiyalar.

1. Har bir maktabda algoritmik fikrlashga oid mashg'ulotlar haftalik dars rejalariga kiritilishi kerak.

2. Scratch, LogoMiri, Python kabi dasturlash vositalari o'quvchilarning yosh va tayyorgarlik darajasiga mos holda tanlanishi lozim.

3. O'qituvchilar algoritmik yondashuvni chuqur o'zlashtirishlari uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashishlari kerak.

4. Dars jarayonida interaktiv va amaliy metodlardan foydalanish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

5. O'quvchilar mustaqil loyihalar yaratish orqali dasturlashni chuqurroq o'zlashtiradilar va amaliy natijalar hosil qilishadi.

Natijalar.

So'rovnoma va kuzatuvlar natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:

1. Algoritmik fikrlashning shakllanishi:

Dasturlashni yangi o'rganayotgan o'quvchilar avvaliga muammoga umumiy yondashgan bo'lsalar, dasturlash ko'nikmalarini o'zlashtirgach, muammoni kichik bo'laklarga ajratib, bosqichma-bosqich hal qilishni boshlashdi. Masalan, Scratch yoki Python tillarida kichik loyihalar orqali bu yondashuv aniq ko'zga tashlandi.

2. Ijodiy fikrlash va mustaqillik:

O'quvchilar algoritmlarni o'zlari tuzishni boshladi. Ko'p hollarda ular vazifani birdaniga emas, balki bosqichlab hal qilish yo'lini tanladilar. Bu ularning ijodiy fikrlash darajasining oshganini ko'rsatdi.

3. Fanga qiziqish ortishi:

Matematika va informatika fanlariga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Bu fanlar o'quvchilar nazarida endi abstrakt emas, balki real hayotdagi masalalarni hal qilish vositasiga aylandi⁵.

Munozara: Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, dasturlash o'quvchilarning algoritmik qobiliyatini rivojlantirishda juda samarali vosita hisoblanadi. Quyidagi jihatlar ayniqsa muhimdir:

- **Muammoga tizimli yondashuvni shakllantiradi:**

Dastur yozishda har bir buyruq o'z joyida va mantiqiy ketma-ketlikda bo'lishi kerak. Bu esa o'quvchini aniq reja tuzishga va undan og'maslikka o'rgatadi.

- **Xatolardan o'rganish imkonini beradi:**

Kod yozishda xatoliklar muqarrar. Ammo ular orqali o'quvchi tahlil qilish, sabr-toqat va to'g'ri yechimni topish ko'nikmalarini egallaydi. Bu real hayotdagi muammolarni hal qilishda ham qo'l keladi.

- **Jamoaviy ishlash va ijtimoiy ko'nikmalar:**

Dasturlash loyihalari ko'pincha guruhlarda amalga oshiriladi. Bu o'quvchilarning fikr almashish, muhokama qilish va jamoaviy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Boshqa tadqiqotlar ham bu fikrlarni tasdiqlaydi. Jumladan, Resnick (2009) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, bolalar Scratch orqali dasturlashni o'rganib, kreativ fikrlash va algoritmik tafakkurda sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishgan⁴.

Xulosa

Dasturlash — bu faqat texnologik jarayon emas, balki o'quvchilarning fikrlash, rejalashtirish va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiruvchi vositadir. Maktab ta'limida dasturlashni erta bosqichdan joriy qilish orqali o'quvchilarda:

- Algoritmik fikrlash,
 - Mustaqil qaror qabul qilish,
 - Tahlil qilish,
 - Ijodiy yondashuv
- kabi muhim ko'nikmalar shakllanadi.

Shu sababli, har bir maktabda dasturlash darslari zamonaviy, interaktiv va amaliy ko'rinishda tashkil etilishi muhimdir. Bu esa kelajakda raqamli jamiyatda muvaffaqiyatli yoshlarni voyaga yetkazish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimova, N. O'quvchilarda dasturlash asoslarini o'rgatishning psixologik asoslari. Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti, 2021.
2. Wing, J. M. Computational thinking. Communications of the ACM, 2006.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi Maktabda raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish konsepsiyasi, 2023.
4. Resnick, M. et al. Scratch: Programming for all. Communications of the ACM, 2009.
5. Tajiboyeva, D. Python orqali o'quvchilarda algoritmik tafakkurni rivojlantirish. "Informatika va axborot texnologiyalari" jurnali, 2022.
6. Axmedova, U. Y. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida texnologiya va matematika fanlari orqali algoritmik fikrlashni shakllantirish. Fan va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2023.
7. G'ulomov, J. E. Maktab o'quvchilarining informatika va axborot texnologiyalari darslarida algoritmik fikrlashlarini rivojlantirish. Pedagoglar jurnali, 2023.

8. Mamatova, Z. X., Gulmatova, M. R. Informatika fanida algoritmlar mavzusini o'qitishning metodikasi. Pedagogik izlanishlar jurnali, 2023.
9. Begbo'tayev, A. E., Mamatqulova, U. E., & Sulaymonov, H. T. Umumiy o'rta ta'lim tizimida maktab o'quvchilarida algoritmik fikrlashni shakllantirish usullari. Openidea ilmiy-metodik jurnali, 2022.
10. Murodov, O. T. Informatika ta'limida algoritmlarni samarali o'rgatish metodikasi. Innovatsion taraqqiyot va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2022.
- 11.

TALABALARNING IJODKORLIK FAOLIYATINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TAKOMILLASHTIRISH

Mamadaliyev Kamolidin

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent "Boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fanlar" kafedrası Chirchiq Davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning ijodkorlik faoliyatini raqamli texnologiyalar vositasida takomillashtirish, raqamlashtirish jarayonining hozirgi holati, mavjud texnologiyalar, ularning o'quv jarayoniga ta'siri va qo'llanilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli vositalarning boshlang'ich ta'lim darslaridagi afzalliklari va muammolari yoritiladi. Ilmiy ishda sohadagi dolzarb muammolar hamda ularni hal etish yo'llari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Raqamlashtirish, individual ta'lim, partisipativ-sinergetik yondashuv, sinergetik tarkib, metodologiya, konseptual g'oya raqamli texnologiyalar, ta'lim innovatsiyasi, interaktiv o'qitish, raqamli vositalar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Мамадалиев Камолидин

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент Кафедры «Математика и естественные науки в начальном образовании» Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В статье анализируется совершенствование творческой деятельности студентов посредством цифровых технологий, современное состояние процесса цифровизации, существующие технологии, их влияние на образовательный процесс и возможности их применения. В нем также подчеркиваются преимущества и проблемы использования цифровых инструментов в классах начального образования. В научной работе также рассматриваются актуальные проблемы в данной области и пути их решения.

Ключевые слова: цифровизация, индивидуальное обучение, partisipativno-sinergeticheskiy podhod, sinergeticheskiy kontent, metodologiya, konseptualnaya ideya, tsifrovyye tekhnologii, obrazovatelnyye innovatsii, interaktivnoye obucheniye, tsifrovyye instrumenty.

IMPROVEMENT OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITIES USING DIGITAL TECHNOLOGIES

Mamadaliyev Kamolidin

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor Department of Mathematics and Natural Sciences in Primary Education Chirchik State Pedagogical University

Annotation: This article analyzes the improvement of students' creative activity using digital technologies, the current state of the digitization process, existing technologies, their impact on the educational process and the possibilities of their application. It also highlights the advantages and problems of digital tools in primary education. The scientific work also considers current problems in the field and ways to solve them.

Key words: Digitization, individual education, participatory-synergistic approach, synergetic content, methodology, conceptual idea, digital technologies, educational innovation, interactive learning, digital tools.

Bugungi kunda oliy ta'limni rivojlantirishning asosiy zamonaviy tendentsiyalari globallashtirish, raqamlashtirish, mijozlarga yo'naltirish va intellektualizatsiya jarayonlari bo'lib, uning muassasalari faoliyatining asosiy strategiyalari va vazifalarini belgilaydi. Raqamli iqtisodiyot inson hayotining yangi raqamli haqiqatini yaratadi, biznes, savdo, logistika, ishlab chiqarishning yangi modellarini belgilaydi, ta'lim, sog'liqni saqlash,

menejment, odamlar o'rtasidagi aloqa formatini butunlay o'zgartiradi, davlat, iqtisodiyot va butun jamiyat rivojlanishining yangi paradigmasini belgilaydi. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi jamiyatni raqamli asrga tez va samarali o'tishni ta'minlashi kerak: mahsuldorlikning o'sishi, mehnat va kasbiy faoliyatning yangi turlarini aniqlash; insonning paydo bo'lgan yangi ehtiyojlari; raqamli muammolarni bartaraf etish ta'lim jarayoniga virtual va kengaytirilgan voqelikni kiritish, individual ta'lim yo'nalishlarini yaratish, o'z ta'lim natijalarini mustaqil boshqarish imkoniyatini ta'minlashdir. Raqamli texnologiyalarni insonning kundalik hayotiga keng va intensiv ravishda joriy etish, shaxsiy va aloqa makonini kengaytirish oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonining mohiyati va tashkil etilishini, uni o'quv-uslubiy va texnologik qo'llab-quvvatlashni tubdan o'zgartiradi. Mamlakatda intellektual salohiyatning asosiy "yetkazib beruvchisi" sifatida oliy ta'limni rivojlantirishning maqbul, zamonaviy, zamonning yangi muammolariga javob beradigan usullarini topish muammosini hal qilish uchun innovatsion va ilmiy-ta'lim markazlari, uyushmalar, davlat loyihalari amalga oshirilmoqda.

Oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'quv jarayonining har bir ishtirokchisini bilimlarning faol sub'ekti sifatida tan olish, uning qadr-qimmati va individualligini, shaxsiy xususiyatlarini, o'z faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatlarini hisobga olish juda muhimdir. Bu ta'lim sifatini shaxs xususiyatiga, axborot global jamiyatidagi "hayot"ga aylantirish, hayotning tez o'zgarib turadigan sharoitlariga moslashishning zarur jarayonini belgilaydi. Raqamlashtirish sharoitida "ta'lim sifati" tushunchasini talabani individual yutuqlarining o'ziga xos xususiyati sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, individual ta'lim yo'nalishi ta'lim sifatiga erishish vositasi bo'lib, talabani o'quv jarayonining sub'ekti sifatida o'zaro ta'siri asosida uning izchil rivojlanishi va shaxsiy o'zgarishini ta'minlashga imkon beradi. Raqamlashtirish sharoitida ta'lim sifatini boshqarish "boshqarish – yordam berish" sxemasi asosida amalga oshiriladi, bu bugungi kunda mavjud bo'lgan "boshqarish – boshqarish" dan sezilarli darajada farq qiladi, bu talabani individual ta'lim yo'nalishini qurishda, individual imkoniyatlar, ehtiyojlar va qobiliyatlarga muvofiq "o'zlari uchun" kasbiy tayyorgarlik shakllari, usullari va texnologiyalarini tanlashda ishtirok etishini ta'minlaydi.

Talabani individual ta'lim yo'nalishini loyihalash kontseptsiyasi "o'z-o'zini rivojlantirish shakli sifatida sheriklik" degan yetakchi g'oyaga asoslanadi. Ushbu g'oya talabani ta'lim yo'nalishi maqsadlarini belgilashda "sherikligi" mohiyatini aks ettiradi; o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish; kelajakdagi kasbiy faoliyat sohasida qarorlarni takomillashtirish, o'zgartirish, sozlash va qabul qilish; bajarilgan faoliyat va birgalikda qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlikni rivojlantirish. Ushbu g'oyaga asoslangan kontseptsiya ta'lim jarayoni sub'ektlari tomonidan ta'lim uchun muhim bo'lgan vazifani – oliy ta'lim sifatini oshirishni birgalikda hal qilish yo'lini ko'rsatadi. "O'z-o'zini rivojlantirish shakli sifatida sheriklik" g'oyasini amalga oshirishda o'qituvchi va talabani o'quv jarayonini ochiq tizim sifatida birgalikda tashkil etishga yo'naltiradigan partisipativ-sinergetik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.: - ta'limning yangi maqsad va vazifalari paydo bo'lmoqda; - ta'lim jarayoni sub'ektlari o'rtasida doimiy ravishda ma'lumot, bilim, tajriba almashish jarayoni davom etmoqda; - ta'lim mazmunining fanlararo darajasi oshmoqda; - ishlash shartlari dinamizm va o'zgaruvchanlik bilan ajralib turadi. Partisipativ-sinergetik yondashuv o'zining sinergetik tarkibiy qismi metodologiyasining falsafiy darajasida taqdim etiladi; umumiy ilmiy jihatdan – o'quv jarayoni sub'ektlarining o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan kasbiy tayyorgarlikning "mobil" tuzilishidagi o'zaro ta'sir; aniq ilmiy jihatdan-uning texnologik tarkibiy qismida.

Konseptual g'oya talabani individual ta'lim yo'nalishini loyihalashning tanlangan qonuniyatlari va printsiplarida konkretlashtiriladi, ular quyidagilarga qaratilgan: 1) talabalarga fanlararo xarakterdagi turli ilmiy yo'nalishlar yutuqlarini birgalikda o'rganish, talabani individual ta'lim yo'nalishini birgalikda qurish va uning rivojlanishini sozlash orqali o'quv jarayoni sub'ektlari bilan o'zaro aloqada bo'lish imkoniyatini ta'minlash; 2)

talaba shaxsini, uning o'zini o'zi tashkilini aks ettirish. Metodologiyaning falsafiy darajasidagi talabaning individual ta'lim yo'nalishini loyihalash printsiplari quyidagilardan iborat: ochiqlik, entropiya-axborot printsiplari, boshqaruv strategiyalari va texnologiyalarining o'zgaruvchanligi; umumiy ilmiy – Klaster transformatsiyasi tamoyillari, instrumental moslashuvchanlik; aniq ilmiy-faoliyatning personifikatsiyasi va o'zini rivojlantirish printsiplari. Ochiqlik printsiplari mazmuni o'quv jarayonining turli usullari va texnologiyalaridan foydalanishni belgilaydi, bu talaba va o'qituvchining birgalikdagi faoliyatida ochiq muloqot va o'zaro tushunishga yordam beradi. Entropiya-axborot printsiplari o'quv jarayonini tashkil etishni o'z ichiga oladi, unda yangi o'quv mazmuni, faoliyatning yangi usullari va texnologiyalari doimiy ravishda to'ldiriladi. Boshqaruv strategiyalari va texnologiyalarining o'zgaruvchanligi printsiplari mazmuni o'quv jarayoniga uni tashkil etishning yangi shakllarini joriy etishni o'z ichiga oladi, bu esa talabalarning o'qish tezligi va rejimini tanlash erkinligini ta'minlaydi. Klaster transformatsiyasi printsiplari ta'lim dasturlari va ularni amalga oshirish jarayonini nafaqat ta'lim standartlari va talablari talablarini hisobga olgan holda, balki talabalarning individual yutuqlariga muvofiq ravishda o'zgartirishni ta'minlaydi. Instrumental moslashuvchanlik printsiplari mazmuni o'quv, diagnostika, nazorat va monitoring jarayonini birlashtirgan yagona raqamli vositalarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Faoliyatning o'ziga xosligi va o'zini o'zi rivojlantirish printsiplari talabaning rivojlanayotgan va shakllangan qobiliyatlari va vakolatlariga muvofiq talabaning individual ta'lim yo'nalishining eng ustuvor yo'nalishini tanlashni ta'minlaydi.

Talabaning individual ta'lim yo'nalishini loyihalashning tarkibiy va funksional modeli-bu o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining axborot o'zaro ta'sirining kompleks integratsion, maqsadli, muvofiqlashtirilgan jarayoni bo'lib, bu talabaning shaxsiy ta'lim yo'nalishini aniqlash va doimiy ravishda sozlash imkonini beradi, bu uning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Model quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: maqsadli (talabaning ta'lim jarayonini uning qiziqishlari va imkoniyatlariga muvofiq ta'minlaydigan, shuningdek ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga moslashtirishga qaratilgan ta'lim sifatini boshqarishning samarali tizimini ishlab chiqish; oliy ta'limda o'quv jarayonini individuallashtirishni ta'minlash); mazmunli va faoliyat (oliy o'quv yurtlarining ta'lim dasturlarini loyihalash va ishlab chiqish tizimini qayta qurish ta'lim; o'z – o'zini nazorat qilish, introspeksiya, o'z-o'zini va o'zaro baholash qobiliyatlarini shakllantirishni ta'minlaydigan talabalar faoliyati yo'nalishini o'quv mashg'ulotidan tadqiqot, loyihaga o'zgartirish; umumiy maqsadlarni qabul qilish, manfaatlarni uyg'unlashtirish va samarali faoliyat jarayoniga doimiy "botish" muhitini yaratish asosida o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining o'zaro ta'sirining yangi tizimini yaratish); instrumental va texnologik (individual raqamli ta'lim muhitida talabalar marshruti); baholash va diagnostika (ta'lim sifati va o'quv jarayonini individuallashtirish mezonlari); refleksiv (talabaning individual ta'lim yo'nalishining ta'lim sifatiga ta'siri).

Raqamli ta'lim muhiti talabaning individual ta'lim yo'nalishini loyihalash jarayonining asosiy sharti bo'lib xizmat qiladi, chunki u bir qator xususiyatlarga ega: - atrof-muhit raqamli, texnik, telekommunikatsiya resurslari va tarmoq jamoalarini birlashtirgan professional tarmoqni yaratadi, ularning markazlashtirilishi o'quv jarayoni sub'ektlari o'rtasida samarali o'zaro ta'sirni amalga oshiradi. Ushbu resurslarni amalga oshirish shakllariga ishlab chiqilgan va amalga oshirilgan vebinarlar, suhbatlar, forumlar, raqamli kvestlar, veb-konferentsiyalar va boshqalar kiradi.

Atrof-muhit o'quv jarayoni sub'ektlarining qulay ta'lim va tadqiqot maydonini yaratadi. Ushbu shartlarni amalga oshirish uchun quyidagilar ishlab chiqilgan va joriy etilgan: ta'lim dasturini qurishning yangi "sxemasi", amaliy o'quv resurs markazlari, simulyatorlar, onlayn laboratoriyalar, tarmoq bo'limlari, gibrid hisoblash intellektidan foydalangan holda onlayn o'quv platformasi.

Atrof-muhit har bir talaba faoliyatining bevosita natijasini o'zaro tushunish, doimiy ma'lumot almashish, qarorlar, xulosalar asosida birgalikdagi faoliyat natijasi bilan birlashtirish jarayonini ta'minlaydi. Bu kasbiy muammolar va holatlarni hal qilishni hisobga olgan holda o'quv yutuqlarini diagnostika qilish, kompetentsiyalarni shakllantirish bosqichlarini qurish uchun maxsus tashkil etilgan protsedura bilan ta'minlanadi. Ushbu protseduralar natijasida individual ta'lim statistikasi pedagogik "tashxis" sifatida tuziladi. Raqamli ta'lim muhitining vazifalari quyidagilardan iborat: o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi tashkil etish, rag'batlantirish, dizayn, adaptiv, integrativ, rivojlanish. Atrof-muhitni o'z-o'zini tartibga solish o'quv jarayonini har tomonlama tartibga solish, uning barcha elementlari va ishtirokchilarining o'zaro ta'siri, uning yaxlitligi va samaradorligini ta'minlash uchun maqbul sharoitlarni ta'minlaydi. Atrof-muhitni o'z-o'zini tashkil etish funksiyasi o'quv jarayonining har bir ishtirokchisi faoliyatining o'zaro ta'siri va o'zini o'zi tashkil qilishi uchun individual sharoitlarni yaratish orqali ochib beriladi. Raqamli ta'lim muhiti sharoitida o'quv jarayoni muammoli va tadqiqot yo'nalishi bilan ajralib turadi, bu esa talabaning qo'yilgan vazifalar va muammolarni hal qilishda o'quv va kognitiv faolligini rag'batlantiradi. Atrof-muhitning dizayn funksiyasi o'quv jarayonining borishini rejalashtirish, amalga oshirish va baholash tizimini taqdim etish, o'quv dasturining belgilangan maqsadlariga mos keladigan o'quv natijalarini belgilash shartlari tufayli amalga oshiriladi. Adaptiv funktsiya turli xil o'quv jarayonlaridan foydalanish va samarali foydalanishni ta'minlaydi talaba shaxsiyatining individual xususiyatlariga muvofiq pedagogik vositalar (usullar, shakllar, vositalar). Atrof-muhitning integral funksiyasi o'quv jarayoni ishtirokchilarining individual ta'lim yo'nalishini amalga oshirish bo'yicha faoliyatini birlashtirgan yagona "imkoniyatlar" makonini yaratishni ta'minlaydi. Raqamli ta'lim muhiti ta'lim o'zaro ta'siri, o'quv jarayonini texnologik tashkil etish, talabalarning o'quv yutuqlarini doimiy monitoring qilish asosida talabaning intellektual va shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Raqamli ta'lim muhitida talabaning individual ta'lim yo'nalishini loyihalash texnologiyasi universitetda o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish mexanizmlarini ochib beradi, bu uning talabalar tomonidan muvaffaqiyatli qurilishi va rivojlanishini ta'minlaydi. Texnologiya-bu talabaning individual ta'lim yo'nalishini shaxsiy qurish va rivojlantirish tizimi, shu jumladan: - ma'lumot olish va bilimlar bankini qurish bilan o'quvchilarning o'quv yutuqlari va individual xususiyatlarini diagnostika qilish. Maxsus diagnostika uskunolari va dasturiy ta'minot tufayli elektron sinov rasmiylashtirilgan psixodiagnostik usullar, ochiq turdagi savollar, bajarilgan topshiriq, ish bo'yicha audio va video hisobotlardan foydalangan holda amalga oshiriladi; - talaba bilan birgalikda individual ta'lim yo'nalishini loyihalashni ta'minlash. "Yordamchi" repetitorligi mexanizmi (va faoliyat tartibi) fan va modullarni, o'zlashtirish shakllarini tanlashda talabaga ishlab chiqilgan va amalga oshirilgan; - individual ta'lim yo'nalishiga muvofiq ta'lim dasturini amalga oshirish. Shaxsiy o'quv jadvalini, moslashuvchan o'quv rejasini tuzish, qo'shimcha ta'lim modullarini joylashtirishning pedagogik mexanizmlari ishlab chiqilgan va joriy etilgan; - talabalar tomonidan individual ta'lim yo'nalishini rivojlantirish jarayonini sozlash va qo'llab-quvvatlash. Elektron o'quv materiallari, elektron kutubxonalarni o'z ichiga olgan yagona elektron platforma yaratildi. Talabaning platformadagi ishining natijasi uning portfelini shakllantirishdir.

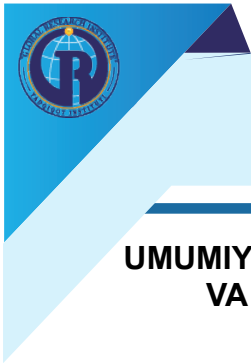
Asosiy kontseptual g'oya: "o'z-o'zini rivojlantirish shakli sifatida sheriklik" g'oyasi asosida talabaning individual ta'lim yo'nalishini loyihalash talabaning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini, uning o'zini o'zi tashkil etishini va aks ettirishini raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonining barcha sub'ektlarining uzluksiz o'zaro ta'sirini tashkil etish orqali ta'minlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kompyuter animatsiyasi elementlari orqali dars o'tish dars samaradorligini oshiradi, chunki ular kompyuter rasmlari, harakatlar va haqiqiy atmosferani birlashtiradi. Uning yangi makonlarni ochadigan asosiy yangiligi uning interaktivligidadir: to'g'ridan-to'g'ri kirish imkoniyati, o'zaro havolalar, interaktiv qidiruv, ya'ni talabalarning qiziqishlarini oshiradi, balki ularning ishtirok etish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang'ich ta'limda raqamlashtirishning eng asosiy ko'rinishi sun'iy muhit va personajlar yaratish, manzara va obyektlarni kompyuterda modellashtirish, effektlarni yaratish, sintez va badiiy tovushni qayta ishlash; chiziqli bo'lmagan tasvirni tahrirlash, ovoz va boshqalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar рўйхати:

1. Tojiyev M., Mamadaliev K. O'qitish texnologiyasi va loyihalashtirish // O'quv va ilmiy-uslubiy qo'llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2013. –160 b.
2. Ziyomuhammadov B., Tojiev M. Pedagogik texnologiya – Zamonaviy o'zbek milliy modeli. T.: "Lider Press", 2009.
3. Mamadaliyev K.R. Oliy ta'lim muassasalardagi fanlarni o'qitishning metodik sistemasini ishlab chiqish va ta'lim jarayonlariga tadbiiq etish metodikasi // Xalq ta'limi Ilmiy-metodik jurnali. ISSN 2181-7324. – Toshkent, 2023. – № 6. B. 143-145.
4. Mamadaliyev K.R. **"Informatika o'qitish jarayonini loyihalash" o'quv fanining o'quv-metodik majmuasini loyihalashtirish** asosida takomillashtirish // O'zMU xabarlar jurnali. ISSN 2181-7839. – Toshkent, 2023. – № 1.8.1. B. 143-145.
5. Mamadaliyev K.R. Pedagogika ta'lim yo'nalishlari uchun o'quv adabiyotlarini yangi avlodini ta'lim jarayoniga tadbiiq etish metodikasi // O'zMU xabarlar jurnali. ISSN 2181-7839. – Toshkent, 2023. – № 1.9.1. B. 146-148.
6. Mamadaliyev K.R. Elektron o'quv-metodik majmualarni yaratish metodikasi // O'zMU xabarlar jurnali. ISSN 2181-7839. – Toshkent, 2023. – № 1.11. B. 127-129.
7. Mamadaliyev K.R. Pedagogika ta'lim yo'nalishlarini yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratishda o'quv jarayoni loyihalarini tuzish // Mug'allim ham yzlik siz bilimlendirio'. Ilmiy-metodikalyq jurnal. ISSN 2181-7138. – Nekis, 2024. – № 1. B. 300-309.
8. Mamadaliyev K.R. Elektron o'quv qo'llanmalar yaratishning asosiy vositalari va ularni yaratishga qo'yiladigan umumiy talablar // Mug'allim ham yzlik siz bilimlendirio'. Ilmiy-metodikalyq jurnal. ISSN 2181-7138. – Nekis, 2025. – № 1. B. 248-256.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM PEDAGOGIK JARAYONIDA PAYDO BO‘LADIGAN IXTILOF VA NIZOLARNING MOHIYATI, SABABLARI, PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Muxammadiyeva Xadicha

*Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Boshlang‘ich ta‘lim
pedagogikasi kafedrasida O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim pedagogik jarayonida paydo bo‘ladigan ixtilof va nizolarning mohiyati, sabablari, pedagogik-psixologik xususiyatlari tajriba sinov asosida olingan natijalarning samaradorlik darajasi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: umumiy, o‘rta ta‘lim, individual, ko‘nikma, iste‘dod, innovatsiya, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish.

СУЩНОСТЬ, ПРИЧИНЫ, ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СПОРОВ И КОНФЛИКТОВ, ВОЗНИКАЮЩИХ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мухаммадиева Хадича

*Доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент Кафедра
педагогике начального образования Узбекский национальный педагогический
университет*

Аннотация: В данной статье освещена методика развития логических компетенций будущих учителей начальных классов в цифровой образовательной среде, изложено содержание цифровых компетенций будущих учителей начальных классов в современных тенденциях образования и определен уровень эффективности результатов, полученных на основе экспериментального тестирования.

Ключевые слова: цифровое обучение, личность, навыки, педагогическая компетентность, талант, инновации, креативность, критическое мышление, решение проблем

ESS, REASONS, PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DISPUTES AND CONFLICTS ARISING IN THE PEDAGOGICAL PROCESS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Mukhammadieva Khadicha

*Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor Department
of Primary Education Pedagogy Uzbek National Pedagogical University*

Annotation: This article highlights the methodology for the development of logical competencies of future primary school teachers in the digital educational environment, outlines the content of digital competencies of future primary school teachers in modern educational trends and determines the level of effectiveness of the results obtained on the basis of experimental testing.

Key words: digital education, individuality, skills, pedagogical competence, talent, innovation, creativity, critical thinking, problem solving.

2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va boshqa muhim strategik yo‘nalishlarga bag‘ishlangan dasturulamalar hujjatlarga bog‘langanligi.

Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarda vorisiylik: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” mavzusidagi 2017-yil 14-yanvardagi ma‘ruzasida ilgari surilgan g‘oyalar mazmunini o‘rganish nazarda tutilgan.

Dunyoning AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarida ta'lim jarayonlarini qulaylashtirish maqsadida pedagogik konfliktologiyadan foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish tendensiyalari kuzatilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim eng noyob kapital sifatida qadrlanayotgan bugungi sharoitda uzluksiz ta'limning barcha bosqichlari, shu jumladan, umumiy o'rta ta'limda «ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish» dolzarb vazifa etib belgilandi.

Jahonda va mamlakatimizda ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy kuch sifatida e'tirof etilib, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida ta'lim jarayonini yangi mohiyatda tashkil etish, pedagogik metodlar va texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish va usullarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Binobarin, ta'lim-tarbiya jarayonida barkamol insonni shakllantirish orqali mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, kuchli irodali, ishchan, g'oyaviy e'tiqodli, ma'naviyati yuksak, pok vijdonli shaxsni kamol toptirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi PQ- 4623-son "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari rivojlantirish, mazkur tizimning muhim pog'onasi bo'lmish umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining har biridan ijodkorlik g'oyalariga asoslangan kasbiy salohiyat va insoniy sifatlarga ega bo'lish, ular tarbiyalayotgan yoshlarda intellektual sifatlarni bilan birga yuksak ma'naviy madaniyatni shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirish muammolarining echimini topish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim tizimining "ishlab chiqarish mahsuloti" – barkamol shaxs va kadr, ya'ni ta'lim sub'ektlari hisoblanadi. Binobarin, ta'limdagi pedagogik faoliyatda turli nizolarning paydo bo'lishi tabiiy holatdir, chunki bu faoliyatda bulajak rakobatbardosh kadrlarni etishtirishga yo'naltirilgan ilmiy, texnologik, tashkiliy, moliyaviy, tijorat tadbirlari o'z ifodasini topganligi bois, har qanday pedagogik yangilik shu jarayon ishtirokchilarida turli qarashlarni vujudga keltiradi.

Ma'lumki, bugungi kunda intellektual va kreativ tafakkur, ma'naviy etuklik, mafkuraviy uyg'oqlik, jismoniy sog'lomlik, fanlarni chuqur o'zlashtirilganlik, fuqarolik barkamol shaxsni tarbiyalab bo'lmaydi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'smir yoshidagi o'quvchilarning yosh davri xususiyatlari tarkib topishidan kelib chiqib, ko'plab individual- psixologik va ijtimoiy omillar muhim o'rin egallaydi.

Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, yonatrofdagilarning ta'siri kuchli bo'lib, yuqori darajadagi asabiylik va qo'zg'aluvchanlik, o'zgalar va yon-atrofdagilar bilan munosabatlarning keskinlashuviga olib kelishi mumkin.

Fiziologik hamda psixosijtimoiy omillar bilan tavsiflanuvchi inson psixikasida ham o'zgarishlar yuz berib, psixologik himoyaning proeksiya, ratsionalizatsiya, regressiya, kompensatsiya, o'rin almashtirish, siqib chiqarish, ratsionalizatsiya singari mexanizmlari namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Bu o'rinda, pedagogik jamoada sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ixtiloflar va nizolar (qarashlar, ilmiy, uslubiy jihatdan nomuvofiq g'oyalar to'qnashuvi ko'rinishida) va shaxsiy (raqobatchilik ko'rinishida)ning oldini olishga qaratilgan texnologiyalarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu vazifa pedagoglar jamoasi, psixologik xizmat orqali, fan o'qituvchilarining mahorati, ularning etukligi, chuqur kasbiy bilimi, ko'nikma va malakasi, maxsus bilimi yordamida amalga oshirilib, didaktik va tarbiyaviy ahamiyatga molik muammolarni pedagogik konfliktologiya orqali hal qilish imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi: Yoshlik davrining turli bosqichlarida himoya mexanizmlari bir tekisda shakllanib, rivojlanmaydi.

Regressiya va kompensatsiya singari psixologik himoya mexanizmlari 16 yoshda eng yorqin darajada ifodalansa, proeksiya, o'rin almashtirish va siqib chiqarish kabi mexanizmlar ulg'aya borish jarayonida jadalligi kamayib, ratsionalizatsiya va qayta faol (reaktiv) ta'limning jadalligi oshib boradi.

Shu jihatdan olganda, umumiy umumiy o'rta ta'lim sub'ektlari orasida ixtilof va nizolarning oldini olish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari pedagogik jamoasida ta'lim sub'ekti bo'lmish o'quvchilarda psixologik himoya mexanizmlarining faolligi jarayonida eng muhim ahamiyat kasb etuvchi omillar sifatida shaxsning hissiy va kommunikativ xususiyatlarini ko'rsatish mumkin. Bunda psixologik himoyaning har bir shakliga muayyan shaxsiy tavsifnomaga ega insonning psixologik portreti, qiyofasi mos keladi.

Maxsus shaxs tavsiflarining mutanosibliigi asosida psixologik himoyaning u yoki bu shakli afzal ko'rilishi xususida taxmin qilish mumkin. Psixologik himoyaning ifodalanishida jins xususiyatlarining ham ta'siri mavjud. Yigitlarda psixologik himoyaning siqib chiqarish kabi mexanizmi bo'yicha yuqori ko'rsatkichlar namoyon qilinsa, qizlarda qayta faollashuv mexanizmining bu jihatdan etakchiligi ko'zga tashlandi.

Qizlarga muloqotga kirishuvchanlik, hissiyotga beriluvchanlik, itoatkorlik va konformizm xos bo'lsa, yigitlarda hissiy barqarorlik, yetakchilikka intilish, qat'iylik ustuvor jihatlar hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan «Bugungi kunning eng asosiy vazifasi – hayotimizning barcha sohalarida, ayniqsa, boshqaruvda tarmoq bo'g'inlarini idora etishda yangicha fikrlaydigan, qiyin damlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga ola biladigan, hayot bilan hamqadam yurishga qodir, imoni pok, bilimdon, ishbilarmon odamlarni topish, ularga ishonch bildirishdan iboratdir», deb ta'kidlangan.

Zero, ta'lim jarayonini innovatsion tashkil etishda pedagogik konfliktologiya metodlaridan foydalanish strategiyalarini takomillashtirilishi tegishli sohada erishiladigan yutuq va muvaffaqiyatlarning garovidir.

Didaktik va tarbiyaviy jarayonlarni yangi mazmunda tashkil etish va mexanizmlarini takomillashtirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishlar va zamonaviy talablarga mos keladigan, insonparvarlik va demokratik tamoyillarga asoslangan modernizatsiyalashgan ta'limni tashkil etish muhimdir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori asosida umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limning 16 ta umumta'lim fanlari bo'yicha kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan DTS va o'quv dasturlari ishlab chiqilgan. Shu asosda bugungi kunda respublikada ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda tayanch va fanga oid kompetensiyalar shakllantiriladi. Biroq, hanuzgacha pedagogik jamoada ixtiloflarni va nizolarning oldini olish hamda ta'lim jarayonining sub'ektlari bo'lmish o'qituvchi va o'quvchilarning pedagogik nazokatlarini tadqiq qilish etarlicha olib borilmagan. Ayni paytda, umumiy o'rta ta'lim tizimida pedagogik jamoaning istiqboliy rivojlanishini ta'minlaydigan ixtilof va nizolarning oldini olishga qaratilgan tadqiqotlarni amalga oshirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Shunday ekan, umumiy o'rta ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar o'zining keng dunyoqarashi, chuqur fikrlashi, uzoqni ko'ra bilish qobiliyati, yangiliklarga tayyor bo'lishi lozim, chunki ular tarbiyalayotgan yosh avlodda aynan shunday sifatlar shakllantiriladi.

Binobarin, dunyo hamjamiyati va davlatlar o'rtasidagi turli madaniy, ta'limiy va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning integratsiyalashuvi ta'limning hamma bosqichlarida, shu jumladan, umumiy o'rta ta'lim muassasalari pedagogik jamoasida ixtilof va nizolarning oldini olish texnologiyalarini takomillashtirishni talab etadi.

Didaktik va tarbiyaviy jarayonlarda pedagogik konfliktologiya- pedagogik omillarning samaradorligini oshirish maqsadida shaxsga axloqiy, intellektual, estetik, jismoniy, sotsiologik, ekologik va ijtimoiy psixologik ta'sir ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

Ta'lim oluvchilarning shaxsiy-xarakterologik sifatlarini aniqlash metodikasini egallash, uni pedagogik amaliyotga tatbiq etish, kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning muhim unsurlaridan biridir.

Ta'lim muassasalari o'qituvchilari ko'pincha o'quvchi yoshlarning aqliy qobiliyatlarini o'rganishga e'tibor qaratadilar, ammo ta'lim jarayonida o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajalarini (keng ma'noda) tadqiq etish, pedagogik konfliktologiya metodlaridan foydalanish mexanizmlarini uzluksiz ta'lim tizimida yagona uzviylik va yaxlitlik nuqtai nazaridan talqin qilishga, uning echimlarini topishga o'rinishmaydi.

Zero, pedagogik konfliktologiya vositasida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, o'qituvchining tolerantlik prinsiplari asosida ta'lim jarayonini boshqarish, tahsil oluvchilarning bilim egallashlarini faollashtirish, ularni intellektual rivojlantirish uchun ruhiy iqlimni tashkil qilish kabi muhim vazifalar amalga oshiriladi.

Umumiy o'rta ta'lim sub'ektlari orasida ixtilof va nizolarning oldini olishda asosiy e'tibor ijtimoiy-madaniy kontekstda sodir bo'ladigan neyrofiziologik jihatlariga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Shunga ko'ra, nizolar biologik jihatdan asosiy, determinantlashgan emas, balki, biologik jihatdan ahamiyatli omildir. Tegishli yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlarda ixtilof va nizolarning biologik va neyrofiziologik asoslari bilan bir qatorda, uning psixik negizlari ham o'rganib chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

"Inson psixikasining biologik va ijtimoiy tabiatidan kelib chiqqan holda ta'kidlash mumkinki, shaxs ixtilof va nizolarni keltirib chiqishiga psixik darajadagi sababchi sifatida qondirilmagan ehtiyojlar xizmat qiladi".

Binobarin, yoshlar xulqining anglanmagan regulyativ mexanizmlarini, shaxsning yoshlik davrini tavsiflovchi hissiy-irodaviy, kommunikativ, intellektual xususiyatlarini o'rganish, shaxs xususiyatlari bilan bog'liq yoshlik davriga xos himoya mexanizmlarini tadqiq etish, jins xususiyatlari bilan bog'liq ravishda yoshlik davridagi psixologik himoya ko'rinishlarining o'ziga xos jihatlarini tahlil qilish, o'quvchining individual-psixologik tavsifi va turli himoya mexanizmlari xususiyatlari o'rtasidagi mutanosiblik, bog'liqlikni o'rganish, mazkur davr mohiyatini anglashda psixologik himoya muammosiga ham e'tibor qaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek xalqi tarixining XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi davri tarixan qisqa vaqtni tashkil etgan bo'lsa-da, xalqning tarixiy taqdirida muhim ahamiyatga molik bo'lgan davr hisoblanadi. Shu davrda maydonga kelgan jadid ma'rifatparvarlik harakati maktab va maorif, matbuot, adabiyot va san'at sohalarida islohotchilik ishlarini amalga oshiribgina qolmay, xalqning madaniy, ma'rifiy va ruhiy hayotini butunlay o'zgartirib yubordi. Hozirgi zamon yoshlarining bu kabi ilm-salohiyatli bo'lishi, maktabchilik asoslari, dars o'tish tartiblarini joriy etilishida jadidlarning o'rni beqiyosdi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchining ruhiy himoya mexanizmlarining faolligi jarayonida eng muhim ahamiyatga ega omillar sifatida shaxsning hissiy va kommunikativ xususiyatlarini ko'rsatish mumkin. Bunda psixologik himoyaning har bir shakliga muayyan shaxsiy tavsifnomaga ega o'quvchining psixologik portreti, qiyofasi mos keladi. Maxsus shaxs tavsiflarining mutanosibligi asosida psixologik himoyaning u yoki bu shakli afzal ko'rilishi xususida taxmin qilish mumkin.

Konfliktologiya (yunon tilida «konfliktus»- konflikt - nizo; logos - ta'limot degan ma'noni bildiradi)-o'rganilayotgan jarayonda sodir bo'layotgan nizo, ziddiyat, ixtiloflarning kelib chiqish sabablari va ularning oldini olish haqidagi pedagogikada yangi fan tarmog'i.

Pedagogik nizo – bu ruhiy tizimlarda stixiyali sodir bo'ladigan qarama-qarshi fikrlar to'qnashuvi, qarashlar, g'oyalarning bir-biriga nomutanosibligi natijasida paydo

bo'ladigan, pedagogik jarayon ishtirokchilarida salbiy hissiy kechinmalarni keltirib chiqaruvchi ruhiy holat shakli.

Pedagogik nizolar o'z mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Ularni quyidagicha turkumlashtirish mumkin:

- 1) shaxslararo
- 2) guruhlararo
- 3) shaxs va guruh o'rtasidagi
- 4) uzoq muddatli
- 5) yaqin muddatli
- 6) xufyona

7) oshkora va h.k.. Nizolarni bartaraf etish bo'yicha konstruktiv va destruktiv konfliktlar kabi guruhlariga ajratish mumkin.

Pedagogik amaliyotda pedagog-psixologlar va o'qituvchilar shaxsning alohida sifatlarini o'rganadilar, lekin olingan natijalarga asoslangan holda, rivojlanishning barcha tarkiblariga umumiy baho berishga har doim ham musharraf bo'lavermaydilar.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik faoliyati samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar tizimi *bilim, bolani tushuna olish, kuzatuvchanlik, nutq malakasi, tashkilotchilik, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlay olish, vaziyatni to'g'ri baholash, o'quvchilarini bilim olishga qiziqtirish* kabilar tashkil etadi.

Bu maqsad bo'lajak o'qituvchilarning quyidagi vazifalarni muntazam bajarib borishlari orqali amalga oshiriladi: bo'lajak o'qituvchilar mantiqiy fikrlash kompetensiya nazariy va metodologik asoslari bilan qurollantiriladilar; pedagogik mahorat fanining pedagogik texnika, pedagogik hamkorlik (muloqot), pedagogik nazokat, pedagogik qobiliyat, tarbiyachilik mahorati, ta'lim jarayonini boshqarish, nutq madaniyati, tarbiya texnologiyasi, pedagogik ijodkorlik, refleksiya kabi tarkibiy qismlari to'g'risidagi bilimlar tizimini egallaydilar; bo'lajak o'qituvchilar milliy urf-odat va an'analarimizda va O'rta Osiyo mutafakkirlarining boy ijodiy meroslarida aks etgan pedagogik mahorat sirlarini mustaqil egallashga nisbatan o'zlarida ehtiyoj va havasni rivojlantirib boradilar; egallangan pedagogik psixologik va metodik bilimlar, ko'nikma va malakalar to'g'risidagi ma'lumotlar asosida har bir bo'lajak o'qituvchi o'zining shaxsiy mantiqiy fikrlash kompetensiyasini shakllantiradi; o'quv-tarbiyaviy jarayonni jahon andozalariga xos so'nggi zamonaviy metod va shakllar asosida tashkil etish va boshqarishni amalga oshirishning nazariy va amaliy asoslarini muntazam o'zlashtiradilar; o'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini takomillashtirishlari uchun shaxsiy-ijodiy malaka oshirishning shakl, usul va vositalarini egallaydilar; tarbiyachi mahoratining mohiyati, funksiyasi, tuzilishi to'g'risida o'qituvchilar uzluksiz ma'lumotlarni o'rganib boradilar; zamonaviy raqamli texnologiyalar tizimidan erkin foydalanish asosida o'z kasbiy mahoratlarini shakllantiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi («Xalq so'zi» gazetasi, 1992 yil 15 dekabr, 243 (494)-son; O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 y., 15-son, 152-modda; 2008 y., 52-son, 510-modda; 2011 y., 16-son, 159-modda; 2014 y., 16-son, 176-modda).

2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2020 y., 41-son, 543-modda.

3. O'zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016 y., 37-son, 426-modda; 2017 y., 24-son, 487-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.07.2018 y., 03/18/486/1559-son.

4. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan «Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi» to'g'risida»gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2022yil 28yanvar. PF-60, 25-150 b.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, "Xalq so'zi" gazetasi, 2019., 9 oktyabr, №209(7439)-son.

6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son.

7. Kasimova D.A. o'zining "Nizo, stress: kelib chiqish sabablari va ularni boshqarish" – T. 2012y. B 68-80 46.

8. Karimova V. Milliy istiqlol g'oyasini xalqimiz ongiga singdirish omillari va vositalari. – Toshkent: O'AJBNT, 2002. B 13-19

9. Muhammadieva, K. (2020, June). The Idea "Personal Interests and the Priority of Education" in the Education as One of the Key Factors in Reforming School Education for Upbringing Perfect Individual. In Proceedings of International Multidisciplinary Scientific-Remote Online Conference on Innovative Solutions and Advanced Experiments (p. 22).

10. Muhammadiyeva, X. K., & Ergasheva, G. Z. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(2), 10-14.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARI O'QITUVCHILARINING KASBIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS

Umaraliyeva Muxayyo

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Bo'lim mudiri Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi, ularning ta'lim jarayonida alohida ta'limga muhtoj bolalarga moslashish, ijtimoiy, pedagogik va tuzatish faoliyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyati yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchilar uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar orasida kommunikativ ko'nikmalar, empatiya, chidamlilik va innovatsion pedagogik usullarni qo'llash muhim o'rin egallashi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, kasbiy kompetensiya, o'qituvchi malakasi, pedagogik ko'nikmalar, alohida ta'limga muhtoj bolalar, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, individual yondashuv, kommunikativ ko'nikmalar, innovatsion pedagogik usullar, empatiya, chidamlilik.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Умаралиева Мухайё

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент Заведующий отдела Национальный институт педагогики образования имени Кори Ниязи

Аннотация: В статье рассматривается инклюзивная компетентность учителей, их способность адаптироваться к детям с особыми образовательными потребностями в процессе обучения и успешно выполнять социальные, педагогические и коррекционные виды деятельности. Также проанализированы такие важные компетенции, как коммуникативные навыки, эмпатия, терпимость и применение инновационных педагогических методов.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, профессиональная компетентность, квалификация учителя, педагогические навыки, дети с особыми образовательными потребностями, социально-педагогическая деятельность, индивидуальный подход, коммуникативные навыки, инновационные педагогические методы, эмпатия, терпимость.

FEATURES OF ORGANIZING PROFESSIONAL ACTIVITIES OF TEACHERS OF GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Umaraliyeva Mukhayo

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor Head of Department National Institute of Educational Pedagogy named after Kori Niyazi

Annotation: The article discusses the inclusive competence of teachers, their ability to adapt to children with special educational needs in the learning process, and their capacity to successfully carry out social, pedagogical, and corrective activities. It also analyzes the importance of competencies such as communication skills, empathy, patience, and the application of innovative teaching methods for teachers.

Key words: Inclusive education, professional competence, teacher qualifications, pedagogical skills, children with special educational needs, social-pedagogical activities, individual approach, communication skills, innovative teaching methods, empathy, patience.

Inklyuziv muhitda ishlash imkoniyatini belgilaydigan va umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchisi (inklyuziv pedagog) malaka profili uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan asosiy kompetentsiya va malakalarni aniqlashga harakat qilamiz. Biz quyidagilarni inklyuziv umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchisining nazariy modelining asosiy tarkibiy qismlari deb hisoblaymiz:

– zarur bilim, ko'nikma va malakalar;

- mutaxassis shaxsining umumiy va maxsus sifatleri;
- kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beradigan va kasbiografiya nuqtai nazaridan belgilanadigan fazilatlar.

Kasb-hunar dasturi umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining inklyuziv muhitida ishlashga kasbiy kompetentsiya modelining asosi bo'lib, kasbiy tayyorgarlikning kutilayotgan ideal natijasi va maktabgacha ta'lim muassasasiga qo'yiladigan talablar tizimi sifatida ko'rib chiqiladi. Bu inklyuziv kompetentsiyani shakllantirishning aniq shakllari, usullari va vositalarini oldindan ko'rish imkoniyatini yaratadi, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchisining inklyuziv muhitida ishlash uchun kasbiy tayyorlash o'quv dasturini modernizatsiya qilish imkonini beradi.

“Ta'lim to'g'risida” gi qonunga ko'ra, alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim jarayonida qo'shimcha doimiy yoki vaqtinchalik yordamga muhtoj bo'lgan shaxslar ekanligi hisobga olingan. Bu masala “inklyuziv ta'lim” mohiyatiga oydinlik kiritadi. Shu ma'noda, bunday ta'rif ijtimoiy-pedagogik faoliyat hodisasi sifatida qaraladi, buning natijasida barcha maktab o'quvchilariga pedagogik va paraprofessional individual yo'naltirilgan psixologik, tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatiladi. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, kelajakdagi inklyuziv umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchisining professionalogrammasida “odam – bu shaxs” kasblari vakillariga mos keladigan mutaxassisning zarur fazilatleri va xususiyatlari ro'yxati, tavsifi bo'lishi kerak. Xususan, o'qituvchi, ijtimoiy ishchi/tarbiyachi, tuzatish o'qituvchisi va rehabilitatorning professional talablari nazarda tutiladi.

Kasbiy jadvalda quyidagi bo'limlar keltirilgan:

1. Mutaxassisning kasbiy faoliyatining dominant turlari.
2. Kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlaydigan fazilatlar.
3. Kasbiy faoliyatni samarali bajarishni imkonsiz qiladigan fazilatlar.
4. Mutaxassis faoliyatining yo'nalishlari.
5. Kasbning rivojlanishi va shakllanishi tarixi.
6. Ushbu turdagi shaxsga mos keladigan ba'zi kasblar.
7. Ushbu kasbni o'qitadigan ta'lim muassasalari ro'yxati.

Biroq, biz klassik professionalogrammani ishlab chiqishni emas, balki inklyuziv ta'lim bo'yicha bo'lajak mutaxassislarning kompetentsiya modeli uchun asos yaratishni maqsad qilganmiz, shuning uchun u faraziy, o'zgaruvchan va qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasasi o'qituvchisining inklyuziv kompetentligiga qo'yiladigan talablar: muloqot qilish istagi; odamlar bilan osongina aloqa qilish, ularning manfaatini izlash qobiliyati; insoniylik, saxovatlilik, xayrixohlik, sezgirlik; chidamlilik; his-tuyg'ularni nazorat ostida ushlab turish, ijtimoiy ma'qullangan xatti-harakatlar chegaralarini aniqlash qobiliyati; boshqa odamlarning istaklari, qiziqishlari va intilishlarini tushunish; qarashlar va harakatlardagi farqlarni tenglashtirish, ziddiyatli vaziyatlardan qochish, shaxslararo munosabatlarni tashkil etish qobiliyati; ma'lumotni tinglash va yetkazish, boshqa odamlarning fikrlarini hisobga olish qobiliyati; nutqiy kompetentsiyaga, og'zaki bo'lmagan aloqa vositalariga ega bo'lish; odamlarni ishontirish qobiliyati; mas'uliyat, aniqlik, intizom; inson psixologiyasini bilish.

Kasb-hunar sinfi ijodiydir.

Kasbiy soha – ta'lim, tarbiya, rivojlanish, tuzatish, rehabilitatsiya.

Ish sharoitlari. Ish davomida inklyuziv kompetentlikka ega umumiy o'rta ta'lim muassasasi o'qituvchisi o'quvchilar jamoasining turli bolalari uchun ma'naviy javobgarlikni oshirish sharoitida ma'lumotlarni tahlil qiladi va qarorlar qabul qiladi.

Dominant faoliyat. O'qituvchining inklyuziv kompetentligi – bu ta'limning ta'lim, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, tuzatish va ijtimoiylashtiruvchi funksiyalarini bajarishga, me'yoriy rivojlangan bolalar va ta'lim ehtiyojlari cheklangan bolalar o'rtasida uyg'unlashtirishni amalga oshirishga qaratilgan ko'p funksional kasbiy faoliyatdir.

O'qituvchining inklyuziv kompetentligining asosiy jihatlari:

– pedagogik (kasbiy) – o'quvchini o'qitish, shuningdek o'z ta'lim faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va tahlil qilish va har bir o'quvchining faoliyatini tashkil etish, uni rag'batlantirish, muvaffaqiyatni nazorat qilish;

– ijtimoiy – ijtimoiy reabilitatsiya, ijtimoiy yordam, ijtimoiy maslahat, ijtimoiy xabardorlik;

– tuzatish – ikkilamchi aqliy yoki fiziologik kasalliklarni tuzatish yoki zaiflashtirish, yosh o'quvchining xulq-atvori, hissiy va kognitiv sohalaridagi buzilishlar;

– kommunikativ – ijtimoiy va pedagogik qo'llab-quvvatlashga multidisiplinar yondashuvni ta'minlaydigan umumiy rivojlanish va maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan maktab o'quvchilari, ularning ota-onalari va maktab mutaxassislari jamoasi o'rtasidagi munosabatlarni amalga oshirish;

– konfliktologik – sinfda ijtimoiy-pedagogik ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish va hal qilish;

– animatsiya – ta'lim imkoniyatlari cheklangan o'quvchini shaxs va sinf o'quvchilari, jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tiklashga qaratilgan harakatlarni amalga oshirishga undash;

– o'quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari, imkoniyatlari, shaxsiy rivojlanish darajasi va dinamikasini aniqlash bilan bog'liq diagnostika, shundan keyingina faoliyatni loyihalash, umumiy ta'lim muassasasi mutaxassislari jamoasiga maslahat va axborot yordamini ko'rsatish;

– terapevtik – terapevtik pedagogika yordamida yosh o'quvchini ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash;

– tashkiliy – turli xil ijtimoiy va ta'lim shakllarini joriy etish (xayriya tadbirlari, festivallar, oyliklar va boshqalar), bolalar va kattalarning turli xil ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishini boshlash

Ijtimoiy reabilitatsiya ishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: tananing qisman yo'qolgan yoki zaiflashgan xususiyatlari va funksiyalarini, alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolaning shaxsiyatini, individual qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirish va faol o'zgartirish maqsadida uning individual xususiyatlarini tiklashga qaratilgan choratadbirlar majmuini o'z ichiga olgan reabilitatsiya ishlari, atrofdagi dunyoga moslashish; dam olish mehnatining bir turi sifatida qaraladigan, hayotiylikni rag'batlantirishga qaratilgan tadbirlar majmuini ta'minlovchi, alohida ta'limga muhtoj bolalarni bo'sh vaqtlaridan faol foydalanishga, o'yin-kulgi va dam olishni tashkil etishga jalb qiladigan animatsion ish; ijtimoiy ish – inklyuziv muhitda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolani ijtimoiylashtirishga imkon beradigan tadbirlar majmuasi sifatida. O'qituvchining inklyuziv kompetentligini rivojlantiruvchi fazilatlar:

1. kasbiy – ta'lim fanlari mazmuni va ularni o'qitish usullari, pedagogik mahorat, innovatsion texnologiyalar, tashkilotchilik qobiliyati, pedagogik takt, pedagogik texnika, aloqa texnologiyasi va boshqa fazilatlarni egallash.

2. uslubiy – bilimlarni, turli xil o'quv va kognitiv faoliyat turlarini o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan o'quvchilarning rivojlanish holati va dinamikasini diagnostika qilish, ushbu qiyinchiliklarni keltirib chiqqan sabablarni baholash va bartaraf etish; umumiy pedagogik, ijtimoiy-pedagogik va tuzatuvchi hamda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini joriy etish; bolaning rivojlanishidagi og'ishlarga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish, ularga to'g'ri ijtimoiy, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashga imkon berish; ta'limga individual va tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish; umumiy rivojlanish o'quvchilarining alohida ta'limga muhtoj tengdoshlari bilan ijobiy munosabatda bo'lishga qiziqishini shakllantirish va boshqalar;

3. kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-pedagogik faoliyatga e'tibor berish; o'z faoliyati natijalari uchun javobgarlikni olishga tayyorklik; ijtimoiy-pedagogik faoliyat qadriyatlari tizimini shakllantirish; inklyuziv muhitda xulq-atvorni o'z-o'zi tartibga solish;

4. shaxsan ahamiyatli – hissiy sezgirlik va stressga chidamlilik, bag'rikenglik, uzoq muddatli xotira, kuzatuvchanlik, iroda, tasavvur, e'tiborning har xil turlari, temperament madaniyati, o'zini o'zi ob'ektiv baholash, insonparvarlik, saxiylik, rahm-shafqat, hamdardlik, ehtiyotkorlik, xayrixohlik, intizomlilik, talabchanlik, kamtarlik, xushmuomalalik, xolislik, o'zini-o'zi tanqid qilish, yuqori axloqiy madaniyat, badiiylik, umumiy bilimdonlik, sabr-toqat, matonat, ijodkorlik va boshqalar.

T.Kondratovanning tadqiqotida quyidagi tarkibiy qismlar ijtimoiy kompetentsiya tarkibida aniqlanadi: shaxsiy mas'uliyat, faollik, hissiy barqarorlik, bag'rikenglik, o'ziga ishonch, o'zini adekvat baholash va ixtiyoriy nazorat. Bu kompetentsiya shaxslararo munosabatlar holatini tahlil qilish, o'zining va boshqalarning faoliyati oqibatlarini bashorat qilish hamda boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda ifodani to'g'ri baholashni o'z ichiga oladi. Inklyuziv kompetentsiyaning mohiyati, tuzilishi, funktsiyalari va odamlarning jamiyatdagi o'zaro munosabatlari to'g'risidagi bilimlar ham muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy jihatdan esa, u hayotiy yo'nalish va maqsadlarning mavjudligini, sog'lom turmush tarzini qabul qilishni o'z ichiga oladi.

A. Gnoevskayaning tadqiqotlari inklyuziv ta'lim shakliga ega keng qamrovli ta'lim muassasasining boshlang'ich sinf o'qituvchisining korreksion pedagogik kompetentsiyasini shakllantirish muammosiga bag'ishlangan.

Shu bilan birga, A. Babienko insonning kasbi va mutaxassisligidan qai nazar, zamonaviy mutaxassis faoliyatida yuzaga keladigan kasbiy vazifalarni samarali hal qilish qobiliyatini belgilaydigan asosiy vakolatlar mavjudligi to'g'risida xulosa chiqaradi, xususan: muammolarni hal qilishda axborot, ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiya.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni joriy etish sharoitida o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish masalasini tahlil qilib, M.Zaxarchuk quyidagi tarkibiy qismlarni aniqladi: muntazam aloqalar va munosabatlar haqidagi bilimlarni o'zlashtirish sifatida empirik; dunyoqarashning o'zini o'zi belgilashini, maxsus fikrlashni rivojlantirishni ta'minlaydigan ongli shakllantiruvchi; o'quvchilarni tushunish sifatida empatik; sensorli-kommunikativ o'qituvchining o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini yetkazish qobiliyatini rivojlantirish; nazorat-tartibga solish va baholash-natijaviy.

Inklyuziv ta'lim sharoitida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish funksiyalari ijtimoiylashuv va moslashishni o'z ichiga olishi kerak, deb hisoblaymiz, uning mohiyati shaxsning fazilatlarini o'zgartirish va yaxshilash, uni vaqtincha yashash sharoitlariga moslashtirishdir. Jamiyatning boshqa a'zolari bilan o'zaro munosabatda bo'lishga imkon beradigan ta'lim muhiti hayot sifatini saqlab qolishni ta'minlaydi. Bu funksiyalar inklyuziv ta'lim sharoitida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchisining inklyuziv faoliyati jarayonida muhim qo'shimcha bo'ladi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining inklyuziv kompetentsiyalari tarkibida quyidagi tarkibiy qismlar aniqlandi.

- kognitiv olingan ma'lumotlarning nazariy bilimlari va ko'nikmalari, subyektlararo munosabatlar haqidagi bilimlar, shuningdek, nogironlik muammosi, sog'lig'i cheklangan odamlarning psixofizik rivojlanishining xususiyatlari haqidagi bilim va g'oyalar tizimi. Ushbu element alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim ehtiyojlarini o'z ichiga olgan ta'lim jarayonini qamrab oladi.

- faoliyat amaliy o'quv faoliyatida o'quv jarayonini modellashtirish qobiliyatini shakllantirish, ijtimoiy-pedagogik faoliyatda tajriba orttirish, alohida ta'limga muhtoj bolalar bilan ishlashda kasbiy pedagogik bilimlarni amalga oshirish maqsadida bilim va ko'nikmalarni faol qo'llash;

- shaxsiy ahamiyatli va kasbiy jihatdan muhim fazilatlar tizimi, individual uslub, o'z faoliyati natijalarini ongli ravishda amalga oshirish va nazorat qilish qobiliyati. Bu element inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash qobiliyatini o'z ichiga oladi, barqaror motivlar va samarali o'quv jarayonini amalga oshirishga e'tibor, har bir bolani ta'lim faoliyati subyekti sifatida

tan olish, maxsus psixofizik rivojlanishi bo'lgan bolalarni ijobiy idrok etishga ichki tayyorlikni shakllantirishga ko'maklashadi.

M.Tkachenko tadqiqotida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarning kasbiy muhim sifatlarini shakllantirish modeli quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1) Kasbiy zarur fazilatlarining mohiyati va xususiyatlari – bu qism o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga talablar va mezonlarni aks ettiradi;

2) Muayyan pedagogik ko'nikmalarni o'zlashtirish texnologiyalari – o'qituvchilarning pedagogik amaliyotda samarali bo'lishi uchun kerakli ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan operatsiya xonasi.

3) Shaxsiy ma'noni anglatuvchi qiymat – bu qism o'qituvchilarning professional sifatida uzluksiz o'zini-o'zi takomillashtirishini va kasbiy rivojlanishini talab qiladi.

M. Fedorenko kasbiy jihatdan ahamiyatli fazilatlar quyidagilardan iborat: faoliyat, kasbiy-pedagogik yo'nalish, kasbiy-qadriyat yo'nalishlari, aks ettirish, pedagogik ijodkorlik, maqsad qo'yish va kasbiy-pedagogik vazifalarni malakali hal etish. Keltirilgan mualliflarning fikricha, o'qituvchining kasbiy muhim sifatleri quyidagilardir: orientatsiya (kasb tanlash motivlari), reflekslilik, hissiy barqarorlik, ijodkorlik, faollik, qadriyat yo'nalishi, samarali qarorlar qabul qilish qobiliyati.

U yoki bu sifatni baholashda uni faqat shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarga nisbatan ko'rib chiqish muhimdir. Bundan tashqari, shaxsiy fazilatlar o'zaro bog'liq bo'lib, turli sharoitlarda turli, ba'zan hatto qarama-qarshi ma'nolarga ega bo'lishi mumkin.

Bo'lajak inklyuziv ta'limning umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyasini shakllantirish jarayoniga ta'lim fanlari mazmunini takomillashtirish va integratsiyalash orqali maqsadli boshqaruv asosida faoliyat ko'rsatishi mumkin bo'lgan oliy ta'lim muassasasining ijtimoiy-madaniy ta'lim muhiti ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1 .O.Musurmonova, M.Umaraliyeva. “Oila – nogiron bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvida mustahkam ko'prik”, DGU20230653- 1-bet.

2 .M.Umaraliyeva “Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari”, “Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar” ilmiy-metodik jurnali.– Buxoro.2023.№7.303-310b. 7-bet.

3 .M.Umaraliyeva “O'zbekistonda ayollar ijtimoiy muammolarini hal etishda xotin-qizlar faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy siyosat” “Xalq ta'limi” ilmiy-metodik jurnali №1.T.,2023. 6-10b. 4-bet.

4. M.Umaraliyeva “Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan”, Fars international jurnal of education, social science humanities\\ Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2022 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya), 6-bet.

5.O.Musurmonova, M.Umaraliyeva “Oila va mahallada nogiron bolalarni to'laqonli ijtimoiy hayotga moslashtirishning mobil yechimlari”, Uslubiy qo'llanma //“Mahalla va oila” nashriyoti, 2023. – 68 b. 70-bet.

6. M.Umaraliyeva “Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining dars jarayonida qo'llaydigan metodi – ta'lim sifatini asosiy omilidir”, Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendensiyalari: ta'lim va tarbiya integratsiyasi” mavzuidagi III Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, Jizzax shahri, 2023 yil 4 may.– 253-bet.

MAKTAB VA MUZEYLAR – MA’NAVIYAT MASKANI: O‘QUVCHILAR TARBIYASIDA HAMKORLIKNING O‘RNI

Nizomxonova Nargizaposhsha
Qarshi Davlat Universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola maktab va muzeylar hamkorligining o‘quvchilar ma’naviyatini shakllantirishdagi muhim rolini ilmiy manbaalar va tadqiqotlarga asoslangan holda tahlil qiladi. Hamkorlikning pedagogik, psixologik, ijtimoiymadaniyat jihatlari, shuningdek, uning samarali shakllari va usullari ko‘rib chiqildi. Maktab va muzeylar o‘rtasidagi hamkorlikning o‘quvchilar tarbiyasiga ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi va uni yanada rivojlantirish uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: Maktab, muzey, ma’naviyat, tarbiya, hamkorlik, o‘quvchilar, ta’lim, madaniyat, qadriyatlar, ilmiy tahlil.

ШКОЛА И МУЗЕИ – МЕСТО ДУХОВНОСТИ: РОЛЬ СОТРУДНИЧЕСТВА В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

Низомхонова Наргизапошша
Исследователь Каршинского государственного университета

Аннотация: В статье анализируется важная роль партнерства школы и музея в формировании духовности учащихся на основе научных источников и исследований. Рассмотрены педагогические, психологические, социокультурные аспекты сотрудничества, а также его эффективные формы и методы. Показано положительное влияние сотрудничества школ и музеев на образование учащихся и даны рекомендации по его дальнейшему развитию.

Ключевые слова: школа, музей, духовность, воспитание, коллаборация, студенты, образование, культура, ценности, научный анализ.

SCHOOLS AND MUSEUMS-A PLACE OF SPIRITUALITY: THE ROLE OF COOPERATION IN THE EDUCATION OF STUDENTS

Nizamkhanova Nargizaposhsha
Qarshi State University researcher

Annotatsion: The article analyzes the important role of the partnership between school and museum in the formation of students' spirituality on the basis of scientific sources and research. Pedagogical, psychological, socio-cultural aspects of cooperation, as well as its effective forms and methods are considered. The positive impact of cooperation between schools and museums on the education of students is shown and recommendations for its further development are given.

Key words: school, museum, spirituality, upbringing, collaboration, students, education, culture, values, scientific analysis.

Jamiyat taraqqiyotining muhim sharti barkamol avlodni tarbiyalashdir. Ma’naviyat shaxsning ichki dunyosini boyituvchi, uni yuksak axloqiy qadriyatlar bilan qurollantiruvchi asosiy omildir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’kidlashicha, “Ma’naviyat – bu insonning ichki olami, uning ruhi, aqliy va axloqiy kamoloti, iymoni, e’tiqodi, vijdonidir”

Maktab va muzeylar yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Maktab ta’lim berish, bilim olish va dunyoqarashni shakllantirish vazifasini bajarsa, muzeylar ma’naviy merosni saqlash, namoyish etish va targ‘ib qilish orqali o‘quvchilarni o‘tmish bilan bog‘laydi, milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantiradi. Maktab va muzeylar hamkorligi o‘quvchilarni ma’naviy qadriyatlar bilan tanishtirish, ularda hurmat, mehr-oqibat, vatanparvarlik kabi fazilatlarni tarbiyalash imkonini beradi.

Hozirgi davrda ta’lim muassasalari, xususan, maktablarning muzeylar bilan aloqasini mustahkamlashda quyidagi tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

— muzey ekspozitsiyalarining maktab o'quvchilari yosh xususiyati va bilim darajasiga mosligi;

— o'quvchilarga xalqimizning o'tmishdagi boy tarixini muzey ekspozitsiyalarida namoyish etilishi;

— muzey ekspozitsiyalarining o'tmish va hozirgi davr, tashrif buyuruvchilar va yodgorliklar, o'qituvchi va o'qituvchilar o'rtasida dialogik usulga mosligi.

Hamkorlikning pedagogik afzalliklari - Bilim olish, qiziqishni uyg'otish va tanqidiy fikrlash bo'lsa Maktab va muzeylar hamkorligi o'quvchilarga bir qator pedagogik afzalliklarni taqdim etadi:

- O'quv materialini jonlantirish – Muzeylar o'quv materiallarini real artefaktlar va ko'rgazmalar orqali jonlantirish imkoniyatini beradi. Bu o'quvchilarning bilim olishga qiziqishini oshiradi va ularning o'quv jarayoniga jalb etilishini ta'minlaydi.

- Qiziqishni uyg'otish va mustaqil o'rganishga undash – Muzeylar o'quvchilarda yangi bilimlar olishga qiziqishni uyg'otadi va ularni mustaqil o'rganishga undaydi. Muzeydagi artefaktlar va ko'rgazmalar o'quvchilarni tadqiqot olib borishga va o'z bilimlarini kengaytirishga ilhomlantiradi.

- Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – Muzeylar o'quvchilarga artefaktlarni tahlil qilish, manbalarni baholash va o'z nuqtai nazarlarini shakllantirish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

- Ijodkorlikni rag'batlantirish – Muzeylar o'quvchilarga san'at asarlarini yaratish, hikoyalar yozish va o'z g'oyalarini ifodalash orqali ijodkorlikni rag'batlantirish imkoniyatini beradi.

Maktab islohotlarida ta'limni insonparvarlashtirish shaxsning ma'naviy dunyosini boyitishga qaratilganligi munosabati bilan o'qitishning shakl va metodlarini yangilash sharoitida maktab va muzeylar aloqasida quyidagi shart-sharoitlarga rioya etish maqsadga muvofiq bo'lib, bular:

— o'quv rejalari va dasturlarini ko'rib chiqib, ularda muzeylar bilan hamkorlikka doir mavzularni aniqlash;

— o'qituvchilar jamoasida muzeylar bilan aloqa maktabda o'quv-tarbiya jarayonini yangilashning tarkibiy qismi ekanligi haqidagi tushunchani shakllantirish;

— muzeylarning ta'limiy-tarbiyaviy faoliyatini umumpedagogik jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarashni mustahkamlash;

— muzey xodimlarining umumgumanitar va tabiiy-geografiya fanlari asosida yosh avlod bilan muloqotni kuchaytirish zaruriyatini anglashiga erishish;

— muzey ↔ maktab ↔ oila tizimida muzeylarning tarbiyaviy imkoniyatlarini anglab yetish;

— maktab va muzey aloqadorligiga doir metodik, ilmiy-texnikaviy, tashkiliy imkoniyatlarini aniqlash va uni amalga oshirishda foydalanish;

— maktab va muzey pedagogikasini integratsiyalashda targ'ibotchi mutaxassislar mahoratini oshirish;

— maktab va muzey aloqadorligini ma'lum tizimda uzluksizligini ta'minlash;

— maktab ↔ muzey ↔ ta'lim jarayonini «Muzey pedagogikasi» hamda «Madaniy-tarbiyaviy faoliyat»ni insonning ijodiy faolligini oshirishga yo'naltirish uchun barcha o'quv fanlari va tarbiya maqsadidan kelib chiqqan holda uning ilmiy-metodik tizimini yaratish.

Buning uchun dastlab bolalarning har bir yosh bosqichida psixologik-pedagogik xususiyatlari va bilimi darajasi hamda har bir fan bo'yicha muzeylar bilan ishlashga doir mavzularni aniqlash, muzeylardagi mashg'ulotlar mazmunini belgilash zarur.

Ma'lumki, o'smirlik yoshi (10 yoshdan 15 yoshgacha) bolalikdan o'spirin yoshiga o'tish davri sanaladi. Bolaning hayoti, faoliyati va ruhiyatida jiddiy o'zgarish yuz beradi, odamlar bilan o'zaro munosabatda vujudga kelgan muomala murakkablasha boradi. Fan asoslarini muntazam o'rganish ulardan ongning yuqoriroq darajasini, obyektlar o'rtasida murakkabroq va mavhum munosabatlarni tushunish, mavhum tushunchalarni anglab

olishni talab qiladi. O'quv faoliyati jarayonida ularning fikrlashi analitik xarakterga ega bo'ladi. Faol va mustaqil fikrlash, mulohaza yuritish va qiyoslash, chuqur umumlashmalar va xulosalar chiqarish qobiliyati rivojlanadi. O'smirlik yoshida bolalar ko'proq erkin bo'lishni yoqtiradilar. Shunga ko'ra xotira va diqqati jiddiy o'zgarishlarga uchraydi hamda tarbiya jarayonlari tashkiliy, boshqariluvchi xarakter kasb etadi. 10–12 yoshdan bolalarda harakat va tasavvurlarida erkinlikka intilish boshlanadi. Ulardagi o'yinqaroqlik idrok etish faoliyatida maxsus e'tiborni talab etadi. Masalan, o'smir rasm solishni egallashda mahoratining ahamiyati va kasb ta'limining rolini tushuna boshlaydi, bu uning san'atni, uning badiiy-obrazli tilini hamda tarixiy rivojlanish bosqichlarini tizimli va chuqur o'rganishga tayyorligidan guvohlik beradi. Ana shu munosabat bilan mazkur yoshdagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan mashg'ulotlar dasturiga o'quvchilarning aniq sohadagi bilimlarni kengaytiradigan mavzuli va tarixiy turkumlarni kiritish zarur.

O'smirlik yoshida shaxsni shakllantirish xususiyatlari orasida axloqiy ongini, o'z-o'zini anglashni, balog'at hissini, o'z faoliyatida mustaqillikka bo'lgan intilishni qaror topishini ajratib ko'rsatish lozim bo'ladi. O'smirlar kamolotida ko'pincha taqlid uchun namuna bo'ladigan «o'z qahramoni» bo'lishi xarakterlidir. Bular yirik jamoat arbobi, zamonaviy ommabop musiqiy madaniyat vakili yoki o'z atrofidagi yaxshi ko'rgan san'atkori ham bo'lishi mumkin. Ekskursiv yoki o'qituvchining san'atkor taqdiri va shaxsi to'g'risidagi maroqli hikoyasi o'smirni qiziqitirib qolishi, uning faoliyatiga ta'sir qilishi, shakllanishiga yordam berishi mumkin.

Hamkorlik shakllari - Ekskursiyalar, darslar, qo'shma loyihalar va resurslardan foydalanishda maktab va muzeylar hamkorligini tashkil etishning turli shakllari mavjud:

- Muzeyga ekskursiyalar: O'quvchilarning muzeyga tashrifi o'quv dasturining bir qismi sifatida tashkil etiladi.
- Muzey xodimlari bilan darslar: Muzey xodimlari maktabda o'quvchilar uchun ma'ruzalar, seminarlar va amaliy mashg'ulotlar o'tkazadilar.
- Qo'shma loyihalar: Maktab va muzeylar o'quvchilarning tadqiqot, ijodiy yoki amaliy faoliyatini o'z ichiga olgan qo'shma loyihalar ustida ishlaydilar.
- Muzey materiallaridan foydalanish: Maktab o'qituvchilari muzey kolleksiyalaridan olingan materiallardan darslarida foydalanadilar.
- Ko'rgazmalar tashkil etish: O'quvchilar tomonidan yaratilgan ishlar muzeyda ko'rgazmaga qo'yiladi.

Yuqorida bayon etilgan fikrlar natijasida muzeylar va maktablarning o'smir bolalar bilan ishlash mavzusi va shakllari xilma-xil bo'lishini anglatadi.

Faqat san'at tarixi bo'yicha ekskursiyalardan tashqari ularga «San'atkor haqida suhbatlar» deb nomlangan monografik xarakterdagi turkumlarni ham taklif qilish mumkin.

Hamkorlik metodlari - Interaktiv yondashuvlar va faol o'rganish strategiyalari asosida samarali hamkorlik uchun quyidagi metodlardan foydalanish muhim:

- Interaktiv ta'lim metodlari: O'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydigan usullardan foydalanish (muhokamalar, o'yinlar, rolli o'yinlar).
- Artefaktlarga e'tibor qaratish: O'quvchilarga real artefaktlarni ko'rish va ularga tegish imkoniyatini berish (agar imkoni bo'lsa).
- Hikoyalardan foydalanish: O'quvchilarni qiziqitiradigan va ularning empatiyasini uyg'otadigan hikoyalar aytish.
- Turli nuqtai nazarlarni taqdim etish: O'quvchilarga turli madaniyatlar va davrlardagi odamlarning nuqtai nazarlarini o'rganish imkoniyatini berish.
- O'quvchilarga o'z merosini o'rganishga yordam berish: O'quvchilarga o'z oilalari, mahallalari va madaniy guruhlarining merosini o'rganishga yordam berish.

Badiiy muzeylarning ekskursiya ishi metodikasidagi didaktik o'yinlar va mashqlardan tashqari o'smirlar bilan ushbu yoshning psixologik xususiyatlariga ko'proq javob bera oladigan shakllar sifatida suhbat, dialoglar keng qo'llaniladi. Bu shakllar,

shubhasiz, 8-9-sinf o'quvchilari bilan ekskursiya amaliyotida foydali hamda yetakchi bo'lib qoladi.

Yoshlikka o'tish hisoblangan 14–18 yosh – o'spirinlik davri bolaning hayot maqsadi va ma'nosini izlashi hamda o'z-o'zini anglashi bilan badiiy ijodning falsafiy masalalariga, san'atkorning dunyoqarashi va olamni idrok etishiga, zamonaviy badiiy madaniyat muammolariga qiziqishi bilan izohlanadi. O'smir yoshdagi maktab o'quvchilari san'atning professional masalalari bilan bog'liq bo'lgan materiallarni ko'proq ongli va qiziqqan holda idrok etadilar. Bunday mavzularni mashg'ulotlar tarkibiga kiritish ijobiy samara beradi.

Maktab va muzeylar aloqadorligi sharoitida ularning ta'lim-tarbiyadagi o'ziga xos xususiyatini bilish ham katta ahamiyat kasb etadi. Uning ichki tuzilishida quyidagilar o'z ifodasini topishi muhim.

1. Muzeylarda maktab bilan aloqadorlikni tashkil etish. Bu faoliyat muzeylarga uyushtiriladigan ekskursiyalar, muzey ekspozitsiyalari atrofida yoki muzey auditoriyasida tashkil etiladigan mashg'ulotlardir. Bu mashg'ulotlar maktab tomonidan tavsiya etilgan mavzular bo'yicha tashkil etiladi. Zero, maktabda o'qitiladigan fanlar, ayniqsa, san'at, tarix, adabiyotga doir o'quv fanlari muzey materiallariga tayanadi. Agar ilgari bu qo'shimcha material sifatida o'rganilgan bo'lsa, hozirgi davrda muzey ekspozitsiyalarining o'ziga xos jihatlari va imkoniyatlari ham namoyon bo'ladi, bu esa o'z navbatida o'quvchilar faqat olgan bilimlarini chuqurlashtirish bilangina emas, balki o'quvchilarning vizual tafakkuri rivojlanib, obrazli tafakkuri qobiliyati, emotsional madaniyati, maqsadga yo'nalganligi bilan ham ajralib turadi.

Natijada maktablarning bevosita muzeyda o'tkaziladigan mashg'ulotlari maqomi o'zgaradi, ya'ni maktablarning ta'limiy obro'si ko'tariladi, ota-onalar va o'quvchilarning mazkur maktabga qiziqishi ortadi.

70–80 -yillarda ba'zi o'quv rejalari va dasturlariga chorak yoki o'quv yili oxirlarida maktab o'quvchilarining muzeylarga ekskursiyalari kiritilgan edi. Mazkur sohada yangilik – o'quvchilarning muzeylar doirasida maktabda o'zlashtirgan bilimlarini muzey muhitida yanada boyitib, hayot bilan aloqasini yanada mustahkamlashda bevosita ishtirok etadilar. Bu faoliyat bevosita muzeyda pedagogik g'oyalar va didaktik talablar asosida olib boriladi.

2. Maktabda muzey pedagogikasiga doir ishlarni olib borish. Bu faoliyat ham o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, muzey xodimlari tomonidan maktablarda tashkil etiladigan ma'ruzalar, fakultativ kurslar va boshqa mashg'ulotlarni o'z tarkibiga oladi. Lekin ko'pincha bu tadbirlar maktabning o'quv-tarbiyaviy ishlari bilan bog'liq holda tuzilgan rejalari muvofiqlashtirilib, uzluksiz ravishda olib borilmay, faqat muzey xodimlarining qo'shimcha tadbirlari tarzida tashkil etiladi. Muzeylar-ning ta'lim-tarbiyaga yo'naltirilgan muzey pedagogikasini maktablar ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida qarash hozirgi davrda o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda ayniqsa dolzarb bo'lib qolmoqda.

Bu borada maktablarda o'quv-tarbiya jarayonini muzeylar bilan aloqada rejalashtirishda quyidagilarni hisobga olish zarur:

— o'quvchilarda ma'naviy merosga hurmatni tarbiyalashda muzeylardagi tarixiy, adabiy, san'at namunalarini izchil o'rganishni ular ongiga singdirish;

— ma'naviy merosning tarixiy ildizlarini bilishga doir ko'nikma va malakalarni paydo qilish;

— har bir adabiy, tarixiy, san'at asarlarining ijodkori, uning o'ziga xos xususiyatini anglab yetishni shakllantirish;

— tarixiy, adabiy, san'at namunalarini bir butun, yaxlit ma'naviy meros sifatida tushunishga erishish;

— o'quvchilarning bilish faoliyatini xalqimiz ma'naviy madaniyatini anglashga yo'naltirish orqali Yevropa va dunyo ma'naviy madaniyatida tutgan o'rnini tushunishga erishish;

— muzeylardagi ma'naviy meros namunalarini ko'rish orqali tomoshabin madaniyatini shakllantirish;

— o'quvchilarning individual xususiyatlarini namoyon etish, borliqqa ijodiy munosabatini shakllantirish orqali shaxslik xislatlarini tarkib toptirish.

Maktablarda ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan ish shakllari quyidagicha amalga oshiriladi:

— muzey ekspozitsiyalari bilan olib boriladigan mashg'ulotlar, sinf-auditoriya mashg'ulotlari va amaliy mashg'ulotlar. Mazkur jarayon metodik materiallar bilan ta'minlanishini taqozo etadi;

— o'quv kurslarining ilmiy, metodologik asoslarining didaktik xususiyatlari va mavzularini aks ettiruvchi o'quv dasturlari;

— o'qitish metodikasini yorituvchi o'quv kursiga doir tavsiyalar;

— o'quvchilarning o'quv fanlari bo'yicha ma'naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda muzey manbalaridan foydalanishga doir dars ishlanmalari tayyorlash;

— muammoga doir o'quv qo'llanmalari, o'qituvchilar va o'quvchilar uchun kitoblar, xrestomatiyalar, ekran qo'llanmalari, audio, video materiallar tayyorlash;

— innovatsion tajribalar va uning ba'zi jihatlariga doir nashr ishlarini yo'lga qo'yish.

B.A.Stolyarov muzey va maktab aloqadorligining samaradorligi quyidagi omillarga bog'liqligini tavsiya etadi:

— muzey va maktab rahbarlarining muammoning maqsad, vazifasi va zaruriyatini tushunishi;

— muzeylarda muzey va maktab aloqadorligini amalga oshirishga loyiq xodimlarning tayyorgarligi darajasi;

— maktablarda muzey va maktab aloqadorligini amalga oshiruvchi o'qituvchilar jamoasining tarkib topganligi.

Bularning barchasi muzey pedagogikasining rivojlanishi va shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, uni amalga oshirishda quyidagilarga rioya etish talab etiladi:

— muzeylarning maktablar oldida ijtimoiy-ma'naviy munosabatlarda mas'uliyatni his etishi;

— muzey-pedagogik vositalarning shaxsning dunyoni idrok etish va ijodiy qobiliyatining rivojlanishidagi yetakchilik rolini anglash;

— muzeyning o'quvchilar bilan axborot almashishida psixologik-pedagogik metodlarning qo'llanilishi;

— muzey muhitining jamiyat ma'naviy-intellektual muhiti bilan bog'liq ekanligini anglash.

Yuqoridagi talablar ham muzeylar faoliyati, ham maktablar ta'lim jarayonida o'zgarishlar qilishni taqozo etadi. Bu esa, o'z navbatida, maktablarning o'quv-tarbiyaviy dasturlari muzey pedagogikasi bilan qay darajada mosligini o'rganishni taqozo etadi.

Shu ma'noda biz maktablarda o'qitiladigan tarix, adabiyot, tasviriy san'at, badiiy mehnat dasturlari bilan tanishib chiqdik va muammo nuqtai nazaridan tahlil etdik.

Dasturlar tahlili shuni ko'rsatdiki, har bir o'quv fani mazmuni bo'yicha maktab va muzeylarda mashg'ulotlar o'tkazish imkoniyati cheksiz.

Masalan, birgina «O'zbekiston tarixi» fanining dasturi bilan tanishganda quyidagilar namoyon bo'ldi: avvalo, «O'zbekiston tarixi»ni o'qitishdan nazarda tutilgan vazifalarda «Yoshlarda xalqimizning madaniy-ma'naviy merosi, ilg'or an'analari, milliy qadriyatlar, axloqiy fazilatlariga hurmat, otashin vatanparvarlik tuyg'usini, buyuk allomalarimizning jahon taraqqiyoti, sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi bilan faxrlanish hissini yuksaltirish, buyuk merosimizning munosib davomchilari hamda vorislarini tarbiyalash»ga ham asosiy e'tibor qaratiladi. Shu ma'noda 5-sinfda «Vatan tarixidan hikoyalar»da eng qadimgi davrlarga xos bo'lgan yozuvlar va hozirgi O'rta Osiyo hududida xorazmiylar, so'g'diylar, saklar, massagetlar va boshqa elatlar yashab, binokorlik, rassomlik, haykaltaroshlik bilan shug'ullanganlari, hozirgi O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi ota-bobolari bo'lib,

yodgorliklar xalqimizning umumiy merosi ekanligi haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, To'maris va Shiroq jasorati, makedoniyalik Aleksandrning yurishlari, Turk xalqlari hayoti va qahramonliklarining bitiktoshlarda ifodalanishi, arablarning O'rta Osiyoga yurishlari, Chingizxon hujumi, Jaloliddin Manguberdi va Mahmud Tarobiylar qo'zg'olonlari haqidagi ma'lumotlar keltiriladi.

Eng muhimi, sohibqiron Amir Temur faoliyatiga doir lavhalar Fransiya, Angliya, Ispaniya, Misr, Genuya va boshqa mamlakatlar bilan diplomatik aloqalar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, XVII–XVIII asrlarda o'zbek xonliklari davridagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy ishlar va bu borada yaratilgan xalq amaliy san'ati namunalari; XIX asrga doir voqealar; Dukchi Eshon qo'zg'oloni, XX asr boshidagi qirg'in-qatag'onlar; Ikkinchi jahon urushi va unda O'zbekistonning insonparvarlik faoliyatiga doir lavhalar, hikoyalar muzeylardagi materiallar bilan bog'lanishi maqsadga muvofiq.

Dastur yakunida o'quvchilarda shakllantiriladigan asosiy ko'nikma va malakalar keltiriladi, lekin sanab o'tilgan talablardan birortasi muzeylar materiallaridan foydalanish haqida hatto eslatib o'tilmagan. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Vaholanki, O'zbekiston davlat Tarix muzeyi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, Qotag'on qurbonlari (Shahidlar) xotirasi muzeyi, Xalq amaliy san'ati muzeyi, Can'at muzeylari va viloyatlarda tashkil etilgan muzeylarda o'rganilsa, bilimlarni o'zlashtirish darajasi rivojlanadi va fanga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi.

To'g'ri, uzoq hududlardagi maktab o'quvchilarining poytaxt muzeylariga har doim ham kelishi qiyin. Lekin har bir viloyat poytaxtida yoki tumanlarda ham o'lkashunoslik muzeylari tashkil qilingan. Shunga ko'ra, fan o'qituvchilari, sinf rahbarlari o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda muzeylarda mashg'ulotlarni rejalashtirishlari mumkin.

5–9-sinflar uchun «Adabiyot» dasturida ham juda ko'p mavzularni muzeylarda o'rganish katta ahamiyatga ega. Adabiyot o'qitishning dars shaklidan tashqari fakultativ mashg'ulotlar, adabiy kechalar, adabiy bahslar, ijodiy uchrashuvlar, to'garak mashg'ulotlari, adabiy montajlar, adabiy ko'rgazmalar, adabiy sayohatlar, kitobxonlar anjumani kabi shakllaridan ham foydalanish qayd etilgan holda adabiyot muzeylariga ekskursiyalar nazardan chetda qolgan. Vaholanki, adabiyotdan dasturdagi mavzularni o'rganish natijasida katta imkoniyatlar mavjudligi namoyon bo'ldi.

Masalan, 5-sinfda imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy va uning «Hadis»larini o'rganish, «To'maris» va «Shiroq» afsonalari, Maqsud Shayxzoda va uning «Iskandar Zulqarnayn» asari, Alisher Navoiy, Bobur, Muqimiy, Hamza Hakimzoda, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhorlar hayoti va ijodiy faoliyati o'rganilganda adabiyot muzeyi materiallari, shuningdek, shoir va yozuvchilar uy-muzeylarida mashg'ulotlar o'tkazish haqida tavsiyalar berilmagan yoki hatto eslatilmagan ham.

Holbuki, adiblarning hayoti va ijodiy faoliyatiga doir muzey ekspozitsiyalari bilan birga Mirtemirning «Baliq ovi», «Bulut», «To'rg'ay» she'rlari, Usmon Nosirning «Yur, tog'larga chiqaylik», «Yurganmisan birga oy bilan», «Gulzor chaman», Abdulla Oripovning «O'zbekiston» (5-sinf), Zulfiyaning «Bahor keldi seni so'roqlab» (6-sinf), CHo'lponning «Binafsha», «Go'zal» she'rlari, Hamid Olimjonning «Holbuki tun», Shavkat Rahmonning «Tungi manzara», «Tong ochar ko'zlarin», «Oy sinig'i», «Hamal» (7-sinf), Alisher Navoiyning «Yoz fasli, yor vasli, do'stlarning suhbat», Bobur lirikasidan namunalar, Furqatning «Fasli navbahor o'ldi» g'azali, Oybekning inson va tabiat tasviri «Chimyon daftari» turkum she'rlarida ifodalanishi, «Na'matak» Oybek lirikasining timsoli sifatida (9-sinf) kabi lirik asarlarni o'rganishda tasviriy san'at namunalaridan foydalanish qo'l keladi.

Demak, umumta'lim maktablari bilan muzeylar aloqadorligi, birinchidan, o'quvchilarni ma'naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalasa, ikkinchi tomondan, ta'lim samaradorligini oshiradi. Chunki muzey ekspozitsiyalari bilan fanlararo aloqadorlik o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, ko'rish xotirasini, ijodiy tasavvurini, estetik didini

o'stiradi. Ma'lumki, voqelikni bilish uni his etishdan boshlanadi. His etish borliqni idrok etish manbai hisoblanadi.

Masalan, san'at asarini ko'rar ekan, o'quvchi undan badiiy zavq oladi, bilimi ortadi, u yoki bu voqea-hodisa haqida tasavvur hosil bo'ladi. Chunki muzey ekspozitsiyalari borliqni, inson mehnati va turmushini aks ettiribgina qolmay, o'quvchilarning ma'naviy boyishiga ham yordam beradi.

Muzeylarda o'quvchilar o'qiganda uchrashadigan, lekin hech qachon ko'rmagan narsalari bilan tanishadilar. Bunda, albatta, muzeylar ekspozitsiyalari bilan ishlash jarayonida uning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor berish muhim. Bular:

1. Muzeylardagi mashg'ulotlar ma'lum ta'limiy va tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishi zarur.
2. Tanlangan materiallar o'quvchilarga tushunarli va bilish faoliyatini rivojlantirishga mos kelishi muhim.
3. Mashg'ulot uchun tanlangan ekspozitsiyalar ma'lum fanga doir mavzular bilan bog'liq bo'lishi maqsadga muvofiq.
4. Muzeylarda mashg'ulotlar uchun tanlangan manbalar badiiy yuksak asarlar bo'lishi kerak.
5. Muzeylar bilan aloqa muntazam, izchil bo'lishi lozim.

Ma'lumki, har bir fan asosini o'rganishda u yoki bu ijtimoiy davrning muhim voqealari bilan bog'lab o'rganilganda adabiyot, san'at, tarixiy voqealar o'sha davrdagi muhim voqealar, adabiyot va san'at namoyondalarining o'z zamonasida tutgan o'rni, kiritgan yangiligi uning ijtimoiy hayot bilan bir qatorda rivojlanib, taraqqiy etganligi haqida ham ma'lumot beriladi.

Shunga ko'ra, maktab va muzey faoliyatida o'zaro aloqadorlikni tashkil etishning o'ziga xos didaktik talablari bo'lib, yo'nalishi, tamoyillari va imkoniyatlari bo'lib, bular pedagogikadagi an'anaviy metodikaga qaraganda innovatsion xarakter kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq. 1997. -20-29- b.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq. 1997. -31-61-b.
3. Stolyarov B.A. Muzeynaya pedagogika: istoriya, teoriya, praktika. Uchebnoye posobiye. –M.: Visshaya shkola, 2004. -206s.
4. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standart iva o'quv dasturi. O'zbekiston tarixi, jahon tarixi, davlat va huquq asoslari. // j. Ta'lim taraqqiyoti. –T.: Sharq NMK., 1999. 2-maxsus son. -304 b.
5. Pedagogicheskiye osnove formirovaniya lichnosti uchashixsya v sredney obsheobrazovatelnoy shkole respubliki Uzbekistan na sovremennom etape: (kollektiv avtorov). Pod red. dokt. ped. nauk V.I.Andriyanovoy. – T.: Izd. FAN AN RUz, 2005. – 166 s.

TALABALARNING MANTIQIY FIKRLASH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH TAMOIYILLARI

Usmonov Nodir

Katta o‘qituvchi Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada talabalarning mantiqiy fikrlashni o‘stirish tamoyillari haqida so‘z yuritiladi. Xususan, bilimlarni egallashda ongllilik, faollik tamoyili, nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyili, mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili, o‘quvchi shaxsiga qadriyatli yondashuvni amalga oshirish tamoyillariga to‘xtalib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar: Tamoyil, izchillik, tizimlilik, sistematililik, mantiqiy fikrlash, aqliy operatsiya, analiz, sintez, tafakkur, fikrlash, mustaqil fikrlash, yangilik, innovatsiya, tanqidiy fikrlash.

ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Усманов Нодир

Старший преподаватель Каршинского государственного университета

Аннотация: В данной статье в данной статье говорится о принципах развития логического мышления учащихся. В частности, обсуждались принцип сознательности, принцип деятельности, принцип единства теории с практикой, принцип последовательного и систематического развития логического мышления, принципы реализации ценностного подхода к личности студента.

Ключевые слова: Принцип, последовательность, системность, системность, логическое мышление, мыслительная операция, анализ, синтез, мышление, рассуждение, самостоятельное мышление, новаторство, новаторство, критическое мышление.

PRINCIPLES OF DEVELOPING STUDENTS’ LOGICAL THINKING SKILLS

Usmanov Nodir

Senior Lecturer Karshi State University

Annotation: In this article, this article talks about the principles of developing students’ logical thinking based. In particular, the principle of consciousness, the principle of activity, the principle of the unity of theory with practice, the principle of consistent and systematic development of logical thinking, and the principles of implementing a value-based approach to the student’s personality were discussed.

Key words: Principle, consistency, consistency, consistency, logical thinking, mental operation, analysis, synthesis, thinking, reasoning, independent thinking, innovation, innovativeness, critical thinking.

Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni aniq bir tamoyillar asosida tashkil etilishi lozimki, bu yuqorida ta’kidlaganimizdek, ishlab chiqilayotgan metodikani amaliyotga qat’iy qo‘llash va samaradorligining yuqori bo‘lishi uchun xizmat qiladi.

Mantiqiy fikrlash tamoyillari – ta’lim jarayonida asosiy g‘oyalar va o‘quv meyoriy talablarni amalga oshirish, nazorat qilish, tuzatish, diagnostlash vazifasini amalga oshiradi.

Shuni unutmashimiz lozimki, talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillari didaktik ta’lim maqsadlari bilan belgilanadi. Chunki, ta’lim jarayonining asosiy maqsadi talabalarning aqliy va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Quyida etimolgik yondashuv asosida talabalarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish tamoyillariga to‘xtalib o‘tamiz, bular:

- bilimlarni egallashda kuzatuvchanlik tamoyili;
- bilimlarni egallashda ongllilik, faollik tamoyili;
- mantiqiy fikrlash jarayonida nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyili;
- mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili;
- talaba shaxsiga qadriyatli yondoshuvni amalga oshirish tamoyili;
- ta’lim –tarbiya birligi asosida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish tamoyililari.

Talabalarning mantiqiy fikrlashini o'zlashtirish pedagogik ta'lim jarayonining muhim va asosiy vazifalaridan biridir. Ta'limning zamonaviy tendensiyalari, tamoyillarini amaliyotga samarali tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy tendensiyalar va ta'lim tamoyillaridan foydalanish talabalarda bilimlarni tez va oson egallash, tizimlashtirish, analiz va sintez qilish, xulosa chiqarish, amaliyotga tatbiq etish, eslab qolish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, prinsip jarayon natijalarini umumlashtirish, abstraksiya yo'li bilan kelib chiqqan tadqiqotning asosiy pozitsiyasini anglatadi.

Tadqiqotchi olimlar A. Karimjonov va G. Karimovalarning "Ta'limni tashkil etish tamoyillari mazmuni" nomli maqolasida tamoyil tushunchasiga quyidagicha to'xtalib o'tiladi: "Tamoyil" (lotincha "prinsip") atamasi "asos", "omil" va "birinchi" ma'nolarini anglatadi. Atama sifatida quyidagilarni bildiradi:

nazariya, ta'limot va fan kabilarning qonun-qoidasi;

kishi og'ishmay amal qiladigan qoida, nuqtai nazar, qarash va maslak.

Ta'limni tashkil etish tamoyillari mazmuni deganda bu jarayonda amalga oshiriladigan asoslar va negizlar nazarda tutiladi. Bizning yo'ndashuvimizga ko'ra, ta'limni tashkil etishning eng muhim tamoyillari asoslariga tayanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ma'lumki, pedagogik jarayonning zamonaviy tamoyillari ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlashi lozim. Ya'ni ta'limning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, mazmunni ishlab chiqish, ta'limning tashkiliy shakllarini aniqlash, ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan usullarni tanlash, prognozlash, rejalashtirish va tahlil qilishga qo'yiladigan talablarni belgilashi darkor. Fikrimizcha, talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni ham aniq bir tamoyillar asosida tashkil etilishi lozimki, bu yuqorida ta'kidlaganimizdek, ishlab chiqilayotgan metodikani amaliyotga qat'iy qo'llash va samaradorligining yuqori bo'lishi uchun xizmat qiladi.

Xulosa qilish kerakki, mantiqiy fikrlash tamoyillari – ta'lim jarayonida talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga oid asosiy g'oyalar va o'quv meyoriy talablarni amalga oshirish, nazorat qilish, tuzatish, diagnozlash vazifasini amalga oshiradi. Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish tamoyillari didaktik ta'lim maqsadlari bilan belgilanadi. Chunki, didaktikasining asosiy maqsadi talabalarning aqliy va kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Quyida talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillariga to'xtalib o'tamiz, bular:

Talabalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda ongillik va faollik tamoyili. Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni ancha mushkul va murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda bilimlar talabalar tomonidan ongli va faol ravishda o'zlashtirilmas ekan, ularda mantiqiy fikrlash rivojlanmaydi. Bilamizki, ongli va faol ravishta egallangan bilimlargina talaba ongida mustahkam qoladi. Ayniqsa, talabalarining bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishi ularning keyingi bilimlarni tez va oson egallashiga zamin hozirlaydi.

Faollik – talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishga nisbatan shaxsiy qiziqishining namoyon bo'lishi, mustaqil harakatini natijasida bilimlarni egallashidir. O'z navbatida didaktik jarayonda talabalarning bilimlarni ongli va faol o'zlashtirishi ta'limning samaradorligini belgilab beruvchi omil hisoblanadi. Talabalarning bilimlarni egallashda ongillik va faolligi bir-biri bilan chambarchas bog'liq jarayon hisoblanadi.

Ongillik tamoyili – talabalarning o'quv materiali oldida turgan maqsad va vazifalarini tushunishiga, anglashiga, o'rganilayotgan narsaning mazmun-mohiyatini tahlil qilishiga, uni amaliyotda ongli ravishda qo'llay olishiga yordam beradi. Ta'limda ongillik tamoyiliga rioya qilish talabalarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Faollik esa fikr va harakatning mustaqilligini anglatib, u shaxsning qaror qabul qilishi, o'z fikr va go'yalarini erkin bildira olishi, ijodiy tafakkurining yo'naltirilganligi bilan ihohlanadi. Shu sababdan, talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda ongillik va faollik

tamoyilini amalda tadbiq etish quyidagi qoidalariga rioya qilish orqali amalga oshirilishi lozim:

talaba kundalik o'quv topshiriqlarining maqsad va vazifalarini aniq anglashi ongli ta'lim olishning zaruriy sharti ekanligini chuqur his etishi lozim;

talabalar diqqatini o'quv materialini mazmunini tushunishga qaratish va mexanik yodlashdan ongli fikrlashga yo'naltirish.

Talabalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda nazariya va amaliyotning birligini ta'minlash tamoyili. Talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyiliga rioya qilish muhim sanaladi. Zero, talabaning mantiqiy fikrlashi avvalo, nazariy va amaliy bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirish, ular o'rtasidagi bog'liqlikni idrok etish, taqqoslash natijasida shakllanadi. Shu bois talabalarning mantiqiy fikrlashini shakllantirishda nazariya bilan amaliyotni birlikda qo'shib olib borish dolzarb masaladir. Ma'lumki, talabalarga fandagi bilimlar qoidalar, teoremlar, akseomalar, ta'riflar ko'rinishida berib boriladi. Ushbu qoidalarni talabalar yod olib, amaliyotda sinab ko'radilar. Bu esa ularda o'quv materialining tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Amaliyot talabalar uchun nafaqat egallangan bilimlarni amalda sinab ko'rish, balki kognitiv faoliyat manbadir.

Amaliyot shunday jarayonki, u berilgan bilimlarning haqqoniyligini ko'rsatib beruvchi mezondir. U talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi va ularning kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini kafolatlaydi. Talabalar tomonidan egallangan bilimlar amaliyot bilan qanchalik ko'p bog'liq bo'lsa va amaliyotda sinab ko'rilsa, atrofdagi jarayon va hodisalarni o'rganishga nisbatan talabalarning qiziqishi shunchalik yuqori bo'lib boraveradi.

Talabalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda nazariya va amaliyotning birligini ta'minlash tamoyilini amalda oshirishda bir qator qoidalarga rioya qilish lozim. Bular:

talabalarga har qanday bilim hayotdan olinganligini va ular ilmiy asoslanganligini anglatish;

talabalarga bilimlarini sinab ko'rish va amaliyotda qo'llashga izchillik va tizimlilikka rioq qilishga o'rgatish;

voqelikdagi barcha narsa va predmetlar, jarayonlar nazariya va amaliyot manbai ekanligini va ulardan foydalanish shaxs mantiqiy fikrlashini rivojlantiruvchi omilligini tushuntirish;

talabalarning nazariy ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish orqali ularni amaliy-tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirish;

talabalarni o'zlari qiziqtirgan fan, texnika va san'at sohasida qo'shimcha bilim olish uchun imkoniyat yaratish.

Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili. Ta'lim jarayonida talabalarning mantiqiy fikrlashi tizimli va izchil rivojlantirib borilishi lozim. Talabalarning o'quv faoliyatida egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni tizimli va izchil egallashlari ularning mantiqiy fikrlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bilamizki, ta'lim jarayonida yangi o'quv materialini o'rganishga o'tish, undan oldingisi o'zlashtirilgandan keyingina amalga oshiriladi.

"Uzluksizlik" tushunchasi hodisalarning rivojlanishini, birin-ketin va tadrijiy o'zgarishini ifodalaydi. Muayyan bosqichda tadrijiy miqdor o'zgarishlari hodisaning yangi sifatga o'tishiga olib keladi, u esa o'zgarishlarning keyingi uzluksizligini keltirib chiqaradi.

Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyilining asosiy maqsadi talabalarda ta'lim mazmunini izchil o'zlashtirishga ko'maklashishdan iboratdir. Shuningdek, talabalarning mantiqiy fikrlashini izchil va tizimli rivojlantirish – ularda tafakkur tezligi, sinchkovlik, aqliy operatsiyalar va tadqiqiy ko'nikmalarini takomillashishiga xizmat qiladi.

Ma'lumki, inson miyasi shunday qudratli kuchga egaki, u tashqi olamning aniq tasvirini o'zida aks ettiradi va o'zaro bog'liq tushunchalar tizimini yaratadi. Buning natijasida esa ilmiy bilimlar tizimi yaratiladi. Ilmiy bilimlar tizimi talabalar o'zlashtiradigan

o'quv materialining ichki mantiq'i va ularning bilish imkoniyatlari bilan belgilanadigan ketma-ketlikda hosil bo'ladi. Shuni unutmasligimiz lozimki, ilmiy bilimlar tizimi ko'nikmalar asosida hosil qilinadi. Ko'nikmalar rivojlantirib borilmas ekan, ular talaba xotirasidan yo'qolib boraveradi. Demak, ta'lim jarayonida tizimlilik va izchillikka rioya qilinmas ekan, talabalarning mantiqiy fikrlashi ham pasayib boraveradi. Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyiliga amal qilish jarayonida bir qancha o'quv qoidalariga rioya qilish orqali amalga oshirilishi lozim:

talabalarning bilimlarni tizimli va izchil egallashini ta'minlash uchun diagramma, grafik, jadvallardan samarali foydalanish;

talabalarga o'zlashtirayotgan o'quv materiallari mazmunini mantiqiy jihatdan bo'laklarga bo'lish, umumlashtirish va ular o'rtasidagi bog'liqlikni izlab topishga oid topshiriqlarni berish;

talabalarga dars jarayonida yechilishi lozim bo'lgan topshiriqlar ichida ishni eng oson va sodda topshirilarni yechishdan boshlashni o'rgatish;

dars jarayonida talabalarni qiziqtirgan birorta ham savolni bo'sh qoldirmaslik hamda mazmun va metodlar izchilligiga putur yetkazmaslik;

talabalarning mantiqiy fikrlashini tizimli va izchil rivojlantirish uchun ilgari o'zlashtirgan bilimlarni tez-tez takrorlash va keyingilari bilan bog'lash;

darslarda talabalarning o'z fikrini ifodalash usuli va shaklini kuzatib borish va ularning tizimli fikrlashini rag'batlantirish;

talabalarning og'zaki va yozma ishlarini o'zlari tomonidan tizimli tahlil qilishga o'rgatish; talabalarni kuzatuvchanlikka o'rgatish.

Ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlash tamoyili. Talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni nafaqat ta'lim jarayonida, balki darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida ham amalga oshirilishi darkor. Negaki, darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida ham talabalarga mantiqiy fikrlashini o'stirishga qaratilgan turli topshiriqlar beriladi. Masalan, she'r, topishmoq, maqol yodlash, qo'shiq kuylash, raqs tushish kabilar o'rgatiladi. Bu topshiriqlarning barchasida talaba tafakkur yuritadi, izlanadi, fikrlaydi.

Talabalarning mantiqiy fikrlashini o'stirishda ta'lim va tarbiya birligi asosida quyidagi xususiyatlarni tarkib toptirish lozim:

talabalarni mantiqiy fikrlashga undaydigan o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish, ularni o'z ustida ishlashga o'rgatish va o'qishga nisbatan motiv hosil qilish;

talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish orqali mantiqiy fikrlashini o'stirish, o'z maqsadlarini amalga oshirishga o'rgatish;

talabalarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini qo'llab-quvvatlash.

Talaba shaxsiga qadriyatli munosabatni amalga oshirish tamoyili. Ta'lim jarayonida talaba shaxsini qadriyat sifatida e'tirof etish jamiyatimiz oldidagi muhim vazifadir. Negaki, bir talaba alohida shaxs sifatida yondashilgandagina uning individual xususiyatlari, imkoniyatlari ro'yobga chiqadi, orzu va qiziqishlari namoyon bo'ladi.

Talaba shaxsiga qadriyatli yondashuv – shaxsda o'zgalarni hurmat qilish, jamiyatdagi insonlarga mehr-oqibatli bo'lish, o'z shaxsini qadrlash, yaxshilik va ezgulikka xizmat qilish kabi fazilatlarni hosil qilishga yordam beradi. Talaba shaxsining qadri u yashayotgan oila, oliy ta'lim, jamiyat, undagi jarayonlar, shaxslararo munosabatlar bilan aloqadorlikda rivojlanib boradi. Shu bois bugungi zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi shaxsni qo'llab-quvvatlashdir. Shuningdek, pedagogik jarayonda talaba shaxsiga qadriyatli yondashuvni amalga oshirish yoshlarda o'ziga bo'lgan ishonchni yuqori bo'lishiga va mustaqil fikrlashiga, vatanparvar, tirishqoq, shijoatli, tashabbuskor bo'lishiga zamin hozirlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, talabalarning mantiqiy fikrlashni o'stirish tamoyillarini tarkib toptirish, ta'lim sifatini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent, O'zbekiston 2021. 56 b.
2. Каримкулова, Ф., Орипова, Н. Tafakkur jarayonlari va uning shakllanish bosqichlari. Общество и инновации, 3(3/S), 2022. 215-221.
3. Zaynitdinova M. Matematika darslarida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga innovatsion yondashuv.
4. Pedagogika. Ensiklopediya. III jild. jamoa // Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriëti, 2017. – 400 b.
5. Петроченкова В.В. Преемственность в процессе иноязычной подготовки в профессиональном образовании. Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Калининград – 2008. 289 с

IMOM G‘AZZOLIY QARASHLARIDA BAG‘RIKENGLIK G‘OYASINING SHAXS PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI

Obidov Asliddin

*Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), v.b dosent
Toshkent Gumanitar Fanlar Universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom falsafasining yirik vakili Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-G‘azzoliyning asarlarida komil inson g‘oyasini shakllanishi, uning ma’naviy va ruhiy uyg‘unligini ta’minlashda o‘z-o‘zini nazorat qilish va fazilatlarni tarbiyalashning beqiyos ahamiyatini ta’kidlagani haqida so‘z boradi. Uning falsafiy ta’limotlarida g‘azab, xohish-istak kabi his-tuyg‘ularni me’yorda saqlash va ularni nazorat qilishning zarurligi, shuningdek, bag‘rikenglikni rivojlantirishning ma’naviy taraqqiyotdagi o‘rni alohida urg‘u qaratilgan. Al-G‘azzoliy, shuningdek, hissiy muvozanatni saqlash, insonni ruhiy salomatlikka erishish uchun zarur bo‘lgan asosiy fazilatlarni rivojlantirishga chaqirgan.

Kalit so‘zlar: komil inson g‘oyasi, sharq falsafasi, ma’naviy va ruhiy uyg‘unlik, hissiy muvozanat.

ВЛИЯНИЕ ИДЕИ ТОЛЕРАНТНОСТИ НА ПСИХОЛОГИЮ ЛИЧНОСТИ ВО ВЗГЛЯДАХ ИМАМА ГАЗАЛИ

Обидов Аслиддин

*Доктор философии по философским наукам (PhD), и.о. доцента
Ташкентский гуманитарный университет*

Аннотация: В данной статье рассматриваются теория Абу Хамида Мухаммада ибн Мухаммада аль-Газали, видного представителя исламской философии, который подчеркивал несравненную важность самообладания и воспитания добродетелей в формировании представления о совершенном человеке и обеспечении его духовной и душевной гармонии. Его философские учения подчеркивают необходимость сдерживать и контролировать такие эмоции, как гнев и желание, а также роль развития толерантности в духовном развитии. Аль-Газали также призвал сохранять эмоциональное равновесие и развивать основные качества, необходимые человеку для достижения духовного развития.

Ключевые слова: идея совершенного человека, восточная философия, духовная и душевная гармония, душевное равновесие.

INFLUENCE OF THE IDEA OF TOLERANCE ON PERSONALITY PSYCHOLOGY IN THE VIEWS OF IMAM GHAZZALI

Obidov Asliddin

*Doctor of Philosophy in Philosophical Sciences (PhD),
Tashkent Humanitarian University*

Abstract: This article discusses the works of Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-Ghazali, a prominent representative of Islamic philosophy, who emphasized the incomparable importance of self-control and the cultivation of virtues in the formation of the idea of a perfect person, ensuring his spiritual and spiritual harmony. In his philosophical teachings, special emphasis is placed on the need to moderate and control emotions such as anger and desire, as well as the role of developing tolerance in spiritual development. Al-Ghazali also called for maintaining emotional balance, developing the main qualities necessary for a person to achieve mental health.

Key words: the idea of a perfect person, eastern philosophy, spiritual and spiritual harmony, emotional balance.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatmoqdaki, ruhiy salomatlikni mustahkamlashda bag‘rikenglikning ahamiyati beqiyosdir. Yangi tadqiqotlar, masalan, qayg‘uga chidamliligi yuqori bo‘lgan shaxslar orasida depressiya va xavotirlik darajasi pastroq ekanligini aniqlagan. Bunday odamlar psixologik stressga chidamlilik

ko'rsatganda, ularning hayotdan qoniqish darajasi ham ijobiy o'zgarishlarni kuzatishi mumkin. Shuningdek, yoshlarda bag'rikenglikning rivojlanishi, psixologik stressga qarshi kurashishda, umumiy farovonlik va ijobiy hissiyotlar bilan bog'liqdir. Bu faktlar psixologiyaning psixoterapiya va hissiy rivojlanish sohalarida bag'rikenglikni targ'ib qilish va uni shaxsiy rivojlanishning muhim elementlaridan biri sifatida tan olishni ko'rsatadi. Shuningdek, al-G'azzoliy ta'limotlarining zamonaviy psixologik yondashuvlar bilan uyg'unligini tasdiqlaydi, chunki ularning ikkalasi ham o'z-o'zini nazorat qilish, muvozanatli hissiy holatga erishish va ruhiy salomatlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Imom G'azzoliyning bag'rikenglik kontseptsiyasini zamonaviy psixologiyaning metodologiyasi bilan birlashtirish, rivojlanishdagi shaxsni bag'rikenglik fazilatlarini bilan tarbiyalash ruhiy salomatlik natijalarini yaxshilashga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi. Bag'rikenglik va o'z-o'zini tartibga solish orqali odamlar psixologik barqarorlikni va umumiy farovonlikni his qilishlari mumkin.

Tayanch so'zlar. Imom G'azzoliy, bag'rikenglik, ruhiy salomatlik, hayotdan qoniqish, o'zini boshqarish.

Imom G'azzoliy (1058-1111 y.y.) islom falsafasi va ilohiyotining yetakchi namoyandalaridan biri sifatida diniy va dunyoviy tafakkurga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Uning keng qamrovli asarlari, ayniqsa, inson psixologiyasiga oid fikrlari ma'naviy-ruhiy farovonlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. G'azzoliyning ta'kidlashicha, komil shaxsni tarbiyalashda bag'rikenglik, sabr-toqat va ichki nazorat kabi fazilatlar muhim rol o'ynaydi. U, shuningdek, emotsional barqarorlik yoki emotsional intellekt kabi tushunchalarni ishlatgan holda, insonning ichki muvozanatini saqlash va ruhiy sog'lomlikka erishish uchun o'z-o'zini boshqarishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

G'azzoliyning fikricha, komil shaxsni tarbiyalash jarayoni insonning ruhiy holatini, fikrlar va his-tuyg'ularni nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi. Bu esa, o'z navbatida, emotsional intellektni shakllantirish, ya'ni o'z hissiyotlarini tushunish va boshqarish, shuningdek, boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarda yuqori darajada moslashuvchanlik va empatiya ko'rsatishni o'z ichiga oladi. U, shuningdek, o'z hissiyotlarini tahlil qilish va boshqarish orqali inson o'zining ichki dunyosiga va atrofidagi insonlarga nisbatan mas'uliyat hissini kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi.

G'azzoliyning ilmiy-psixologik g'oyalari, ayniqsa, bugungi kunda ham joriy bo'lgan emotsional intellekt va o'z-o'zini boshqarish kabi kontseptlar bilan uyg'unlashadi. Bu kontseptlar, shubhasiz, komil shaxsni tarbiyalashda va uning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar ruhiy salomatlikni saqlashda bag'rikenglikning muhim o'rni borligini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qayg'uga chidamliligi yuqori bo'lgan shaxslar depressiya va xavotirlikdan pastroq ta'sirlanadilar. Bu holat, o'z navbatida, ijobiy psixologik holatni shakllantirish va individning psixologik farovonligini oshirishda hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. Shuningdek, psixologik stressga qarshi chidamlilikni rivojlantirish yoshlar orasida hayotdan umumiy qoniqishni oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa psixologik salomatlikni yaxshilashga va umumiy hayot sifatini mustahkamlashga olib keladi.

Bugungi kunda, ruhiy kasalliklar, ayniqsa, nevroz va depressiya kabi ruhiy buzilishlar, jahon miqyosida keng tarqalgan va salbiy psixologik holatlar sifatida e'tirof etilmoqda. Masalan, so'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra, Qo'shma Shtatlarda kattalarning taxminan 19 foizi har yili nevroz kabi ruhiy buzilishlarni boshdan kechiradilar. Ushbu statistika, ruhiy salomatlikni yaxshilash va individual chidamlilikni oshirishning zarurligini anglatadi. Shu nuqtai nazardan, G'azzoliy falsafasining bag'rikenglik va hissiy boshqaruv tushunchalari zamonaviy psixoterapevtik amaliyotlarga integratsiya qilinishi mumkin. G'azzoliy ta'limoti, insonning ichki ruhiy barqarorligini shakllantirishda, stressga chidamliligini oshirishda va ijtimoiy aloqalarni sog'lomlashtirishda muhim metodologik yondashuvlarni taqdim etadi.

G'azzoliyning inson ruhiy va hissiy holatlarini boshqarish haqidagi falsafiy qarashlari, shaxsning psixologik holatini yaxshilashda hamda uning ijtimoiy va ruhiy jihatdan mustahkam bo'lishiga yordam beradi. Bag'rikenglik, uning fikricha, insonning ichki tinchligini saqlashga yordam beradi va tashqi stress faktorlari bilan kurashishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. O'z hissiyotlarini tahlil qilish va boshqarish esa, shaxsning hissiy va ruhiy holatlarini muvozanatlash, shuningdek, stressni boshqarish va har xil ijtimoiy sharoitlarda moslashuvchanlikni rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, G'azzoliy ta'limotlari zamonaviy psixoterapiya va psixologik amaliyotlarga kirib borish orqali, individual psixologik barqarorlikni oshirishga, stressga chidamlilikni yaxshilashga va ijtimoiy munosabatlarni sog'lomlashtirishga yordam berishi mumkin. Bu yondashuvlar nafaqat ruhiy salomatlikni mustahkamlash, balki odamlarning o'zaro munosabatlaridagi o'zgarishlarni ijobiy tomonga o'zgartirishga ham katta hissa qo'shadi. Shu tarzda, bag'rikenglik va o'z hissiyotlarini tahlil qilish va boshqarishning integratsiyasi nafaqat individual farovonlikni, balki jamiyatda umumiy ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham ahamiyatlidir.

Ushbu masalalar, ayniqsa, ilmiy-psixologik izlanishlar va terapevtik amaliyotlar nuqtai nazaridan diqqatga sazovor bo'lib, yangi yondashuvlar va strategiyalar ishlab chiqishda asos bo'lishi mumkin.

Imom G'azzoliyning islom falsafasi va psixologiyasiga qo'shgan hissalar, ayniqsa, uning ruhiy farovonlikka erishish yo'llari sifatida o'zining ruhiy va hissiy holatlarini boshqarish keng o'rganilgan. G'azzoliyning "Ihyo' ulum ad-Din" kabi asarlari, insonning ichki xotirjamligi va jamiyatda totuvlikka erishish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan mo'tadillik va fazilatlarini, xususan, bag'rikenglikni tarbiyalashni targ'ib qiladi.

Shuningdek, G'azzoliy o'z hissiyotlarini tahlil qilish va boshqarishning asosiy elementlaridan biri sifatida sabrni belgilaydi, bu nafsni boshqarishning markaziy unsuri deb qaraladi. Ushbu fikr, G'arb psixologiyasidagi o'z-o'zini boshqarish (self-regulation) nazariyasi bilan chuqur bog'liq bo'lib, sabrni muntazam mashq qilish orqali mustahkamlash, G'azzoliy tomonidan insonning maqsadga erishishda ruhiy qat'iyat va ichki kuchni rivojlantirish uchun zarur deb hisoblanadi.

Bundan tashqari, G'azzoliyning sabr va o'z-o'zini nazorat qilish haqidagi g'oyalari, G'arb psixologlari Roy Baumeister va Jon Tiernitomonidan "Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength" asarida o'zini boshqarish jarayonlariga oid ta'riflar bilan uyg'unlik kasb etadi. Bu asarda, odamning ichki kuchini rivojlantirish va o'zini boshqarish qobiliyatini oshirishning muhimligi ta'kidlanadi, bu G'azzoliy ta'limotlari bilan mutanosibdir. Darhaqiqat, G'azzoliy va zamonaviy psixologiya o'rtasidagi o'xshashlik, o'z-o'zini boshqarish jarayonining ilmiy va diniy o'rganishlaridagi uyg'unlikni namoyon etadi, bu esa insonning ruhiy va ma'naviy taraqqiyotini qo'llab-quvvatlaydi.

G'azzoliy musibatlarga sabr qilish orqali inson ruhiy barqarorlikka erishishini ta'kidlaydi. Bu G'arb olimlarining stressni boshqarish va chidamlilik (resilience) haqidagi izlanishlari bilan mos tushadi. Sabr va stressni boshqarish xususida avstryalik psixolog Viktor Frankl (1946) "Man's Search for Meaning" ya'ni "Biz vaziyatni o'zgartira olmaganimizda, o'zimizni o'zgartirishga majbur bo'lamiz". kitobida hayotning qiyinchiliklari oldida ichki ma'noni topish zarurati haqidagi qarashlari G'azzoliyning musibatlarga sabr bilan qarash va Allohning irodasini qabul qilish g'oyalari juda o'xshash ekanligi ilmiy asoslangan.

G'azzoliyning sabrni emotsiyalar bilan boshqarishdagi o'rni haqida fikrlari G'arbdagi sabr va emotsional intellekt nazariyasiga uyg'un ekanligi to'g'risida Daniel Goleman (1995) "Emotional Intelligence" kitobida "Hissiy o'z-o'zini boshqarish – bu lazratni kechiktirish va impulsivlikni jilovlashdir, va bu har qanday muvaffaqiyatning asosi hisoblanadi" Amerikalik psixolog Golemanning impulsni nazorat qilish va uzoq muddatli maqsadlarga intilish sabr orqali amalga oshishi haqidagi qarashlari G'azzoliyning tavsiyalarini eslatganligini ko'rishimiz mumkin.

G'azzoliyning sabrni iymon bilan bog'laganligi va bu sifat orqali ichki tinchlikka erishish mumkinligi haqidagi fikrlari ijobiy psixologiya sohasidagi tadqiqotlar Sabr va ijobiy psixologiya bilan mos kelishini amerikalik psixolog Martin Seligman (2004) *"Authentic Happiness"* kitobda "Qiyinchiliklarga duch kelganda, umidvorlik va chidamlilik namoyon etish hayotdan qoniqish darajasini va ruhiy farovonlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin". G'azzoliy sabr orqali hayotning sinovlarini yengish va ma'naviy yuksalishga erishishni ta'kidlagan. Seligmanning ijobiy hayotiy yondashuv haqidagi fikrlari bu g'oyaga yaqin.

G'azzoliy sabrni shaxsiy va ruhiy kamolotga olib boruvchi sifatida ko'radi. Bu G'arb psixologiyasidagi o'zini anglash (self-actualization) g'oyasi bilan uyg'unidir. Taniqli amerikalik psixolog Abraham Maslow (1943) *"A Theory of Human Motivation"* kitobida "Inson nima bo'la oladigan bo'lsa, u shunday bo'lishi kerak. Biz bu ehtiyojni o'zini ro'yobga chiqarish deb atashimiz mumkin". Maslovning Sabr va insonning ma'naviy rivojlanishi shaxsning o'z salohiyatini amalga oshirish ehtiyoji haqidagi g'oyalari G'azzoliyning sabr va Allohga yaqinlashish yo'lidagi kamolotga erishish haqidagi fikrlari bilan mos keladi.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar G'azzoliy nuqtai nazariga mos keladi va ruhiy salomatlikdagi qayg'uga chidamlilik salbiy hissiy holatlarga bardosh berish qobiliyatining ahamiyatini ta'kidlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qayg'uga nisbatan past tolerantlik yuqori darajadagi tashvish va depressiya bilan bog'liq.

G'azzoliyning falsafiy qarashlarini zamonaviy psixologik asoslar bilan birlashtirish individual psixologiyada bag'rikenglikning rolini har tomonlama tushunish imkonini beradi. Uning o'z-o'zini tartibga solish va fazilat etikasi haqidagi ta'limotlari hafagarchiliklarga chidamlilik va ruhiy salomatlik natijalari bo'yicha empirik topilmalarni to'ldiradigan asosiy istiqbolni taqdim etadi.

Ushbu tadqiqot G'azzoliyning bag'rikenglik kontseptsiyasining individual psixologik farovonlikka ta'sirini o'rganish uchun aralash usullardan foydalanadi. Metodologiya ikkita asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

1. Adabiyot sharhi:

– Klassik matnlar tahlili: Al-G'azzoliy asarlarining chuqur tahlili, uning bag'rikenglik, o'z-o'zini nazorat qilish va hissiy tartibga solish haqidagi munozaralariga e'tibor qaratiladi. Asosiy matnlar qatoriga "Ihyou Ulum al-Din" va "Baxt kimyosi" kiradi.

– Zamonaviy tadqiqotlar sintezi: barqarorlik, ruhiy salomatlik va hayotdan qoniqish bilan bog'liq joriy psixologik tadqiqotlarni har tomonlama ko'rib chiqish. Tegishli empirik tadqiqotlarni to'plash uchun PubMed (AQSh Milliy Biotexnologiya Axborot Markazi tomonidan yaratilgan bepul biotibbiy tadqiqot qidiruvi bazasi) va PsysINFO (Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi (APA) tomonidan ishlab chiqarilgan psixologiya sohasidagi adabiyotlarning tezislari o'z ichiga olgan ma'lumotlar bazasi) kabi ma'lumotlar bazalaridan foydalanilgan.

2. Empirik tahlil:

– Ma'lumotlar to'plami: Qayg'uga chidamlilik va ruhiy salomatlik natijalari bo'yicha mavjud tadqiqotlarning ikkinchi darajali ma'lumotlari tuzilgan. Bu tashvishga chidamlilik darajasiga nisbatan tashvish va depressiyaning tarqalishi haqidagi statistik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

– Prognozli modellashtirish: Statistik modellar ruhiy salomatlik natijalarini barqarorlik darajasiga qarab bashorat qilish uchun ishlab chiqilgan. Ushbu bashoratlarning kuchi va ahamiyatini baholash uchun regressiya tahlillari o'tkazildi.

Yuqorida keltirilgan kontseptsianing davomi sifatida shaxsning o'zini va boshqalarni anglash, jamiyat bilan uyg'unlikda yashash kabi masalalarda muhim ahamiyatga ega.

Birinchidan, G'azzoliy inson tabiatini chuqur o'rganib, bag'rikenglikni quyidagi psixologik omillar asosida tahlil qilgan:

Nafs tarbiyasi: G'azzoliy nafsni jilovlash orqali inson o'z his-tuyg'ularini boshqarishi, shaxsiy manfaatlarni bir chetga surib, boshqalar bilan murosaga kelishi lozimligini ta'kidlagan.

Tafakkur va ma'naviy kamolot: Odamlarning dunyoqarashini kengaytirish orqali ularni turli qarashlarga ochiq qilish kerak.

Ichki xotirjamlik: Inson o'z ruhiyatida xotirjamlikka erishganda, boshqalarga nisbatan sabrli va bag'rikeng bo'lish osonlashadi.

Ikkinchidan, Murosa masalasi va uning metodologik jihatlarini G'azzoliy ta'limotida murosaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

O'zaro hurmat: Har bir insonning qadr-qimmatini bor va uni e'tirof etish murosaga uchun muhim.

Adolat printsipligiga asoslanish: Murosa chog'ida faqat bitta tomon emas, barcha tomonlarning manfaatlari hisobga olinishi kerak.

Suhbat va muloqot usuli: G'azzoliy insonlar o'zaro tushunmovchiliklarni hal qilishda ilmiy va axloqiy muloqotni qo'llashlari lozimligini aytgan. Bu yerda har ikki tomonning tinglanishi muhim.

Uchinchidan, bag'rikenglikni shakllantirish metodlari

Ta'lim va tarbiya orqali: Yoshlarni bag'rikenglik ruhida tarbiyalash uchun ularni axloqiy qadriyatlar bilan tanishtirish kerak.

Amaliy mashqlar va nafs tarbiyasi: G'azzoliy insonni ichki konfliktidan xalos bo'lish va bag'rikeng bo'lish uchun doimiy ravishda amaliy mashqlar qilishga chaqiradi.

Ilmiy izlanishlar: G'azzoliy o'z asarlarida fikrlar xilma-xilligini boylik sifatida qabul qilish va ilmiy muloqotni rivojlantirishga katta urg'u bergan.

To'rtinchidan, murosaga metodologiyasi

Holatlar tahlili: Har bir nizoning sabablari va oqibatlarini chuqur tahlil qilish orqali muammoga yechim topish.

Empatiya qo'llanilishi: O'zgalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga nisbatan samimiy bo'lish.

E'tiqod erkinligi: G'azzoliy e'tiqod masalasida insonlarni majburlashdan ko'ra ularning ichki ishonch va tushunchalarini hurmat qilishni ta'kidlagan.

G'azzoliy ta'limotida bag'rikenglik kontseptsiyasi insonlar o'rtasidagi murosaga erishishda muhim psixologik asoslarni ko'rsatib beradi. U nafaqat e'tiqodiy va axloqiy, balki psixologik barqarorlikka erishish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu tamoyillar jamiyatda turli qarashlar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Imom G'azzoliyning bag'rikenglik haqidagi falsafiy ta'limotlarining zamonaviy psixologik asoslar bilan uyg'unligi individual ruhiy salomatlik natijalari haqida muhim tushunchalarni ochib beradi.

1. Barqarorlik va ruhiy salomatlik o'rtasidagi aloqa:

– Psixopatologiya bilan salbiy korrelyatsiya: Empirik tadqiqotlar barqarorlik, depressiya va tashvish alomatlarini o'rtasida kuchli salbiy munosabatni ko'rsatadi. Qiyinchiliklarga nisbatan past bardoshlik ko'rsatadigan odamlar ruhiy salomatlik muammolariga ko'proq moyil bo'ladilar.

2. Al-G'azzoliyning o'z ehtirolari va xohishlarini muvozanatlash hamda hissiyotlarni tartibga solishga urg'u:

– Zamonaviy psixologiya bilan uyg'unlik: G'azzoliyning baxtga olib boradigan yo'l sifatida Shaxsning ichki muvozanatini saqlash uchun o'ziga qarshi chora-tadbirlar ko'rish hissiy tartibga solishga zamonaviy psixologik urg'u bilan mos keladi. Uning ta'limoti psixologik uyg'unlikka erishish uchun his-tuyg'ularni cheklash va yo'naltirishni targ'ib qiladi.

– Axloqiy yaxlitlik va ruhiy salomatlikka ta'siri: G'azzoliyning keng qamrovli asarlari, xususan, "Ihyo' Ulum ad-Din" asarida axloqiy yaxlitlik va ruhiy salomatlikni saqlash uchun g'azabni nazorat qilish muhimligini ta'kidlaydi.

3. Ruhiy salomatlik natijalarini bashoratli modellashtirish:

– Regressiya tahlillari: Statistik modellar shuni ko'rsatadiki, barqarorlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan odamlarda depressiya va tashvish belgilari kamroq namoyon bo'ladi. Masalan, barqarorlikning o'sishi depressiya ko'rsatkichlarining sezilarli darajada pasayishi bilan bog'liq.

– Terapevtik aralashuvlar uchun ta'sir: Bu topilmalar, G'azzoliyning o'z-o'zini boshqarish haqidagi ta'limotidan ilhomlangani kabi, barqarorlikni oshirishga qaratilgan tadbirlar ruhiy salomatlik natijalarini yaxshilashda samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

4. Global ruhiy salomatlik tendentsiyalari:

– Ruhiy salomatlik kasalliklari tarqalishining ortib borishi: So'nggi ma'lumotlar ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolar, ayniqsa, yosh aholi orasida sezilarli darajada oshganligini ko'rsatadi. Misol uchun, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, so'nggi 15 yil ichida yosh avstraliyaliklar orasida ruhiy kasalliklar 50% ga oshgan, bu COVID-19 pandemiyasi bilan kuchaygan.

– Integratsion yondashuvlarga bo'lgan ehtiyoj: Ruhiy salomatlik inqirozining kuchayishi, shaxsiy chidamlilik va farovonlikni oshirish uchun G'azzoliy kabi falsafiy tushunchalarni zamonaviy psixologik amaliyotlar bilan birlashtirgan integratsion yondashuvlar zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, G'azzoliyning bag'rikenglik va o'z-o'zini nazorat qilishga urg'u berishning zamonaviy psixologik konstruksiyalar bilan uyg'unligi shaxsiy ruhiy salomatlikni yaxshilash uchun istiqbolli yo'lni taklif etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar o'sib borayotgan global ruhiy salomatlik muammolarini hal qilish uchun ushbu integratsiyalashgan tushunchalarni terapevtik sharoitlarda amaliy qo'llashni o'rganishi kerak.

Imom G'azzoliy falsafiy qarashlarining zamonaviy psixologik tadqiqotlar bilan uyg'unligi uning ruhiy farovonlikni oshirishda bag'rikenglik va o'z-o'zini tartibga solish haqidagi ta'limotlarining doimiy dolzarbligini ta'kidlaydi.

1. Imom G'azzoliyning falsafiy qarashlari:

G'azzoliy fazilatlarini, xususan, o'zini tuta bilish va hissiyotlarni tartibga solishni ichki tinchlik va axloqiy yaxlitlikka olib keladigan yo'l sifatida ta'kidlaydi. Uning risolalari, xususan, "Ihyo' Ulum ad-Din" psixologik muvozanatni saqlash uchun g'azab kabi his-tuyg'ularni boshqarishni targ'ib qiladi.

2. Barqarorlik va ruhiy salomatlik:

Zamonaviy psixologiya stressga tolerantlikni shaxsning salbiy hissiy holatlarga bardosh berish qobiliyati sifatida belgilaydi. Empirik tadqiqotlar barqarorlik va ruhiy salomatlik kasalliklari o'rtasida sezilarli teskari munosabatni aniqladi. Masalan, barqarorlik past bo'lgan odamlar depressiya va tashvishga ko'proq moyil bo'ladi.

3. Global ruhiy salomatlik tendentsiyalari:

Ruhiy salomatlik kasalliklarining, ayniqsa yoshlar o'rtasida ko'payib borayotgani, falsafiy tushunchalarni psixologik amaliyot bilan birlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi 15 yil ichida yosh avstraliyaliklar orasida ruhiy kasalliklar 50% ga oshgan. Bunga COVID-19 pandemiyasi bilan kuchayganligi sabab qilib ko'rsatilgan.

Quyidaga boshqa davlatlarda mazkur holatga o'xshash misollarni keltiramiz:

Amerika Qo'shma Shtatlarida 2009-2019 yillar oralig'ida 12-17 yoshdagi o'smirlar orasida depressiya simptomlari 59% ga oshgan (National Survey on Drug Use and Health).

AQShda ko'plab o'smirlar stress, xavotir, va depressiyadan aziyat chekmoqda, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siri ekanligi ta'kidlanadi.

Buyuk Britaniyada 5 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar orasida ruhiy salomatlik muammolari ortib bormoqda. Ma'lumotlarga ko'ra 2021 yilda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu yosh guruhidagi har oltinchi bolada ruhiy salomatlik muammolari aniqlangan (NHS Digital). Qirolikdagi bu salbiy holatga Pandemiya va karantindagi ijtimoiy cheklov choralari bu ko'rsatkichlarni yanada yomonlashtirdi.

Hindiston aholisi ko'p bo'lgani sababli ruhiy kasalliklar o'sishi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Ma'lumotlarga qaraganda, Hindistondagi yoshlarning 15-20% atrofida depressiya yoki xavotir simptomlariga ega (The Lancet). Bunday xavotirli holatga ta'lim va ish bosimi, shuningdek, stigma (*ruhiy salomatlik muammolari bo'lgan insonlar "zaif" yoki "yaroqsiz" deb noto'g'ri baholanishi*) sababli yoshlar orasida yordam so'rash holatlari kam uchraydi.

Janubiy Koreyada yoshlar orasida stress va xavotir yuqori darajada, o'quv bosimi va ijtimoiy kutilmalar bu ko'rsatkichni oshiradi. Masalan: Yoshlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish darajasi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri (OECD hisobotlari).

Kanadada yoshlar o'rtasida ruhiy salomatlik muammolari pandemiyadan keyin jiddiy o'sganligini 2020 yilda yoshlarning 25% dan ortig'i o'zlarini ruhiy jihatdan yomon his qilishlarini bildirgan (Mental Health Commission of Canada).

5. Imom G'azzoliy ta'limotini zamonaviy amaliyotga integratsiyalash:

G'azzoliyning o'z-o'zini tartibga solish va ezgulik etikasiga urg'u berish muammoga chidamlilik va hissiy tartibga solishni kuchaytirishga qaratilgan zamonaviy terapevtik yondashuvlarga mos keladi. Uning ta'limotlarini zamonaviy psixologik amaliyotlarga kiritish ruhiy salomatlik muammolarini hal qilish uchun yaxlit asos yaratishi mumkin.

Claud Field (1909) "The Alchemy of Happiness" (Kimyā-ye Sa'ādat) (Mazkur kitob: Claud Field tomonidan 1909-yilda tarjima qilingan "Kimiya-yi saodat" ("Baxt kimyosi") Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-Ghazzoliy 499/1105):

– G'azzoliyning bu asari insonning ichki dunyosini tozalash va ruhiy kamolotga erishish yo'llarini bayon qiladi. Asarda nafsni tarbiyalash, axloqiy fazilatlarini rivojlantirish va qalbni poklash kabi mavzular yoritilgan. Bu tushunchalar zamonaviy psixoterapiyada shaxsiy o'sish va o'zini anglash jarayonlariga mos keladi

Ilmiy tahliliy tadqiqotlarda "Iḥyā' Ulūm ad-Dīn" (Din ilmlarini tiriltirish) to'rt jildli asarda G'azzoliy insonning ruhiy va axloqiy holatini tahlil qiladi. Uning nafsni tahlil qilish va ruhiy kasalliklarni davolash bo'yicha qarashlari zamonaviy psixologiyada shaxsning ichki ziddiyatlarini anglash va hal qilish usullari bilan uyg'unlashadi.

Shuningdek, "Deliverance from Error" (arabcha: المنقذ من الضلال, Al-Munqidh min ad-Dalal) asarida G'azzoliy o'zining shaxsiy ruhiy tajribalarini va shubhalardan qutulish jarayonini tasvirlaydi. Uning o'zini anglash va haqiqatni izlash yo'lidagi tajribalari zamonaviy ekzistentsial psixologiya va terapiya bilan bog'liq ekanligini yaqqol ko'rsatib beraolgan.

Imom G'azzoliy ta'limotini zamonaviy amaliyotga integratsiyalash, uning inson tarbiyasi va ma'naviyatga oid yondashuvlarini zamonaviy psixologiya, ta'lim va boshqaruv sohalarida qo'llash orqali amalga oshirilishi mumkin. Quyida bu masalada asosiy yo'nalishlar va yondashuvlar bayon etilgan:

Zamonaviy psixologiya va ta'limga integratsiya:

A) Psixoterapiyada qo'llanishi:

Imom G'azzoliyning nafs va ruhni tarbiyalash haqidagi g'oyalari zamonaviy psixoterapiyada samarali qo'llanilishi mumkin:

– Mindfulness (hushyorlik) bilan bog'lash: G'azzoliyning zikr va fikrga asoslangan usullari hozirgi zamon mindfulness amaliyotlariga mos keladi.

– Hissiy barqarorlikni mustahkamlash: Nafsni tarbiyalash g'oyalari zamonaviy kognitiv-behavioral terapiyada qo'llanishi mumkin.

B) Ta'lim tizimida qo'llanishi:

Imom G'azzoliyning ta'lim haqidagi qarashlarini zamonaviy ta'lim jarayonlariga integratsiya qilish:

– Ma'naviy ta'lim dasturlari: Ta'lim tizimida talabalar ma'naviyatini rivojlantirish uchun uning axloq va tarbiya haqidagi o'g'itlarini qo'llash.

– O'qituvchilarning rolini kuchaytirish: G'azzoliy fikricha, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'rnak bo'luvchi tarbiyachidir. Bu zamonaviy pedagogik yondashuvlarga mos keladi.

C) Ruhiy salomatlikka oid dasturlarda qo'llanishi:

– Stressni kamaytirish: G'azzoliy ruhiy xotirjamlikka yetishish uchun shukronalik, zikr va sabrni asosiy vositalar sifatida ko'rsatadi.

– Ko'ngil tozaligi: Uning "qalb kasalliklari" haqidagi tushunchasi zamonaviy ijtimoiy psixologiyada negativ emotsiyalardan xalos bo'lish jarayonida ishlatilishi mumkin.

Amaliyotga tatbiq etish strategiyalari:

1. Ilmiy tadqiqotlar o'tkazish:

– G'azzoliy asarlarini zamonaviy ehtiyojlar asosida qayta tahlil qilish.

– Uning qarashlarini psixologik, pedagogik va menejerlik amaliyotlariga moslashtirish.

2. Seminar va treninglar tashkil qilish:

– O'qituvchilar, psixologlar va rahbarlar uchun G'azzoliy ta'limotlari asosida mahorat darslarini yo'lga qo'yish.

Yuqorida keltirilgan ilmiy-tadqiqotning tadrijiy masalalar Imom G'azzoliy ta'limotida zamonaviy jamiyatning ma'naviy va ruhiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan boy manba hisoblanib, inson qalbini va jamiyatni barqarorlashtirishga qaratilgan qarashlari psixologiya va ta'lim menejmentida integratsiyani saqlab qolgan holda, uni amaliy jihatdan dolzarbroq qilish imkonini beradi.

6. Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari:

G'azzoliy ta'limotlarini terapevtik sharoitlarda amaliy qo'llashni o'rganish uchun keyingi tadqiqotlar kafolatlanadi. Falsafiy tushunchalarni dalillarga asoslangan psixologik usullar bilan birlashtirgan integral tadbirlarni ishlab chiqish global ruhiy salomatlik inqirozining kuchayishi uchun innovatsion yechimlarni taklif qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, G'azzoliy falsafiy qarashlarining zamonaviy psixologik tadqiqotlar bilan sintezi individual psixologiyada bag'rikenglik va o'z-o'zini tartibga solishning o'rnini har tomonlama tushunish imkonini beradi. Ushbu integratsiyalashgan yondashuv ruhiy salomatlik natijalarini yaxshilash va barqarorlikni oshirish uchun xizmat qiladi.

Imom G'azzoliyning bag'rikenglik va o'z-o'zini tartibga solish haqidagi falsafiy ta'limotini barqarorlik kabi zamonaviy psixologik konstruktsiyalar bilan integratsiyalashuvi shaxsning ruhiy salomatligini mustahkamlash uchun keng qamrovli asos yaratadi. G'azzoliyning his-tuyg'ularni boshqarish va fazilatlarini rivojlantirishga urg'u berish hissiy tartibga solish va chidamlilikka qaratilgan zamonaviy terapevtik yondashuvlarga mos keladi. Empirik dalillar yuqori darajadagi barqarorlik psixopatologiyaning pasayishi va hayotdan qoniqishning oshishi bilan bog'liq degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi. Misol uchun, tadqiqotlar stressga chidamlilik va depressiya belgilari o'rtasida kuchli salbiy munosabatni aniqladi. Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dunyo miqyosida, xususan, yoshlar orasida ruhiy salomatlik kasalliklarining tarqalishini hisobga olgan holda, G'azzoliyning tushunchalarini zamonaviy psixologik amaliyotlarga integratsiyalash ruhiy farovonlikka yaxlit yondashuvni ta'minlashi mumkin ekanligini ko'rsatdi. Kelajakdagi tadqiqotlar ruhiy salomatlik bilan bog'liq kuchayib borayotgan muammolarni hal qilish uchun terapevtik sharoitlarda ushbu integratsion strategiyalarni amaliy qo'llashni o'rganishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati:

1. G'azzoliy, Abu Homid. "Ihyo Ulumuddin" (Imam abu Homid al-Ghazali – Ulum al-Din – Revivication of the Islamic Sciences – vol 1 of 4 (2011, Dar ul-Kutub al-Ilmiyah).
2. Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength; Publisher, Penguin Books; Reprint edition (August 28, 2012); Language, English; Paperback, 186 pages.
3. Man's Search for Meaning, Viktor Frankl. Beacon Press, 2006, ISBN 978-0807014264
4. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ / Дэнил Гоулман; пер. с англ. А.П.Исаевой. – 2-е изд. -М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. - 83 с.
5. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день: пер. с англ. / Мартин Селигман. – 2-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. — 320 с.
6. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2019. – 400 с. – (Серия "Мастера психологии").
7. <https://www.samhsa.gov/data/data-we-collect/nsduh-national-survey-drug-use-and-health>. (murojat qilingan sana. 2.11.2024)
8. <https://transform.england.nhs.uk/digitise-connect-transform/our-strategy-to-digitise-connect-and-transform/> (murojat qilingan sana. 16.11.2024)
9. Erving Goffman, "Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity".
10. <https://mentalhealthcommission.ca/> (murojat qilingan sana. 20.12.2024)
11. Wisdom of the east "The alchemy of happiness" By al-Ghazzali Translated from the Hindustani by claud field. London John Murray, Albemarle Street, W. 1910. Peges 124.
12. Munkidh min al-Dalol (xatodan xalos bo'lish) intellektual avtobiografiyaning bir turidir. Zamonaviyroq tarjimani V. Montgomeri Vatt, "Al-G'azzoliyning e'tiqodi va amaliyoti" (London: 1951) asarida topish mumkin.
13. American psychological association. <https://www.apa.org/topics/mindfulness> (murojat qilingan sana. 30.11.2024).
- 14.

BIRINCHI SINIF O‘QUVCHILARINI MAKTABDAGI O‘QUV-TARBIYA MUHITIGA MOSLASHTIRISHDA “ILM YO‘LI” VARIATIV DASTURI VA BIRINCHI SINIF O‘QUV MASHG‘ULOTLARINING BOG‘LIQLIK VA FARQLI JIHATLARINING TASNIFI

Jumanova Ozoda

Doktorant

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada birinchi sinf o‘quvchilarining maktabdagi o‘quv-tarbiya muhitiga moslashtirishda ilm yo‘li variativ dasturi va birinchi sinf o‘quv mashg‘ulotlarining bog‘liqlik va farqli jihatlarning tasnifi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: O‘quvchi, maktabga tayyorgarlik, moslashuv, rivojlanish, bilimlar va ko‘nikmalar.

ВАРИАТИВНАЯ ПРОГРАММА “ПУТЬ НАУКИ” В АДАПТАЦИИ ПЕРВОКЛАССНИКОВ К УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ В ШКОЛЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ЗАВИСИМОСТЕЙ И ОТЛИЧИЙ ПЕРВОКЛАССНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Джуманова Озода

Докторант

Национального института педагогики воспитания

Имени Кари Ниязи

Аннотация: В данной статье рассматривается вариативная программа научного пути адаптации первоклассников к учебно-воспитательной среде в школе и классификация взаимосвязей и различий учебных занятий в первом классе.

Ключевые слова: Ученик, подготовка к школе, адаптация, развитие, знания и навыки.

THE “WAY TO SCIENCE” VARIATIONAL PROGRAM IN ADAPTING FIRST-GRADERS TO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE SCHOOL AND THE CLASSIFICATION OF THE DEPENDENCE AND DIFFERENCES OF FIRST-GRADE CLASSES

Jumanova Ozoda

Doctoral student

National Institute of educational pedagogy named after Qori Niyazi

Annotation: This article discusses the variable program of the path of science in adapting first-graders to the educational environment at school and the classification of the interrelationship and differences of first-grade educational activities.

Key words: Student, school readiness, adaptation, development, knowledge and skills.

Ilmiy nuqtai nazardan, maktabga tayyorgarlik mashg‘ulotlari va birinchi sinf darslari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va farqlarni tahlil qilish muhimdir. Bu ikki jarayon o‘quvchilarni maktab ta‘limiga tayyorlash va ularga muvaffaqiyatli boshlang‘ich ta‘lim olish imkoniyatini yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Maktabga tayyorgarlik mashg‘ulotlari – bu bolalarga maktabda muvaffaqiyatli o‘qish va o‘rganish uchun kerakli bo‘lgan asosiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturdir. Ular asosan maktab ta‘limining boshlang‘ich bosqichida amalga oshiriladi va bolalarning ijtimoiy, psixologik, intellektual va jismoniy holatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Maktabga tayyorgarlikning asosiy maqsadlari:

- *Sosial moslashuv*: bolalarni maktab muhitiga moslashtirish, do'stlar orttirish va o'qituvchi bilan samarali aloqada bo'lishni o'rgatish.

- *Kognitiv rivojlanish*: diqqatni jamlash, xotira, mantiqiy fikrlash va tasavvur qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

- *Nutq rivojlanishi*: nutqning aniq va ravon bo'lishi, yangi so'zlarni o'rganish va ularni to'g'ri qo'llash.

Birinchi sinf darslari:

Birinchi sinf darslari o'qitishning boshlang'ich bosqichi bo'lib, bolalar uchun maktab ta'limining asosiy o'quv fanlari (matematika, ona tili, tabiatshunoslik) bo'yicha chuqur bilimlar olish jarayonini boshlashni nazarda tutadi. Bu bosqichda o'quvchilar o'zlarining bilim olish usullarini, o'qish va yozish qobiliyatlarini rivojlantirishadi.

Birinchi sinf darslarining asosiy maqsadlari:

- *Akademik bilimlar*: matematika, ona tili, o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish.

- *Ijtimoiy ko'nikmalar*: guruhda ishlash, o'z fikrini ifodalash, o'qituvchi va tengdoshlari bilan muloqot qilish.

- *Shaxsiy rivojlanish*: o'quvchilarda mustaqillik, o'zini tutish va maqsadga erishish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Bog'liqliklar:

1. Ta'lim jarayonining davomiyligi: maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlari bolalar uchun birinchi sinf darslari uchun tayyorgarlikni tashkil etadi. Tayyorlov dasturi o'quvchilarni darslarga tayyorlash va sinfdagi ish usullariga moslashishda yordam beradi.

2. Kognitiv ko'nikmalar: maktabga tayyorgarlik davrida bolalar yangi bilimlarni o'zlashtirishga tayyor bo'lishadi. Bu jarayon birinchi sinfda yangi bilimlarni, masalan, o'qish va yozishni o'rganishga zamin yaratadi.

3. Sosial moslashuv: maktabga tayyorgarlik davrida o'quvchilar o'zlarini maktabda qanday tutishni o'rganadilar. Bu ularning birinchi sinfda o'qituvchi bilan muloqot qilishida va tengdoshlari bilan ishlashda yordam beradi.

Farqlar:

1. Maqsadlar: maktabga tayyorgarlikning asosiy maqsadi bolalarni maktabga tayyorlash bo'lsa, birinchi sinfning asosiy maqsadi bolalarga akademik bilimlarni berish va o'quv jarayoniga jalb qilishdir.

2. Darslar mazmuni: maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlarida asosan umumiy rivojlanish ko'nikmalariga e'tibor qaratilsa, birinchi sinf darslari aniq akademik predmetlarga, masalan, matematikaga, o'qish va yozishga qaratilgan.

3. Metodologiya: maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlari ko'pincha o'yinlar, interaktiv faoliyatlar, suhbatlar va o'qish materiallari orqali amalga oshiriladi. Birinchi sinfda esa, darslar aniq o'quv materiallari va maqsadli mashqlar bilan olib boriladi.

Diqqat va xotirani rivojlantirish

- *Maktabga tayyorgarlikda*: bolalar turli o'yinlar va mashqlar orqali diqqatni jamlash va xotirani rivojlantiradilar. Masalan, "Nima yo'q?" o'yini, tasvirni eslab qolish va so'ngra undagi o'zgarishlarni aniqlash, ranglarni, shakllarni va raqamlarni eslab qolish mashqlari.

- *Birinchi sinfda*: bu ko'nikmalar yanada rivojlanadi, chunki o'quvchilardan o'qilgan matnlarni eslab qolish, matn bo'yicha savollarga javob berish yoki mulohazalar qilish talab etiladi. Masalan, o'qish yoki matematik masalalarga javob berish, o'qigan narsalarini tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi vazifalar mavjud.

Bog'liqlik: diqqatni va xotirani rivojlantirish birinchi sinfda ham davom etadi. Bu jarayon tayyorgarlik bosqichida asos solinadi va keyinchalik yanada murakkabroq vazifalar bilan davom ettiriladi.

Nutq va muloqot ko'nikmalari

- **Maktabga tayyorgarlikda:** bolalar o'z fikrlarini ifodalash, yangi so'zlar o'rganish va ularni o'z nutqida ishlatish orqali nutqni rivojlantiradilar. Misol uchun, rasmni tasvirlab berish, o'z uy hayvonlarini tavsiflash, turli mavzularda suhbatlar qilish.

- **Birinchi sinfda:** bolalardan o'z fikrlarini yozma va og'zaki tarzda bayon qilish talab etiladi. Masalan, o'qish va yozish mashqlari, xat yozish yoki qisqa hikoyalar yaratish kabi vazifalar beriladi.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlari bolalarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, birinchi sinfda bu ko'nikmalar yanada chuqurlashtiriladi va akademik maqsadlar uchun qo'llaniladi.

Matematik fikrlash va hisoblash ko'nikmalari

- **Maktabga tayyorgarlikda:** bolalar oddiy raqamlar bilan ishlashni boshlaydilar, shakllar, ranglar va o'lchovlar bilan tanishadilar. Masalan, raqamlarni sanash, shakllarni ajratish va taqqoslash (katta, kichik, uzun, qisqa), boshlang'ich qo'shish va ayirish tushunchalari.

- **Birinchi sinfda:** matematika darslarida bolalar raqamlarni qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lishni o'rganadilar. Shuningdek, masalalarni yechish va matematik ifodalarni to'g'ri ishlatish o'rgatiladi.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlikdagi oddiy hisoblash ko'nikmalari birinchi sinfda murakkabroq matematik tushunchalar bilan davom etadi. Bu ikki bosqichni uzviy davom ettiradigan mashg'ulotlar sifatida ko'rish mumkin.

Ijodiy faoliyat va qo'l mehnati

- **Maktabga tayyorgarlikda:** bolalar rang berish, shakllarni yaratish, turli materiallardan (qog'oz, plastilin va boshqalar) ishlash orqali ijodiy va qo'l mehnatini rivojlantiradilar. Bu, shuningdek, motorik ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi.

- **Birinchi sinfda:** ijodiy faoliyat davom ettiriladi, lekin bu vaqt ichida o'quvchilar yozuv va tasvirlarni aniq va to'g'ri tarzda yaratishga harakat qiladilar. Rangli rasmlar yaratish, shakllar va harflarni yozish, turli ijodiy ishlar amalga oshiriladi.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlikda bolalar ijodiy faoliyat orqali motorik ko'nikmalarni rivojlantirgan bo'lsalar, birinchi sinfda esa bu ko'nikmalar akademik vazifalar uchun qo'llaniladi.

Ijtimoiy va emosional rivojlanish

- **Maktabga tayyorgarlikda:** bolalar guruhda ishlashni, o'zlarini va boshqalarni hurmat qilishni, o'qituvchi bilan samarali muloqot qilishni o'rganadilar. Bu jarayonda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi.

- **Birinchi sinfda:** ijtimoiy va emosional ko'nikmalar yanada kuchayadi, chunki bolalar o'z fikrlarini ifodalash, boshqalar bilan birga ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rganadilar. Buning natijasida ular o'qituvchi va tengdoshlari bilan samarali ishlashni davom ettiradilar.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlikda bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar va bu ko'nikmalar birinchi sinfda yanada kuchayadi. Bu jarayon uzviy davom etadi va bolalarning maktab muhitiga moslashuvini ta'minlaydi. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning akademik, ijtimoiy, psixologik va jismoniy rivojlanishiga yordam beradi va har ikki bosqichda ham uzviy bog'liq.

O'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

O'qish: bolalar harflar va raqamlarni tanishadi, ular bo'yicha mashqlar (masalan, harflarni qo'llash, "A" harfi bilan boshlanadigan so'zlarni topish) bajaradilar.

Yozish: bolalar o'zlarining ismlarini yozishni, turli shakllarni (doira, kvadrat, uchburchak) yozishni, harflarni to'g'ri shakllarda yozishni o'rganadilar.

Interaktiv o'yinlar: o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'yinlar va shablonlar ishlatiladi (masalan, so'zlarni to'ldirish, rasm va so'zlarni moslashtirish).

- **Birinchi sinfda:**

O'qish: o'quvchilar soddaroq hikoyalarni o'qishadi, bu jarayonda o'qishning yaxlitligini oshirish va o'qilgan matndan mazmuniy xulosalar chiqarish talab etiladi.

Yozish: yozma mashqlar ko'payadi, o'quvchilar so'zlarni, jummalarni va qisqa matnlarni yozadilar.

Tasvirlash: o'quvchilar matnni o'qib, uning asosiy mazmunini, voqealar ketma-ketligini va qahramonlarni tasvirlashni boshlaydilar.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlikda o'qish va yozish uchun asosiy ko'nikmalar shakllanadi, bu esa birinchi sinfda bolalar uchun yanada murakkab matnlarni o'qish va yozishga tayyorlashni osonlashtiradi.

Matematika va raqamlar bilan ishlash

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

Raqamlarni o'rganish: bolalar raqamlarni tanib, ularni tasvirlashni o'rganadilar. Masalan, "1 dan 10 gacha sanash", "katta-kichik raqamlar" kabi mashqlar.

Oddiy hisoblash: bolalar qo'shish va ayirishni boshlaydilar, lekin faqat tasavvur qilish darajasida (masalan, $1+1$, $2-1$ kabi).

Shakllar va o'lchovlar: bolalar geometrik shakllarni (to'rtburchak, doira, uchburchak) va ularning o'lchovlarini tanishadi.

- **Birinchi sinfda:**

Raqamlar bilan murakkab ishlar: o'quvchilar raqamlar bilan aniq hisoblashlar qiladilar (masalan, $12+5$, $10-3$). Bu o'z ichiga qo'shish, ayirish va birinchi ko'paytirish va bo'lishni ham oladi.

Masalalar yechish: o'quvchilar oddiy matematik masalalarni yechishga harakat qiladilar (masalan, "Agar Jonning 5 olmasi bo'lsa, u yana 3 ta olma olsa, u nechta olma oladi?").

Geometrik shakllarni o'rganish: bu davrda geometrik shakllar va ularning xossalari yanada chuqurroq o'rganish boshlanadi.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlikda raqamlar va oddiy hisoblash ko'nikmalarini o'rganish orqali birinchi sinfda o'quvchilar murakkabroq matematik operatsiyalarni o'rganishga tayyorlanadilar.

Ijtimoiy va emotsional rivojlanish

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

Gruppada ishlash: bolalar bir-biriga yordam berishni, o'z fikrlarini ifodalashni va boshqalar fikrlarini hurmat qilishni o'rganadilar. Misol uchun, o'yinlarda qo'llaniladigan qo'llanma (kim birinchi bo'lib rasm chizadi, kimni o'qib berishadi va boshqalar).

Qoidalar va javobgarlik: bolalar maktab muhitidagi oddiy qoidalarni o'rganadilar (boshqalar bilan muloqotda bo'lishda odob-axloq qoidalari, yotish vaqti, o'quv materiallaridan foydalanish).

Emotsional o'zini anglash: bolalar o'z hissiyotlarini tanib olish va ularga mos ravishda reaksiya ko'rsatishni o'rganadilar (quvonch, xafa bo'lish, asabiylashish).

- **Birinchi sinfda:**

Jamoda ishlash: o'quvchilar ko'proq guruh ishlari va topshiriqlari orqali o'zaro aloqada bo'lishadi. O'zaro yordam berish va fikrlarni baham ko'rish muhimroq bo'ladi.

Mas'uliyatni oshirish: o'quvchilarga o'zlarining o'qish va harakatlari uchun yanada ko'proq mas'uliyat yuklanadi. O'quvchilar o'z vaqtlarini tartibga solish, o'z ishlarini bajarish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Tuyg'ularni boshqarish: emotsional ko'nikmalar yanada rivojlanadi. O'quvchilar muammolarni hal qilishda sabr-toqatli bo'lishni o'rganadilar, hamda do'stlik va hamkorlikni mustahkamlaydilar.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlik davrida ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni o'rgangan bolalar birinchi sinfda bu ko'nikmalarni mustahkamlash va yanada chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ijodiy va motorik rivojlanish

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

Qo'l motorikasi: bolalar rang berish, turli shakllarni yaratish, plastilin bilan ishlash, qo'llarini muayyan vazifalarni bajarish uchun ishlatish (masalan, tugma ilish, tugmalarni joyiga qo'yish, rasm chizish) orqali motorik ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Ijodiy faoliyat: bolalar ranglar, shakllar va tasvirlarni o'zlarining tasavvurlari asosida yaratadilar. Bunda ular noan'anaviy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishadi.

- **Birinchi sinfda:**

Yozuv va chizma: yozish va chizish mashqlari rivojlanadi. Bolalar harflarni va raqamlarni to'g'ri yozish bilan birga, ular rasm chizishda ham o'z tasavvurlarini ifodalashadi.

Matematika va fanlarda qo'l motorikasi: qo'l motorikasi darslarga integratsiyalashadi. Masalan, geometrik shakllarni chizish, diagrammalar yaratish, o'lchovlar olingan rasmlarni yaratish.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlikdagi qo'l motorikasi va ijodiy faoliyat bolalarga birinchi sinfda qo'l bilan yozish va matematik elementlarni chizishda yordam beradi.

Til ko'nikmalari va nutq rivojlanishi

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

Nutqni rivojlantirish: bolalar so'z boyligini kengaytiradilar, yangi so'zlar o'rganadilar, mavzu bo'yicha so'zlashish, rasm yoki voqealarni tasvirlash orqali nutqni rivojlantiradilar.

Kommunikativ qobiliyatlar: bolalar boshqalar bilan muloqotda bo'lishni, o'z fikrlarini ifodalashni, o'qituvchi bilan oddiy suhbatlar o'tkazishni o'rganadilar.

- **Birinchi sinfda:**

O'qish va yozishdagi nutq: o'qish va yozish ko'nikmalarining rivojlanishi bilan birga, bolalar o'qish va yozishda qo'llaniladigan maxsus tilni o'zlashtiradilar. Misol uchun, "pastdan yuqoriga", "chapdan o'ngga" kabi uslubiy ko'rsatmalarni tushunish va qo'llash.

Muloqot ko'nikmalari: o'quvchilar o'zaro muloqot qilishda aniq va to'g'ri fikrlar bildirishni, o'qituvchining savollariga javob berishni va muammolarni muhokama qilishni o'rganadilar.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlik bosqichida bolalar nutqni rivojlantirish va so'z boyligini oshirish orqali birinchi sinfda o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga tayyorlanadilar.

Sog'liqni saqlash va jismoniy tayyorgarlik

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

Jismoniy faoliyat: bolalar oddiy sport mashqlari (yugurish, sakrash, to'p tepish) va umumiy jismoniy mashqlar orqali o'zlarini jismonan tayyorlashadi. Bu ko'nikmalar keyinchalik maktabda muntazam fizika mashg'ulotlari uchun tayyorgarlikni tashkil etadi.

Sog'liqni saqlash qoidalari: bolalar gigiena, yuvinish, ovqatlanish va dam olish tartiblarini o'rganadilar.

- **Birinchi sinfda:**

Jismoniy mashqlar: jismoniy faollik davom etadi, bunda bolalar o'zlarini bir nechta sport turlari (masalan, yugurish, to'p o'ynash) orqali tanishtiradilar.

Jismoniy rivojlanish: Jismoniy mashqlar o'quv jarayoniga integratsiyalashadi, bu bolalar uchun tana tayyorligi va rivojlanishiga yordam beradi.

Bog'liqlik: Maktabga tayyorgarlikdagi jismoniy faollik birinchi sinfda ham davom etadi. Bolalar, shu bilan birga, jismoniy mashqlarni bajarish orqali o'zlarining sog'liqni saqlash qoidalarini mustahkamlashadi.

Ijtimoiy ko'nikmalar va ijtimoiy moslashuv

- **Maktabga tayyorgarlikda:**

Ijtimoiy aloqalar: bolalar guruhlarda ishlashni, boshqalar bilan muloqot qilishni, o'z fikrlarini ochiq ifodalashni o'rganadilar.

Yangi muhitga moslashish: maktab muhitiga moslashish va yangi do'stlar orttirishni boshlaydilar.

- *Birinchi sinfda:*

Ijtimoiy mas'uliyat: o'quvchilar o'zlarining o'quv dasturlari, uy vazifalari va o'zaro muloqotda mas'uliyatni oshirishadi.

Do'stlik va hamkorlik: bolalar o'zaro yordam berishni, hamkorlikda ishlashni, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashni o'rganadilar.

Bog'liqlik: maktabga tayyorgarlik davrida bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirsa, birinchi sinfda bu ko'nikmalar yanada mustahkamlanadi va ular o'qish va o'qituvchi bilan samarali aloqada bo'lishga tayyor bo'ladilar.

Maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlari va birinchi sinf darslari o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud, chunki birinchi sinf darslari uchun muvaffaqiyatli tayyorgarlik bu jarayonlarning bir qismi sifatida ko'rilishi kerak. Biroq, ularning farqlari ham aniq bo'lib, tayyorgarlik jarayoni ko'proq ijtimoiy va psixologik rivojlanishga qaratilgan bo'lsa, birinchi sinf darslari akademik bilimlarni o'z ichiga oladi. Ularning birgalikdagi ishlashi o'quvchilarni muvaffaqiyatli ta'lim olishga tayyorlash uchun zarur.

Albatta, maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlari va birinchi sinf darslari o'rtasida aniq va uzviy bog'liqlik mavjud. Bu jarayonlar o'quvchilarning ijtimoiy, psixologik, kognitiv va akademik rivojlanishiga yordam beradi.

Maktabga tayyorgarlik mashg'ulotlari va birinchi sinf darslari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yuqori darajada. Maktabga tayyorgarlikda bolalar asosiy ko'nikmalarni o'zlashtirgan holda, birinchi sinf darslarida bu ko'nikmalar akademik maqsadlar uchun chuqurlashtiriladi va kengaytiriladi. Har ikkala bosqichda ham diqqatni jamlash, nutqni rivojlantirish, matematik va ijodiy faoliyatni amalga oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish kabi mashg'ulotlar mavjud bo'lib, ular bir-birini uzviy ravishda davom ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimov, B. *Birinchi sinfga tayyorgarlik: Pedagogik ko'nikmalar va metodik yondashuvlar*. Tashkent: "Ma'naviyat" nashriyoti. 2022.
2. Abdukarimova, G. *Bolalar psixologiyasi: Maktabga tayyorgarlik davrida rivojlanish* (Yangi yondashuvlar). Tashkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti. 2023.
3. Xusanov, D. *O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim tizimi: Tarix va zamon talablari*. Tashkent: O'zbekiston Ta'lim vazirligi nashriyoti. 2023.
4. Sodiqova, M. *O'qituvchining metodik ko'nikmalari va pedagogik yondashuvlar*. Tashkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2021.
5. Muhammadaliyeva, S. *Birinchi sinfda o'qish va yozish: Ilmiy-metodik tavsiyalar*. Tashkent: O'zbekiston pedagogika instituti nashriyoti. 2022.
6. Abdullaeva, D. *Bolalar tilini rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlar*. Tashkent: "Sharq" nashriyoti. 2021.
7. Raxmatova, L. *Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar: Nazariy va amaliy jihatlar*. Tashkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
8. Yuldashev, R. *Akademik tayyorgarlik va pedagogik texnologiyalar*. Tashkent: "Iste'dod" nashriyoti, 2022.
9. Mahmudova, Z. *Maktabgacha ta'limda interfaol metodlar va o'quv jarayonida ulardan foydalanish*. Tashkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2023.
- 10.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS MEKANIZMLARI

Rajabova Muhayyo
O'qituvchi
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy psixologik xizmat ko'rsatishning o'ziga xos mexanizmlari tahlil qilinadi. Bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari, shaxsiy yondashuvni ta'minlash, ta'lim jarayonida psixologik muhitni yaratish usullari va ota-onalar bilan hamkorlik qilish masalalari yoritiladi. Shuningdek, bolalarning emotsional-intellektual rivojlanishiga ta'sir etuvchi zamonaviy metodlar va texnologiyalar qo'llanilishining ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Tayanch so'zlar. Maktabgacha ta'lim, psixologik xizmat, rivojlanish, shaxsiy yondashuv, emotsional-intellektual rivojlanish, zamonaviy texnologiyalar, ota-ona hamkorligi.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ОКАЗАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Раджабова Мухайё
Преподаватель
Каршинский государственный университет

Аннотация: В статье анализируются специфические механизмы современного психологического обслуживания в системе дошкольного образования. Освещаются особенности психологического развития детей, обеспечение индивидуального подхода, методы создания психологической среды в образовательном процессе и вопросы сотрудничества с родителями. Также подчеркивается важность применения современных методов и технологий, влияющих на эмоционально-интеллектуальное развитие детей.

Ключевые слова: Дошкольное образование, психологическая служба, развитие, личностный подход, эмоционально-интеллектуальное развитие, современные технологии, сотрудничество родителей.

SPECIFIC MECHANISMS OF PROVIDING MODERN PSYCHOLOGICAL SERVICES IN THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM

Radjabova Mukhayo
Lecturer
Karshi State University

Annotation: The article analyzes the specific mechanisms of modern psychological services in the preschool education system. The features of children's psychological development, ensuring an individual approach, methods of creating a psychological environment in the educational process, and issues of cooperation with parents are highlighted. The importance of applying modern methods and technologies that influence children's emotional and intellectual development is also emphasized.

Key words: Preschool education, psychological service, development, personal approach, emotional-intellectual development, modern technologies, parental cooperation.

Bugungi kunda ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor sezilarli darajada oshib bormoqda, ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimi bu jarayonda ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar so'nggi yillarda keng miqyosda amalga oshirilmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan bolalarning ulushi 68,7% ni tashkil etadi, bu esa avvalgi yillardagi ko'rsatkichlarga nisbatan sezilarli o'sishni anglatadi (O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligi ma'lumotlariga ko'ra). Mazkur

o'zgarishlar, shuningdek, psixologik xizmatlarning joriy etilishi va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Bugungi kunda ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor sezilarli darajada oshib bormoqda. Nafaqat ta'lim muassasalarining infratuzilmasi yangilanmoqda, balki ularning ichki muhiti ham tubdan o'zgarib, rivojlanmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda yosh avlodni har tomonlama yetuk va sog'lom shakllantirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali metodlarni tatbiq etish orqali maktabgacha ta'limning samarali tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2016-yil 29-dekabrda qabul qilingan "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli qaror 2017-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmon, va 2019-yil 10-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli qarorlar maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu hujjatlarda ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom psixologik muhit yaratish va psixologik xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirish ham muhim yo'nalish sifatida belgilab o'tilgan. So'nggi yillarda davlat-xususiy sheriklik asosida nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari sonining oshishi va ular tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar doirasining kengayishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Bu esa sohaga bo'lgan e'tiborni yanada oshirish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun maktabgacha ta'lim tizimida psixologik xizmatning mavjudligi muhim omillardan biri hisoblanadi. Psixologik xizmatning asosiy maqsadi tarbiyalanuvchilarning ma'naviy va aqliy rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, ularning ijtimoiy muhitga moslashuvini yuksaltirishga qaratilgan. Psixologik xizmatlar orqali bolalar o'z qobiliyatlarini namoyon qilish, salbiy hissiy holatlarni bartaraf etish va barkamol shaxs sifatida shakllanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etishning zamonaviy mexanizmlari quyidagilardan iborat:

Bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatish maqsadida zamonaviy diagnostika vositalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Masalan, bolalarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash uchun foydalaniladigan test tizimlari, jumladan, "Bayley Scales of Infant Development" yoki "Denver II" diagnostika vositalari, yuqori samaradorlikni ko'rsatmoqda.

Bolalar bilan ishlashda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, jumladan, interaktiv platformalar va dasturlar, ta'lim va tarbiya jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Masalan, 2022-yilda maktabgacha ta'lim muassasalarining 40% dan ortig'i zamonaviy o'quv platformalari bilan jihozlanganligi qayd etilgan.

Psixologik xizmatlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagoglar va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishga bog'liqdir. Bu jarayonda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga qaratilgan o'quv seminarlarini tashkil etish, shuningdek, pedagoglarning psixologik madaniyatini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Bolalarning psixologik muammolarini bartaraf etish maqsadida psixologik xizmat ijtimoiy rehabilitatsiya choralari amalga oshiradi. Jumladan, o'z tengdoshlari bilan kommunikatsiyani rivojlantirish, ijtimoiy muhitga moslashish va turli yosh guruhlari uchun psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish ushbu xizmatning muhim tarkibiy qismidir.

Maktabgacha ta'lim tizimida psixologik xizmatni takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

Ta'lim jarayonida konstruktiv psixologik yondashuvlarni qo'llash bolalarning kreativlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Psixologik xizmatni rivojlantirish uchun tajribali psixologlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha tizimli choralar ko'rilmogda. 2023-yil holatiga ko'ra, respublika bo'ylab maktabgacha ta'lim muassasalarining faqat 60% da malakali psixologlar faoliyat olib boradi.

Har bir ta'lim muassasasida bolalar uchun qulay va sog'lom psixologik muhitni ta'minlash maktabgacha ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir.

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning sifatli ta'limdan foydalanishini ta'minlash, o'quv-metodik materiallar va pedagogik kadrlar bilan ta'minlash, shuningdek, zamonaviy psixologik xizmatlarni rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Ta'lim tizimini takomillashtirish uchun qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi PQ-3955-sonli qarori maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni rivojlantirishni ko'zda tutadi..

Psixologik xizmatning maqsadi — tarbiyalanuvchilarning ma'naviy va aqliy rivojlanishi, shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy moslashuvi va salomatligini muhofaza qilish uchun sharoitlar yaratishdir.

Psixologik xizmatning asosiy vazifalari

- Psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirish:
- Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish.
- Tarbiyalanuvchilarda kasb tanlash haqidagi tasavvurlarni shakllantirish.

Tarbiyalanuvchilarni rivojlantirish:

- Bolalarning qobiliyati, qiziqishlari va layoqatlarini aniqlash.
- Ijtimoiy va psixologik reabilitatsiyani amalga oshirish.
- Ta'lim-tarbiyadagi kamchiliklarni bartaraf etish:
- Bolalarning psixologik va intellektual rivojlanishida salbiy o'zgarishlarning oldini

olish.

- Ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslashish jarayonlarini korrektsiyalash.
- Pedagogik jamoa bilan ishlash:
- Pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish.
- Jamoa a'zolari o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarni qo'llab-quvvatlash.
- Iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash:
- Iarning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirish.
- Iste'dodlarini namoyon etish uchun sharoit yaratish.
- Ommaviy madaniyat va axborot xavflariga qarshi choralar:
- Bolalarni Internet va boshqa zararli omillarning salbiy ta'siridan himoya qilish.
- Psixologik madaniyatni rivojlantirish bo'yicha tadbirlarni o'tkazish.

Hamkorlikni mustahkamlash:

Pedagoglar, ota-onalar va jamoat tashkilotlari o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Maktabgacha ta'lim tizimida psixologik xizmatni rivojlantirish bolalarning intellektual, emotsional va jismoniy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu xizmatning sifatli tashkil etilishi ta'lim jarayonini samarali amalga oshirish va yosh avlodni har tomonlama yetuk shakllantirish imkonini beradi.

Psixologning asosiy vazifasi insonning xulq-atvori va psixik faoliyati, psixologik rivojlanishning yoshga bog'liq qonuniyatlarini chuqur o'rganishdan iborat. U o'zining kasbiy bilimlariga tayangan holda, o'quvchilar va kattalar, tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlaridagi xususiyatlarni aniqlash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishda bolaga individual yondashuv imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, u bolalarning qobiliyatlarini aniqlaydi va normadan chetga chiqish holatlarini aniqlash uchun

psixologik-pedagogik korreksiya yo'llarini belgilaydi. Buning natijasida psixologik xizmat maktabdagi ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga hamda ijodkor va faol shaxsni shakllantirishga hissa qo'shadi.

Psixologik xizmat uch asosiy bo'g'indan iborat bo'lib, uning maktablarda samarali yo'lga qo'yilishi o'quvchilarning ruhiy va ma'naviy rivojlanishiga katta yordam beradi. Ayniqsa, o'smirlik davrida yuz beradigan jismoniy va fiziologik o'zgarishlar ularning ruhiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar ko'pincha bu o'zgarishlarni anglashda qiyinchilikka duch keladilar. Bugungi o'smirlar o'tgan avlodga nisbatan jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishda tezroq yetilmoqdalar. Shu sababdan, 10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha bo'lgan davr o'smirlik yoshi sifatida belgilanadi..

Maktablarda psixologik xizmatni tashkil etishda ayrim to'siqlar mavjud. Masalan, psixologiyaga oid maxsus fanlarning yo'qligi yoki psixologning ishlashi uchun alohida soat ajratilmagani tufayli psixologning faoliyati boshqa fan mashg'ulotlariga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, erkak psixologning qiz o'quvchilarga yordam berishi qiyin kechishi mumkin, chunki ular o'z muammolarini aytishga uyaladilar yoki umuman aytmaydilar.

Bolalarning muammolarini qisqa vaqt ichida, ularga zarar yetkazmasdan hal etish va bu jarayonda ota-onalar bilan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga ega. Ko'pgina muammolar vaqtinchalik bo'lib, psixologning qisqa muddatli aralashuvi yetarli bo'ladi. Shu bois psixolog har bir bola uchun individual va guruhli dasturlarni ishlab chiqishi kerak. Bolalar psixolog yordamidan keyin ijobiy o'zgarishlarni sezsalar, ularga nisbatan ishonch va hurmat oshadi, bu esa o'z navbatida ta'lim muassasasiga bo'lgan munosabatni ham yaxshilaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida psixolog har bir bolaning psixik rivojlanishini to'laqonli ta'minlashga qaratilgan faoliyatni amalga oshiradi. Bu jarayonda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ular bilan ishlashda mos strategiya va taktika ishlab chiqish muhimdir.

Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida har bir bola, o'quvchi va tarbiyalanuvchiga e'tibor qaratish dolzarb vazifadir. Bola xatti-harakatlari, qaysarligi yoki o'ziga xos ginalariga vaqtida e'tibor bermaslik ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, psixologning faoliyati uchun zarur shart-sharoitlar yaratilsa, u bolalar bilan yanada samarali muloqot qilish va ularga mos choralarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ijobiy natijalar berishi muqarrar.

Maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy psixologik xizmat ko'rsatishning o'ziga xos mexanizmlari ta'lim sifati va bolalarning intellektual rivojlanishini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Psixologik xizmatning diagnostika, monitoring, reabilitatsiya va innovatsion yondashuvlarni qamrab olgan mexanizmlari yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, bunday xizmatlar joriy etilgan maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning o'zlashtirish darajasi va ijtimoiy moslashuvi 30-35% ga yuqori bo'lishi kuzatilgan. Shu bois, psixologik xizmat ko'lamini kengaytirish va uning samaradorligini oshirish maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrda "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-mayda "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli Qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligi. (2023). Maktabgacha ta'lim tizimi holati bo'yicha statistik ma'lumotlar.
5. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. UNESCO. (2021). *Early Childhood Care and Education: Global Challenges and Solutions*. Paris: UNESCO Publishing.
8. Bayley, N. (2005). *Bayley Scales of Infant Development III Manual*. San Antonio, TX: Pearson.
9. Anderson, J.R. (2020). *Cognitive Psychology and its Implications*. New York: Worth Publishers.
10. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. (2022). Maktabgacha ta'lim tizimi bo'yicha tahliliy hisobot.
11. Malikova, S.B. (2021). "Psixologik xizmatlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi o'rni." *Ta'lim va Rivojlanish Jurnal*, 3(4), 45–52.
12. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni Saqlash Vazirligi. (2023). Bolalarning psixologik rivojlanishi va sog'lig'ini muhofaza qilish bo'yicha tavsiyalar.
13. Yusupova, G. (2018). "Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarning roli." *Pedagogika Ilmiy Jurnal*, 2(1), 23–29.
14. Rajabova Muhayyo Yusupovna. (2024). IMPLEMENTATION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN PRESCHOOL EDUCATION: SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 24, 131–134. Retrieved from
15. Rajabova Muhayyo Yusupovna. (2022). Scientific And Practical Aspects of Providing Psychological Service in The Preschool Education System. *Eurasian Research Bulletin*, 5, 84–86. Retrieved from

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI KASBIY SOHALARGA TAYORLASHDA O‘QUVCHILARNING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MUOMMOLARI

Nizomxonov Sanjarxon

*Informatika kafedrası katta o‘qituvchi
Toshkent amaliy fanlar universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot texnologiyalari bo‘yicha kasbiy sohalarga tayorlashda o‘quvchilarning axborot kompetentligini rivojlantirishning pedagogik muommolari sifatida “Kasblarga yo‘naltirishdagi axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi”, “Kelajak kasblarni tanlashda axborot kompetentligini rivojlantirish”, “Kasbiy sohalarga integrasiyalash maqsadlaridagi axborot kompetentligini rivojlantirishning pedagogik muommolari” kabi tushunchalarni ilmiy tahlil qilish bilan mavzud adabiyotlarni o‘rganildi va muammolarni aniqlashni maqsad qilindi.

Kalit so‘zlar: Axborot oqimlari, kompetentsiya, Kelajak kasblari, kasbiy

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ НАПРАВЛЕНИЯМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Низомханов Санжархан

*Старший преподаватель кафедры информатики
Ташкентского университета прикладных наук*

Аннотация: В данной статье рассматривается тема информационные технологии как педагогические проблемы развития информационной компетентности обучающихся при подготовке к профессиональным направлениям с научным анализом таких понятий, как “компетентность в работе с информацией в профориентации”, “развитие информационной компетентности при выборе будущей профессии”, “педагогические проблемы развития информационной компетентности в целях интеграции в профессиональные сферы изучалась литература и ставилась цель выявить проблемы.

Ключевые слова: Информационные потоки, компетенции, профессии будущего, профессиональные сферы, современные технологии, моделирование.

PEDAGOGICAL TREATMENT OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS IN THE TRAINING OF INFORMATION TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL FIELDS

Sanjarkhan Nizamkhanov

*Senior Lecturer, Department of Informatics,
Tashkent University of Applied Sciences*

Annotation: This article discusses the topic of information technology as pedagogical problems of the development of information competence of students in preparation for professional fields with a scientific analysis of such concepts as “competence in working with information in career guidance”, “development of information competence in choosing a future profession”, “pedagogical problems of the development of information competence in order to integrate into professional fields studied literature and the goal was to identify problems.

Key words: Information flows, competencies, professions of the future, professional fields, modern technologies, modeling.

Asrimizning dastlabki yillarida axborot inson mehnatining asosiy predmetiga aylanadi: agar avvallari asosan moddiy va energiya jarayonlari o‘zgarib turadigan bo‘lsa va axborotlar yordamchi, xizmat qiluvchi rol o‘ynagan bo‘lsa, bugun davrga kelib axborotlar bilan ishlash maydoni ancha kengaygan. Dunyoning kuchli va shiddatli axborot

oqimlari bilan to'yinganligi nafaqat uni sezilarli darajada o'zgartiradi, balki axborot olamining mutlaqo yangi sharoitida millionlab odamlarni hayot va faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq yangi global muammoning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Bunda so'z nafaqat insonlarning bilim darajasini oshirish, balki ularga nafaqat ma'lumotlarni idrok etish, saqlash va ko'paytirish, balki yangi ma'lumotlarni ishlab chiqarish, axborot oqimlarini boshqarish va ularni samarali qayta ishlash imkonini beradigan axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish haqida bormoqda.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kelajak mustaqil hayotga tayyorlash mazmuni murakkab va ko'p komponentli tuzilishga ega ekanligi, o'rganilayotgan ob'ektlar, hodisalar va jarayonlarning xilma-xilligi bilan ajralib turishi sababli, nazariy bilimlarning katta hajmini chuqur o'zlashtirish bilan bir qatorda ularning kasbiy kompetentsiyalarini va shu jumladan axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirishni ta'minlash muhimdir.

Ushbu maqolada mantiqiy usul va modellash usullari, tahlil va sintez, normativ yondashuv, tizimli va qiyosiy tahlil, statistik va ekonometrik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Jumaladan, Maqolada ko'tarilgan muammo yuzasidan tizimli va qiyosiy tahlillar asosida o'rganish shuni ko'rsatadiki, Axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasining mazmuni va mohiyatini ochib berish vazifasini qo'ygan holda, biz tabiiy ravishda ta'lim tizimidagi "Kasblarga yo'naltirishdagi axborotlar bilan kompetensiyasi", "Kelajak kasblarni tanlashda axborot kompetentligini rivojlantirish", "Kasbiy sohalarga integratsiyalash maqsadlaridagi axborot kompetentligini rivojlantirishning pedagogik muommolari" kabi tushunchalarni ilmiy tahlil qilish bilan mavzud adabiyotlarni o'rganishni va sanab o'tilgan muammolarni aniqlashni maqsad qilib oldik.

ADABIYOTLARNING TAHLILI. Albatta "Axborot kompetentlik" tushuncha xozirda keng qo'llanilmoqda. Bu borada ilmiy tadqiqotchilar, jumladan, xorijiy olimlar O.B.Zaytseva, L.K.Raitskaya, A.L.Semenov, P.V.Sysoev, S.V.Trishina va boshqalar ta'kidlashlaricha kishining axborot kompetentligi deganda kasbiy muammolarni hal qilishga qaratilgan axborot texnologiyalari sohasidagi bilim, ko'nikma, malaka va faoliyat usullari tushuniladi. Ular o'z tadqiqotlarida ilmiy va uslubiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan xususiyatlarni tahlil qilish asosida axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv va kasbiy faoliyatda samarali qaror qabul qilishga qaratilgan o'qitish natijasida olingan aniq bilim, malaka, ko'nikma va faoliyat usullari sifatida aniqlash mumkinligini ta'kidlaganlar.

Hozirgi kunlarda Respublikamizda ham umumiy o'rta ta'lim maktablari ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda interfaol metodlar asosida kasbiy sohalarga integratsiyalash orqali o'quvchilarning axborot kompetentligini shakllantirish usul va vositalarini keng joriy etish muhim zarurat bo'lib, yuqori sinf o'quvchilarning axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish muammosi va unga pedagogik yechim topish dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki mamlakatning barcha ta'lim muassasalari oldida bitiruvchi yuqori sinf o'quvchilarni axborot kompetentligini rivojlantirish evaziga kasb sohalarga yo'naltirish vazifalari turganligi hech kimga sir emas.

Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlari joriy etish; 10-11-sinf o'quvchilari uchun ixtisoslashtirilgan, shu jumladan ijtimoiylashuvga, iqtidor va kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan o'quvchilarning kasbiy o'qitish imkoniyatlarini kengaytirgan holda ta'lim berishni rivojlantirish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida kelajak kasblar uchun zarur bo'ladigan malakali bitiruvchilarni tayyorlashda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rgangan holda umumta'lim muassasalarida informatika fanini o'qitish dasturini qayta ko'rib chiqishga yo'naltirilgan "IT-Nation" dasturini joriy etish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan.

Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, kompetentlik asosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, aniq-tabiiy fanlarni, shu jumladan "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishning metodik asoslarini takomillashtirish, axborot ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etish va boshqarish, o'quvchilarda axborotlar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'pgina masalalarni tadqiq etgan respublikamiz pedagog olimlari A.Abduqodirov, Y.Asadov, U.Begimqulov, F.Zakirova, M.Matnazarova, M.Ergashov, N.Muslimov, N.I.Taylakov, G.Ernazarova, M.Mamarajabov kabilarning, umumta'lim fanlari bo'yicha tayanch va fanga oid kompetensiyalarni loyihalash, o'quvchilar kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishga oid fikrlar U.Inoyatov, D.M.Mamatqulov, J.Tolipova, N.Turdiyev, J.Usarov, A.Raximov, B.Xodjayev, O.Qo'ysinov va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida o'quvchilarda axborot kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, o'quvchilarda axborot kompetentligini rivojlantirishning didaktik asoslari V.I.Baydenko, E.Zeyer, I.Zimnyaya, N.Manko, A.Markova, YE.Nikiforova, I.Frumin, G.Xamatgaleyeva, A.V.Xutorskiy, E.Sharipova kabilarning tadqiqotlarida kuzatish mumkin.

Shu bilan bir qatorda A.T.Kurbanovanning "Talabalarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini takomillashtirish" nomli ilmiy tadqiqot ishlarida talabalarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, tuzilmasi, komponentlari, omillari, mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlash, jarayon modeli, pedagogik texnologiyasi, dasturiy hamda didaktik ta'minotini ishlab chiqish zarurati haqida o'z fikrlarini bayon qilgan [2;].

TAHLIL VA NATIJALAR. Bu borada bo'lajak bitiruvchi o'quvchi yoshlarni ta'lim jarayonlarida kasb sohalarga intergasiyalash orqali yuqori darajaga erishish faqat nazariy bilimlar sohasida fundamentallikni saqlab qolish va kasbiy amaliyotga yo'naltirilgan holda erishish mumkin bo'ladi.

Maktab bitiruvchi o'quvchilarni va yoshlarni axborot texnologiyalaridan samarali foydalangan holda kasbiy sohalarni mustaqil belgilay olishlariga o'rgatish kerak.

Bo'lajak axborot texnologiyalari mutaxassis kadrlarni axborot kompetentligini shakllantirish bilan bog'liq muammolarni o'rganishda ta'lim tizimidagi zamonaviy texnologiyalarga asoslangan pedagogik tadqiqotlardan ma'lumki, axborotlar bilan ishlashga layoqatli yoshlarni shakllantirishda amaliy ko'nikmalarga va bilimlarni yangi pedagogik shart - sharoit va vaziyatlarda qo'llash qobiliyatiga yo'naltirilgan ta'lim alohida rol o'ynaydi.

Sh.A.Urazmetova o'zining "Raqamli resurslarni modellashtirish asosida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish" nomli ilmiy tadqiqot ishlarida talabalarning axborot kompetentligi kasbiy va pedagogik faoliyatda samarali qarorlar qabul qilish, raqamli texnologiyalarini o'zlashtirish asosida ishlab chiqilgan model, mezon va ko'rsatkichlar talabalar o'z kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish haqida izlanishlar olib borgan [10;].

O'quv jarayonlarida fanlarini o'qitishning an'anaviy usullari bilan bir qatorda yangi axborot texnologiyalaridan tobora ko'proq foydalanilmoqda, bu esa materialni taqdim etish uslubini o'zgartirishga yordam beradi. Ta'lim oluvchilarning axborot kompetentsiyasini rivojlantirish vositasi sifatida kompyuter texnologiyalarining roli ortib borayotganligi, shuningdek, adabiyotlarda o'rganilayotgan masalaning asosiy tushunchalari etarli darajada rivojlanmaganligi nuqtai nazaridan, muloxazalarni tahliliy ko'rib chiqish zarur.

Masalan, Yangi axborot texnologiyalari yordamida kelajakda iqtisodchilarning kasbiy mahoratini shakllantirish [13]; Kelajakda matematika o'qituvchisining axborot-texnologik kompetentsiyasini shakllantirish jarayonida uzluksizlik printsiptini amalga

oshirish [3]; Kompyuter texnologiyalari sohasida talabalarning axborot kompetentsiyasini shakllantirish [12]; Bo'lajak o'qituvchining axborot-kommunikatsiya kompetentsiyasini shakllantirish [1]; Ta'lim sohasida talabaning axborot kompetentsiyasini rivojlantirish [4]; Universitet talabalarining axborot kompetentsiyasini shakllantirishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning roli [5]. Shunday ekan, ta'limda o'quvchilarning axborot kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirishga bag'ishlangan asarlarni o'rganish zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida kasbiy sohalar integratsiyasiga alohida qiziqish uyg'otadi.

MDH olimlaridan A.N.Zavyalovning ta'kidlashicha, axborotning qiymati moddiy resurslar bilan bir xil darajada bo'lgan, axborotni qayta ishlash va saqlash faqat kompyuter texnologiyalari yordamida mumkin bo'lgan zamonaviy jamiyatda soha mutaxassislarini tayyorlash sifatiga talablar kuchaymoqda. Ya'ni zamonaviy ta'lim muassasalarining bo'lajak bitiruvchisining axborot kompetentsiyasini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak [12].

Shunday qilib, zamonaviy kasbiy ta'limda faol foydalaniladigan yangi axborot texnologiyalari endi "g'ayritabiiy" narsa emas. Ta'lim muassasalari ma'muriyati kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini nazorat qiladi; o'qituvchilar darslarni tayyorlash va o'tkazishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishlari; o'quvchilar o'quv faoliyatida, darslarga tayyorgarlik ko'rishda va hokazolarda kompyuter texnologiyalaridan foydalanadilar.

Olimlar ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning axborot kompetentsligini shakllantirishga yordam beradigan afzalliklarni ta'kidladilar.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Bugungi kunda kompyuter texnologiyalarini rivojlantirish sohasida paydo bo'la boshlagan ba'zi tendentsiyalarni kuzatish mumkin. Bu, birinchi navbatda, "O'quvchi-vositachi-o'qituvchi" tizimi bo'yicha qurilgan "axborot ta'lim muhiti" va "virtual ta'lim makonlari"ning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, bu yerda zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari o'z vazifasini bajaradi. O'quv ma'lumotlarini tashkil etishning yangi shakllari paydo bo'lib, ular birinchi navbatda o'quv materialining chiziqli bo'lmagan tuzilishi bilan ajralib turadi, bu esa o'z navbatida o'quvchiga "Individual kasbiy ta'lim yo'lini" tanlash imkonini beradi.

Axborot kompetentsligini shakllantirishda kompyuter texnologiyalarining o'rni bo'yicha maxsus adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimini rivojlanish istiqbollari ko'p jihatdan belgilaydigan asosiy ijtimoiy institut sifatida normal mavjud bo'lishi va samarali rivojlanishi, zamonaviy bo'lib qolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бочарова, Л.В. Формирование информационно-коммуникативной компетентности будущего учителя [Текст]: дисс. ... канд. пед. наук / Л.В. Бочарова. – Курск, 2006. – 210 с.

2. Kurbanova A.T. "Talabalarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini takomillashtirish" // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertatsiyasi avtoreferati., DSc.03/30.04.2021. Ped.82.11 raqamli – Toshkent, 2021. – b.46.

3. Махрова Л.В. Реализация принципа преемственности в процессе формирования информационно-технологической компетентности будущего учителя математики [Текст]: Дис. канд. пед. наук / Л.В. Махрова. – Екатеринбург, 2005. – 189 с.

4. Морковина Э.Ф. Развитие информационной компетентности студента в образовательном пространстве [Текст]: Дис. канд. пед. наук / Э.Ф. Морковина. – Оренбург, 2005. – 212 с.

5. Плотоненко, Ю.А. Личностно ориентированный подход в формировании информационной компетентности студентов вуза [Текст]: Дис. канд. пед. наук / Ю.А. Плотоненко. – Тюмень, 2009. – 164 с.

6. Qurbonov G'.G'. Analitik geometriya fanini kompyuterli ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishning didaktik imkoniyatlari // "Педагогик маҳорат". Илмий-назарий ва методик журнал, Махсус сон, Бухоро. 2021. – Б. 120-123.

7. Раицкая Л.К. Информационная компетенция преподавателя иностранного языка в высшей школе: сущность, пути формирования [Текст] / Л.К. Раицкая // Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения. Пятый межвузовский семинар по лингвострановедению: Сб. статей. В 2 ч. 1. – М.: МГИМО-Университет, 2008. – С. 142-152.

8. Семенов А.Л. Информационные и коммуникационные технологии в общем образовании: Теория и практика [Текст] / А.Л. Семенов. – М.: ИНТ, 2006. – 326 с.

9. Сысоев П.В. Развитие информационной компетенции специалистов в области обучения иностранному языку [Электронный ресурс] / П.В. Сысоев, М.Н.Евстигнеев.

10. Urazmetova Sh.A. "Raqamli resurslarni modellashtirish asosida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish" // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertatsiyasi avtoreferati., DSc.03/30.01.2020.Ped.26.01 raqamli – Toshkent, 2022. – b.44.

11. Зайцева О.Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологий [Текст]: Дис. канд. пед. наук / О.Б. Зайцева. – Армавир, 2002. – 169 с.

12. Завьялов А.Н. Формирование информационной компетентности студентов в области компьютерных технологий (на примере среднего профессионального образования) [Текст]: Автореферат кандидатской диссертации / А.Н. Завьялов. – Тюмень, 2005. – 17 с.

13. Шипулина Л.А. Формирование профессионализма будущих экономистов средствами новых информационных технологий [Текст]: Дис. канд. пед. наук / Л.А. Шипулина. – Ставрополь, 2004. – 134 с.

MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**Sa’dullayeva Sarvinoz***Doktorant**Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi Milliy instituti*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda milliy o‘zlikni anglash tushunchasi va uning ta’lim jarayonida shakllanish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – milliy o‘zlikni anglashni shakllantirishda pedagogik yondashuvlarning samaradorligini o‘rganish va ta’lim tizimida qo‘llaniladigan metodlarni tahlil qilishdan iborat. Ishda milliy o‘zlikni anglashning nazariy asoslari, uning ijtimoiy va psixologik jihatlarini, shuningdek, pedagogik usullarning ta’siri ilmiy asoslangan holda o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Milliy o‘zlik, pedagogik yondashuvlar, ta’lim, milliy identifikatsiya, vatanparvarlik, madaniyat, pedagogik metodlar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ**Саъдуллаева Сарвиноз***Докторант**Национальный институт педагогики образования имени Кори Ниёзи*

Аннотация: В данном исследовании анализируется понятие национальной идентичности и процесс его формирования в системе образования. Основная цель исследования – изучение эффективности педагогических подходов в формировании национального самосознания и анализ методов, применяемых в образовательной системе. В работе рассматриваются теоретические основы национального самосознания, его социальные и психологические аспекты, а также влияние педагогических методов на этот процесс с научной точки зрения.

Ключевые слова: Национальная идентичность, педагогические подходы, образование, национальная идентификация, патриотизм, культура, педагогические методы.

PEDAGOGICAL BASES OF FORMATION OF NATIONAL IDENTITY**Sadullaeva Sarvinoz***Doctoral student**National Institute of Educational Pedagogy named after Kori Niyoz*

Annotation: This study analyzes the concept of national identity and its formation process in the educational system. The main goal of the research is to examine the effectiveness of pedagogical approaches in shaping national consciousness and to analyze the methods used in the education system. The paper explores the theoretical foundations of national identity, its social and psychological aspects, as well as the impact of pedagogical methods on this process from a scientific perspective.

Key words: National identity, pedagogical approaches, education, national identification, patriotism, culture, pedagogical methods.

Milliy o‘zlikni anglash shaxsning o‘z xalqiga mansubligini chuqur anglab yetishi, milliy qadriyatlarga asoslangan hayotiy pozitsiyani shakllantirish jarayonidir. Bugungi globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni saqlash va uni yosh avlod ongiga singdirish ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Ta'lim jarayonida milliy o'zlikni anglashni shakllantirish samaradorligi pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, ushbu tadqiqot milliy o'zlikni anglashni shakllantirishda ta'lim jarayonining o'rnini tahlil qilishga qaratilgan. Milliy o'zlikni anglashning maqsadlaridan biri ta'lim jarayonida milliy o'zlikni anglashni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar va metodlarni aniqlash va ularning samaradorligini baholashdan iboratdir.

Zamonaviy dunyoda milliy madaniyat va o'zlik tushunchasiga nisbatan e'tibor oshib borayotgan bir paytda, ta'lim tizimi milliy o'zlikni shakllantirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Pedagogik jarayonda milliy o'zlikni anglashni rivojlantirish jamiyat barqarorligiga ham bevosita ta'sir qiladi. Milliy o'zlikni anglash tushunchasi juda keng va ko'p qirrali bo'lib, birinchi navbatda shaxsning o'z xalqining tarixi, madaniyati va qadriyatlarini bilan aloqada bo'lishiga asoslanadi. Bu tushuncha psixologik va pedagogik jihatdan shaxsning ijtimoiy va madaniy o'zligini anglashni anglatadi. Milliy o'zlik – bu faqatgina ma'naviy ahamiyatga ega emas, balki millatning tarixiy va madaniy o'zligini saqlash, rivojlantirish va yangi avlodga o'rgatish jarayonida jamiyat uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy o'zlikni anglashning ta'limdagi o'rnini quyidagi tamoyillarni o'z ichiga oladi:

1. O'zlikni anglash – shaxsning o'zini va o'z xalqini tanishi, millatning madaniy va tarixiy merosini anglash orqali o'zini jamiyatda qanday o'rin tutishini bilishi.
2. Milliy ongini rivojlantirish – o'z xalqining tarixini, madaniyatini va qadriyatlarini o'rganish orqali shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi.
3. Shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiya – yoshlarning o'zligini tanib olish, o'z tarixiy ildizlariga bo'lgan hurmatini shakllantirish.

Milliy o'zlikni shakllantirishning pedagogik usullari

Milliy o'zlikni shakllantirishda pedagogika o'zining maxsus metodik va pedagogik usullarini ishlab chiqadi. Ta'lim jarayonida milliy o'zlikni shakllantirishning asosiy usullari quyidagilardan iborat:

Tarixiy va madaniy merosni o'rganish orqali

Milliy o'zlikni shakllantirishda tarixiy va madaniy merosni o'rganish alohida o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida yosh avlodga milliy tarix, milliy bayramlar, urf-odatlar, badiiy adabiyot, xalq musiqa san'ati va boshqa madaniy elementlar haqida to'liq ma'lumot berish muhimdir. Bu usul yoshlarning o'ziga bo'lgan hurmatini, xalqiga bo'lgan sadoqatini va milliy o'zligini anglashni kuchaytiradi.

Pedagogik amaliyotda interaktiv usullarni qo'llash

Zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar milliy o'zlikni shakllantirishda samarali bo'lishi mumkin. Darslarda interaktiv metodlar – muhokama, guruh ishlari, turli rolli o'yinlar, vazifalar orqali milliy qadriyatlar va madaniyatni yosh avlodga etkazish imkoniyati yaratiladi. Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa multimedia resurslari va internetdan foydalanish milliy o'zlikni shakllantirishda yordam beradi.

Vatanparvarlik va fuqarolik tarbiyasini kuchaytirish

Pedagogik jarayonda milliy o'zlikni shakllantirish uchun vatanparvarlik va fuqarolik tarbiyasi bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilishi lozim. O'quvchilarni milliy qahramonlar, o'zbek millatining buyuk shaxsiyatlari bilan tanishtirish, ularning hayoti va ijodini o'rganish orqali o'ziga va vatanga bo'lgan muhabbatni oshirish mumkin.

Kognitiv va emotsional yondashuvlar

Milliy o'zlikni shakllantirishda kognitiv va emotsional yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Bu, birinchi navbatda, shaxsning o'ziga bo'lgan hurmatini oshirish, uning o'z xalqining tarixiga, tiliga, madaniyatiga nisbatan ijobiy emotsional munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Yoshlar o'zlarini millatning bir qismi sifatida his qilishlari va milliy qadriyatlar bilan yashashni o'z hayotining bir qismi deb bilishlari kerak.

Bugungi kunda pedagogikada milliy o'zlikni shakllantirish jarayoniga yangi yondashuvlar kirib kelgan. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarda milliy qadriyatlar,

vatanparvarlik, o'z madaniyatiga bo'lgan hurmatni mustahkamlashni maqsad qilgan. Quyida ushbu yondashuvlarni ko'rib chiqamiz.

1. Integrativ ta'lim modeli

Milliy o'zlikni shakllantirishda integrativ ta'lim modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Bu modelda turli fanlar (tarix, adabiyot, san'at, til) o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlab, milliy qadriyatlarni o'rgatish jarayonini yanada samarali qilish mumkin.

2. Milliy va global qadriyatlarni uyg'unlashtirish

Milliy o'zlikni shakllantirishda global qadriyatlar va milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirish talab etiladi. Bu jarayon yoshlarni zamonaviy dunyoda o'zining o'rnini va rolini anglashga yordam beradi, shu bilan birga milliy o'zligini saqlab qolishga yordam beradi. Milliy g'urur va global fikrlashni birlashtirish yoshlar ongida muvozanatni ta'minlaydi.

O'rganilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi pedagogik metodlar eng samarali ekanligi aniqlandi:

1. Tarixiy ong va milliy xotirani shakllantirish – tarix va adabiyot fanlari orqali milliy identifikatsiyani mustahkamlash.

2. Interaktiv metodlardan foydalanish – rol o'yinlar, bahs-munozaralar va guruh ishlari o'quvchilarning qiziqishini oshirishga yordam beradi.

3. Multimedia resurslari va raqamli texnologiyalar – zamonaviy vositalar orqali milliy madaniyatni o'rgatish samaradorligini oshiradi.

Tadqiqotdan olingan ma'lumotlar milliy o'zlikni shakllantirish bo'yicha quyidagi takliflarni ilgari surishga imkon beradi:

Ta'lim dasturlarida milliy qadriyatlar komponentini kuchaytirish

Milliy o'zlikni shakllantirish bo'yicha o'qituvchilar malakasini oshirish

Darslarda interaktiv va innovatsion metodlarni keng qo'llash

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayoni milliy o'zlikni anglashni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Pedagogik metodlar to'g'ri tanlanganda, yosh avlodda milliy g'urur va vatanparvarlik hissi kuchayadi. Shu sababli, ta'lim tizimida milliy o'zlikni shakllantirishga oid dasturlarni yanada takomillashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ma'ruzalar to'plami. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot va bunyodkorlik yo'lida. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

2. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni. – 2020.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. "Milliy g'oya asosida tarbiya jarayonini takomillashtirish". – Toshkent, 2022.

4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. O'quv dasturlarida milliy o'zlikni anglash masalalari. – Toshkent, 2020. Xodjayev N. Milliy madaniyat va ta'lim. – Toshkent: Fan, 2019.

5. O'zbekiston Respublikasi "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonuni. – Toshkent, 2016.

6. Hasanboyeva O. Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.

BIOLOGIYANI O‘QITISHDA EVRISTIK YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISH SHAKLLARINING XUSUSIYATLARI

Sharipova Nilufar

Doktorant Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola biologiyani o‘qitishda evristik yondashuv asosida o‘qitish shakllarining xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Evristik yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarga innovatsion yechimlar topish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada evristik metodning tarixiy ildizlari, xususan, Suqrot va Kvintilianning evristik metodlari ta’lim jarayonida qo‘llanilishi bo‘yicha tushunchalari va ulardan foydalanish usullari haqida so‘z yuritilgan. Evristik yondashuvning muhim jihatlari sifatida muammoli o‘zlashtirish, faol o‘qitish, tadqiqot faoliyati, kreativ yechimlar topish, muhokama va tahlil kabilar qayd etilgan. Umuman olganda, maqola evristik yondashuvning biologiya o‘qitishdagi ahamiyatini va uning o‘quvchilardagi faollikni qanday kuchaytirishi mumkinligini yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: Evristik yondashuv, Suqrot, Kvintilian, muammoli o‘zlashtirish, faol o‘qitish, tadqiqot faoliyati, loyiha asosida o‘qitish.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМ ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЭВРИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Шарипова Нулуфар

Докторант Национального института педагогики воспитания имени Кари Ниязи

Аннотация: Эта статья посвящена изучению особенностей методов обучения биологии на основе эвристического подхода. Эвристический подход способствует развитию у учащихся способностей к самостоятельному мышлению и нахождению инновационных решений проблем. В статье рассматриваются исторические корни эвристических методов, в частности, концепции Сократа и Квинтилиана и способы их применения в образовательном процессе. Важные аспекты эвристического подхода включают в себя проблемное усвоение, активное обучение, исследовательскую деятельность, нахождение креативных решений, обсуждение и анализ. В целом, статья освещает важность эвристического подхода в обучении биологии и то, как он может усилить активность учащихся.

Ключевые слова: Эвристический подход, Сократ, Квинтилиан, проблемное усвоение, активное обучение, исследовательская деятельность, обучение на основе проектов.

FEATURES OF TEACHING FORMS BASED ON THE HEURISTIC APPROACH IN THE TEACHING OF BIOLOGY

Sharipova Nilufar

Doctoral student National Institute of Educational Pedagogy named after Kari Niyazi

Annotation: This article focuses on studying the characteristics of teaching biology through a heuristic approach. The heuristic approach aids in cultivating students' independent thinking and their ability to find innovative solutions to problems. The article discusses the historical roots of heuristic methods, particularly the ideas of Socrates and Quintilian, and their application in the educational process. Key aspects of the heuristic approach include problem-based learning, active teaching, research activities, finding creative solutions, discussion, and analysis. Overall, the article highlights the significance of the heuristic approach in biology education and how it can boost students' engagement.

Key words: Heuristic approach, Socrates, Quintilian, problem-based learning, active teaching, research activities, project-based learning.

Evristik yondashuv asosida biologiyani o‘qitish shakllari o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, muammolarga innovatsion yechimlar topishga va yangi g‘oyalar yaratish va shu g‘oyalar asosida o‘zlarida yashirin yoki ma’lum bo‘lgan ijodkorlik qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga qaratilgan. Aynan shu yondashuv o‘qitish jarayonida faol va interaktiv usullarni qo‘llashni nazarda tutadi. Bu esa o‘z navbatida

o'quvchilarning biologiya deb ataluvchi ajoyib va g'aroyib fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Ular biologiya faniga faqatgina baholar uchun yoki odatiy tarzda imtihonlardan o'tish uchun emas, balki o'z xohishi va qiziqishi bilan o'qib-o'rganishga harakat qiladilar.

Eng avvalo evristik yondashuv tarixiga ham qisqacha nazar soladigan bo'lsak, Suqrot va Kvintilianning fikrlariga alohida to'xtalib o'tish zarur. Chunki evristikaning ilmiy ildizlari aynan ularga tegishlidir.

Suqrotning pedagogik merosi zamonaviy evristik metodlarni tushunishda bir qator asosiy tushunchalarni taqdim etadi. Antik pedagoglar orasida yangi bilim olish "metodologiyasi" bilan qiziqqan shaxslardan biri sifatida, Sokrat muhim o'rinni egallaydi. U, asosan, mavzuni muhokama qilish va haqiqatni izlash jarayonini dialog shaklida olib borgan, bu esa suhbatdoshlar o'rtasidagi faol muloqotni o'z ichiga oladi. Sokrat suhbatdoshlarning bilimini sinovdan o'tkazish va bilimsizlik chegaralarini aniqlash uchun mohirona savollardan foydalangan. Nihoyat, uning ta'limiy faoliyatida insonning ma'naviy rivojlanishi ustuvor maqsad sifatida belgilangan bo'lib, ushbu tamoyillar zamonaviy ta'lim metodlarini shakllantirishga katta hissa qo'shadi.

Suhbat ta'limning keng tarqalgan usuli bo'lib, darsning istalgan bosqichida qo'llanishi mumkin. Suhbatning to'rt turi mavjud: yangi bilimlar berish, bilimlarni mustahkamlash, olingan bilimlarni tekshirish va o'tilgan materialni takrorlash. Yangi materialni tushuntirishdagi suhbat ko'pincha o'quvchining kasbiy tajribasiga tayanadi va uning manbalari ko'rsatmali qo'llanmalar, darslik materiallari, jadval va hokazolar bo'lishi mumkin. Yangi bilimlar berishga qaratilgan suhbatni induktiv yo'l bilan (ya'ni xususiy ma'lum va zarur voqealardan umumiy voqealarga qarab) yoki deduktiv yo'l bilan (ya'ni umumiy hodisadan xususiy hollarga qarab) o'tkazish mumkin. Bilim berishning induktiv va deduktiv yo'llari o'zaro bog'liqdir. Misol uchun, o'qituvchi qator misollarni keltirishi va keyin xulosa chiqarishi yoki umumlashtirishi mumkin (induksiya). Yangi bilimlarni berishda evristik suhbatdan foydalaniladi. Bu metod o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum bir vazifa qo'yib, ularni og'zaki savollar orqali ushbu vazifani hal qilishga yo'naltirishga asoslanadi. Suhbatning muvaffaqiyatli o'tishi savollarning mohirlik bilan qo'yilishiga bog'liqdir. O'qituvchining savollari, avvalo, qisqa va aniq bo'lishi, mantiqiy izchillikda berilishi, o'quvchining fikrini uyg'otish, ularni o'ylashga, tahlil qilishga, taqqoslashga undashi, yangi hodisalarni tushunishga yetaklashi kerak. O'quvchilar savollarga to'liq, ongli va asosli javob berishlari, mustaqil fikrlarini aks ettirishlari lozim. Suhbatni bilimlarni mustahkamlash uchun ham o'tkazish mumkin. Bu, o'qituvchining axborotidan keyin yoki darslikdagi materialni mustaqil ishlab chiqqandan keyin o'tkaziladi. Suhbat mustahkamlovchi metod sifatida bilimlarni tekshirish va baholash jarayonida ham o'tkazilishi mumkin. Suhbat usuli munozara va muboha metodlariga kiradi. Quyida ushbu metod asosida bir dars misol keltiriladi Suqrotdan to'rt asr o'tgach, eramizning 90-yillarida rim notig'i va notiqlik san'ati nazariyotchisi Mark Fabi Kvintilian evristik metodni o'z xulosasida qayta tushuntirdi. Kvintilian o'z asarlarida tajribali ritorik sifatida va bir vaqtning o'zida ritorikani o'rganish nazariyasidan umumiy ta'limiy prinsiplarga xos g'oyalarni ishlab chiqqan pedagog sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy didaktiklar yangi g'oyalarni yaratishda Kvintilianning evristik savollariga bevosita murojaat qilishadi, chunki u o'zining ilmiy va amaliy faoliyatida evristik savollardan keng foydalangan. Kvintilian o'quvchilariga voqealar haqida to'liqroq ma'lumot to'plash uchun, ularga quyidagi yettita muhim evristik savollarga javob berishni maslahat bergan:

Kim?

Nima?

Nega?

Qayerda?

Nimadan?

Qanday qilib?

Qachon?

Shu savollarga qo'shimcha qilgan holatda biologiya dars jarayonlarida ustozlarimiz evristik savol va topshiriqlar tuzishda ushbu savollardan foydalanishsa yana ham o'quvchiga savolning mazmunini ochib berish osonroq bo'lar edi.

- ...nima sababdan shunday deb o'ylaysiz?
- ...qanday natijalarga olib keladi?
- ...muhimligi nimada?
- ...qanday qilib buni amalga oshirish mumkin?
- ...qanday farqlari bor?
- ...qanday o'xshashliklari bor?
- ...shunday bo'lishi mumkinmi?
- ...sababini tushuntiring?
- ...natijani tushuntiring?
- ...javobingizni tushuntiring?
- ...faktni tushuntiring.
- ...qanday kamchiliklarga ega?
- ...qanday afzalliklarga ega?
- ...shu ma'lumotning mohiyatini tushuntiring?
- ...qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak?
- ...qanday usullar bor deb o'ylaysiz?
- ...bu borada qanday texnologiya yaratish mumkin?
- ...ni qanday qo'llagan bo'ladingiz?
- ...ning qanday ta'sirlari bor?

Kventilian savol-javob usuli boshqa o'qitish usullaridan ustun deb ishongan. U bu usulni kelgusida mustaqil ta'lim uchun foydali deb bilgan, chunki o'quvchilar o'zlari savollarni o'zlariga berib, bilim olishlari mumkin. U shunday yozadi: "O'qituvchi doimo bunday fikrlarni o'zi aytmasligi kerak; ko'pincha o'quvchilarning fikrini so'rash orqali ularning mustaqil fikrlashini aniqlash lozim. Bu ularning e'tiborini saqlaydi va aytilgan narsalar ular tomonidan e'tiborsiz qoldirilmaydi; shu bilan birga, ular narsalarni ixtiro qilish va to'g'ri tushunishni o'rganadilar. Axir, nimaga biz ularga ta'lim beramiz, agar maqsad ularni umr bo'yi o'qitish bo'lmasa?" Rim notig'i didaktika borasidagi tajribasida savollarni yaratish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan orttirilgan bilimni ta'kidlaydi. Kventilian tizimida evristik metoddan zamonaviy ta'limda foydalanish uchun quyidagi asosiy jihatlar muhim:

1. Mavjud ilmiy bazaga asoslangan holda savollar orqali yangi bilimlarni samarali shakllantirish;
2. Savol-javob metodikasi doirasida asosiy yoki evristik savollar tizimini tashkil etish;
3. O'quvchilar tomonidan ishlab chiqilgan va o'zlariga yo'naltirilgan evristik savollar orqali muvaffaqiyatli mustaqil ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash. Suqrot va Kventilianning evristik merosi, ularning yondashuvlarining fanlararo xususiyati sababli muhimdir, chunki bu evristik metodni ikki xil vazifada amalga oshiradi: o'qitish uchun metod hamda yangi bilimlarni doimiy ravishda o'zlashtirish usuli sifatida.

Evristik yondashuvning asosiy xususiyatlari:

- Muammoli o'zlashtirish: Bu yondashuvda o'quvchilarga turli biologik muammolar beriladi va ulardan mustaqil izlanishlar orqali yechim topish talab etiladi. Ushbu jarayonda, o'quvchilar muammoni tahlil qilib, turli xil yechimlarni taklif qilishadi.

Misol: O'quvchilarga inson tanasida sodir bo'ladigan energiya almashinuv jarayonlarini yaxshilash uchun qanday parhezning eng maqbul ekani haqida o'ylab ko'rishga topshiriq beriladi. Ular turli xil oziq-ovqat mahsulotlarining ozuqaviy qiymatini o'rganib, o'z yechimlarini ishlab chiqishadi.

○ Faol o'qitish: Evristik yondashuvda faol muloqot muhim o'rin tutadi. Munozara va guruhda ishlash orqali o'quvchilar turli ishtirokchilarning fikrlarini tinglab, o'z fikrlarini shakllantiradilar.

Misol: O'quvchilar mitoz va meyozi jarayonini o'rganish maqsadida bir guruhga birlashtiriladi. Har bir guruh a'zosi bu mavzuga oid biror kichik mavzuni o'z hikoyalari asosida yoritib beradi va ular o'zaro muhokama qilib, jarayonni chuqurroq tushunishga harakat qilishadi.

○ Tadqiqot faoliyati: O'quvchilar turli tadqiqot loyihalarida qatnashib, analitik va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Misol uchun, laboratoriya ishi yoki dala tadqiqotlari.

Misol: Dastlab o'qituvchi o'quvchilariga o'simlik hujayra qismlarini so'z orqali tasvirlab beradi. O'quvchilar esa hujayra qismlarini o'z ichki ijodkorligiga tayanib, ustozlarining so'zlarini tinglagan holda tasavvur qilib chizadilar. So'ngra ular mikroskopdan foydalanib, o'simlik hujayralarining tuzilishini o'rganadilar. Ular mikroskop yordamida o'simlikning hujayra tuzilmalarini ko'rib, hujayra devori, xloroplast va vakuolarni aniqlaydilar hamda ularning vazifalarini o'rganadilar. Jarayon yakunida o'zlari chizgan rasm bilan solishtiradilar.

○ Kreativ yechimlar topish: O'quvchilar yangi yondashuv va innovatsion yechimlarni topishga undaladi. Yangi g'oyalar yaratishda o'quvchilar o'z fantaziyasi va ijodiy tasavvuridan foydalanadilar.

Misol: O'quvchilar atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha yangi loyihalar ishlab chiqishadi. Ular bioxilma-xillikni oshirish va mahalliy ekotizimlarni qo'llab-quvvatlash uchun o'z g'oyalarini taklif qiladilar, masalan, maktab hududida kichik botanik bog' yaratish.

○ Muhokama va tahlil: O'quvchilar o'z yechimlarini taqdim etib, ularni tahlil qilishadi. Bu jarayonda munozara va tanqidiy tahlil muhim hisoblanadi.

Misol: O'quvchilar genetik modifikatsiya qilingan organizmlar (GMO) va ularning oziq-ovqat mahsulotlarida qo'llanishi borasida bahslashadilar. Har bir kishi o'z nuqtai nazarini bildiradi, ularning foydalari va xavflarini tahlil qiladi, va umumiy xulosaga kelish uchun guruhda munozaralar olib boriladi.

Evristik yondashuvning afzalligi shundaki, u o'quvchilarning nafaqat bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning shaxsiy o'sishlari va ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanishiga ham yordam beradi. Bu yondashuv faqat ma'lumot berishdan ko'ra o'quvchilarning mustaqil fikrlash va to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Albatta, evristik yondashuv biologiyani o'qitishda yanada kengroq tushuncha va imkoniyatlar taqdim etadi. Biologiyani o'qitishda evristik yondashuv o'quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan turli xil o'qitish shakllaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Quyida evristik yondashuv asosida biologiyani o'qitishning ba'zi shakllari keltirilgan:

• Tadqiqotga yo'naltirilgan o'qitish:

O'quvchilarga muayyan mavzu doirasida tadqiqot topshiriqlarini berish. Masalan, o'simliklarning fotosintez jarayonini amaliyot orqali o'rganish.

• Muammoni yechishga yo'naltirilgan o'qitish:

Muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'quvchilarni mustaqil tarzda yechimlar izlashi va muammolarni tahlil qilishi talab qilinadi. Masalan, ekologik muammolarni muhokama qilish va ularni bartaraf etish yo'llarini topish.

• Loyiha asosida o'qitish:

O'quvchilarga jamoaviy loyihalar ustida ishlashni topshirish. Masalan, biologik xilma-xillikni saqlashga qaratilgan loyiha yaratish.

• Kuzatuv va Eksperiment asosida o'qitish:

O'quvchilarga laboratoriya sharoitida tajribalar o'tkazish yoki tabiatda kuzatuvlar qilish uchun imkoniyat yaratish. Bu orqali nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash tajribasi o'ttiriladi.

- Savol-javob asosida o'qitish:

O'quvchilarni mavzu bo'yicha qiziqtirgan savollarni berishga va ularga javob izlashga rag'batlantirish. Bu evristik savollar orqali muhokamalarni chuqurlashtirish imkonini beradi.

- Tahlil va Sintezga yo'naltirilgan o'qitish:

O'quvchilardan turli ma'lumot manbalarini tahlil qilish va yangi bilimlarni sintez qilishni talab qilish. Masalan, ilmiy maqolalarni o'qish va ular asosida o'z fikrlarini bildirish.

- Dialogik o'qitish:

O'quvchilarning bir-birlari bilan munozara va dialoglar olib borishi orqali bilimlarini boyitishi va turli nuqtayi nazarlarni anglab yetishi.

Evristik savollar ochiq savollar hisoblanadi, chunki ular odatda ma'lum yoki to'g'ri javobni maqsad qilgan emas, balki o'quvchini chuqurroq o'ylashga, o'quvchilarni bir nuqtada to'xtamaslikka, turli nuqtai nazarlardan qarashga va yangi yechimlar ishlab chiqishga undaydi. Quyida evristik savollarni ochiq savollar qatoriga kiritadigan ba'zi sabablar keltirilgan:

1.Ko'p variantli javoblar: Evristik savollarda javoblar ko'pincha faqat bitta emas. Ular o'quvchini evristik yondashuvlar asosida ijodkorona yondashib turli g'oyalarni tekshirishga undaydi.

2.Savolning noaniqligi: Odatda, evristik savollar aniq javob yo'q bo'lgan noaniq masalalarni o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilardan batafsil tahlil va mantiqiy tushunchalarni talab qiladi.

3.O'zaro munozara va muloqot: Bunday savollar o'quvchilar orasida muhokama, munozara va hamkorlikni rag'batlantiradi, chunki ular javoblar uchun turli nuqtai nazar va dalillarni ko'rib chiqadilar. Shu sababli, evristik savollar orqali o'quvchilarga murojaat qilinganda bu topshiriqlarning yechim yo'llari va vositalari ochiq bo'ladi, ularni mustaqil ravishda o'ylashga va yangi bilimlarni izlashga yo'naltiradi.

Evristik yondashuvga asoslangan biologiya darslaridagi mashg'ulotlar qanday tashkil etiladi?

Evristik yondashuvga asoslangan biologiya darslari innovatsion o'quv jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Bunday darslar quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

Savollar va Muammolar Yaratish: O'quvchilarga o'rgatilayotgan mavzu yuzasidan savollar va muammolar beriladi. Bu muammolarni hal qilish orqali o'quvchilar yangi bilimlarni o'zlari kashf etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kichik Guruhlar Ishlash: O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, birgalikda muammolarni hal qiladilar. Guruh ichidagi muhokamalar va fikr almashish orqali ulardagi ijodiy fikrlash rivojlantiriladi.

Laboratoriya Ishlari: Amaliy mashg'ulotlar orqali nazariy bilimlarni tasdiqlash. O'quvchilar tajribalar o'tkazib, ularning natijalarini tahlil qilishadi va xulosalar chiqarishadi.

Hodisalar va Tushunchalarni Tadqiq Etish: Aniq hayotiy misollarni keltirib, ulardagi biologik prinsiplarga oid savollarni muhokama qilish orqali bilimlarni mustahkamlash.

Bu darslardan qanday natijalar kutiladi?

Evristik Yondashuvdan Kutiladigan Natijalar:

- Talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.
- Mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini o'rganish motivatsiyasi ortadi.
- Muammolarni hal etish qobiliyati, ijodkorlik va innovativ fikrlash shakllanadi.
- Nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish va qo'llash qobiliyati rivojlanadi.

Evristik yondashuvni qo'llashda uchraydigan to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari.

Evristik yondashuvni qo'llashda uchraydigan to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari:

Vaqt Cheklovlari: Evristik mashg'ulotlar ko'proq vaqt talab qilishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun dars rejalarini oldindan to'g'ri tashkil etish va faqat asosiy mavzularga e'tibor qaratish kerak.

Resurs yetishmovchiligi: Qimmatroq laboratoriya jihozlari va materiallari yetishmasligi mumkin. Bu to'siqni bartaraf etish uchun virtual laboratoriyalar yoki muqobil resurslardan foydalanish mumkin.

O'quvchilardagi turli darajadagi bilimlar: O'quvchilarning bilim darajalari o'rtasidagi farqlar guruh ishlarini qiyinlashtirishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun o'quvchilarni bilim darajalariga qarab guruhlariga bo'lish yoki dastlabki tushunchalarga oid qo'shimcha darslar tashkil etish mumkin.

O'qituvchilarning tayyorligi: O'qituvchi evristik yondashuv metodikalarini qo'llashga to'liq tayyor bo'lmasligi mumkin. Bu uchun o'qituvchilarga mo'ljallangan maxsus o'quv kurslarini tashkil etish kerak.

Mazkur yondashuv birovij biologiya darslarini qiziqarliroq va mazmunliroq qilishi mumkin, bu esa o'quvchilarning fanni chuqurroq o'zlashtirishlariga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Vohidova N., Matnazarova K.. Pedagogika. (Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti). Toshkent–2013.

2. Гусева Т.В. Использование эвристических заданий для развития креативности студентов в системе личностно-ориентированного обучения международный журнал прикладных и фундаментальных исследований №1 2010.66-68-с

3. Хуторской, А.В. Эвристическое обучение / А.В. Хуторской. - М.: Просвещение, 1998. 345с.

4. Хуторской, А.В. Выход из капкана: эвристическое обучение как реальность / А.В. Хуторской // Народное образование. - 1999. - № 9. - С. 120-126

5. Маслов И.С. Содержание и структура эвристических заданий направленных на развитие творческого потенциала школьников // Инновации в образовании: дистанционные эвристические олимпиады : сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского. – Москва, 2008. – С. 82–93.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIM O'QUVCHILARINING AXBOROT MUHITINI RIVOJLANTIRISH

Abduvaxobova Shaxnoza

Doktorant Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalar asosida inklyuziv ta'lim o'quvchilarining axborot muhitini rivojlantirishning samaradorligi tahlil qilinadi. Ayniqsa, Text to Speech (TTS) texnologiyasining inklyuziv ta'limda qo'llanilishi orqali o'quvchilarning o'qish samaradorligi, motivatsiyasi va shaxsiylashtirilgan o'quv jarayonini yaxshilashdagi roli ko'rsatilgan. Tadqiqotda bu texnologiyaning o'quvchilarga akademik muvaffaqiyatni oshirish, ularning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashish imkoniyatlarini yaratishdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, innovatsion texnologiyalar, Text to Speech (TTS), axborot muhitini rivojlantirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim, o'qish samaradorligi, motivatsiya.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ УЧАЩИХСЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Абдувахобова Шахноза

Докторант Андижанского государственного университета

Аннотация: В статье анализируется эффективность развития информационной среды обучающихся в условиях инклюзивного образования на основе инновационных технологий. В частности, была продемонстрирована роль технологии преобразования текста в речь (TTS) в повышении эффективности чтения учащихся, мотивации и персонализации обучения посредством ее применения в инклюзивном образовании. В исследовании анализируется важность этой технологии для помощи учащимся в повышении успеваемости, повышении их интереса к образовательному процессу и созданию возможностей для успешной интеграции в общество.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, инновационные технологии, преобразование текста в речь (TTS), развитие информационной среды, персонализированное обучение, эффективность обучения, мотивация.

DEVELOPMENT OF THE INFORMATION ENVIRONMENT OF STUDENTS OF INCLUSIVE EDUCATION ON THE BASIS OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Abduvakhobova Shakhnoza

Doctoral student Andijan State University

Annotation: This article analyzes the effectiveness of developing the information environment of students in inclusive education based on innovative technologies. In particular, the role of Text to Speech (TTS) technology in improving students' learning efficiency, motivation, and personalized learning process through the use of inclusive education is shown. The study analyzes the importance of this technology in increasing students' academic success, increasing their interest in the educational process, and creating opportunities for successful integration into society.

Key words: Inclusive education, innovative technologies, Text to Speech (TTS), development of the information environment, personalized learning, learning effectiveness, motivation.

So'nggi yillarda global ta'lim tizimlarida inkluziv yondashuvlar kengayib, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta'lim – bu barcha o'quvchilarni, shu jumladan, jismoniy yoki intellektual cheklovlarga ega bo'lganlarni, ta'lim tizimiga jalb qilishga qaratilgan yondashuvdir. Bu yondashuvda innovatsion texnologiyalar, jumladan, axborot texnologiyalari, raqamli platformalar, sun'iy intellekt, kengaytirilgan va virtual haqiqat kabi vositalar, ta'limni shaxsiylashtirish, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish va samaradorlikni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Dunyo bo'ylab mamlakatlar, xususan, Shvetsiya, Kanada, Buyuk

Britaniya va Avstraliya kabi davlatlar, inklyuziv ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llab-quvvatlashda ilg'or tajribalarga ega. Masalan, Shvetsiya o'quvchilarga audiokitoblar va matnni o'qish dasturlari yordamida ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan o'quvchilarga ta'limni osonlashtiradi. Kanada sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan materiallar taqdim etadi, Buyuk Britaniya va Avstraliyada esa onlayn platformalar va interaktiv darsliklar yordamida ta'limning samaradorligi oshirilmoqda. Inklyuziv ta'limning axborot muhitini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, nafaqat o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshiradi, balki ta'lim tizimining global miqyosda barqarorlik va inklyuzivlikni ta'minlashda ahamiyatini kuchaytiradi. Raqamli resurslar va interaktiv vositalar o'quvchilarga o'zlarining o'qish ritmlarida ta'lim olish imkoniyatini yaratadi, shu bilan birga o'qituvchilarga ta'limni individual tarzda boshqarish imkonini beradi. Bunday texnologiyalar, shuningdek, o'quvchilarga nafaqat akademik ko'nikmalarni, balki jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun zarur bo'lgan boshqa ko'nikmalarni ham rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali axborot muhitini rivojlantirishning xalqaro tajribalari va yondashuvlari tahlil qilinadi. Maqolada ko'rib chiqiladigan mamlakatlarning amaliy tajribalari o'zaro solishtiriladi va texnologiyalarni inklyuziv ta'limga integratsiya qilishning afzalliklari, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va yechimlar ko'rib chiqiladi. Innovatsion texnologiyalar asosida inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi, shu jumladan o'quvchilarning axborot muhitini yaxshilash masalalari, so'nggi yillarda global ta'lim sohasida dolzarb mavzu bo'lib kelmoqda. Ushbu soha bo'yicha bir qancha xorijiy va o'zbek tadqiqotlari mavjud bo'lib, ular inklyuziv ta'lim tizimini texnologiyalar yordamida rivojlantirish, shuningdek, o'quvchilar uchun axborot muhitini samarali tashkil etishning turli yondashuvlarini o'rganadi.

Xorijiy adabiyotlarda inklyuziv ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarning roli va axborot muhitini rivojlantirishga bo'lgan ta'siri keng qamrovli o'rganilgan. Misol uchun, UNESCO (2020) tomonidan taqdim etilgan "Digital Education: Towards a Fully Inclusive Learning Environment" hisobotida raqamli texnologiyalar va axborot texnologiyalarining inklyuziv ta'limdagi ahamiyati tahlil qilingan. Hisobotda innovatsion texnologiyalar yordamida ta'limni shaxsiylashtirish va barcha o'quvchilarni, shu jumladan maxsus ehtiyojlarga ega bo'lganlarni, ta'lim jarayoniga jalb qilish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Xususan, kengaytirilgan haqiqat (AR), virtual haqiqat (VR), sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining inkluziv ta'limda qo'llanilishi o'quvchilarga individual ravishda o'qish jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Kanada va Shvetsiya kabi mamlakatlarda sun'iy intellekt va raqamli platformalarni inklyuziv ta'limda qo'llashning muvaffaqiyatli tajribalari mavjud. Kanada ta'lim tizimida, masalan, mintaqaviy axborotlashtirish dasturlari (POP) nogiron va turli qobiliyatlari bo'lgan talabalarning ehtiyojlariga samarali javob berish uchun o'qituvchilar, talabalar, oilalar va jamiyatni qo'llab-quvvatlash xizmatlarini taqdim etadi. Shvetsiya esa ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan o'quvchilar uchun "Legimus" kabi audiokitoblar va matnni o'qish dasturlarini ishlab chiqqan, bu esa ularning o'quv materiallarini samarali o'rganish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, Buyuk Britaniyada o'qituvchilarni raqamli texnologiyalarni inklyuziv ta'limda qo'llashga yo'naltiruvchi ko'plab kurslar va treninglar mavjud. Xususan, "Read&Write" dasturi o'qish va yozishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o'quvchilar uchun yordamchi vosita sifatida ishlatilmoqda, bu esa ularning akademik muvaffaqiyatini oshiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham inklyuziv ta'limni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashga qaratilgan bir qator tadqiqotlar va amaliy ishlarni amalga oshirmoqda. Masalan, F.U.Qodirova, D.A.Pulatova "Inklyuziv Ta'lim: Nazariya va Amaliyot" darsligida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning alohida ehtiyojli bolalar uchun afzalliklari ko'rsatib o'tilgan. Olimalar: "Axborot texnologiyalaridan

foydalanish bolalar orasidagi farqlarni minimum darajaga keltirish imkonini beradi va bolalarning o'zaro va o'qituvchi bilan hamkorligini yaxshilashga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik usullarni qo'llashga yo'l ochadi" deya ta'kidlaganlar. Bundan tashqari, A. R. Ruzimboyevna, H.Muminovlarning "Innovatsion ta'lim muhitida Inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo'llari" nomli ilmiy maqolasida, Ta'lim tizimida raqamli ta'lim resurslarining inklyuziv ta'limga qo'llanilishi muammolari va yechimlari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli platformalar, interaktiv darsliklar va mobil ilovalar orqali o'quvchilarga ta'limni individual tarzda taqdim etishning ahamiyati ko'rsatilgan. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarining axborot muhitini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning xalqaro tajribalarini o'rganish, hamda O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilgan amaliy tadqiqotlarni tahlil qilish asosida tadqiqot metodologiyasi belgilangan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarga asoslanadi:

1. Tahlil va Sintez – Xalqaro va o'zbek adabiyotlarini tahlil qilish va solishtirish orqali inklyuziv ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi va amaliy yondashuvlarini sintez qilish.

2. Kvalitatif Tadqiqotlar – Inklyuziv ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi bo'yicha mavjud tadqiqotlarning sifatli tahlili, bu esa o'quvchilarning ta'lim olish imkoniyatlarini qanday yaxshilash mumkinligini aniqlashga yordam beradi.

3. Empirik Tadqiqot – Maxsus ehtiyojlarga ega o'quvchilarning axborot muhitiga kirish imkoniyatlari, innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi roli va samaradorligini o'lchash uchun amaliy kuzatuvlar va anketalar orqali empirik ma'lumotlar to'plash.

4. Solishtirish Yondashuvi – O'zbekiston va xorijiy mamlakatlardagi inklyuziv ta'limdagi texnologik yondashuvlarni solishtirish va ularning samaradorligini baholash. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarining axborot muhitini rivojlantirishda innovatsion vositalaridan biri bo'lgan Text to Speech Texnologiya (TTS) sidan foydalanildi. TTS texnologiyasi matnni tovushga aylantirish imkonini beruvchi tizim bo'lib, o'qish va yozishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o'quvchilarga ta'lim olishni osonlashtiradi. Ushbu tadqiqot obekti harflarni tanib o'qishida qiyinchilikka duch keladigan inklyuziv ta'lim o'quvchilaridir.

Ushbu tadqiqot ishida quyidagi natijalarga erishildi: Axborot muhitini shaxsiylashtirish. TTS yordamida o'quvchilarga o'z ritmida harflarni tinglash, farqlash imkoniyati yaratildi, bu esa o'quvchilarga o'z o'qish jarayonlarini shaxsiylashtirishga imkon berdi.

1. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish. O'quvchilar ta'limni o'qish va yozish orqali emas, balki tinglash va ko'rish orqali ham o'zlashtirdilar. Bu texnologiya, o'quvchilarning qiziqishini oshirdi va o'qish jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qildi.

2. O'qish samaradorligini oshirish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, TTS texnologiyasini qo'llash orqali o'quvchilarning o'qish tezligi va tushunish darajasi sezilarli darajada yaxshilandi. O'quvchilar harfni ovoqli tarzda tinglash orqali harflarni yaxshiroq anglashdi, bu esa ularga bilim olishni tezlashtirdi. Ushbu tadqiqotda innovatsion texnologiyalardan, xususan, Text to Speech (TTS) texnologiyasidan inklyuziv ta'lim o'quvchilarining axborot muhitini rivojlantirishda qanday samarali foydalanish mumkinligi o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, TTS texnologiyasi o'quvchilarga o'z o'qish jarayonlarini shaxsiylashtirish imkonini yaratadi, ularning motivatsiyasini oshiradi va o'qish samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. TTS yordamida o'quvchilar matnlarni ovoqli shaklda tinglab, o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va yanada interaktiv ta'lim oladilar. Bu texnologiya nafaqat o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshiradi, balki ularni jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun zarur bo'lgan boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, tadqiqotda ko'rsatilgan xalqaro tajribalar, inklyuziv ta'limda innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llashning

afzalliklarini va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilishning yo'llarini tahlil qilishga yordam berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduvaxobova Sh. Inklyuziv ta'limda axborot texnologiyalarining roli: raqamlashtirilgan ta'lim va samarali yondashuvlar. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 11, 2024 / ISSN 2181-1415. 378-381.
2. [Inclusive education resources - Province of British Columbia](#)
3. <https://www.mynewsdesk.com/hq/news/hq-and-mtm-improve-digital-library-for-accessible-reading-465399>
4. Qodirova F.U., Pulatova D.A.: "Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot" darslik, 2022, 197-199 b.
5. A. R. Ruzimboyevna, H.Muminova "Innovatsion ta'lim muhitida Inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo'llari" Education Human 2025.

TEKNOLOGIYA FANIDA O‘QUVCHILARGA SUV TEJOVCHI QURILMALARNI FANLARARO O‘QITISH METODIKASI

Ochilov Shokir

Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarga suv omborlaridagi suv zahiralarni mineralligini boyitish, tuz va turli xil kimyoviy ishqorlarni tindirish usullari ishlab chiqilgan. Ekinlarni sug‘orish usullari egatlab, yo‘laklab bostirib sug‘orish usullari, hamda zamonaviy texnologiyalar asosida tomchilatib va yomg‘irlatib sug‘orishning effektiv tamonlari tushuntirilgan. Suv tejoychi qurilmalarni ongli ravishda ishlatish, ular bo‘yicha tajribalar o‘tkaza olish va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirishga e‘tibor berilgan.

Kalit so‘zlar: Suv omborlari, mineralligi, tuz, kimyoviy ishqorlar, sug‘orish usullari, zamonaviy texnologiyalar, evτροφikatsiyasi, tomchilatib so‘g‘orish, yomg‘irlatib so‘g‘orish, sug‘orish effekti, kompetensiya, ekologik muammo, global isish, bug‘lanish.

МЕТОДИКА МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ВОДОСБЕРЕГАЮЩИМ УСТРОЙСТВАМ В ТЕХНИКЕ

Ачилов Шокир

Навоийский государственный университет

Аннотация: В данной статье студентам представлены методы обогащения минеральных запасов воды водоемов, растворения солей и различных химических щелочей. Объясняются методы орошения посевов, методы орошения полей, методы орошения и эффективные методы капельного орошения и дождевого орошения на основе современных технологий. Уделяется внимание сознательному использованию вод сберегающих устройств, умению проводить на них эксперименты, развитию научных компетенций.

Ключевые слова. Водоемы, минеральность, соль, химические щелочи, методы орошения, современные технологии, эвтрофикация, капельное орошение, дождевое орошение, ирригационный эффект, компетентность, экологическая проблема, глобальное потепление, паровой контакт

METHOD OF INTERDISCIPLINARY TEACHING OF WATER-SAVING DEVICES TO STUDENTS IN TECHNOLOGY

Ochilov Shokir

Navoi State University

Annotation: In this article, students are presented with methods for enriching the mineral reserves of water in reservoirs, dissolving salts and various chemical alkalis. Crop irrigation methods, field irrigation methods, irrigation methods and effective methods of drip irrigation and rainfall irrigation are explained based on modern technology. Attention is paid to the conscious use of water-saving devices, the ability to conduct experiments on them, and the development of scientific competencies.

Key words. Reservoirs, minerality, salt, chemical alkalis, irrigation methods, modern technologies, eutrophication, drip irrigation, rain irrigation, irrigation effect, competence, environmental problem, global warming, steam contact

Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan fan, texnika, taraqqiyot yutuqlari va rivoji insoniyat uchun turmush sharoitini yaratgan bo‘lsa-da, ikkinchi tamondan ekologik muammolarga duch kelmoqda. Ekologik muammolarga iqlimning o‘zgarishi, turli xil kasalliklarning kelib chiqishi bilan birga qirg‘oqchilik (cho‘llanish) ham eng havfli ekologik muammolardan biri hisoblanadi. O‘rta Osiyo mamlakatlarida haroratning ortishi, yog‘ingarchiliklarning kam bo‘lishi o‘z-o‘zidan suv muammosini keltirib chiqarmoqda.

Hozirgi kunda yer yuzida global havo haroratining isishi tuproqdan suvning ko‘p bug‘lanishiga olib kelinayotgan bir paytda qishloq xo‘jalik ekinlarini sug‘orishda suvni tejoychi usullardan foydalanish davr talabidir. So‘nggi yillarda mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi yerlarining samaradorligini, jumladan suvni tejaydigan texnologiyalarni qo‘llashga

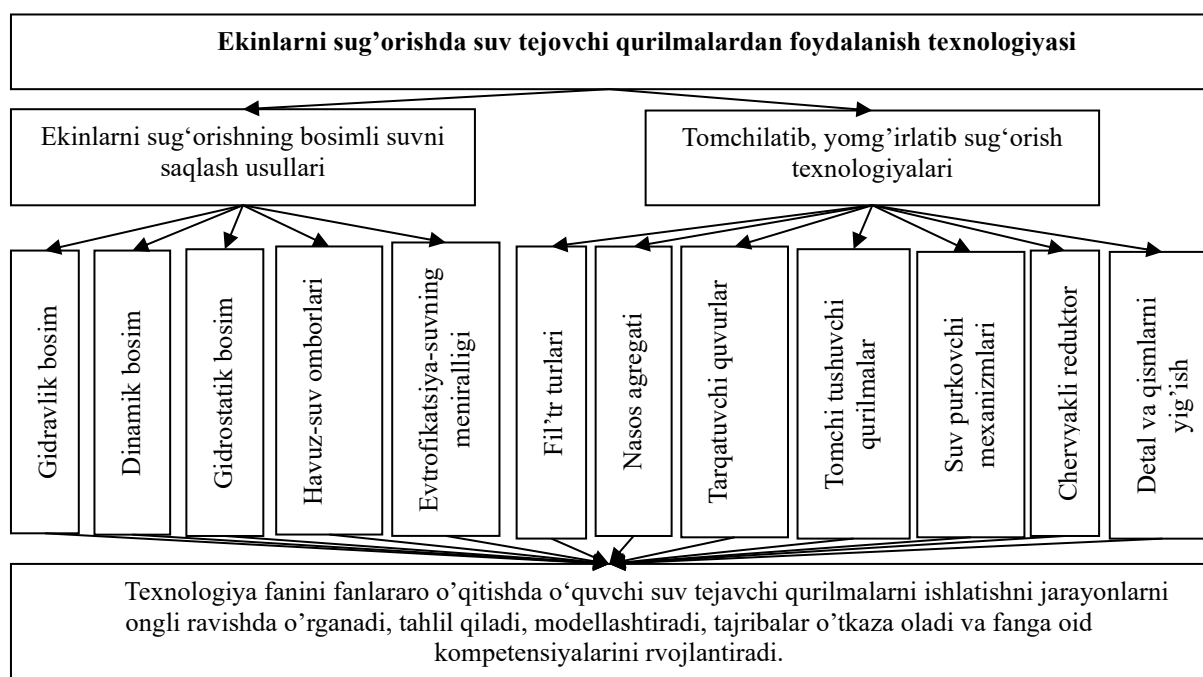
alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi "Qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-144-son qarorining 3-bandida:

- suvni tejaydigan tizimlar, birinchi navbatda, yirik suv uzatish va suv chiqarish tarmoqlarining bosh qismida joriy etilishi lozimligini inobatga olgan holda "bir kanal — bir tizim" tamoyili asosida joylashtirilishiga;

- ekin maydonlarining mavjud infratuzilmasidan kelib chiqqan holda doimiy ravishda uzluksiz elektr energiyasi va suv bilan ta'minlash imkonini mavjudligiga e'tibor qaratilsin.

Mamlakatimizda zamonaviy texnologiyalar asosida daraxt va o'simliklarga suvni tejash maqsadida tomchilatib va yomg'irlatib sug'orish ishlari olib borilmoqda. Shu maqsadda, umumta'lim maktab o'quvchilariga suvdan to'g'ri va maqsadli foydalanish texnologiyalarini o'qitish zaruriyati paydo bo'lmoqda. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari tomonidan suv xo'jaligi tashkilotlarining sug'orish quduqlari va vertikal drenaj quduqlaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini sug'orish uchun foydalanishga suvni tejaydigan texnologiyalarni qo'llash sharti bilan ruxsat etilishi ma'lumot uchun qabul qilinishi kabi vazifalar belgilab berilgan.

Ekinlarni sug'orishda suv tejovchi qurilmalardan foydalanishni fanlararo aloqadorlikda STEAM ta'lim texnologiyasi asosida o'qitishning tanlash modeli tuzib olindi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Ekinlarni sug'orishda suv tejovchi qurilmalarni tanlash modeli.

VII-sinf Texnologiya fanida "Qishloq xo'jaligi texnologiyasi" yo'nalishida "O'g'it solishda ishlatiladigan mashinalar, Ekinlarni sug'orishda ishlatiladigan moslama va mashinalar", "Ekinlarni sug'orish usullarini o'rganish" mavzularini o'qitishda o'quvchilarga yerlarni tomchilatib, yomg'irlatib va an'anaviy sug'orish usullarini tushuntirish zaruriyati paydo bo'lmoqda. An'anaviy usullarga ya'ni egatlab, yulaklab bostirib sug'orish - qator oralariga ariqlar hosil qilgan holda sug'orishlar kiradi. Bunday sug'orishlar suvni juda katta miqdorga isrof qilishga olib kelmoqda. Zamonaviy texnologiyalar asosida tomchilatib va yomg'irlatib sug'orish effekti yuqori samara bermoqda. Bunda minerallarga boy bo'lgan suvni kechqurun tomchilatib sug'orilishi kunduz kunlari keraklicha issiqlikni olishiga sabab bo'ladi. Bu esa yer usti sug'orishga qaraganda kam suv tejashi, vaqtdan unumli

foydalanishi mevali daraxtlar va o'simliklarning hosilini oshishiga sababchi bo'ladigan omillardan biri hisoblanadi.

Aholi sonining ko'payishi va iqlim o'zgarishining og'ir oqibatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga bosimni kuchaytirib, barqaror amaliyotlarni aniqlash va targ'ib qilish zaruratini keltirib chiqardi. Quvonarlisi, sug'orish, o'g'itlar, serhosil urug'lik navlari va boshqa texnikalardan foydalanish orqali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil yaxshilash mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ushbu manbalardan ortiqcha foydalanish salbiy ekologik va ijtimoiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, azotli o'g'itlardan ortiqcha foydalanish yer osti suvlarining ifloslanishi, chuchuk suvning evtrofikatsiyasi va boshqalar kabi istalmagan ekologik oqibatlarga olib kelishi mumkin. Aholi sonining oshib borishi chuchuk suv resurslariga ehtiyoj ko'payotgani bildirsa, suvning tanqisligi esa global muammoga aylanib bormoqda. Iqlimning o'zgarishi biosferaning o'zgarishiga olib keladi. Aqli inson o'z taraqqiyotida biosferaning o'zgarishi inson tomonidan boshqariladigan yangi sifat holati noosferaga o'tishi muqarrarligini ko'rsatadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun eng yirik suv iste'mol qiluvchi sektor tomchilatib sug'orish sxemalari deb ataladigan bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish lozimligini ko'rsatadi. O'simliklarni tomchilatib yoki yomg'irlatib sug'orishning asosiy maqsadlari ildiz zonasi yaqinida suv tanqisligini kamaytirish, bug'lanishni kamaytirish va suvdan foydalanishni kamaytirishdir. Tomchilatib yoki yomg'irlatib sug'orishni qo'llash usullari rivojlangan mamlakatlarda tomchilatib sug'orish uskunalari bilan sug'orilgan ekinlarning afzallik tamonlarini o'rganildi. Tomchilatib yoki yomg'irlatib sug'orish texnologiyasi ekinlarning o'sishi, fiziologiyasi, sifati, hosildorligi va suvdan foydalanish samaradorligiga ta'siri umumlasmaladi. O'quvchilarga tomchilatib sug'orish texnologiyasi ekinlarning ildiz rivojlanishiga sababchi bo'ladigan organik o'g'itlar olish haqida fanlararo o'qitishda STEAM ta'lim texnologiyasi asosida topshiriqlar majmuini dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda interaktivlik mezonlari orqali takomillashtirildi.

Ekinlarni sug'orishda suv tejovchi qurilmalardan foydalanish texnologiyalariga quyidagi mexanizmlarini ko'rib chiqamiz:

- Ekinlarni sug'orishning bosimli suvni saqlash usullarini o'quvchilarga STEAM ta'lim texnologiya asosida tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Qishloq xo'jalik ekinlarini sug'orishni ikki ko'rinishda amalga oshirish mavjud. Bularning birinchisi suvning o'z og'irligi tufayli suvni saqlovchi suv ombor (Hovuz) lari yuzasi bo'ylab og'irligi tufayli harakatlanishi yordamida amalga oshiriladigan o'zi o'qar (gravitatsion) sug'orish bo'lsa, ikkinchisi suvni zamonaviy qurilmalar yordamida yuqori bosimda yetkazib berishga asoslangan bosimli sug'orishdir. Ekinlarni bosimli sug'orish usullari suvni quvur va shlanglar yordamida bevosita ekinlarning joylashgan nuqtalariga yetkazib berishga mo'ljallangan muhandislik usullari sanaladi. Bosimli sug'orish usullari safiga tomchilatib, yomg'irlatib va gidroponika usullarida sug'orish kiradi.

- O'quvchilarga ekinlarni sug'orishda suv tejovchi qurilmalarni tushuntirishdan oldin suv zahirasi (mineralligi) ni tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Geografiya fanida tuproqlarning eroziyasi, garmsel va shamollarning yo'nalishlari, kimyo fanida kimyoviy o'g'itlar tarkibidagi turli moddalarning tuproqlar qatlamini ifloslashi va uning oldini olish chora tadbirlari, biologiya fanida o'simliklarning rivojlanishida xlorofil donachalarning o'rni, fizika fanida bosim (gidravlik, gidrodinamik, gidrostatik bosimlar), harorat, kapillyar naylar, suyuqlikning sirt taranglik koeffitsiyenti, yorug'lik tabiati mavzulari o'rganiladi. Ushbu fanlarda o'zlashtirgan bilimlarga asoslangan holda suv omborlarida suvning mineralligini oshirishda ko'proq organik o'g'itlardan foydalanishni tavsiya qilish lozim. Suv omborida mavjud og'ir suv, tuz va har xil kimyoviy ishqorlarni Quyoshdan kelayotgan ultrabinafsha nurdan tortib unfraqizil nurlar tuz va har xil kimyoviy ishg'orlarni parchalaydi va ushbu moddalarning chukish ehtimoli oshadi. Natijada evtrofikatsiya - suv havzalarining biologik mahsuldorligini oshirish bilan birga suv havzalarining ozuqa moddalari bilan to'yinganligi oshadi. Bu organik o'g'itlarga boyitilgan yengil suvni ekinlarga kechqurun suv tejovchi

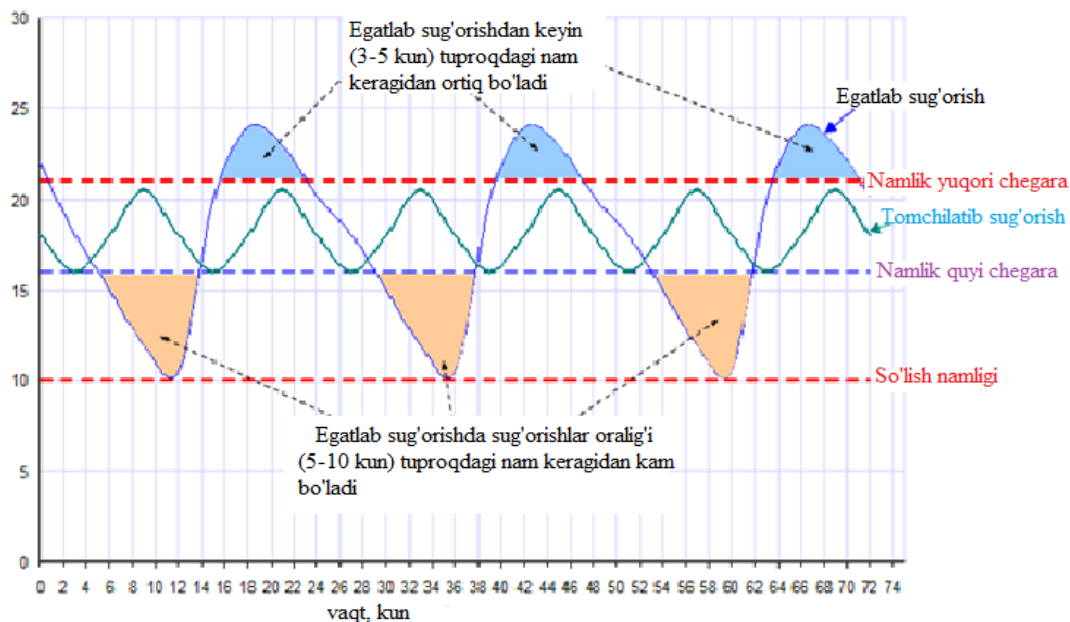
mexanizmlar yordamida sog'orish maqsadga muvofiqlar. O'quvchilarga o'simliklarni rivojlanishiga asosan quyidagi moddalar muhimligi tushuntiriladi. Bularga harorat, yoruglik va suv. O'simliklarni kechqurun sog'orishi birinchidan issiqlikdan suv bug'lanishi kamayadi, tuproqning namlanishi oshadi. Ikkinchidan o'simlik kechqurun sug'orish amali bajarilsa, kunduz kuni kerakli harorat va yoruglikni o'ziga oladi.

O'quvchilarga egatlab va yulaklab bostirib sug'orishdan tomchilatib sug'orishning afzalligini tushuntirish maqsadga muvofiqdir.

-Egatlab sug'orish yer yuzasidan sug'orishning eng takomillashgan usuli bo'lib, nishobligi 0,001 dan 0,05 gacha bo'lgan yerlarda yetishtirilayotgan qator oralari chopiq qilinadigan ekinlarni asosiy sug'orish usuli hisoblanadi. Bu usul bog' va uzumzorlar, ayrim hollarda yoppasiga ekilgan ekinlarni sug'orishda qo'llaniladi.

-Yo'laklab bostirib sug'orishda suv dalaga yo'laklar orqali yoppasiga bostirib beriladi. Yo'lak bo'ylab suv qatlami tuproq sathidan 2–3 sm qalinlikda harakat qilishi jarayonida tuproqqa singib, uni namitqiradi. Bunday sug'orish ko'ndalang nishobligi 0,015 dan kichik bo'lgan yerlarda nam to'plash maqsadida hamda ekishdan oldin sug'orishlarda, yoppasiga ekilgan boshqoli, dukkakli don va yem-xashak ekinlarini, ayrim hollarda bog' va toqzorlarni sug'orishda qo'llaniladi.

Egatlab va yo'laklab bostirib sug'orishda suv nisbatan ko'p ishlatiladi, tuproq eroziyasi kuzatiladi. Oqova suvlar bilan turli xil begona o'tlarning urug'larni kelishi natijasida o'simliklarga salbiy ta'sir ko'rsatishi tushuntiriladi. Tomchilatib sug'orilganda suv tejraladi. Suv dalaning faqat ekinlar ildizi joylashgan qismiga beriladi, sug'orishga o'simlikning talabiga mos miqdordagi suv beriladi, tuproqdan suv kam bug'lanadi, suv tuproqqa singib ketmaydi, oqavaga suv chiqmaydi. Tomchilatib sug'orilganda boshqa sug'orish usullariga nisbatan ekin va tuproq turiga qarab 20 % dan 60 % gacha suv tejraladi. Ushbu jarayonlarni quyidagi rasmda ko'rsatilgan (2-rasmga qarang).

2-rasm. Tomchilatib sug'orishining egatlab va yulaklab bostirib sug'orishdan farqi

Tomchilatib sug'orilganda o'g'itlar kam ishlatiladi, samarasi esa ortadi. O'g'itlar o'simlikning ildiziga yetkazib berilganligi bois uning hosilni shakllantirishdagi ishtiroki keskin ortadi, ya'ni berilgan o'g'itning samaradorligi ortadi. Ekinning suv bilan berilgan o'g'itni o'zlashtirishi 90 % dan yuqori bo'ladi, o'g'it tuproqqa solinganda esa ekinga o'g'itning 30-40 % igina yetib boradi. Yil davomida beriladigan o'g'itlar miqdori 30 % ga kam bo'ladi. O'suv davrida o'g'it berish uchun texnika umuman ishlatilmaydi. Sug'orish suvi bosim ostida quvurlar orqali har bir o'simlikka yoki o'simliklar qatoriga yetkazilib,

vegetatsiya davrida o'simlikning suvga bo'lgan talabini ta'minlab turadi. Bu usulda suv bilan birgalikda mineral o'g'itlar eritilgan holda tuproqqa beriladi. Tomchilatib sug'orish tizimi o'simlikning suvga bo'lgan ehtiyojiga teng miqdordagi suvni zarur muddatda uning ildiz qatlamiga yetkazib berishga mo'ljallangan bo'lib, sug'orishda ya'ni mineral o'g'itlarni sug'orish suvi bilan erigan holda qo'llash, azotli o'g'itlarni 44-57 foizga tejash imkoniyatini berilishi aniqlangan. Tomchi holatida o'simlik ildiz qatlamiga berilgan suv kapillyarlar bo'yicha tuproq qatlamiga singib boradi. Bunda gravitatsiya kuchining ta'siri juda kam bo'ladi. Namlanish ko'proq kapillyar kuchlar ta'sirida amalga oshadi.

Tomchilatib sug'orishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

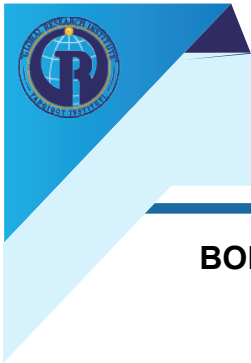
- Qo'l mehnati kamayadi;
- Yonilg'i moylash resurslari sarfi kamayadi;
- Tuproq eroziyasi bartaraf qilinadi;
- Yer osti suvlari sathi ko'tarilmaydi;
- Sug'orilayotgan maydonning meliorativ holati yaxshilanadi.

Bu mavzularni fanlararo bog'lanish orqali o'qitishda ekinlarning ildiz qatlamiga oz miqdorda mos o'g'it etkazib berish orqali tomchilatib sug'orish suvi kam bo'lgan sharoitda ekinlar tomonidan o'g'itning so'rilishini va undan foydalanishini oshiradi, shu bilan tuproq sho'rlanishini kamaytiradi. Qurg'oqchil va yarim qurg'oqchil hududlarda suv ta'sirini yumshatish uchun suvdan foydalanish samaradorligi yuqori bo'lgan tomchilatib sug'orish keng qo'llaniladi. Biroq, ildiz zonasida tuzning to'planishi hali ham tuproqning asosiy materiallaridan meros bo'lib qolgani o'rganiladi. Oxirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tomchilatib sug'orishning yuqori darajasi tuzning ildiz zonasidan chiqib ketishiga yordam berishi, tomchilatib sug'orish darajasi past bo'lgan ildiz zonasida tuz to'planib qolish ehtimoli ko'proq ekanligi haqida tushuntirildi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda tomchilatib sug'orish texnologiyasi ekinlarning o'sishini yaxshilash, suvdan foydalanish samaradorligini oshirish va suv tanqisligini kamaytirish bilan birga o'g'itlar sho'rlanishi va tuproq sho'rlanishini kamaytirish bo'yicha bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalari rivojlanadi.

Fodalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Eshniyozov O.E., Bobomirzayev P.X., Bobokulov Z.R., Ochilov Sh.B. Qishloq xo'jaligi ishlarini tashkil etish texnologiyasi // O'quv qo'llanma. –Samarqand. SamDU nashriyoti. -2021. 250 b.
2. Ochilov Sh.B., Turdiqulov E.O., Musayeva M.E., Norboyev A.G' O'quvchilarga ijtimoiy ekologiyadan ta'lim berish texnologiyalari // Metodik qo'llanma. –T., O'zPFITi, – 2014. –160 b.
3. Ochilov Sh.B. Bug'lanish va kondensatsiya mavzusini o'qitishda ekologik tushunchalarni shakllantirish// J. Fan va jamiyat. –N:, –2017. –№1. -B.68-
4. Ochilov Sh.B., Nematov B., Sharipov A.A., Mavlonova Yu.I., Usmonova S.T. Pedagogical-psychological diagnostic bases of preparing students for professional activity in technology education // J. Science and innovation. – O'zbekiston. №2. -2023. - p. 271-276.
5. Ochilov Sh.B., Xudoyberdiyev E.N, Xudoyberdiyev. E.M. Kasbiy ta'limda fanlararo bog'lanish va ekologik ta'lim // Oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limida aniq va tabiiy fanlarning o'zaro aloqadorlik va uzviy ligi masalalari. –Q:, –2014. –B.84-85.

BOLALARDA KOMPYUTER QARAMLIGINING OLDINI OLIH BO‘YICHA PEDAGOG VA OILA O‘RTASIDAGI O‘ZARO HAMKORLIK

Tasheva Nasiba

O‘qituvchi Toshkent shahridagi Puchon Universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kompyuter qaramligi, uning yuzaga kelish sabablari batafsil tahlil qilingan. Ushbu tahlillar asosida muallif tomonidan bolalarda kompyuter va virtual o‘yinlarga bo‘lgan qaramlikni oldini olish faoliyatida ota-ona va boshqa oila a‘zolarining maktabgacha ta’lim muassasasi pedagoglari bilan samarali hamkorligini tashkil etish yuzasidan asoslantirilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Pedagog, oila, kompyuter, qaramlik, virtual hayot, hamkorlik, muloqot.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПЕДАГОГА И СЕМЬИ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ЗАВИСИМОСТИ У ДЕТЕЙ

Ташева Насиба

Преподаватель Пучонского университета в Ташкенте

Аннотация: В данной статье подробно анализируются компьютерная зависимость у детей дошкольного возраста и причины ее возникновения. На основе проведенного анализа автором разработаны обоснованные предложения и рекомендации по организации эффективного сотрудничества родителей и других членов семьи с педагогами дошкольных образовательных учреждений в профилактике зависимости детей от компьютерных и виртуальных игр.

Ключевые слова: Педагог, семья, компьютер, зависимость, виртуальная жизнь, сотрудничество, общение.

INTERACTION BETWEEN THE EDUCATOR AND THE FAMILY ON THE PREVENTION OF COMPUTER DEPENDENCE IN CHILDREN

Tasheva Nasiba

Teacher Of Puchon University in Tashkent

Annotation: In this article, computer addiction in preschool children and the reasons for its occurrence are analyzed in detail. On the basis of these analyses, the author developed reasonable proposals and recommendations for the organization of effective cooperation of parents and other family members with pedagogues of preschool educational institutions in the prevention of children's addiction to computer and virtual games.

Key words: Pedagogue, family, computer, addiction, virtual life, cooperation, communication.

Bugungi kunda XXI asr axborot va ilmiy bilimlar asri ekanligi haqida hech qanday shubha yo‘q. Jamiyatni axborotlashtirish global jarayonining rivojlanishi barcha mamlakatlar va O‘zbekistonni faol qamrab olishi, insonlarning zamonaviy axborot muhitida yashashiga hamda yangi axborotlashgan turmush tarzining shakllanishiga olib kelmoqda. Bu jarayon natijasida odamlarning kundalik hayoti va faoliyatida axborotning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Hozirgi davrda kompyuter va internet hayotimizda juda muhim o‘rin egallamoqda. Ular zamonaviy inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoldi. Bugungi kun bolalari kompyuter va internet bilan juda erta yoshda tanishmoqda va hatto maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin qaramligiga duch kelish holatlari tez-tez uchrab turibdi.. Bu ota-onalar tomonidan nazoratsiz qoldirilgan bolalarning turli xil gadjetlar (smartfonlar, planshetlar va boshqalar) bilan vaqt o‘tkazishlari tufayli sodir bo‘ladi hamda bu bolaga uzoq vaqt davomida o‘yinlar o‘ynash va multfilmlarni tomosha qilish imkonini beradi.

Shaxsning shakllanishi maktabgacha yoshdan boshlab sodir bo‘ladi. Oila esa ushbu jarayonga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Shunday ekan maktabgacha yoshdagi

bolalarda kompyuter qaramligining oldini olish bo'yicha pedagogning oila bilan hamkorligi masalasini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Albatta, o'yin faoliyati bola hayotida juda muhim, chunki aynan u o'quv faoliyatiga "ko'prik" bo'lib xizmat qilishi mumkin. Lekin o'yinda bolaning muloqot ko'nikmalarini egallashi, qoidalarini o'rganishi, shuningdek har qanday o'yinning boshlanishi va tugashi borligini anglashi juda muhim hisoblanadi. Agar ota-onalar bolani "jimgina o'tirishi va bezovta qilmasligi" uchun uzoq vaqt davomida qiziqarli kompyuter o'yini bo'lgan planshetni berishsa, u holda bolada o'yinga moyillik paydo bo'lish ehtimoli ortadi. Shuningdek, ko'plab ota-onalarning injiqlik va norozilik reaksiyalaridan qo'rqib, o'z farzandlarining o'yin vaqtini cheklashni istamasligini ham qayd qilish kerak. Shunday qilib, maktabgacha tarbiya yoshida shakllangan qaramlik bola bilan birga "o'sib boradi".

Bolalarda o'yinga qaramlikning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi yana bir jiddiy omil – bu ota-ona va bola o'rtasidagi hissiy aloqalarning buzilishi. Ushbu omil bolalar va ota-onalar o'rtasidagi muloqotning va o'zaro tushunishning yetishmasligi bilan ifodalanishi mumkin. Bunday vaziyatda bola ota-onasining mehrini, g'amxo'rligini va e'tiborini haddan tashqari o'ynash orqali qoplashga harakat qilishi mumkin, chunki o'yin kuchli his-tuyg'ularni uyg'otadi va ular ma'lum bir lahzaga o'zini munosib his qilishlariga imkon beradi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bolada chetlab o'tadigan xatti-harakatlar paydo bo'ladi: u yoki bu muammoni hal qilishga urinish o'rniga, u kompyuter o'yiniga kiradi, u yerda virtual reallikda yoki o'yin holatida u jasorat yoki hatto qahramonlik ko'rsatadi. Shunday qilib, bola real hayotdan tobora uzoqlashib boradi.

Zamonaviy bolalar rollar va xatti-harakatlar qoidalarini kompyuter o'yinlari, filmlar, teledasturlar va boshqa ommaviy axborot vositalaridan o'rganadilar. Bunda ularga ta'sir etuvchi ramziy mazmun ijtimoiylashuv jarayoniga chuqur ta'sir ko'rsatib, bolalarda muayyan qadriyatlar va turmush tarzining shakllanishiga yordam beradi.

Bola o'yinning yangi, doimiy yangilanadigan dunyosini osongina batafsil o'rganishi mumkin va ushbu virtual olamning oldindan yozilgan qonunlari doirasida kutilmagan hodisalarga duch kelishi mumkin. Shuningdek, u real hayotda his qila olmaydigan his-tuyg'ularni tuyish imkoniga ega bo'ladi. Kompyuter qahramonlari o'z xarakteri, fazilatlariga ega, ammo ular bolani zavqlantirish uchun yaratilgan. Zamonaviy o'yinlar bolani joyidan turmasdan ham ijobiy, ham salbiy hissiyotlarning keng spektrini olishi uchun mo'ljallangan. Virtual hayot ortiqcha energiyani chiqishini ta'minlaydi, uning yetishmasligini to'ldiradi, dam olishni va hayotda amalga oshirish mumkin bo'lmagan istaklarni qondiradi.

Kompyuter o'yinida bola har qanday xatosini osongina tuzatadi - bu yerda u kuchli, jasur, muvaffaqiyatga erishadi, u hech qanday kuch sarflamasdan kuchga ega bo'ladi, faqat kompyuter sichqonchasi - sehrli tayoqchadan foydalanadi. Butun dunyoni egallash xayoli paydo bo'ladi. Bola hatto yutqazgan bo'lsa ham, har doim o'yinning boshiga qaytish, qayta o'ynash, strategiyani o'zgartirish yoki muammoni hal qilishga urinmasdan shunchaki o'chirish mumkin. Bu holat ayniqsa, o'zini muvaffaqiyatli emasligini his qiladigan, shu tarzda o'z komplekslaridan xalos bo'lishni xohlaydigan va o'zini boshqa birovning qiyofasida tasavvur qilishdan zavqlanadigan bolalar uchun ko'proq jalb qiladi.

Qoidaga ko'ra, kompyuterga qaramlik bolalarni ijtimoiy muhitdan chiqarib tashlaydi, boshqa qiziqishlardan mahrum qiladi, bola o'yindan boshqa hech narsani ko'rmaydi. Kompyuterga qaramlik ustunlik qiladi. Ularning xatti-harakatlari turli hayotiy vaziyatlarga nomuvofiq munosabat bilan tavsiflanadi, chunki real dunyoda kompyuter sichqonini boshqarish mumkin emas. Bola g'azablanadi, tajovuzkor bo'ladi, tez charchaydi, kompyuterdan boshqa hech qanday o'yin-kulgiga o'tishni istamaydi, uyqu bilan bog'liq muammolar paydo bo'ladi, jonli muloqot qilish istagi yo'qoladi. Ko'pincha umumiy rivojlanishning sekinlashishi ham kompyuterga qaramlikning oqibatidir.

Bolaning xulq-atvorini imkon qadar erta tuzatish va patologik moyillikning xavfli oqibatlaridan qochish uchun bolaning kompyuter o'yinlariga qaramligini o'z vaqtida sezish

juda muhimdir. Bolalarning kompyuter va boshqa elektron gadjetlarga bog'liqligi quyidagi xarakterli belgilar kuzatiladi:

Bola bo'sh vaqtini kompyuterda o'tkazishga harakat qiladi, boshqa mashg'ulotlarga qiziqishni yo'qotadi.

Kattalarning kompyuterda o'yin davomiyligini cheklashga urinishlari qaram odamda kuchli tajovuzkorlik va xafalikni keltirib chiqaradi. Farzandini cheklaydigan ota-ona bolasiga dushmanona kayfiyatda bo'lib ko'rinadi. Shu bilan birga, bola unga yana sevimli ishi bilan shug'ullanishga ruxsat berishlariga erishish uchun bor kuchi bilan harakat qiladi.

Bola kompyuterda o'ynasa, u uchun virtual olamdan boshqa deyarli hech narsa yo'qdek tuyuladi. Bola ovqatlanish, sayr qilish va boshqa "ahamiyatsiz" mashg'ulotlarga chalg'ishni xohlamaydi. Bola va kompyuter bir butunlikka aylanadi. Ko'pincha bunday bolalar faqat monitor ekrani oldida ovqatlanadilar.

Kompyuter o'yinlarining bolalarga ta'siri tufayli ular do'stlari bilan muloqot qilishdan voz kechishadi. Bola tengdoshlari bilan muloqotda bo'lganda, unda faqat video o'yinlar va ular bilan bog'liq barcha narsalar haqidagi suhbatlarga jonli qiziqish uyg'otadi.

Qaramlikning belgisi kompyuter oldida o'tkazilgan vaqtning miqdori emas, balki bolaning barcha qiziqishlari kompyuter atrofida jamlanganligi va boshqa faoliyat turlaridan voz kechishidir.

Tadqiqotchilar kompyuter qaramligining shakllanishiga ko'maklashuvchi omillar sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar:

- ota-onalarning farzandlariga yetarlicha e'tibor bermasligi;
 - o'ziga va o'z kuchiga ishonchning yo'qligi;
 - komplekslik, tortinchoqlik;
 - atrofdagilar bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar va ular bilan aloqa o'rnatish qobiliyatining yetishmasligi;
 - yangi va qiziqarli narsalarni tezda "o'zlashtirish"ga moyillik;
 - tengdoshlardan ortda qolmaslik va ularning qiziqishlariga ergashish istagi;
- kompyuter bilan bog'liq bo'lmagan biror qiziqish, sevimli mashg'ulot yoki boshqa har qanday ishtiyoqning yo'qligi.

Bizning fikrimizcha, bolalarning kompyuterga qaramligini aniqlash va oldini olish bo'yicha pedagog va ota-onalarning birgalikdagi ishlari oila uchun ham, ta'lim muassasalari uchun ham juda muhimdir.

Bugungi kunda kompyuter qaramligining oldini olish jarayoni faqat manfaatdor tomonlarni xabardor qilish bilangina chegaralanib qolmasligi lozim, chunki bunday yondashuvning samaradorligi past. Aksincha, bu jarayon bolada o'z xulq-atvorini boshqara olish, atrofdagilar bilan faol va samarali muloqot o'rnatish hamda addiktiv muhit bosimiga qarshi tura olish kabi shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak.

Bolaning har tomonlama rivojlangan shaxsini shakllantiradigan muhim omillardan biri ota-onaning tarbiya tamoyillari hisoblanadi. Bu tamoyillar tarbiyaning umumiy uslubini belgilab beradi.

Ota-onaning bola rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri nihoyatda katta. Oilada muhabbat va tushunish muhitida o'sayotgan bolalarda sog'liq bilan bog'liq muammolar, o'qishda qiyinchiliklar, tengdoshlar bilan muloqot qilishdagi muammolar kamroq uchraydi. Aksincha, odatda ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning buzilishi turli xil ruhiy muammolar va komplekslarning shakllanishiga olib keladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kompyuterga qaramlikni oldini olish ota-onalar uchun muhim vazifa hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda qaramlikni oldini olishning bir necha asosiy jihatlari quyidagilar deb hisoblaymiz:

1. Bola bilan muntazam muloqot va o'zaro hamkorlik:

Ota-onalar bolalar o'zlarini sevilgan va qadrli his qilishlari uchun ularga yetarli vaqt va e'tibor ajratishlari lozim. Bola bilan muloqot qilish uning ijtimoiylashuv, mustaqillik va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishiga yordam beradi.

2. Ekran oldida o'tkaziladigan vaqtni cheklash:

Televizor, kompyuter yoki mobil qurilmalar oldida uzoq vaqt o'tkazish bolaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va unga bog'lanib qolishga olib kelishi mumkin. Bola rivojlanishida salbiy oqibatlarga sabab bo'lishi va qaramlikni keltirib chiqarishi ehtimoli bor. Ota-onalar ekranlardan foydalanishning aniq qoidalarini o'rnatishlari va bolalarning ekran oldida o'tkaziladigan vaqtini cheklashlari kerak.

3. Qiziqishlar va sevimli mashg'ulotlar, xobbilarni rivojlantirish:

Bolalarni sport, ijodiy faoliyat, kitob o'qish, o'yinlar va boshqa turli xil mashg'ulotlar bilan shug'ullanishga rag'batlantirish muhim. Bu kabi faoliyatlar bolaning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Qiziqishlarni rivojlantirish bolalarga haqiqiy dunyoda quvonch topishga yordam beradi va ularni faqat virtual ko'ngilochar mashg'ulotlarga bog'lanib qolishdan saqlaydi.

4. Sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash:

To'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollik va yetarli darajada dam olishni o'z ichiga olgan sog'lom turmush tarzi bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi. Ota-onalar sog'lom turmush tarzini namoyish etib, rag'batlantirib, o'zlari ibrat bo'lishlari lozim.

5. O'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish:

Bolalar o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishni, xulq-atvorlarini boshqarishni va qarorlar qabul qilishni o'rganishlari kerak. Ota-onalar bolalarga o'yinlar, suhbatlar va to'g'ri xulq-atvorni shakllantirish orqali o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

6. Xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish:

Bolalar o'zlarini xavfsiz va himoyalangan his qilishlari zarur, toki ular zararli odatlarga tasalli yoki boshpana izlab murojaat qilmasinlar. Ota-onalar bolalarning o'z his-tuyg'ularini erkin ifodalashi va qo'llab-quvvatlanishi uchun qulay muhit yaratishlari kerak.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda qaramlikning oldini olish kattalardan e'tibor, sabr-toqat va muntazam ish olib borishni talab etadi. Har bir bolaning o'ziga xos ekanligini va uning shaxsiy ehtiyojlari hamda xususiyatlariga qarab profilaktika usullari farq qilishi mumkinligini esda tutish muhim.

Shunday qilib, bolalarda kompyuter qaramligining asosiy sababi sifatida oilada va maktabda yuzaga keladigan tushunmovchiliklar hamda nizolar, shuningdek, bola uchun muhim bo'lgan insonlar bilan muloqotning yetishmasligini ko'rsatish mumkin. Dastlab bola muloqotdagi yetishmovchilikni kompyuter bilan to'ldiradi, keyinchalik esa butunlay voqelikdan uzoqlashib ketadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bolalar yoshi o'zining yosh psixologik va pedagogik xususiyatlari tufayli kompyuterga qaramlikka eng ko'p moyil bo'lgan davr ekanligi haqida aytishimiz mumkin. Aynan pedagog ta'lim jarayonidagi shunday subyektki, u maktabgacha yoshdan boshlab samarali profilaktika ishlarini olib borishi mumkin. Mazkur faoliyatda oila bilan hamkorlikni o'rnatish esa yanada samarali va ijobiy natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Жукова, М.В. К вопросу об актуальности подготовки будущих учителей к работе семьей по профилактике табакокурения младших школьников [Текст] / М.В. Жукова, К.И. Шишкина, Е.В. Фролова // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2018. – № 6. – С. 286-288.

2. Крыжановская, Л.М. Психология семьи: проблемы психолого-педагогической реабилитации / Л.М. Крыжановская. – Москва: МПСИ, 2005. – 156 с.

3. Мураткина, Ю.Н. Взаимосвязь компьютерной зависимости и совладающего поведения подростков [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Юлия Николаевна Мураткина. – Сургут, 2010. – 25с.

4. Юрьева, Л.Н. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика [Текст] / Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот. – Днепропетровск: Пороги, 2006. – 196 с.

5. Елкина, А. Е. Особенности компьютерной зависимости у младших школьников / А. Е. Елкина // Молодой ученый. - 2017. - № 20 (154). - С. 394-396

6. Лоскутова В. А. Интернет-зависимость - патология XXI века? / В. А. Лоскутова // Вопросы ментальной медицины и экологии. - 2017. - № 1. - С. 11-13

7. Смокова, Е. Ю. Влияние развития информационных технологий на социально-психологическое развитие личности / Е. Ю. Смокова, С. Б. Богуш // Территория науки. - 2017. - №1. - С. 79-84

METALLARGA ISHLOV BERISH BO‘YICHA KASBLARGA OID MATERIALLAR TAHLILI

Dusyarov X.Ch., Imanov B.B.
Termiz davlat pedagogika instituti

Аннотация: Ushbu maqolada metallarga ishlov berish bo'yicha kasblarga oid materiallarining tahlili hamda yoshlarni metal bilan bog'liq bo'lgan kasblarga yo'llash va uni tanlashga oid muammolar hamda uni hal qilish yo'llari bo'yicha o'quv materiallari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: Metall, kasblar, kasblarga yo'llash, professiogramma, materiallar, tahlillar, ishlov berish, tahlil qilish, tushuncha berish.

АНАЛИЗ МАТЕРИАЛОВ ПО ПРОФЕССИЯМ МЕТАЛЛООБРАБОТКИ

Дусяров Х. Ч., Иманов В.В.
Термезский государственный педагогический институт

Аннотация: В статье дается анализ материалов по профессиям металлообработки и учебно-методических материалов по проблемам направления молодежи на профессии металлообработки и выбора их, а также путей их решения.

Ключевые слова: Металл, профессии, профориентация, профессиональный профиль, материалы, анализ, обработка, анализ, понимание.

ANALYSIS OF MATERIALS RELATED TO THE PROFESSIONS OF METALWORKING

Dusyarov H. Ch., Imanov B.B.
Termez State Pedagogical Institute

Annotation: This article provides an analysis of materials on metalworking professions and educational materials on the problems of directing young people to metalworking professions and choosing them, as well as ways to solve them.

Key words: Metal, professions, career guidance, professional profile, materials, analysis, processing, analysis, understanding.

Hozirgi kunda texnologiya fanini o'qitishda o'quvchilarning metall va metallmas materiallarga ishlov berish texnologiyasi bo'limida, metallarga ishlov berish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda kasblarga oid materiallar tahlilini o'rganishi hamda tushunchalarning shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Metallardan buyumlar yasash va tayyorlash hayot taraqqiyoti tufayli qadimda rivojlanib temirchilik bo'yicha hunarmandchilikka aylangan. Dastlab qishloq xo'jaligini ishlab chiqarishini tashkil qilish uchun yerga ishlov berish qurollarini tayyorlaydigan hunarmandlar yetishdi. Harbiy urushlarda qo'llanadigan qurollarni yasash zaruriyati unga ta'luqli hunarmandlarni yetishtirib chiqishga sabab bo'ldi. Temirchilik bo'yicha xalq hunarmandchiligi sohalari asosan quyidagilar hisoblanadi:

1. Uy-ro'zg'or buyumlarini yasashga oid bo'lgan hunarmandchilik sohalari bu hunarmandlar tomonidan uy-ro'zg'orga kerakli obdush, obtava, damqozon, lagan, o'choq, qumg'on va boshqalar hisoblanadi.

2. Tunukachilik mahsulotlarini yasashga oid bo'lgan hunarmandchilik sohalari: ushbu hunarmandlar tomonidan mo'rilar, issiqlik pechkalari, karnay trubalar, navlar, har xil idishlar va boshqa tunuka mahsulotlari tayyorlangan.

3. Chilangarlik mahsulotlarini yasashga oid bo'lgan hunarmandchilik ishlarida bigiz, guzan, ustara, qaychi, arra, o'yuvchi uskanalar, taqa va boshqa shu kabi hunarmand kosiblarini ish asboblari tayyorlanadi. Kishilik jamiyatning eng qadimgi davrdan paydo

bo'lgan chilangarlik buyumlari avval kustar hunarmandchilik (*o'z uyida biror mahsulot ishlab chiqaruvchi hunarmand, asosan qo'l mehnati bilan bo'ladigan ishlab chiqarish, ishlab chiqarishning shunday usuli*) usulida ishlab chiqarilgan. Chilangarlar asosan o'choq, dam, bozg'on, bolg'a, ombur va boshqa asboblardan foydalanganlar. Ular sataroshlik, etikdo'zlik, kovush-maxsiga kerakli, shuningdek, binokorlik uchun ham ish qurollari yasaganlar. Hozir chilangarlik mahsulotlari asosan zavodlarni maxsus sexlarida ko'plab ishlab chiqarilmoqda.

4. Dehqonchilik uchun ish qurollari yasashga oid bo'lgan hunarmandchilik ishlab chiqarishda belkurak, temir xaskash, qo'l mashinalari, ketmon, bolg'a, uroq, cholg'u, omoch, kirka, ketmon, tesha, egov, panshaxa, g'alvir, chelak va boshqa yerga ishlov berishda ishlatiladigan asboblardan tayyorlangan.

5. Metallarni o'yib ishlashga oid bo'lgan nafis ishlov berilgan mahsulotlarni oftoba, qumg'on, chilim, yozuv stoli, yozuv siyohdonlari, nosqovoq, isiriqdon, lagan, xoshiyali lagan, choynak, choy idish, obdasta, surmadon, temirga o'yib yozilgan yozuvlar va boshqa amaliy bezak san'atiga aylangan mahsulotlar kondakorlik hunarmandchiligida tayyorlanadi.

6. Misgarlik qadimgi amaliy san'at hunarmandchiligi sohasi bo'lib misdan qurollar, uy-ro'zg'or ashyolari, turli naqshdor buyumlar yasash kasbi hisoblangan. Misgarlikda metall homashyosi sifatida faqat misdan foydalanganlar keyinchalik mis va qalay qotishmasidan hosil qilingan bronzadan foydalanganlar.

7. Xotin-qizlarning qimmatbaho bezak taqinchoqlarini tayyorlashga oid hunarmandchilik sohalarida oltin, kumush, bronza, mis kabi rangli metallardan sochpopuk, bilakuzuk, tillaqosh, bargak, tumor, zebigardon, xalqa, uzuk, gajak va boshqa xalq amaliy bezak san'atiga aylangan mahsulotlar ishlab chiqarilgan.

8. Harbiy urushlarda qo'llaniladigan qurol aslahalar tayyorlashga molik bo'lgan hunarmandchilik sohalarida metall va uni qotishmalaridan nayza, sovut, kamon, qilich, harbiy payshaxa, bolta, xanjar, dubulg'a, kamon o'qi va boshqa mahsulotlar yaratilgan.

9. Metallardan qadimdan uy-ro'zg'or asboblari va urush hamda himoya quroli sifatida pichoqlarni asosan hunarmandlar ustalar yasaganlar. Keyinchalik xalq amaliy bezak san'ati darajasiga ko'tarilgan. Hozirgi kunda e'zozlanib kelayotgan va nodir pichoq tayyorlayotganlar bu hunarmandchilik sohasi pichoqchilik bo'yicha dunyoga keng tarqalgan.

Qadimda hunarmandchilikning boshqa tarmoqlari kabi temirchilik bo'yicha uy-ro'zg'or, dehqonchilik, harbiy harakatlar va boshqa kishilik jamiyatini sohalarini talablari asosida temirchilikka asoslangan milliy xalq hunarmandchiligi insoniyat jamiyati rivoji bilan bosqichma-bosqich rivojlanib bordi.

Temir davri ilk temir davri-insoniyatning ibtidoiy va ilk sinfiy jamiyati tarixidagi davr. Temir metallurgiyasining tarqalishi va temir qurollar ishlatilishi bilan harakterlanadi. "Temir davri" termini faniga 19-asrning o'rtalarida daniyalik arxeolog K.Yu.Tomsen tomonidan kiritilgan. Rudadan temirni ajratib olish usuli dastlab Misr va Mesopotamiyada (milloddan avvalgi 3-ming yillikning 1-yarmida) kashf etilgan. Keyinroq (miloddan avvalgi 2-ming yillikning oxirida) bu usul bilan yunonlar tanishgan. Miloddan avvalgi 11-asrdan keyin Falastin, Suriya, Kichik Osiyo, Zakavkaze va Hindistonda xo'jalik hamda harbiy qurollar yasashda temirdan keng miqyosda foydalanilgan. Temir asboblardan tayyorlash Mesopotamiya, Eron va O'rta Osiyoda keng tarqala boshlagan. Temir (meteoritdan tashqari) Amerika, Avstraliya, Tinch okeanning ko'pchilik orollarida 16-17-asrlarda ma'lum bo'lgan.

Dehqonchilikning rivojlanishi chorvachilikning o'sishiga ham ta'sir yetdi, natijada chorvachilik adir va cho'l zonalarida ixtisoslashgan muhim xo'jalikka aylanib, chorvador qabilalar ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Temir davrining yana bir muhim xususiyati shuki, "ikkinchi yirik mehnat taqsimoti ro'y berdi, hunarmandchilik dehqonchilikdan ajralib chiqdi".

Temirning keng tarqalishiga aloqador bo'lgan ishlab chiqarish kuchlarining taraqqiyoti vaqt o'tishi bilan ijtimoiy hayotni tubdan o'zgartirishga olib keldi. Mehnat unumdorligining o'sishi natijasida qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish hajmi oshdi, bu o'z navbatida, ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilishiga, sinfiy jamiyatning paydo bo'lishiga shart-sharoit yaratib berdi, buyumlar ko'paydi va mulkiy tengsizlik avj olishining asosiy sabablaridan biri- ayirboshlash kengaydi. Bu xol, o'z navbatida, ekspluatasiya hisobiga boyish, talonchilik va qul qilish maqsadidagi urushlarni keltirib chiqardi. Bu davrda Yevropa va Osiyo qabilalari ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilish bosqichini o'tayotgan, sinfiy jamiyat va davlatning paydo bo'lishi arafasida turgan edilar. Temir va po'latdan yasalgan buyumlardan keng miqyosda foydalanish O'rta Osiyo shahar va qishloqlari taraqqiyotiga ko'p samarali ta'sir ko'rsatdi.

O'rta Osiyoda Temir davriga oid yodgorliklarni sanalashtirish va dastlabki klassifikasiyalashga doir tadqiqotlar S.P.Tolstoy, A.I.Terenojkin va Ya.R.G'ulomovlar tomonidan amalga oshirilgan. O'zbekiston hududida Temir davri yodgorliklari miloddan avvalgi 8-6-asrlar va undan keyingi davrlarga oid. Ular Xorazm, Baktriya, So'g'd, Shosh mintaqasida va Farg'ona vodiysida o'rganilgan. Ko'zalg'ir, Qal'alig'ir va Dingilja singari qadimgi shahar va qishloq harobalari, Tagisken va Uygarak qabriston qo'rg'onlari, Bukantov qoyatosh suratlari tekshirilgan. Temir davrida qadimgi Xorazm territoriyasida dastlabki yirik irrigatsiya inshootlari vujudga kelgan 1960-70-yillarda qadimgi Baqtriya, Kuchuktepani yuqori, Jondavlat va Qiziltepaning quyi qatlamlari, Pachmoqtepa, Qizilchatepa yodgorliklari o'rganildi. Arxeolog L.I.Albaum Kuchuktepadan miloddan avvalgi 6-4-asrlarga oid ko'plab uy-joy qoldiqlari, kulolchilik, temirdan yasalgan ko'plab uy-ro'zg'or va dehqonchilik buyumlarini topib ishlatilgan.

O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda otabobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar bizni hayratga solib kelmoqda.

Milliy naqshlarimiz g'oyatda boy mazmunga ega. Oddiy qoshiq, lagan, quticha, sandiq, belanchak, cholg'u asboblari, uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib turar joy va jamoat binolarining devor hamda shiftlariga solingan naqshlar insonni hayratga soladi, uni o'ylantiradi. Bu go'zal naqshlar ajoyib naqqoshlar tomonidan yaratilgan bo'lib, asrlar davomida bunyod topdi, rivojlandi, me'morchilik hamda tasviriy san'at rivoji bilan bog'langan holda takomillashib bordi.

O'zbek xalq amaliy san'ati turlari ichida zeb-ziynat san'ati bo'lmish zargarlik alohida o'rin egallaydi.

Musulmonlarda feruza, marvarid, zumrad va boshqa toshli zargarlik buyumlari nihoyatda qadrlangan. Chunki ular inson uchun faqat bezak buyumlari bo'lib qolmay, balki sog'lik uchun, inson ruhiyati uchun ijobiy ta'sir yetgan, masalan, marvarid inson organizmini mustahkamlaydi, yurakdagi tushkunlik va iztirobni haydaydi, ko'z qobiliyatini oshiradi,

2-

jinlardan saqlaydi, og'izdagi qo'lansa hidlarni yo'qotadi, oshqozoni va jigardagi toshlarni maydalaydi, shamollash, bavoasil va boshqalarni tuzatadi. Feruza esa uni qudratli tumor sifatida taqilgan, oshqozon hamda ko'z kasalligiga shifobaxsh, ta'sir etgan, ilon chaqqanida eng yaxshi davo hisoblangan. Shuning uchun qadimda kelinlar kiyimiga feruza taqishgan. Sadaf Sharqda ham, Yevropada ham yuqori baholangan. Undan to'g'nag'ich, baldoq, marjonlar, ilma tugmalar Uni qadimda oshiqlar mahbubasiga sovg'a taqqan kishini ajin hamda sepkillardan zehnni ravshan qilgan, kishini bardam, ruhiyatini Xalqadondan o'tmishda marjonlar, uzuk, to'g'nag'ichlar, bilakuzuk va boshqalar yasaliib, u odamlarki qahru-g'azab, g'amu-anduhdan

3-

yasalgan.
qilgan. U
asragan,
ko'targan.

go'yo
asragan.

O'zbek zargarligi juda qadimiy tarixga ega. Unga ibtidoiy jamoa tuzumi davrida asos solingan. Arxeologik topilmalardan ma'lumki, zargarlik san'ati juda qadimiy san'at bo'lgan. Yeramizgacha bo'lgan I asrdan boshlab eramizning VIII asrigacha Ayritom, Afrosiyob, Dalvarzintepa, Xolchayon, Bolaliktepada chiroyli haykallar, devor bezaklari orqali zargarlik san'ati rivojlanganligini ko'rish mumkin.

Tosh asrining so'nggi davri noeolitdan (eramizgacha IV-M 1-ming yillikning oxirida) shildiroq, munchoqlar, har xil toshlar, chig'anoq, hamda suyaklardan yasalgan bezaklar topilgan. Bu esa zargarlikni rivojlanganligidan dalolat beradi. Ikki daryo oralig'iga joylashgan. Yunonistonda ajoyib va qimmatbaho zargarlik buyumlari ishlangan. Mis davriga to'g'nag'ich, zirak, baldoq, bilakuzuk, shildiroq va boshqalar metallardan ishlanadigan bo'ldi. Xorazmdagi Tuproqqal'a devorlardagi tasvirlardan o'sha davrlardagi ayollar quloqlariga nafis zirak taqqanliklari ma'lum bo'lgan tasvir III asrga taalluqli). Bulardan tashqari bronzadan quyib ishlangan bir kamcha osma taqinchoqlar ham topilgan. Bu osma taqinchoqlar, I-IV (u asrga mansub bo'lib Xorazmning Ayoqzal'a, Yetti asar, burgutqal'a va boshqa joylaridan topilgan. IV-V asrlarda zargarlik buyumlari kam ishlangan. Ular tosh, shisha, pastalardan qilingan Xorazmda shishadan qilingan sher va qurbaqa shaklidagi munchoqlar topilgan.

XVIII asrda O'rta Osiyodagi o'zaro ichki urushlar zargarlik san'atining rivojlanishiga salbiy tasir yetdi. Keyinchalik xonliklar paydo bo'lishi bilan, zargarlik yanada rivojlana boshladi. XVIII asrda mo'g'ul bosqinchilaridan so'ng birinchi marta oltin tangalar ishlab chiqarila boshlandi. Zargarlik buyumlari oltindan, kumushdan va boshqalardan ishlandi. Qurol-aslahalar ajoyib qimmatbaho toshlar, shisha, billur, oltin va boshqalar bilan bezatildi. Zargarlar juda yumshoq va yorqin bo'lmagan nefrit va kumushdan, juda yorqin oltin va nefrit kabilarni ishlatdilar. XIX asr va XX asr boshlarida O'rta Osiyo xonliklari o'rtasida badiiy bezak hunarmandchilik rivojlandi, shular qatori zargarlik ham tez suratlar bilan rivojlandi. Ko'pgina shaharlarda masalan, Xiva, Buxoro, Qo'qon, Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Toshkent, Andijon, Urganch, Nurota, Kitob, Chust, Asaka, G'ijduvon, Marg'ilon va boshqa joylarda usta zargarlar bo'lib, ular maxsus mahalla-mahalla bo'lib yashaganlar. Shuning uchun zargar (zargaron) metallar deb yuritilgan. Xivada 1860-yilda 12 ta va XX asrning boshlarida Buxoroda 400 tacha, Toshkent esa 100 dan ortiq, Samarqandda 1893-yili 20 ortiq zargarlar do'koni bo'lgan o'sha vaqtda katta shuhrat qozongan zargar ustalardan Qo'qonda usta Maxmud, usta Omon hoji, M.Raximov, X.Najmiddinov, Namanganda usta Niyoz Oxun, Andijonda usta Oybergan, X.Otaboyev, Toshkentda S.Bobojonov, Oxun Bobojonov, usta Samig'iddin, A.Shoislomov, usta Mirxalil, Urganchda M.Abdullayev, Samarqandda X.Yuldoshev, I.Kolimboyev, V.Dafizov va boshqalar bor edi.

O'zbek xalq amaliy bezak san'atining keng tarqalgan turlaridan biri kandakorlikdir. Kandakorlik deganda metallardan yasalgan badiiy bezak buyumlarga o'yib yoki bo'rtik qilib naqsh ishlash tushuniladi. O'zbekiston hududida joylashgan O'rta Osiyo shaharlarida metallardan yasalgan badiiy bezak buyumlar ishlab chiqarish qadimdan rivojlanib kelayotgan san'at bo'lib, bu san'at o'zining qadimiyligi bilan kulolchilikdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Savdo-sotiqda qadimdan kandakorlik buyumlariga talab katta bo'lgan.

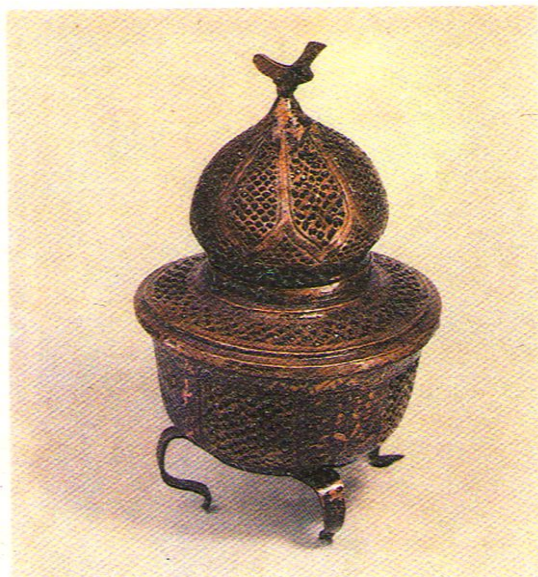
Arxeologlarining topilmalari shuni ko'rsatdiki, arab istilosi davrigacha so'g'd aholisi ro'zg'orlarida badiiy bezak metall buyumlar keng tarqalganligi isbotlandi. Hayvon shakli ifoda etilgan mis naqshlar, ya'ni yovvoyi hayvonlar kallasi va boshqalar topilgan. IX-XIII asrlarda kumush ishlab chiqarish inqirozga uchraydi. Temir hukmronligigacha buyumlar asosan bronza va misdan tayyorlangan. XI asrda hunarmandchilik, naqqoshlik yanada rivojlandi, jonivorlar tasviri va yertak syujetlari ustalar ish tematikasida yana ko'p vaqtgacha saqlandi. Bu davr buyumlari Termiz va Namangan shahar muzeylaridagi mis laganlar, oftobalar, ko'zgular, siyohdonlarda kesak sifatga ega bo'lgan afsonaviy

voqealarni ifodalagan. IX-X asrlarda islom dini O'rta Osiyo viloyatlariga kirib borishi munosabati bilan turli-tuman xalqlarning san'ati an'analarini o'zida mujassamlashtirgan yangi g'oyaviy uslub paydo bo'ldi. Musulmon Sharqda birinchi va mis buyumlar ko'p tarqalgan bo'lsada, keyinchalik ular o'rnini kumush va oltin metallar egalladi. VIII-XIII asrlarda qimmatbaho metallardan qilingan idishlar islom dini dunyosining ko'pgina burchaklarida urf bo'lib qolgan edi. Oltindan juda ko'p narsalar ishlanar, binolarning bezaklariga oltin suvi yugurtirilardi edi.

Keyinchalik esa xomashyo sifatida birgina qimmatbaho metallarning o'zi kifoya qilmay hiyla arzon materiallar mis va uning turli qotishmalari ishlatildi. Qizil misdan har xil ko'zalar, dekchalar, idish-tovoqlar, jezdan va sariq misdan shamdonlar, poymonlar, oq mis hamda brinjidani ko'zalar, kir tog'oralar, katta-kichik piyola va shu kabilar yasalar edi.

5- rasm. Nosqovoq boysun XX asr boshlari.

6-rasm. Isiriqdon.

Xulosa qilib aytganda demak turmushda foydalanish mohiyatiga va tarixiy manbalarning asosiga ko'ra metallsozlik hunarmandchiligini rivojlanish bosqichlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Birinchi bosqich – insoniyatning ibtidoiy va sinfiy jamiyati davrini o'z ichiga olgan hunarmandchilik texnologiyasi hisoblanib, metallardan turmush zaruriyati tufayli asbob-uskuna hamda jihozlarni metall tarkibini o'zgartirmasdan ishlab chiqarish bo'lgan.

2. Ikkinchi bosqich – XII asrdan to XVIII asrgacha davom etgan metallga ishlov berish, ular tarkibini o'zgartirish, hunarmandchilik mahsuloti sifatini oshirish uchun ilmiy asosli ishlab chiqarish hisoblanadi.

3. Uchinchi bosqich – XVIII asrdan to hozirgi davrgacha bo'lib, barcha ishlab chiqarish sohalari kabi temirchilik bo'yicha hunarmandchilikning metallarga ishlov berishni takomillashtirgan usullari orqali qora va rangli metallardan zamon talabini qondiruvchi sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish bilan harakterlanadi.

Metallsozlik bo'yicha chilangarlik, misgarlik, zargarlik va boshqa sohalarda yuqorida keltirilgan bosqichlarda hunarmandchilik texnologiyalari rivojlanib bordi. Mustaqillik yillarida hunarmandchilikni boshqa sohalari qatori temirchilikka oid hunarmandchilikni takomillashuvi va rivojlanishiga katta e'tibor qaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. - T.: "O'zbekiston", 2016.-56 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -T.: "O'zbekiston", 2017.-102b.
3. Sharipov Sh.S., Vorobyov A.I., Muslimov N.A., Ismoilova M. Kasb ta'limi pedagogikasi. - Toshkent, 2005. - 58 b.
4. Sharipov Sh.S. va boshqalar. Mehnat ta'limi: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. - T.:Sharq, 2012.-240 b.
7. Sharipov Sh.S., Qo'ysinov O.A.,Abdullaeva Q. Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. -T.:Sharq, 2017.-240 b.
8. Sharipov Sh.S., Qo'ysinov O.A., Abdullaeva Q. Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. -T.:Sharq, 2017.-240 b.
9. X.Ch.Dusyarov. Kasbga yo'naltirish diagnostikasi. Toshkent. O'quv qo'llanma. Lesson press nashriyoti. 2023-yil.

OILA INSTITUTINI RIVOJLANISHIDA QADRIYATLARNING O‘RNI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA

Ibraimov Xolboy

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya Pedagogikasi milliy instituti direktori, akademik

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda oilaning beqiyos o‘rni hamda xotin-qizlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish, oila institutini rivojlantirish va oila ma’naviyatini yuksaltirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni, oilalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Tayanch so‘zlar: Oila, jamiyat, davlat, mamlakat, millat, xalq, dunyo, siyosat, xotin-qizlar, farzand tarbiyasi, oila instituti markazi.

РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ИНСТИТУТА СЕМЬИ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Ибраимов Холбой

Директор Национального института педагогики воспитания имени Кари Ниязи, академик

Аннотация: В данной статье рассматривается уникальная роль семьи в обществе и роль национальных и общечеловеческих ценностей в защите законных интересов женщины, развитии семьи и повышении морального духа семьи, а также дополнительные меры поддержки семьи.

Ключевые слова: Семья, общество, государство, нация, народ, мир, политика, женщина, воспитание детей, центр института семьи.

THE ROLE OF VALUES IN THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF THE FAMILY: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Ibraimov Holboy

Director of the National Institute of educational pedagogy named after Qori Niyazi, academic

Annotation: This article examines the unique role of the family in society and the role of national and universal values in protecting the legitimate interests of women, developing the family and raising the morale of the family, as well as additional measures to support the family.

Key words: Family, society, state, nation, people, world, politics, woman, upbringing of children, center of the family institute.

Oila nafaqat bir yurtning, balki umuminsonyatning katta siyosati. Nega deganda, bashariyatning tirikligi, uzliksizligi oiladan! Axir oilaning eng birlamchi va bevosita vazifasi, ma’naviyat tili bilan aytganda, muqaddas vazifasi –insoniyatning zanjirini sog‘lom va iqtidorli avlodlarni ulab borishdan iborat. Bu hamma millat, hamma davlat, hamma xalqlar zimmasidagi sharaflı vazifa.

Oila dastlab ikki kishidan barpo bo‘ladi. Shaffof irmoqlar bir biriga qo‘shilib, jo‘shqin soy, daryolarni tashkil qilgani singari o‘zbeklar uchun katta oilalar urf hisoblanadi. Qo‘shgani bilan qo‘sha qarishni serfarzand bo‘lishni, hamma bolalari yig‘lib kelganda uyi to‘ydek bo‘lib ketishini, chiroyli qarishni orzu qilmagan o‘zbeklar, oila sohiblari topilmasa kerak.

Sharqda oila qadim qadimdan muqaddas qo‘rg‘on hisoblangan. O‘zbek oilalarining serildizlik, serbutoqlik xususiyatlari qadim-qadimdan va hozir boshqa millat kishilarida ham hayrat, ham hurmat uyg‘otgan xususiyatlardir. O‘zbek oilasida ayol, ona ana shu qo‘rg‘onning posbonlari, oilaning muqaddasligini ta’minlovchi mo‘tabar insonlardir.

Qur'oni karimda, hadislarda ayol – onani ulug'lash kerakligi haqida ko'plab ibratli ko'rsatmalar bor. Ularning hammasi ayol-onaning oilada tutgan o'rnidan kelib chiqib aytilgan, albatta. Negaki dunyoga yangi kelgan farzand uchun oila – ilk tarbiya maskani, shu muqaddas dargohning ma'naviy-axloqiy muhitini yaratuvchi mo'tabar zotdir. Qalbning iymonli va rahmonliligi yoki aksincha, bag'ritoshlik va iblislik ham oilada shakllanadi. Onalarimiz bu muqaddas vazifani juda oddiy yo'l bilan, ya'ni odobi, demakki xalq odobining eng ibtidoiy, lekin umriboqiy qadri abad qirralari – kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, murosai madora, yulduzni yulduzga moslab yashash kabilarni singdirish, bu fazilatlarni zamonga qarab rivojlantirish oilaning har bir a'zosi ruhida turg'un qilish bilan o'taganlar. Oqibatda xalqimiz ulug' farzandlarni yetishtirib berganlar.

Onalarimiz bu muqaddas vazifani juda oddiy yo'l bilan, ya'ni odobi, demakki xalq odobining eng ibtidoiy, lekin umri boqiy, qadri abad qirralari – kattalarga hurmat, kichikka izzat, murosai madora, yulduzga yulduzni moslab yashash kabilarni singdirish, bu fazilatlarni zamonga qarab rivojlantirish, oilaning har bir a'zosi ruhida turg'un qilish bilan o'taganlar. Oqibatda xalqimizga ulug' farzandlarni etishtirib berganlar. Mamlakatimizda qabul qilinayotgan ijtimoiy-siyosiy soha munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan qonunlar xalqaro huquqiy standartlarga to'la-to'kis mos bo'lib, ular ruhini hayotimizga singdirish ishiga xizmat qilmoqda. O'zbekiston Sharq mamlakatlari sirasiga kiruvchi davlatdir. malumki, Sharqda qadimdan oila muqaddas maskan sanalgan. Unga bunday e'zozli munosabat bugungi kunda ham o'zgargani yo'q. "Oila, — deydi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov, — hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday inson bo'lib yetishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiyaviy o'chog'i. Yuqorida oila – nafaqat bir yurtning, balki umuminsoniyatning katta siyosati, aytish kerakki – davlat siyosati, dedik. Shuning uchun ham dunyoda necha xalq, necha xil millat, necha xil mamlakat bo'lsa, ularning nashr etgan behisob adabiyotlari ichida oila, oilaviy munosabatlar, oilaning jamiyatda tutgan o'rni xususida alohida varaqlardan tortib, katta-katta ensiklopediyalargacha, hukumat qarorlari, nizomlardan tortib, kodekslarga uchratish mumkin. Oila muqaddas va buyuk ne'mat hisoblangani uchun ham juda ko'p donishmandlar oilani tuzishni mamlakatni tashkil qilish kabi muhim deb biladilar. Oilaning barqarorligi va baxtli hayoti shu mamlakatning yuzi, obro'yi deb qaraladi. Taraqqiy etgan davlatlarning o'z mamlakatlarida oilaga bunday katta e'tibor berishi, turli yo'llar bilan uning nufuzini ko'tarishga intilishi also bejiz emas. Bizda oilalar qurayotganda an'anaviy ko'rsatmalarga amal qilinadi. Asrlar davomida ma'naviyatimiz boyib borayotganiga, oilalarimiz mustahkamligiga bu ko'rsatmalarning insonparvarligi, umrboqiyliigi sabab bo'layotgani ham sir emas. Yaxshi oila xushxulqli, iymonli solih kishilarni, ibratli insonlarni tarbiyalaydi. Voyaga yetayotgan har bir kishi oila to'g'risidagi yaxshi ko'rsatma, yo'riq, tuzuk, qonun-qoidalarni yaxshi bilishi lozim. Ana shu bilim va istak ularning o'z oilalarini ko'rkam tuzuvlariga, shu kichkina mamlakatlarni to'g'ri boshqaruvlariga yordam beradi. Oilada pihatli umr kechirish – barakotli umr kechirish demakdir. Bordi-yu oila tuzuk bo'lmasa, tarbiyaga ham e'tibor berilmasa, qancha buyuk bo'lsa ham, bunday millat dunyoda uzoq yashay olmaydi. Buni donishmandlar ko'p ta'kidlashgan: "Millatlar sharaflini yuqori martabaga ko'taradigan narsa millionlar ila sanaladigan askarlar-u, dunyoda eng buyuk va zo'r bo'lgan kemalar emas, balki eng oz e'tibor beradiganimiz yo bo'lmasa, hech bir zamon e'tibor bermasdan qoladiganimiz – oiladir. Oila nizomsiz bo'lsa, uning yomon oqibati butun millatga ta'sir etadi va shu sababdan fazilat yeriga razolat, taraqqiyot o'rniga tubanlik negiz quradi. Agar bir millatga bunday hol ro'baro kelsa, u millat kitobining so'nggi varag'i ochiladi..."

Har qanday jamiyatning madaniy darajasi va ma'naviy yetukligi ayollarga munosabati bilan belgilanadi. Xotin-qizlarni hurmat qilish, ularning jamiyat rivojidagi hissasini munosib baholash, ularga barcha masalalarda ko'maklashish – bularning barchasi qadimdan xalqimizga xos. Ma'lumki, XXI asrda insoniyat jahon jarayonlarining

globallashuvi davriga, inson subyektivligi va faol hayotiy pozitsiya va o'z-o'zini anglash huquqi qadriyatlarini ilgari surilgan davrga kirdi. Zamonga xos bo'lgan jihatlardan biri bu demokratik davlatlarni shakllantirish va jamiyatning fuqarolik darajasini oshirish doirasida hayotning barcha sohalarida xotin-qizlarning to'laqonli va teng huquqli ishtirokiga ehtiyoj ortmoqda. Jumladan, yangilanayotgan O'zbekistondagi islohotlar ayollarning ijtimoiy rolini sezilarli darajada oshirdi. Xuddi shunday tendensiyalar Konstitutsiyaning 46-moddasida mustahkamlangan va ko'plab qonunlarida aks etgan erkaklar va ayollar uchun teng huquq va teng imkoniyatlar tamoyili O'zbekiston Respublikasida ham dolzarbdir. Bu borada Pekin Deklaratsiyasi va erkaklar va ayollar o'rtasidagi tenglik uchun harakat qilish platformasini amalga oshirish doirasida inson huquqlari va asosiy erkinliklarining xalqaro standartlariga amal qilinmoqda. Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy faollashuvini keng targ'ib etish hamda qo'llab-quvvatlash maqsadida BMT Inson huquqlari bo'yicha 46-sessiyasida qayd etilganidek, ijtimoiy-siyosiy hayotda va tadbirkorlik sohasida ayollarning rolini tubdan oshirishga qaratilgan ishlar endi qat'iy davom ettirilishi e'tirofqa loyiqdir. O'zbekiston ham mazkur sohaga jiddiy e'tibor berish bilan birga uning huquqiy asoslarini yaratgan davlatlardan biridir.

Jumladan, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-son Farmoni aynan xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga doir davlat siyosatining samarali amalga oshirilishini ta'minlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi roli va faolligini oshirish, xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta'minlash masalalariga qaratilganiligi bilan e'tiborlidir. Xotin-qizlarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish, bandligini ta'minlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash, xotin-qizlarni, ayniqsa, qishloq joylardagi yosh qizlarni oilaviy va xususiy tadbirkorlikka, hunarmandchilikka keng jalb etish masalalari o'ta dolzarbdir. Shu kabi masalalar e'tibordan chetda qolmagan holda yangi "Xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori qabul qilindi. Qarorga ko'ra, 2022-yil 1-iyundan Rossiya Federatsiyasi, Turkiya hamda Qozog'istonning tegishli hududlarida (12 ta) bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Tashqi mehnat migratsiyasi agentligining vakillik instituti joriy qilinadi. Mazkur hududlarning har biriga kamida 2 nafar vakil birlashtirilgan holda 2022-yil 1-maydan har yili hokim yordamchilari yozma tavsiyanomasiga asosan, shuningdek, mahallalardagi yoshlar yetakchilarining yozma tavsiyanomasiga asosan "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimida ro'yxatda bo'lgan yoki "daftarlardan"dan biriga kiritilgan hamda mehnat migratsiyasiga chiqib ketgan fuqarolarning bolalariga mavsumiy faoliyat yuritadigan oromgohlarga bepul yo'llanmalar beriladi. O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining mablag'lari hisobidan mehnat migratsiyasiga chiqib ketgan fuqarolarning oila a'zolariga yordam pullari va yo'llanmalar berish tartibi ishlab chiqildi hamda, xorijda vaqtinchalik ishlayotgan va ta'lim olayotgan o'zbekistonlik yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida "Xorijdagi yoshlar balansi" shakllantirilib, ular to'g'risidagi ma'lumotlar "Yoshlar portali" elektron platformasiga kiritib boriladi.

Oila instituti markazi tomonidan bir qator davlat va nodavlat, xalqaro tashkilotlar bilan ham o'zaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlamoqda. Ayni paytga qadar 20 dan ortiq tashkilotlar bilan Memorandum imzolanib, faol hamkorlik o'rnatildi. Mamlakatimizda qabul qilinayotgan ijtimoiy-siyosiy soha munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan qonunlar xalqaro huquqiy standartlarga to'la-to'kis mos bo'lib, ular ruhini hayotimizga singdirish ishiga xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham hamma asrlarda, hamma xalq va millatlarda dunyoning buyuk olim va fuzalolari, taniqli adiblari umrlarining oxirigacha qimmatli soatlarini oilani yaratish, uni barqarorlashtirish, insonni eng noyob farog'atdan bahramand qilish baxtiga muyassar etish ustida bosh qotirib o'tkazadilar. Garchi oila turmushni iqtisodiy tashkil etuvchi ilk uyushma sifatida ibtidoiy davrlardan boshlab mavjud

bo'lib kelayotgan bo'lsa ham, davrlar o'tishi, "zamonlar o'zgarishi" bilan oilaning maqsad va vazifalari ham o'zgarib, tobora takomillashib boraveradi.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yxati:

1. Oila institutini mustahkamlashning dolzarb masalalari: milliy va xorijiy tajriba xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi. – Toshkent: "Mahalla va oila nashriyoti", 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti PQ–149-sonli qarori – "Xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".

INKLYUZIV TA'LIMINING E'TIROF ETILISHI VA ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Xujayarova Nafisa

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), o'qituvchi, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasining mohiyati bo'yicha ilmiy qarashlar, o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini, ilmiy va nazariy asoslari hamda inklyuziv ta'limning bir qancha muammolari bayon etilgan.

Tayanch so'zlar: Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, normativ huquqiy xujjatlar, inklyuziya, inklyuziv ta'limning maqsadi, inklyuziv maktablar".

ПРИЗНАНИЕ И НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Худжаярова Нафиса

Преподаватель, доктор педагогических наук (PhD) Университет информационных технологий и менеджмента

Аннотация: В статье изложены научные взгляды на сущность понятия инклюзивного образования, возможности обучающихся, особенности индивидуально-психологического, физического дефекта и усвоения, научно-теоретические основы, а также ряд проблем инклюзивного образования.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, нормативные акты, инклюзия, цель инклюзивного образования, инклюзивные школы".

RECOGNITION AND SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Khujayarova Nafisa

Lecturer, doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences University of Information Technology and management

Annotation: The article describes scientific views on the essence of the concept of inclusive education, the capabilities of students, features of individual-psychological, physical impairment and assimilation, scientific and theoretical foundations, and several problems of inclusive education.

Key words: Inclusive education, children with disabilities, regulatory legal documents, inclusion, the purpose of inclusive education, inclusive schools"

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" gi qarori va boshqa hujjatlarda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratish, kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan. Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda.

Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida "Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi" asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish ko'zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o'ziga xos imkoniyatlarini ko'rsatadi.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 20-moddasi "Inklyuziv ta'lim" deb nomlangan bo'lib, ushbu moddada inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda

barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Shuningdek, YUNESKO ning "Inklyuziv ta'lim: kelajakka yo'l" mavzusidagi xalqaro konferensiyasining 48-sessiyasida "inklyuziya ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi sifatida" ustuvorlik ahamiyat kasb etgan bo'lsa, 1990-yilda "Ta'lim barcha uchun" harakati Tailandning Jomtien shahrida bo'lib o'tgan "Ta'lim barcha uchun" Butunjahon konferensiyasida "barcha bolalar, yoshlar va kattalarga ta'lim olish huquqini amalga oshirish imkonini berish" maqsad qilgan.

Zamonaviy ta'lim tizimi, shu jumladan inklyuziv ta'lim sohasidagi ko'plab dolzarb muammolar jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida yuz bergan ijtimoiy, huquqiy va ta'limiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liqdir. Tadqiqot jarayonida xorijiy va mahalliy manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, "inklyuziv ta'lim" pedagogik fenomenining paydo bo'lishi, avvalo, jamiyat ongining nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan o'zgarishi bilan bog'liqdir.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning taraqqiyot darajasi uning bolalar, keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga qanday munosabatda ekanligi orqali baholanadi.

Inklyuziv ta'lim tushunchasining mohiyati bo'yicha ilmiy qarashlar turlicha bo'lib, uning mazmuni va ta'rifiga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas. Tadqiqotchilar tomonidan ushbu konsepsiyani talqin qilishda bir necha asosiy nazariy yondashuv shakllangan. Inklyuziv ta'lim usuli barcha bolalarning ruhiy- jismoniy holatidan qat'iy nazar ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlashga qulay imkoniyat yaratadi. Inklyuziv ta'lim – o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim jarayonidir.

Inklyuziv ta'lim – o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim jarayonidir.

Inklyuziv ta'lim – umumiy ta'lim muhitida nogiron bolalarni to'laqonli ishtirokini ta'minlash.

Inklyuziv ta'lim – ta'lim olish uchun maxsus sharoit yaratish jarayoni. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar inklyuziya tushunchasini maxsus pedagogik xizmatlar va yordam ko'rsatish tizimi bilan bog'liq jarayon sifatida izohlashadi.

"Inklyuziya – bu nogiron bolalarni o'z yashash joylarida joylashgan umumta'lim maktablarida ta'lim olish jarayoni bo'lib, ularga o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus pedagogik yordam ko'rsatiladi".

Inklyuziya – ijtimoiy va pedagogik muloqotni rivojlantirish vositasi. Ba'zi tadqiqotchilar inklyuziv ta'limning eng muhim jihati sifatida DOVZ va sog'lom o'quvchilar hamda pedagoglar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirni rivojlantirishni ko'rsatadilar.

Inklyuziya – ijtimoiy-falsafiy tamoyil sifatida. "Inklyuziya – bu jamiyat va ta'lim tizimining har bir bolaning o'ziga xosligini tan olishga asoslangan falsafiy konsepsiyadir".

Inklyuziv ta'limning maqsadi – alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli ta'lim berishni ta'minlashdan iborat.

L.R.Muminova inklyuziv ta'lim jarayoni bolalar o'zlarining jismoniy, psixologik, intellektual, etnik-madaniy, til va boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar unumiy ta'lim tizimiga kiritilishi ekanligini e'tirof etgan. L.R.Mo'minova inklyuziv ta'limning maqsadi, vazifalari, tamoyillari va joriy qilish bosqichlarini ham juda chuqur tahlil etgan. Inklyuziv ta'limda yuzaga kelgan dastlabki qiyinchiliklarga qaramay, yetakchi davlatlarning hukumatlari ushbu jarayonni takomillashtirishga e'tibor qaratgan. Xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar asosida inklyuziv ta'lim jarayonini ilmiy asoslangan, samarali va tizimli rivojlantirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirilgan. O'zbekiston Respublikasi va xorijiy mamalakatlardag imkoniyati cheklangan o'quvchilar inklyuziv ta'limining

tajribalar tahlili maxsus ehtiyojli bolalarga umumta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya berish tizimi va mazmuni jahon miqyosida e'tirof etilganligi, xalqaro-meyoriy hujjatlar mustahkam huquqiy asosni tashkil etganligini asoslandi.

Xorijiy manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limning rivojlanishidagi asosiy muammo uni amaliyotda to'liq amalga oshirish masalasidir. Bugungi kunga kelib, inklyuziya quyidagi sohalarida keng tadqiq qilingan: Falsafa – inklyuziv ta'lim tenglik va huquqiy adolat tamoyillariga asoslanganligini ta'kidlaydi. Ta'lim siyosati – inklyuziya global ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Pedagogika va psixologiya – o'quv jarayonini ehtiyojlariga moslashtirish uchun turli metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Sotsiologiya va ta'lim menejmenti – inklyuziya jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ko'rib chiqilmoqda. 1994-yilda qabul qilingan Salamanca Deklaratsiyasi inklyuziv ta'limni jahon ta'lim tizimini isloh qilishning innovatsion paradigmatlaridan biri sifatida belgiladi. Ushbu deklaratsiya nafaqat xalqaro pedagogik hamjamiyat e'tiborini inklyuziya masalasiga qaratdi, balki dunyoning ko'plab davlatlarida “barchaga mo'ljallangan maktablar” (“inclusive schools”) modelini jadal rivojlanishiga turtki berdi.

Ushbu bosqichni ba'zi tadqiqotchilar, xususan J. MacBeath va M. Galton, “Inklyuziyaning ikkinchi bosqichi” (“The Second World of Inclusion”) deb atashadi.

Bu davrdan boshlab “inklyuziya” va “inklyuziv ta'lim” tushunchalari jahon pedagogik terminologiyasiga faol kirib keldi. Biroq, o'tkazilgan ilmiy-tahliliy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ilmiy-pedagogik adabiyotlarda ushbu tushunchalar bo'yicha yagona ta'rif mavjud emas. Shuningdek, inklyuziya atamasini kim birinchi bo'lib fanga kiritgani borasida ham olimlar o'rtasida qarama-qarshi fikrlar mavjud. Inklyuziv ta'limning nazariy tahlili jarayonida soha olimlari o'zlarining turli xil qarashlari bilan ushbu ta'lim shakliga ta'rif berib o'tganlar.

Xorijlik olimlardan M.Budoff, D.A.Cole inklyuziv ta'lim har bir bolaning imkoniyatlarini hisobga olib tashkil etiladigan va imkoniyati cheklangan o'quvchilarni eng samarali ijtimoiylashuvini ta'minlaydigan o'qitish shakli deb nomlaganlar. Atoqli psixolog olim L.S.Vigotskiy umumiy va maxsus ta'limni uyg'unlashtiradigan ta'lim tizimini tashkil etish, ya'ni maxsus yordamga muhtoj bolalarni inklyuziv ta'lim tizimida o'qitishni e'tirof etgan. L.S.Vigotskiy maxsus ta'lim va umumiy ta'limning uyg'unlashuvi uchun shart-sharoitlar yaratilish hamda maktablarda imkoniyati cheklangan o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish lozimligini ta'kidlab o'tib, “har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi” deb ta'kidlaydilar.

T.Hellbrugge ta'lim jarayonining uzluksizligi tamoyilini qo'llab-quvvatlab, integratsion ta'limning turli bosqichlarini bog'laydigan multidimensial jarayon sifatida tushunilishi lozimligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerak, bugungi kunda inklyuziv ta'lim rasmiy tan olingan va global ta'lim tizimining yangi paradigmasi sifatida qaralmoqda. U integratsion pedagogikaning rivojlangan shakli bo'lib, imoniyati cheklangan bolalar bilan bir qatorda ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj boshqa guruhlarni ham qamrab oladi. Ushbu guruhlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: gender jihatdan diskriminatsiyaga uchragan bolalar; diniy yoki etnik ozchiliklarga mansub bolalar; migrantlar va ijtimoiy jihatdan nochor qatlam vakillaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi qarori;
2. YUNESCO: Jamiyatga va inklyuziv ta'limga muhtojlarga qaratilgan Dastur. 1994.
3. O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 y. O'RQ-637-son “Ta'lim to'g'risida” gi Qonuni.

4. Pedagogik atamalar lug'ati. – T.: “Fan”, 2008. – B.47.
5. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi Nizom. – T.: “Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori ilovasi”, 2021.
6. Muminova L.R. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari. T.: “Complex-print”. 2018-yil.
7. M. Budoff, D.A. Cole, [and others] Bilateral cochlear implants in children: localization acuity measured with minimum audible angle // Ear & Hearing. 2006. 27(1). P. 43-59.
8. Выгодский Л.С. Педагогическая психология. –М. : “Педагогика. 1991. С 231.
9. Sultanmurodovna, K. N. (2025). Preparing Educators for an Inclusive Education Environment. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 38, 168-171.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SANOGEN TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING O‘RNI

Abralova Zabbarjat

Katta o‘qituvchi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti

Abralova Munajat

Bosh mutaxassis Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markaz

Annotatsiya: Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida o‘quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish konsepsiyasi yoritib berilgan. Shuningdek, ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning tafakkuri, ijodiy qobiliyatini o‘stirishda o‘qituvchilardan talab qilinayotgan pedagogik metodlar tahlil qilingan.

Tayanch so‘zlar: Sanogen tafakkur, ta’lim muassasasi, o‘quvchi, pedagog, konsepsiya, qonun.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ СИНОНИМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Абралова Забаржат

Старший преподаватель Узбекский национальный педагогический университет

Абралова Муножат

Главный специалист Республиканский научно-методический центр развития образования

Аннотация: В статье освещается концепция развития саногенного мышления у учащихся в условиях цифровой трансформации. Также проанализированы педагогические приемы, требуемые от педагогов в воспитании мышления, творческих способностей учащихся в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Саногенное мышление, учебное заведение, ученик, педагог, понятие, закон.

THE ROLE OF A TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF SYNONYMIC THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abralova Zabbarjat

Senior Lecturer Uzbek National Pedagogical University

Abralova Munajat

Chief Specialist Republican Scientific and Methodological Center for Education Development

Annotation: The article highlights the concept of developing sanogenic thinking in students in the context of digital transformation. Also, in educational institutions, pedagogical methods are analyzed, which are required of teachers in the cultivation of thinking, creative abilities of students.

Key words: Sanogenic thinking, educational institution, reader, educator, concept, law.

Mamlakatimizda texnologiya fanini xalqaro malaka talablari asosida sama-rali o‘qitish tizimini joriy etish, shu sohada raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning moddiy texnik bazasini shakllantirish, jahonning nufuzli xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda malakalarini rivojlantirishning me’yoriy asoslari yaratilgan. “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da “yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta’lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zahirasini yaratish” ustuvor

vazifa etib belgilangan. Natijada, boshlang'ich sinf texnologiya darslarida o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yetarli sharoitlar yaratish imkoniyatlari rivojlanmoqda.

Sanogen tafakkur o'zida mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini ham taqozo etadi. J.Musayev shaxsda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlovchi quyidagi omillarga o'z e'tiborini qaratgan:

- nazariy bilimlarning mavjudligi;
- mavjud muammolarni tahlil eta olish ko'nikmalarining shakllanganligi;
- o'zgalar fikrini tinglay olish ko'nikmasiga egaligi;
- o'z faoliyatini maqsadli tashkil eta olishi;
- orttirilgan tajribalarga tayana olishi;
- atrof-muhit bilan ishchan muloqot o'rnatish olishi.

Djon Dyui tafakkurning rivojlanishini inson taraqqiyotining genezisi bilan bog'lab, barcha omillar orasida bolaning tashqi ijtimoiy muhitga intilish odati muhimdir deb hisoblagan. Fikrlovchi ong ishlashi uchun, olimning fikricha, uni doimo mashq qildirishi, yangi odatlar bilan boyitib borishi kerak, deydi. Zero, inson dastlabki hayotiy va ijtimoiy bilimlarni oilada o'zlashtiradi. Mazkur muhitdagi shaxslararo munosabatlar va tarbiyaning to'g'ri tashkil etilganligi bolada atrofdegilar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatishga bo'lgan moyilligini oshiradi.

Ijtimoiy-psixologik muammolarni tadqiq etgan olima V.Karimova shaxsning jamiyatdagi mavqei va undagi yuksak insoniy fazilatlar fikrlash jarayonining mustaqilligi bilan aloqador ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, mazkur jarayonda oila, ta'lim-tarbiya jarayoni masalalariga jamoatchilik diqqatini qaratib, uzluksiz ta'lim jarayonida amalga oshirilayotgan islohotlar eng avvalo, o'quvchilarning mustaqil fikrlashlari uchun shart-sharoitlar yaratishi va bunda o'quv faoliyati kechadigan ijtimoiy psixologik muhitning yetakchi rolini ta'kidlaydi.

Qanday fikrlash lozim? muammosiga e'tibor qaratgan muallif, aslida fikrni ilk yoshlikdan tarbiyalash lozimligini ta'kidlaydi va uning mezonlariga e'tibor beradi: agar bolada yoshligidanoq har bir narsa hodisaning o'ziga xos tomonlarini ko'ra olish, ijodiy yondashuv bo'lsa, demak, uning tafakkuri ijodiy, egiluvchan, moslashuvchan bo'lib, aynan shularda mustaqil tarzda mulohaza yuritish kuzatiladi.

E.G'oziyevning fikriga ko'ra: "Tafakkurning mazmundorligi ko'p jihatdan emotsional kechinmalarga — hayratda qolish, taajjublanish, yangilikni his qilish kabilarga bog'liq. Mazkur hislarning paydo bo'lishi tafakkurning ko'tarinki ruhda kechishini ta'minlaydi, kishiga zavq-shavq, maroq bag'ishlaydi. Mulohazalar, fikrlar, tushunchalar, hukm va xulosa chiqarishlarning chinligi (yolg'onligi), to'g'riligi (noto'g'riligi), adekvatligi (noadekvatligi) insonda ishonch va shubhalanish hislarining mavjudligi bilan belgilanadi. Kishilar uchun quvonchli, yoqimli, maroqli kayfiyat va kechinmalar fikr yuritish jarayonlarini tezlashtiradi, fikrlash sur'atini kuchaytiradi. Aksincha, noxush kechinmalar, hafaxonlik, qo'rqinch, zo'r berishlik (stress) singari emotsional holatlar mulohaza yuritishni susaytirishi, uning mahsuldorligini kamaytirishi mumkin. Emotsional holatlar fikrning yo'nalishiga bevosita ijobiy va salbiy ta'sirini o'tkazib turadi".

Sanogen tafakkur samarasi u ilm, vaziyat va amallardan iborat. Lekin fikrning xos samarasi ilm bo'lib, undan boshqa narsa emas. Agar qalbda ilm hosil bo'lsa, qalb holati o'zgaradi. Qalb holati o'zgarsa, a'zolar faoliyati ham o'zgaradi. Sanogen tafakkur barcha yaxshiliklar uchun asos va kalitdir. Insoniyat xavfsizligi, davlatlarning milliy manfaatlari, kelgusi avlodlarning barqaror kelajagini ta'minlash yo'lidagi jiddiy xatarga aylanganligi ham, jamiyat kelajagi bo'lgan o'smir yoshidagi o'quvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq qilish ijtimoiy talab hisoblanadi.

Sog'lom tafakkurning shaxs rivojidagi o'zni masalasi turli zamon va makonlarda yashagan mutafakkirlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida inson tafakkuri haqida fikr yuritir ekan: "Modomiki, u o'z zotidan fikr qilishga qodir bo'la olar ekan, u oqil bo'la oladi. Natijada uning zoti aqlga

erishsa, u holda u fe'li bilan aqlga ega bo'ladi. Balki u aql bo'la oladi, u o'z zoti bilan fikr qiladigan, oqil bo'la oladi. Zotning o'zi ham aqlga erishdimi, demak, uning o'zi ham aqlga erisha oladi" degan fikr orqali aql va intellektning o'zaro uyg'un hamda farqli jihatlarini tahlil etgan.

A.Jeksonning qayd etishicha, asl salomatlikning birinchi siri aqlimizda joylashgan bo'lib, aqlimizga bo'ysunmaydigan biror-bir narsaning o'zi yo'q. Insonda hayotga, ezgulikka ishonch bo'lishi lozim. Kimda kim ishonsagina, g'alaba qozonadi. Muallif ishonch kuchining insonda qat'iy hayotiy pozitsiyani shakllantirish imkoniyatini quyidagi fikrlar orqali ifoda etadi: "Ishonch — bu ruhiy kuch, uning sharofati bilan bo'lishi mumkinmas narsa mumkinga aylanadi. Ishonch mo'jiza yaratishga qodir kuchlarga yo'l ochadi."

Xorijlik tadqiqotchilar tomonidan sog'lom tafakkur masalasining ayrim jihatlarini yoritib berishga e'tibor qaratilgan. Jumladan, K.Yungning fikricha, sog'lom tafakkur yuritish uchun shaxsning arxetipik (shaxs xayolotidagi obrazlar, g'oyalar, motivlar) o'ziga xosliklarni aniqlab beruvchi fikrlash, tushunish usullarini o'zlashtirish zarur. Ya'ni inson o'z fikrlashini sog'lom nuqtayi nazar bilan bog'liqlikda boshqarishi lozim. K.Xorni esa, ko'pincha insonning xulq-atvori madaniy omillari asosida boshqariladi, deb ta'kidlab o'tadi. Ya'ni, bizning madaniy dunyoqarashimiz ratsional fikrlashga qanchalik ko'p ta'sir etsa, irratsionallikning ta'sir doirasi shunchalik kamayadi. M.Jeymsning talqinicha, sog'lom tafakkurning asosida real voqelikni qanday tushunish qobiliyatining anglanishi yotadi. O'z-o'zini anglagan shaxs o'zining ichki olami, tasavvurlarini to'g'ri fahmlaydi, undan qo'rqmaydi va bayon etishdan tortinmaydi, fikr va xatti-harakatlari "hozir va shu yerda" vaziyatiga yo'nalgan bo'ladi. Sog'lom tafakkurni rivojlantirish masalasi tizimli va kengroq tavsifda Y. I. Orlovning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Uning fikricha, sog'lom tafakkur yuritishning asosiy roli o'z-o'zini takomillashtirish xarakterning uyg'unligi, o'z-o'zidan va atrof-muhitdan rozilik, yomon odatlardan saqlanish, o'z hissiyotlarini boshqarish, o'z ehtiyojlarini nazorat qilish uchun zaruriy shart-sharoit yaratishda namoyon bo'ladi. Ichki nizolar, ziddiyatlar, tibbiy-profilaktik fikrlashni Y.Orlov, sog'lom tafakkur deb atashni taklif etadi. Shunga muvofiq, kundalik holga aylangan, avtomatlashgan kuch ta'siridagi odatdagi fikrlashni nosog'lom tafakkur deb atash mumkin.

Sanogen tafakkur tushunchasi pedagogik jihatdan tahlil qilinganda, ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq holda yuzaga keladigan pedagogik muammolar va hissiy kechinmalarga nisbatan kognitiv baholash ustuvorligi tezisiga asoslanadi, bu o'qituvchi o'z fikrlarini his-tuyg'ularga ta'sir qilish uchun ishlatishi va kognitiv baholarni o'zgartirish orqali pedagogik faoliyat bilan bog'liq muammolarni hal qilishning konstruktiv usullariga oid ko'nikmalarni egallash jarayoni hisoblanadi.

Mualliflik yondashuvi asosida aytishimiz mumkinki, "sanogen tafakkur" bu o'qituvchining sodir bo'layotgan voqea-hodisalar mazmunini anglashi va hissiy-emotsional tajribalarni aks ettirish jarayoni bo'lib, ularni yuqori darajada kuzatish va individual shaklda monitoring qilib borishdir. Shuningdek, sanogen tafakkur o'qituvchilarning ijobiy (pozitiv) fikr yuritishi hamda ijodkorlik qobiliyati bilan bog'liq aqliy faoliyat ko'nikmalari majmuini o'zida aks ettiradi.

O'qituvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish bilan bog'liqlikda fikrlarni tashqi ifodalay olish, fikrlash jarayonida interiorizatsiya, shaxsiy refleksiya va mustaqillikning namoyon bo'lishi, fikrlashdagi moslashuvchanlik, o'z-o'zini ishontirish, nazoratning yuqorililigi, emotsionallik va aqliy yondashuvlarning uyg'unligi kabi pedagogik-psixologik xususiyatlari ajratib ko'rsatildi.

Sanogen (sog'lom) tafakkur inson salomatligini muhofaza qilishning noan'anaviy usullaridan biri bo'lib, yangicha fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlaydi. Shuningdek, sanogen fikrlash ko'nikmasi fikr yuritishning xilma-xil usullarini o'zlashtirish, unga erkinlik berish, emotsiyalarning keragidan ortiqcha namoyon bo'lishini kamaytirishga imkon beradi. Sanogen fikrlash ko'nikmalarini o'zlashtirish uchun avvalo

shaxs o'zida kechadigan aniq hissiy-emotsional holatlar (masalan, nafrat, uyat, muvaffaqiyatsizlik, ishonchsizlik, noadekvat baholash va salbiy fikrlar) haqida yangicha tafakkur yuritishni tarbiyalashi lozim. Ana shunda, inson o'zida mavjud bo'lgan muayyan stereotip fikrlar va xulq-atvor ko'nikmalaridan xalos bo'ladi. Shu jihatdan, o'qituvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishda uning pedagogik-psixologik xususiyatlarini inobatga olish va mazkur jarayonda refleksiv texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Sog'lom tafakkur o'quvchi yoshlarda qaror qabul qilishda mustaqillik, javobgarlik, o'zining g'oya va fikrlarini shakllantirishda, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea - hodisalarga munosabat bildirishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.10.2019-y.

2. Z.A. Abdiraxmonova. O'smir yoshdagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Diss. avtoref.. 2020. - 48 b.

3. Ю.Н. Крайнова. Саногенная рефлексия в структуре эмоциональной компетентности будущих педагогов. Автореф. канд. дисс. М., 2010.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARINING SOG'LIK-SALOMATLIGI, JISMONIY RIVOJLANISHI VA JISMONIY TAYYORGARLIGINI MONITORING QILISHNING DOLZARBLIGI

Zokirov Ulug'bek Murodjon o'g'li

*Doktorant Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari kichik, o'rta, katta va tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining sog'lik salomatligini saqlash va uni muhofaza qilish, jismoniy anatomik va fiziologik tomondan yillar davomida rivojlanish bosqichlari, jismoniy sifatlari kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik, chidamlilikni qanday darajada yoshga nisbatan rivojlanishi va ularning o'quv yili mobaynida monitoring faoliyatini olib borishda amalga oshirilgan tadqiqotlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: monitoring, jismoniy rivojlanish, jismoniy sifat, jismoniy tayyorgarlik, anatomik va fiziologik holat.

ЗНАЧЕНИЕ КОНТРОЛЯ ЗА ЗДОРОВЬЕМ, ФИЗИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ И ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ ВОСПИТАННИКОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Закиров Улугбек Муроджонавич

*Докторант Специалисты по физическому воспитанию и спорту Института
переподготовки и повышения квалификации*

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы сохранения и охраны здоровья воспитанников младшей, средней, старшей и подготовительной групп дошкольных образовательных организаций, этапы их развития в физико-анатомическом и физиологическом аспектах на протяжении многих лет, степень развития физических качеств силы, быстроты, ловкости, гибкости, выносливости по отношению к возрасту и проведенные исследования при проведении мониторинговой деятельности в течение учебного года. будет рассмотрено.

Ключевые слова: мониторинг, физическое развитие, физическое качество, физическая подготовка, анатомическое и физиологическое состояние.

THE IMPORTANCE OF MONITORING THE HEALTH, PHYSICAL DEVELOPMENT AND PHYSICAL TRAINING OF STUDENTS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Zakirov Ulugbek Murodjon o'g'li

*PhD student At the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in
Physical Education and Sports*

Annotation: This article discusses the issues of preserving and protecting the health of pupils of junior, middle, senior and preparatory groups of preschool educational organizations, the stages of their development in physico-anatomical and physiological aspects over the years, the degree of development of physical qualities of strength, speed, dexterity, flexibility, endurance in relation to age and the research conducted during the monitoring activities during the school year. it will be reviewed.

Keywords: monitoring, physical development, physical quality, physical fitness, anatomical and physiological state.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lik salomatligiga va ularni jismonan rivojlanishiga dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida alohida e'tibor berib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturida bolalarning aqliy, nutq, muloqot, o'qish yozish malakalarining rivojlanishi hamda

jismoniy rivojlanishi va sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha kompetensiyalar ishlab chiqilgan va amaliyotga tadbiriq etilgan [2].

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning yosh guruhlarini hisobga olib ularni jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik darajalarini monitoring qilish muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Monitoring keng ma'noda ta'lim sohasida hamda maktabgacha ta'lim tashkilotida asosiy nazoratni tashkil etish vositasi sifatida qaralib kelmoqda. Monitoring tushunchasini xalqaro miqyosidagi olimlar turlicha ta'rif berishgan.

G.M. Romansev, V.A. Feodorov, I.V. Osipova, O.V. Tarasyukning ma'lumotlariga ko'ra, monitoring muayyan jarayonlar, ko'rsatkichlar va ijtimoiy hodisalarni o'z vaqtida muntazam ravishda standartlashtirilgan kuzatish, ularning haqiqiy holati, rivojlanish tendentsiyalari to'g'risida asosli g'oyalarni olish uchun doimiy kuzatuvlar natijalarini taqqoslash bo'lsa, ikkinchi tomondan monitoring inson faoliyati natijasida atrof-muhitdagi o'zgarishlarni aniqlaydigan kuzatuvlar va tadqiqotlar to'plami hisoblanadi [6; 283-b.].

M. Odilova, D. Jabbarova, S. Jo'rayevning fikriga tayangan holda monitoring muayyan voqelikni tekshiruvchi, nazorat etuvchi va uning natijalarini umumlashtiruvchi jarayon [4; 47-b.].

Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik monitoringni tashkil etishda diagnostika bolaning maktabga tayyorgarligiga doir muammolarini aniqlashga yordam berish, bu muammolarning jiddiyligini baholash, bola bilan qo'shimcha mashg'ulotlar dasturini ishlab chiqish maqsadlarida o'tkaziladi To'liq diagnostikani o'tkazish uchun ancha vaqt kerak bo'ladi. Bolada charchash alomatlari kuzatilmasa, diqqatni bir joyga jamlay olsa diagnostikani har birini 25-30 minutlik vaqtdan iborat bir nechta uchrashuvlarda o'tkazish ham mumkin. Topshiriqlarni bajarish davomida bolani shoshiltirmaslik, uning charchashini kuzatib borish, uning afzal ko'radigan narsalariga diqqat qaratish (masalan, syujetli rasmlarni tanlab olishida), turli faoliyat turlari bilan bog'liq bo'lmaydigan topshiriqlarni taklif qilish muhim bo'lib sanaladi. Bularning barchasi bolaga o'z imkoniyatlarini to'liq ravishda namoyish qilish imkonini beradi [1; 15-17].

N.M. Muxitdinovanning ilmiy tadqiqotlarida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tibbiy nazoratni tashkil etish shifokor, tibbiyot hamshirasi, mudira va tarbiyachilarning hamkorlikda ishlashini taqozo etadi. Ishning bu qismi maktabgacha tarbiya tashkiloti tarbiyalanuvchilarning salomatligi yoki bolalar shifoxonasining har yilgi jismoniy rivojlanishi tibbiy ko'riklarida shifokor tomondan chuqur tekshirish va funksional o'rganilayotganda amalga oshiriladi. Aniq belgilangan muddatda, shuningdek, tekshirilishi va zarur bo'lganida bolalar shifoxonasining shifokor – mutaxassislari tomondan ko'rib chiqiladi. Sog'liqni baholash kompleks tarzda: tibbiy ko'rigi ma'lumotlari, nerv-psixik va jismoniy rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, bola kasallanishini hisobga olish asosida o'tkaziladi. Tekshirishda, avvalo bolaning jismoniy rivojlanishi aniqlanadi. Buning uchun antropometrik ya'ni anatomik va fiziologik ko'rsatkichlar: gavda uzunligi, gavda og'irligi, ko'krak qafasi aylanasi, bir yoshgacha bo'lgan bolalarda esa boshni ham hisobga oladi [3; 987-994].

Jismoniy anatomik va fiziologik tomondan rivojlanishida bolalarning jismoniy sifatlarining rivojlanganligi o'zaro bir-biriga bog'liq bo'ladi. Jismoniy sifatlar kuch, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik, egiluvchanlikni rivojlanganligi bolalarning jismoniy tomondan bo'y, vazn, o'pkaning tiriklik sig'imi, yurak urush tizimiga hamda markaziy nerv sistemasiga ham ijobiy tomondan ta'sir etadi. Bu jarayonga sabab sifatida jismoniy haraktning faol bo'lishi va jismoniy tarbiya mashg'ulotida mashqlar bilan bolalarni shug'ullanganligini ko'rsatishimiz mumkin.

L.H. Carol o'zining ilmiy ishlarida maktabgacha yoshdagi 4-6 yoshli bolalarning jismoniy faolligini 4 qismga bo'lib ajratgan.

1. O'tirgan yoki yotgan holdagi faoliyatlarga (kompyuter, televizor, smartfon va turli xil gadjetlardan kun mobaynida foydalanish, bir joyda bo'lish).

2. Yengil harakat faoliyatlari.

3. O'rtadan yuqoriga o'tuvchi harakat faoliyatlar.

4. Yuqori darajadagi harakat faoliyatlari.

Yuqoridagi jismoniy faollik qismlari bolalarning jismoniy holatini aniqlash va qanday darajada ekanligini bilishda muhim ahamiyatga ega deb hisoblanadi.

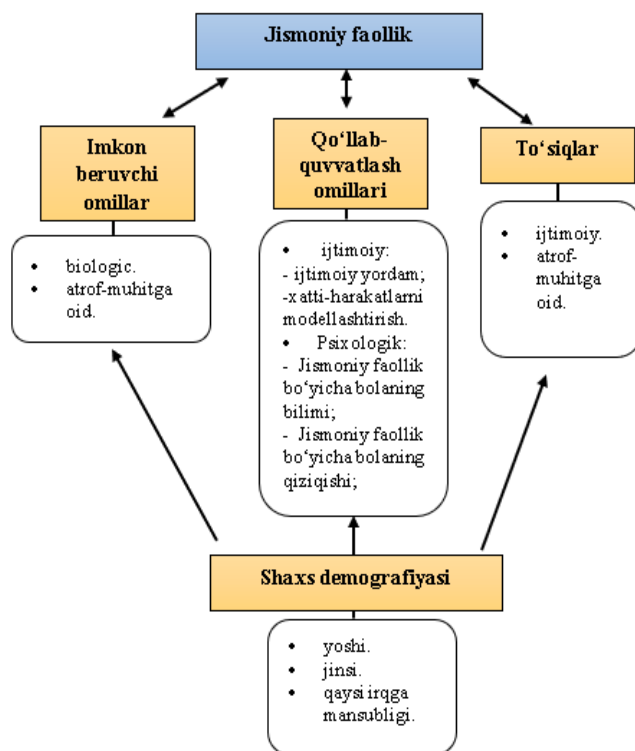
Jismoniy faollikni tashkil etishda quyidagi omillar muhim deb qaraladi:

- jismoniy faollikni tashkil etuvchi omillar (tana og'irligi, harakat malakalari, o'yin o'ynash davomiyligi);

- ijtimoiy omillar (oilada ota va onaning hamda o'qituvchining jismoniy tayyorgarlikka bog'liqligi);

- psixologik omillar (ota onaning bolaning jismoniy tarbiyaga qiziqishi va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishni xohlashi bo'yicha tushunchalarga egaligi) .

1-rasmda maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy faolligini qo'llab-quvvatlash modeli orqali har bir bolaga ta'sir etuvchi omillar ya'ni jismoniy tayyorgarlik va jismoniy harakat faollikning past darajadan yuqori darajasiga ko'tarishda nimalar salbiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa ularni bartaraf etish imkoniyatlari, ijtimoiy tomondan oilada bolaning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda sport to'garaklariga borishda pul mablag'ining yetishmasligi yoki jismoniy tarbiya bilan qiziqishning yo'qligi ko'rsatib o'tilgan. Model jismoniy faollik imkonberuvchi va qo'llab quvvatlovchi omillarni o'z tarkibiga kiritgan. Jismoniy tomondan harakat faoliyatining yuqori darajada bo'lishi, ma'lum bir mashqlarni bajara olishi, jismoniy rivojlanishda boyni, vaznning tanaga nisbatan mutanosibligi berilgan. Shaxs demografiyasida bolaning yoshi, irqi, jinsi ajratib ko'rsatilgan [7;].

1-rasmda maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy faolligini qo'llab-quvvatlash modeli.

Toshkent shahridagi 62 va 103-sonli maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining sog'lik salomatligi, jismoniy anatomik va fiziologik tomonlari hamda jismoniy tayyorgarlik holatlari dastlabki nazorat bosqichlari tashkil etildi. Bolalarning jismoniy tayyorgarligini baholashda va ularni nazorat qilishda maxsus ishlab chiqilgan jismoniy tayyorgarlik mezonlaridan foydalanildi.

Toshkent shahar 62 va 103 sonli maktabgacha ta'lim tashkiloti 3-7 yoshgacha bo'lgan bolalarining jismoniy tayyorgarlik holati "Gepartlar" 10 metr ga yugurish,

“Kingurular” turgan joyda uzunlikka sakrash, “Flamingo” bir oyoqda muvozanat saqlab turish, “Chaqqonlar” 2x5 metrga, 3x10 metrga, 10 metrga ilon izi shaklida yugurish, “Kuchlilar” basketbol va futbol to'pini turgan joyda uloqtirish mezonlari harakatli o'yin sifatida bolalardan olindi. Toshkent shahar 103-sonli maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rta guruhidagi 4-5 yoshli bolalarning “Gepartlar” 10 metrga yugurish testida o'rtacha yuqori natija 3,5 sonya, o'rta natija 4,7 sonya va past natija 6,1 sonyani tashkil etdi. “Kuchlilar” futbol to'pini uloqtirish mezonida yuqori natija 240 santimetrni, o'rta 161 santimetrni, past 100 santimetrni tashkil etdi. 62-sonli maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rta guruhidagi 4-5 yoshli bolalarning “Gepartlar” 10 metrga yugurish testida o'rtacha yuqori natija 3,2 sonya, o'rta natija 4,1 sonya va past natija 5,2 sonyani tashkil etdi. “Kuchlilar” futbol to'pini uloqtirish mezonida yuqori natija 320 santimetrni, o'rta 185 santimetrni, past 120 santimetrni tashkil etdi.

Xulosa o'rnida 62 va 103 maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining sog'lik salomatligini nazorat qilishda tibbiy yo'nalishdagi mutaxassisning ishlari reja asosida amalga oshirilishi ularning anatomik va fiziologik tomonlarini kuzatishda o'sish va pasayish darajalarini yaqqol ko'rsatib beradi. Monitoring faoliyatida mashg'ulot yiliga 2 marotaba sentabr va may oylarida tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan tashqari tarbiyalanuvchilarning kasalligining etiologiyasi ham aniqlanadi. Jismoniy tayyorgarligi harakat sifatlarning rivojlanishi, bolalarning harakat ko'nikmasini shakllanishi, kichik va katta harakat motorikalarining rivojlanishi jismoniy tarbiya yo'riqchisining kasbiy kompetensiyasi, mahorat va malakasiga bog'liq bo'ladi. Mashg'ulotlarni bolalarga harakatli o'yin sifatida yoki estafetali o'yin orqali tashkil etilishi bolalarda qiziqish uyg'otadi. Bolalar 3-7 yoshda aqliy, bilish, nutq kompetensiyalari endi rivojlanayotgan bo'lib, o'yinda bolalarga mashqlarni berish samarali natijalarni olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdunazarova N.F. Olti yosh bolani maktabga tayyorligini bilish diagnostikasining mazmun mohiyati. // “Maktabgacha yoshdagi bolalarda ta'lim-tarbiya jarayonining dolzarb masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi materiallari to'plami. – Toshkent, 2021. 15-17-b.
2. “Ilk qadam” Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. Toshkent-2018 yil.
3. Muxitdinova N.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy rivojlanishi ustidan tibbiy-pedagogik nazoratni olib borish. // Science and Education. 2022. №3 (5) 987-994 b.
4. Odilova M., Jabbarova D., Jo'rayev S. Pedagogik atamalar. – Namangan, 2023. – 47 b.
5. Zokirov U.M. Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshli bolalarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda gimnastika mashqlaridan foydalanishning samarali yo'llari. // “Yakkakurash sport turlarida yillik sikl bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani to'plami. – Chirchiq, 2025. 31-33-b.
6. Романцев Г.М., Федоров В.А., Осипова И.В., Тарасюк О.В. Профессионально-педагогические понятия: Словарь. – Екатеринбург.: Российский государственный профессионально-педагогический университет, 2005. – 283 с.
7. Carol L.H. Factors associated with physical activity in kindergarten children. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in nursing. – Texas, 2014. – 6-20 p.

NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM MENEJMENTINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Zufarova Dildora Rustamov

Mustaqil izlanuvchi Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha nodavlat ta'lim tashkilotlarida ta'lim menejmentini shakllantirish va tizimli rivojlantrish masalalari yoritilgan. Shuningdek, menejment asoslari, tashkilotlarda menejment tizimiga alohida e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim dargohlarida tashkiliy ishlarni haqqoniy va shaffof olib borishda menejmentning o'rni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Menejment, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, dastur, qonun, rahbar, tarbiyalanuvchilar.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Зуфарова Дилдора Рустамовна

Независимый научный сотрудник Института переподготовки и повышения квалификации руководителей и специалистов дошкольных образовательных организаций

Аннотация: В статье освещаются вопросы формирования и системного развития управления образованием в дошкольных негосударственных образовательных организациях. Также проанализированы основы менеджмента, особое внимание уделено системе менеджмента в организациях, роль менеджмента в фактическом и прозрачном ведении организационной работы в дошкольных учреждениях.

Ключевые слова: Управление, негосударственные дошкольные образовательные организации, программа, закон, руководитель, воспитанники

THEORETICAL BASIS OF IMPROVING EDUCATIONAL MANAGEMENT IN NON-STATE PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Zufarova Dildora Rustamov

Independent researcher At the Institute for Retraining and Advanced Training of Directors and Specialists of Pre-School Educational Organizations

Annotation: The article covers the issues of formation and systematic development of Educational Management in preschool non-governmental educational organizations. Also, the fundamentals of management, special attention to the management system in organizations, the role of Management in the truthful and transparent conduct of organizational work in preschool educational institutions are analyzed.

Key words: Management, non-governmental preschool organizations, program, law, leader, educators

Hozirgi vaqtda ta'lim menejmentining roli juda katta – menejerlar o'z faoliyatida, ta'lim muassasalarida, shuningdek, maxsus kurslarda menejment funksiyalarining nazariy asoslariga tayanadilar. Menejer motivatsion, yo'naltirilgan, tartibga soluvchi, tashkiliy va nazorat funksiyalarini bajarishi kerak.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga ta'sir ko'rsatgan o'zgarishlar tufayli ta'lim menejmentga tobora ko'proq ahamiyat berilmoqda, bu odatda har qanday faoliyat natijasini belgilaydi.

O'zbekiston jamiyatida sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning dinamikasi barcha turdagi muassasalar va tashkilotlarning samaradorligiga alohida talablar qo'yadi. Har qanday ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishning eng muhim omili – bu menejment

sifati. Ushbu tendensiya aniq ta'lim va ijtimoiy funksiyalar to'plamini bajaradigan nodavlat MTT bilan bevosita bog'liq.

Maktabgacha ta'lim institutining o'ziga xos xususiyati shundaki, mamlakatimizning yagona ta'lim sohasida faoliyat yuritadigan va rivojlanayotgan ta'limning mustaqil quyi tizimining elementi, tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat umumiy ta'lim maktabi kabi ta'lim va ijtimoiy funksiyalarni, balki iqtisodiy funksiyalarni ham amalga oshirishi shart.

“Menejment – bu boshqaruv va menejerning jamoat hayotidagi rolini, shuningdek, menejment kasbining ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlaydigan yangi boshqaruv falsafasi”.

Ushbu falsafaning asosi ta'lim-tarbiya jarayonining har bir ishtirokchisining subyektivligini uning maqsadga muvofiqligi va foydaliligini hisobga olgan holda rivojlantirish, shuningdek, o'z ta'lim faoliyatini boshqarishda ishtirok etishdan qoniqishdir. Shu bilan birga, o'zgartirish qobiliyati, dinamizm, tashkilotchilik, intizom, tartib, takomillashtirish va rivojlanishga e'tibor kabi tushunchalar rag'batlantiriladi.

Ta'lim marketingida tizimli yondashuv juda muhim hisoblanadi. Tizimli yondashuv menejment faoliyatining butun mazmunini o'z ichiga oladi. Tadqiqotchi maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishga tizimli yondashuvning turli tarkibiy qismlarini aniqlaydi:

- ta'lim tashkilotining makro muhitini tizim sifatida ko'rib chiqish;
- ta'lim tashkilotining mikro muhitini tizim sifatida ko'rib chiqish;
- ta'lim tashkilotini tizim sifatida ko'rib chiqish;
- muassasa faoliyatini tizim sifatida ko'rib chiqish;
- shaxsni (rahbar, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi) tizim sifatida ko'rib chiqish;
- modellarni tizim obyektlarining tazyiqlari sifatida ko'rib chiqish.

Tizimli yondashuv nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotini asosiy quyi tizimi pedagogik tizim bo'lgan murakkab ko'p komponentli tizim sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Boshqa barcha quyi tizimlar logistika, moliyaviy va boshqaruv bo'lib, uning faoliyatiga bo'ysunadi. Xorij olimlarning fikricha pedagogik tizim tarkibidagi beshta komponentni aniqlaydi:

1. Tizim yaratilayotgan maqsad.
2. Maqsadni amalga oshirish kerak bo'lgan ta'lim ma'lumotlari.
3. Aloqa vositalari, ya'ni tarbiyalanuvchilarga ta'sir qilish vositalari, shakllari, usullari.
4. Pedagogik tizim yaratilayotgan, o'qish davomida shaxsiyati va faoliyatida ma'lum o'zgarishlar yuz berishi kerak bo'lgan talabalar.
5. Maqsad, ta'lim ma'lumotlari, aloqa vositalari, talabalar va o'zlari haqida bilim tashuvchisi bo'lgan o'qituvchilar.

Ta'lim tashkilotining menejment quyi tizimi pedagogik tizimning tarkibiy qismlarining yaxlitligini ta'minlaydi, uni tarkibiy qismlari quyidagilar bo'lgan mustaqil kompleks tizim sifatida ko'rib chiqish mumkin:

1. Menejmentning maqsadi ta'lim tashkilotining maqsadini amalga oshirish uchun sharoit yaratishdir.
2. Faoliyat tushunchalari, ish rejalari, buyruqlar, nizomlar, eslatmalar, ko'rsatmalar, dars jadvallari, kollegial organlarning qarorlarini o'z ichiga olgan boshqaruv ma'lumotlari.
3. Boshqaruv aloqasi vositalari, ya'ni boshqaruv vositalari, shakllari, usullari.
4. Ta'lim tashkilotining ma'muriy va kollegial boshqaruv organlari tomonidan shakllantiriladigan boshqaruv quyi tizimi.
5. Boshqariladigan quyi tizim – pedagogik, moddiy-texnik, moliyaviy tizimlar.

Menejment faoliyatining o'ziga xos xususiyati ham pedagogik tizim, ham boshqaruv tizimi faoliyatining yaxlit tizimli xususiyatini ta'minlashga qaratilgan deb atash mumkin.

Menejment faoliyati mazmunini “sharoit yaratish” tushunchasiga yo'naltirish nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishga tizimli yondashuvning uslubiy asosidir.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotida boshqaruv faoliyatining asosiy mazmuni pedagogik jarayonning mavjud va zarur holati, bolalar rivojlanishining erishilgan va talab qilinadigan natijalari o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish kerak, deb hisoblaydi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim menejmenti samaradorligi muammosi ilmiy boshqaruvning quyidagi tamoyillariga asoslanadi: maqsadlarni belgilash, hamkorlik va ajratish, murakkablik, tizimli o'zini o'zi takomillashtirish.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim menejmenti o'qituvchilar tarkibiga maqsadli ta'sir ko'rsatishni anglatadi va shu orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida maksimal natijalarga erishish uchun harakat qiladi.

So'nggi o'n yillikda o'zgargan madaniy va iqtisodiy sharoitlar, shuningdek, ta'limdagi mavjud vaziyat zamonaviy ta'lim tashkiloti (shu jumladan, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti) rahbarining rolini, pedagog-o'qituvchilarni boshqarishning asosiy funksiyalarini, shuningdek, ularni amalga oshirish usullarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. So'nggi yillarda bu sohada echim izlash kuchaygani bejiz emas.

Biz nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining zamonaviy rahbarining menejment funksiyalari orasida, birinchi navbatda, quyidagilarni ta'kidlash kerak, deb hisoblaymiz: proektiv-konstruktiv; diagnostika va tahliliy; tartibga solish va muvofiqlashtirish; tadqiqot va innovatsiyalar; rag'batlantiruvchi va nazorat qilish.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotida bunday kuchli jamoalarning mavjudligi o'qituvchilar tarkibidagi psixologik iqlimga, uning a'zolarining psixologik va kasbiy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, boshqaruv vositalari, usullari va yo'llari xilma-xilligini ta'kidlaydi. Shunday ekan, ularni quyidagi mezonlarga ko'ra guruhlash mumkin:

- menejment obyekti (davlat, mintaqaviy, maktab ichidagi);
- menejment predmeti (ma'muriy, iqtisodiy, jamoat va boshqalar.);
- menejment maqsadlari (strategik, taktik, operatsion);
- ta'sir mexanizmi (ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va pedagogik yo'nalish);
- menejment harakatlarining vaqti (istiqbolli, uzoq muddatli, joriy);
- menejment uslubi (avtoritar, demokratik, liberal)

L.A. Xolopovaning ta'kidlashicha, katta tarbiyachi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyaviy ishlarini nazorat qiladi. Bundan tashqari, katta tarbiyachi pedagogik Kengash faoliyatini tashkil etishda va uning qarorlarini bajarishda ishtirok etadi, zamonaviy dasturlarni tahlil qiladi, pedagogik Kengash tomonidan ko'rib chiqilishi uchun pedagogik faoliyatni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini taklif qiladi. Shuningdek, Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining uslubiy idorasi asosida ishlarni tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi, muassasa, ta'lim-tarbiya jarayonini uslubiy jihozlashni tashkil qiladi, tarbiyachilarga innovatsion pedagogik texnologiyalarni rivojlantirishda yordam beradi, ota-onalar uchun tarbiyaviy ishlarni tashkil qiladi, ota-onalarning farzandlari uchun vakolatli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish uchun sharoit yaratadi.

Bizning fikrimizcha, menejment boshqaruv subyekti tomonidan bir qator ketma-ket operatsiyalarni amalga oshirishdan iborat: tayyorlash va qaror qabul qilish, qarorlarni qabul qilishni tashkil etish va ularning bajarilishini nazorat qilish, natijalarni umumlashtirish.

Ta'lim tashkiloti rahbarining menejment faoliyati – bu boshqaruv faoliyatining asosiy yo'nalishlari, turlari va shakllarini aks ettiradigan va ish vakolatlari modelining asosini tashkil etadigan aniq funksiyalarni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'plamidir.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining vakolatli ishi birinchi navbatda rahbarga bog'liq. Professional tarzda boshqarish oson ish emas, menejerlar bu mahorat bilan bir-biridan farq qiladi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, o'z professionalligiga ega.

Nodavlat ta'lim tashkiloti rahbarining professionalligini vakolatli jamoani yaratish qobiliyati deb atash mumkin.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti maktab yoki boshqa ta'lim tashkilotlariga o'xshamaydi. U erda ishlaydigan o'qituvchilar, birinchi navbatda, hali ham kichik bolalarning rivojlanish istiqbolini tushunishlari va buning uchun javobgar bo'lishlari kerak. Savol tug'iladi, bolalarni tushunadigan malakali jamoani shakllantirish uchun nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari qanday bo'lishi kerak?

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari nafaqat bolalarni o'zi tushunishi, balki buni o'qituvchilarga o'rgatishi va ularning pedagogik madaniyatini diqqat bilan kuzatishi kerak. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining vazifasi ijodiy o'sishga yordam beradigan muhit yaratish, har bir o'qituvchining individual imkoniyatlarini ochib berishga yordam berishdir.

Har qanday tashkilot, shu jumladan, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tashqi muhit bilan doimiy aloqada bo'lgan ochiq tizim sifatida qaraladi. U bir-biri bilan tashkiliy munosabatlarda bo'lgan o'zaro bog'liq quyi tizimlardan iborat.

Hozirgi kunda tizimli yondashuv bo'yicha uchta fikr mavjud. Birinchi qarash vakillari buni mafkuraviy ahamiyatga ega bo'lgan universal prinsip sifatida tushuntiradilar. Ikkinchisining tarafdorlari tizimli yondashuv ko'plab fanlar uchun bilishning umumiy prinsipi yoki metodologiyasi ekanligini ta'kidlaydilar. Uchinchi yondashuv vakillari buni tadqiqot texnologiyasi deb bilishadi.

Menejment madaniyatini shakllantirishda va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbari sifatida boshqarishda nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari har doim o'sha muhitni, ta'lim-tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilari haqiqiy ijtimoiy-ma'rifiy voqelikni o'rganadigan va o'zlashtiradigan ijtimoiy-ma'rifiy makonni yaratishini yodda tutishi kerak.

Menejment faoliyatining mazmuni nafaqat eng muhim boshqaruv vazifalari tizimi, balki boshqaruv faoliyatining ayrim turlari – menejment funksiyalari tizimi sifatida ham ko'rib chiqilishi mumkin.

Har bir funktsiya ta'lim tashkiloti o'z faoliyatida duch keladigan aniq va murakkab muammolarni hal qilishga qaratilgan. Zamonaviy menejment nazariyasida funksiyalarni aniqlashda, ularni farqlash va tasniflashda juda katta tafovutlar mavjud.

Menejment funksiyalari tarkibiga turli xil yondashuvlarni ajratish mumkin. A. Fayolning yondashuvi taniqli bo'lib, u menejmentni oldindan bilish, rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va muvofiqlashtirish ekanligini ta'kidlaydi.

Menejment funksiyalarining boshqaruv faoliyatida ma'lum bir funktsiyaning namoyon bo'lish darajasiga ko'ra tasnifi ham mavjud. Ushbu xususiyatga ko'ra, umumiy va qisman (alohida) funksiyalar ajratiladi. Umumiy funksiyalarga prognozlash, rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya, nazorat va muvofiqlashtirish (tartibga solish) kiradi. Umumiy funksiyalar har qanday tashkilotni va tashkilotdagi har qanday jarayonni boshqarishga xosdir, ular birgalikda menejment siklini tashkil qiladi:

- boshqaruv qarorini qabul qilish;
- qarorning bajarilishi;
- echimning bajarilishini nazorat qilish.

Alohida (qisman) menejment funksiyalari tashkilotlarda boshqaruv mehnatining gorizontaal taqsimlanishi natijasida yuzaga keladigan faoliyat turlarini belgilaydi va ularning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Ushbu funksiyalarga innovatsiyalarni boshqarish, moliya, inson resurslari va boshqalar kiradi.

Funksiyalarning umumiy va o'ziga xos bo'linishi shartli hisoblanadi, chunki aslida ular alohida emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog'liq, o'zaro kirib boradi va bir-birini to'ldiradi. Umumiy funksiyalar har bir aniq funktsiyada mavjud.

Shunday qilib, menejmentga tizimli yondashuv barcha menejment funksiyalarining yaxlitligi va birligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Ta'lim tashkilotining moddiy-texnik tizimi inshootlar, isitish, suv ta'minoti, yoritish, oziq-ovqat, mebel, o'quv jihozlaridan iborat. Uning faoliyati samaradorligi ko'p jihatdan ushbu quyi tizimlarning har birining nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti vazifasiga muvofiqligiga bog'liq.

Ta'lim tashkilotining moliya tizimi byudjetni shakllantirish tizimi, buxgalteriya hisobi tizimi, mablag'larni taqsimlash va ish haqi tizimi tomonidan shakllantiriladi. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining muhim vazifasi moliya tizimining har bir tarkibiy qismining sifatli ishlashini ta'minlashdir. Hozirgi vaziyatda faqat shunday sharoitda ta'lim tashkiloti barqaror ishlashi va rivojlanishi mumkin.

Ta'lim va menejment vazifalari tizimli hodisa bo'lgan inson faoliyati yordamida hal qilinadi, shuning uchun uning barcha tarkibiy elementlarini hisobga olish va amalga oshirish samarali menejmentning kaliti deb atash mumkin.

Psixologlar faoliyat tuzilishining quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatishadi:

- maqsadni anglash va unga erishish istagi;
- maqsadga erishish imkoniyatlari to'g'risida xabardorlik;
- bu imkoniyatlarni tasdiqlovchi yoki inkor etuvchi motivlarning paydo bo'lishi;
- motivlar va tanlov kurashi;
- imkoniyatlardan birini echim varianti sifatida qabul qilish;
- qabul qilingan qarorning bajarilishi;
- qarorni amalga oshirishda tashqi to'siqlarni engib o'tish va belgilangan maqsadga

erishish.

Menejmentga tizimli yondashuv maktabgacha yoshdagi bola, tarbiyachi va rahbarning shaxsini tizimli hodisalar sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. S. Rubinshteyn shaxs tuzilishidagi uchta blokni ajratib ko'rsatdi: shaxsga yo'naltirish; bilim, ko'nikma va individual tipologik shaxs xususiyatlari.

N.A. Vinogradovanning fikricha, menejment faoliyatining asosiy funksiyalari rejalashtirish funksiyasini, tashkil etish, nazorat qilish va hisobga olishni, shuningdek, tartibga solishni hisobga olgan holda ishlab chiqish va qaror qabul qilishdan iborat bo'lishi mumkin, bu funksiyalar nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish tizimiga ham xosdir, ammo ularning har biri o'ziga xos xususiyatga ega.

1. Ishlab chiqish va qarorlarni qabul qilish funksiyasi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish jarayonida asosiy funksiyalardan biridir, chunki menejment jarayonining o'zi ko'pincha qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish jarayoni sifatida belgilanadi. Bu jihatdan echim ta'sir maqsadini shakllantirishdir, bu natijaga erishish uchun mo'ljallangan ideal tasvirning bir turi; u boshqa funksiyalarning yo'nalishini belgilaydi.

Menejment funksiyasi sifatida boshqarish tizimning muvaffaqiyatli ishlashiga imkon beradi, chunki u yo'q bo'lganda eng kutilmagan ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar paydo bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, nazorat har qanday darajadagi menejer majburiyatlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanligini ta'kidlash kerak.

Nazorat muntazam, tizimli, samarali va shaffof bo'lishi kerak. K.Yu. Belaya ta'kidlashicha, uni amalga oshirishda ma'lum bir ketma-ketlikni yoki amalga oshirish algoritmini kuzatish kerak:

1. Nazoratning maqsadi va obyektini aniqlash.
2. Nazorat dasturini (rejasini) ishlab chiqish.
3. Axborot yig'ish.
4. Yig'ilgan materialni birlamchi tahlil qilish.
5. Kamchiliklarni tuzatish bo'yicha tavsiyalar va usullarni ishlab chiqish.
6. Tavsiyalarning bajarilishini tekshirish.

Nazorat bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, ya'ni aniq ajralib turadigan uchta asosiy bosqichga rioya qilishni nazarda tutadi:

1-bosqich – standartlar va mezonlarni ishlab chiqish. Ushbu bosqichda standartlar, ya'ni vaqt chegaralariga ega bo'lgan aniq, o'lchanadigan maqsadlar belgilanadi.

2-bosqich – bu haqiqiy natijalar standartlari va mezonlari bilan taqqoslash. Ushbu bosqichda ishlash ko'rsatkichlari belgilangan standartlar bilan taqqoslanadi va ruxsat etilgan og'ishlar ko'lamini aniqlanadi.

3-bosqich – zarur tuzatish harakatlarini qabul qilish. Odatda, eng qiyin va qimmat bo'lgan uchinchi bosqichda natijalar o'lchanadi.

Har bir bosqichda turli chora-tadbirlar majmui amalga oshirilayotganiga alohida e'tibor qaratish lozim. Asosiy vazifani nazorat orqali hal qilish uchun – tashkilot maqsadlariga erishishni ta'minlash uchun – nazoratning o'zi bir nechta muhim xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish pedagogik jarayonni tashkil etishga talablarning ortishi va bolalar sonining ko'payishi tufayli ancha murakkablashdi. Ushbu ishdagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotini rahbariyat tomonidan boshqarish darajasiga, menejment funksiyalarini to'g'ri bajarish qobiliyatiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3931 qarori, www.lex.uz

2. Sharifxo'jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. – T., O'qituvchi, 2001 yil.

3. Djuraev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. – T., Voris-nashriyot, 2006 yil.

4. Qosimov G'.M. Menejment. – T., O'zbekiston, 2002 yil.

5. Адилова, Д.А. Основные особенности современного менеджмента [Текст] / Адилова Д.А., Ботеева А. Р. // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2015. – № 49. – С. 100–105.

6. Алямовская В. Г. Разработка годового плана дошкольного учреждения: Учебно – методическое пособие [Текст] / Алямовская В. Г., Петрова С. Н. – М.: «Восхождение», 2009. – 335 с.

7. Анкина Г.В. Планирование работы дошкольного образовательного учреждения [Текст]: метод. рекомендации / Муницип. учреждение доп. образ. Инфор. - метод. центр / сост. Анкина Г. В., Терешина Н. И. – Новомосковск: ИМЦ, 2005. – С. 32.

GEOMETRIYA FANINING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI**Artikbayev A***Toshkent davlat transport universiteti***Xatamov M., Fayzullayev Sh.O‘***Jizzax pedagogika universiteti***Safarov T.N***Termiz davlat universiteti*

Annotitsiya: Geometriya fanining rivojlanish tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi va bugungi kunda ham yangi yo‘nalishlar paydo bo‘lishda davom etmoqda. Ushbu maqolada geometriyaning asosiy rivojlanish bosqichlari, shu jumladan Yevklid geometriyasidan boshlab analitik va differensial geometriyagacha bo‘lgan yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, noevklid geometriya tushunchasining shakllanishi va uning turli sohalarga ta‘siri yoritiladi. Maqolada Riman, proektiv geometriyasi va topologiya kabi zamonaviy bo‘limlarning ahamiyati ham ko‘rib chiqilib, ularning muhandislik, fizika va zamonaviy texnologiyalardagi roli muhokama qilinadi. Mualliflar geometriya fanini o‘qitishda noevklid geometriya elementlarini maktab va oliy ta‘lim dasturlariga kiritish taklifini ilgari suradilar. Bu taklif geometriyaning nazariy va amaliy ahamiyatini oshirishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarning fazoviy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tayanch so‘zlar: Geometriya, Yevklid geometriyasi, noevklid geometriya, Galiley geometriyasi, topologiya, geometriya asoslari, fakultativ mashg‘ulot.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ГЕОМЕТРИИ**Артикбаев А.***Ташкентский государственный транспортный университет***Хатамов М., Файзуллаев Ш.У.***Джизакский педагогический университет***Сафаров Т.Н.***Термезский государственный университет*

Аннотация: История развития геометрии уходит корнями в глубь веков, и сегодня появляются новые направления. В данной статье анализируются основные этапы развития геометрии, включая направления от евклидовой геометрии до аналитической и дифференциальной геометрии. Также освещается формирование понятия неевклидовой геометрии и ее влияние на различные области. В статье также рассматривается важность таких современных разделов, как риманова геометрия, проективная геометрия и топология, и обсуждается их роль в инженерии, физике и современных технологиях. Авторы предлагают включить элементы неевклидовой геометрии в школьные и высшие учебные программы при преподавании геометрии. Это предложение направлено на повышение теоретической и практической значимости геометрии и служит развитию пространственного мышления учащихся.

Ключевые слова: Геометрия, Евклидова геометрия, неевклидова геометрия, Галилеева геометрия, топология, основы геометрии, факультативное занятие.

PROSPECTIVE DIRECTIONS OF GEOMETRY

Artikbaev A.

Tashkent State University of Railway Engineering

Khatamov M., Fayzullaev Sh. O'.

Jizzakh Pedagogical University

Safarov T.N.

Termez State University

Annotation: The history of the development of geometry goes back many centuries, and even today new directions continue to emerge. This article analyzes the main stages of development of geometry, including directions from Euclidean geometry to analytic and differential geometry. The formation of the concept of non-Euclidean geometry and its influence on various fields are also highlighted. The article also examines the importance of modern sections such as Riemann, projective geometry, and topology, discussing their role in engineering, physics, and modern technologies. The authors propose to introduce elements of non-Euclidean geometry into school and higher educational programs in the teaching of geometry. This proposal is aimed at increasing the theoretical and practical significance of geometry and serves the development of students' spatial thinking.

Key words: Geometry, Euclidean geometry, non-Euclidean geometry, Galilean geometry, topology, fundamentals of geometry, elective.

Ma'lumki, geometriya fani qadimiy fan bo'lib, eradan avvalgi III asrdayoq aniq fan shaklida Yevklid tomonidan yozilgan "Negizlar" kitobi tarkibida bayon etilgan. O'tgan vaqtlar davomida bu fan rivojlandi, mukammallashdi, hamda bu fanning ko'plab, mustaqil fan shaklida rivojlangan bo'limlari hosil bo'ldi. Geometriya fanining rivojlanish pog'onalaridan biri, Dekart (1596-1650) tomonidan yaratilgan koordinatalar sistemasi bilan bog'liq. Hozirda oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan "Analitik geometriya" shu jarayonning natijasi hisoblanadi.

Cheksiz kichik miqdorlar nazariyasi, ya'ni "Differensial va integral hisob" nazariyasini rivojlanishi va uning usullari, koordinatalar sistemasi, vektor funksiya tushunchasini paydo bo'lishi, hozirgi "Differensial geometriya" deb nomlangan bo'limning rivojlanishiga asos bo'lib, xizmat qilgan. Deyarli, XX asrning 40-yillarigacha "Differensial geometriya"ga analiz fanining bir qismi sifatida qaralgan. Ma'lumki, matematik analiz fani funksiyaning argument kichik ortirma olgan atrofida o'rganadi. Bu usul geometriya fani masalalarini o'rganishni ikkiga ajralishiga sabab bo'lgan. Ammo geometriyaning qaralayotgan obrazni to'laligicha o'rganish usuli ham mavjud. Bu bo'lim "Global differensial geometriya" shaklida XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan yo'nalishlardan biridir. Nihoyat, matematikaning uzluksiz akslantirishlar, uzluksiz funksiyalar, funksional analiz bo'limlari geometrik obrazlarning bu bo'limlarda o'zgarmaydigan xossalarini o'rganuvchi "Topologiya" deb atalgan bo'lim hosil bo'ldi va hozir alohida rivojlangan bo'lim sifatida faoliyat ko'rsatadi. Koordinatalar sistemasining rivojlanishi natijasida geometrik shakllarni ikki xil usulda o'rganish nazariyasi paydo bo'ldi. Bulardan biri koordinatalar sistemasini avval o'rnatib, geometrik shakllarni sistema yordamida aniqlash bu "tashqi geometriya" deb nomlangan bo'limning hosil bo'lishiga olib keldi.

Ikkinchi usul geometrik obrazni, xususan ikki o'lchovli sirni ustida qurilgan egri chiziqli koordinatalar sistemasi deb atalgan, asosan, sirtning geometrik shakliga bog'liq bo'lmagan xossalarini o'rganish "sirt ichki geometriyasi" deb atalgan bo'lim paydo bo'lgan. Bu bo'limning asosiy nazariyasi Riman tomonidan o'rganilgan va hozirda "Riman geometriyasi" deb nomlangan bo'lim sifatida taniqli. O'z navbatida Riman geometriyasi ham ikki qismdan, kichik sohada va global ya'ni, to'laligicha o'rganuvchi bo'limga bo'linadi.

Deyarli Yevklid geometriyasi bilan barobar bo'lgan, asosan, muhandislik masalalarini hal qilish bilan yoki astronomik masalalarini hosil qilish bilan bog'liq bo'lgan

“proektiv geometriya” fani ham mavjud. Bu fan ham Yevklid geometriyasi kabi tarixiy rivojlanishga ega va yuqorida aytib o'tilgan barcha bo'limlar o'zining proektiv geometriyadagi o'rniga ega. Keltirilgan barcha bo'limlarning proektiv geometriya nuqtai nazaridan talqini mavjud. Biz, asosan, Yevklid geometriyasining 2500 yil davomida rivojlanishida paydo bo'lgan bo'limlarini sanab o'tdik.

Nihoyat, “Noevklid geometriya” tushunchasining paydo bo'lishi, bu sohada turli geometrik qarashlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Natijada noevklid geometriyaning “psevdoevklid geometriya”, “elliptik geometriya”, “giperbolik geometriya” deb nomlangan, Yevklid geometriyasidan tubdan farq qiladigan bo'limlari hosil bo'ldi. Bu noevklid geometriyalar xuddi Yevklid geometriyasi kabi rivojlangan bo'limlariga o'xshash bo'limlarga ajralishi tabiiy.

Demak, Yevklid geometriyasining har bir bo'limining noevklid geometriyalarda ham o'xshashlari paydo bo'lgan va ba'zi sohalarda yetarlicha rivojlangan. Bu sohalarni sharh qilish xuddi Yevklid geometriyasini tarixan tahlil qilishni yana so'zma – so'z qaytarishga o'xshab qolar edi. Faqat noevklid geometriyaning ko'plab yo'nalishlari to'la o'rganilmagan va hatto umuman o'rganilmagan bo'limlar ham mavjud. Masalan, o'quv qo'llanmada ko'rsatilgan “giperbolik geometriya”, “Galiley geometriyasi” va shunga o'xshash bo'limlar to'liq o'rganilmagan.

Matematikaning yangi bo'limlari, fizika fanida paydo bo'lgan yangi nazariyalar ham geometriya fanida yangi bo'limlar paydo bo'lishiga sababchi bo'lgan. Masalan, a) ehtimolliklar nazariyasiga bog'liq bo'lgan geometrik obrazlarni o'rganuvchi “stoxostik geometriya” yoki “integral geometriya”; b) fizika fanida nisbiylik nazariyasining paydo bo'lishi bilan bog'liq “psevdoevklid geometriya”; c) televideniya, kompyuter texnologiyalari rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan “chekli nuqtalar geometriyasi” kabilar geometriya fanining XX-XXI asrlarda paydo bo'lgan yo'nalishlari bo'lib, keng rivojlanayotgan bo'limlaridan hisoblanadi.

Bu bo'limlardan b) va c) lari, asosan, Yevklid geometriyasi natijalarigagina bog'liq. Bu bo'limlarga noevklid geometriya nazariyalarini qo'llash o'zining muxlislarini kutib turgan dolzarb muammolardan hisoblanadi. Avvalgi asrning buyuk matematiklaridan, geometriya fanining “ota”si deb tan olingan Aleksandr Vasilevich Aleksandrov “geometriya shunday bir katta gulshandirki, undan istalgan odam o'zining didiga mos go'zallikdagi gulni topishi mumkin” – deb aytganda zamona geometriyasini juda go'zal tarzda baholagan deb o'ylaymiz. Shuningdek, Leonid Kokseter o'zining “geometriyada – yangicha uchrashuvlar” kitobida “Keling, Yevklid davri geometriyasiga hozirgi nuqtai nazardan qaraylik. Bunda yangi qonuniyatlarni topishimizga aniq ishonaman” – degan fikrni ilgari surib, faqat uchburchaklarga doir juda ko'plab ajoyib teoremlarni keltirgan. Ulardan ko'plari haqiqatdan ham yangidir.

Biz ham L.Kokseter fikrini ma'qullab, keling tekislikdagi geometriyani hozirgi zamon fan yutuqlaridan foydalanib, qayta o'rganib chiqishni taklif qilamiz. Geometriya fanida, shuning bilan barcha aniq fanlarda olamshumul o'zgarishlarga sabab bo'lgan voqea “Noevklid geometriya” sining paydo bo'lishi hisoblanadi. Bu taraqqiyotning avvali N.I.Lobachevskiyning Qozon universitetida 1826-yilda qilgan ma'ruzasidan boshlanadi. Hamda 1865-yilga kelib, bu yangi geometrik qarashning talqini paydo bo'lishi va uni ilm ahli tomonidan to'la tan olinishi bilan bog'liqdir. Shuning uchun, XX asr boshlari noevklid, ya'ni Yevklid geometriyasidan boshqa geometriyaning shiddat bilan rivojlanish davri bo'ldi.

Noevklid geometriyalardan, aniq fanlar, fizika, mexanika va kvant mexanika masalalarini yechishda qo'llaniladigan Riman geometriyasi, hozirda bu sohaning eng rivojlangan bo'limidir. Shuningdek, geometrik shakllarning uzluksiz akslantirishlarda saqlanadigan xossalarni o'rganuvchi bo'limi sifatida paydo bo'lgan “Topologiya” hozirda o'zining aniq masalalari, metodlariga ega bo'lgan fan bilimlaridan biri hisoblanadi.

Topologik fazolar nazariyasi asosida “Ko'pxilliklar nazariyasi” deb nomlangan matematik soha paydo bo'ldiki, bu soha hozirgi aniq fanlarning tarkibiga to'la kirib bormoqda.

“Ko'pxilliklar nazariyasi”ning rivojlanish davrida D.Nesh tomonidan har qanday n -o'lchovli regulyar ko'pxillik, o'lchovli n dan kichik bo'lmagan, katta o'lchovli Yevklid fazosidagi sirt yoki sirt bo'lagi bo'lishi haqidagi tasdig'i, yana Yevklid geometriyasining rivojlanishiga olib keldi.

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida, aniqrog'i, 1982-yilda V.P.Terston tomonidan berilgan uch o'lchovli ko'pxilliklar tasnifi, geometriya fani uchun yana bir yangi revolyusion o'zgarish bo'ldi. Uning olgan natijalari bo'yicha har qanday kompakt uch o'lchovli ko'pxillik, sakkiz xil geometriyadan biriga ekvivalent ekanligi aytilgan. Bu izlanishlar jarayonida u zamonaviy geometriya fanining yangicha ta'rifini keltirgan [4], [6].

Geometriyaning Terston tomonidan kiritgan ta'rif quyidagicha:

Ta'rif: Geometriya $(X, IsomX)$ to'plamlarga tegishli xossalarni o'rganuvchi fandır.

Bu ta'rifning berilishida Terston geometriyadagi “masofa” tushunchasiga yangicha qaraydi. Masofa deb ikki nuqta bilan bog'liq bo'lgan, ya'ni X - to'plamning ixtiyoriy ikki x, y nuqtalariga biror kattalikni mos qo'yuvchi $\varphi(x, y) = k$ funksiyani aytadi. Bu funksiyadan faqat simmetriklik sharti talab qilinadi, ya'ni $\varphi(x, y) = \varphi(y, x)$.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu “masofa” matematikada keng qo'llaniladigan “metrika” dan kengroq tushuncha bo'ladi.

“Metrika” ni masofa deb qarash mumkin, ammo har qanday “masofa” metrika bo'la olmaydi.

Shuningdek, X va Y to'plamlarda masofa aniqlangan bo'lib, ular bir-biriga bir qiymatli akslansa, mos keluvchi nuqtalar orasidagi masofalarni saqlovchi biror akslantirish mavjud bo'lsa, bunday to'plamlar izometrik to'plamlar deb nomlanadi va

$$Y = IsomX$$

shaklida belgilanadi.

Demak, $(X, IsomX)$, X - to'plam va unga izometrik bo'lgan to'plamlar sinfi.

Tabiiyki, bu ta'rif shu paytgacha biz bilgan Yevklid geometriyasini ham o'z ichiga oladi. Bu haqida A.Artikbaev tomonidan yozilgan “Qadimiy fanga zamonaviy nazar” nomli maqolada tekislikdagi ba'zi geometriyalar bilan tanishib bilish mumkin.

Shunisi e'tiborliki, maktab geometriya fani doirasida, maktab o'quvchilarini tanishtirish mumkin bo'lgan bir necha xil sodda noevklid geometriyalar ham mavjud.

Hozirgi davrda mavjud bo'lgan va umumiy nom bilan atalgan “Noevklid geometriyalar” haqida ma'lumot berishdan maqsad, geometriya fanining o'quv dasturlariga noevklid geometriya elementlarini joriy qilish yo'li bilan, o'quvchi va talabalarni bu sohada bo'lgan yangiliklar bilan tanishtirishdir. Shuning uchun, biz, umuman, geometriya fanini o'qitishda “Noevklid geometriya” elementlarini maktabdan, to oliy o'quv yurtlarigacha ya'ni, o'qish jarayoniga uzviy va uzluksiz joriy etilishini istar edik. Shu sababdan 8-9-sinflarda, eng sodda ammo, noevklid geometriya bo'lgan “Galiley geometriyasi” haqida, fakultativ mashg'ulotlar tashkil qilish uslubini taklif etamiz. Yuqori sinflarda ya'ni, 10-11-sinflar uchun esa Lobachevskiy geometriyasining fazoviy tasavvur qilish usullarini fakultativ kurs sifatida tavsiya etamiz.

Oliy o'quv yurtlarining matematika fakultetlari, talabalari uchun ya'ni, bo'lajak matematika o'qituvchilari uchun “Geometriya asoslari” fanini takomillashtirish yo'li bilan geometriya fanining istiqbolli yo'nalishlari haqida ma'lumot berishni rejalashtirganmiz. Amalga oshirayotgan xarakteristikalarimiz umuman yoshlarimizga, geometriya fanining zamonaviy yo'nalishlari haqida ma'lumot berish yo'li bilan ularni bu fanga qiziqishlarini orttirib, kelajakda o'zlarining ilmiy, amaliy ishlarida bu bilimlardan foydalanishiga umid qilamiz.

Eng sodda noevklid geometriya

Yevklid geometriyasidan boshqacha, ammo noevklid geometriyalardan biri bo'lgan geometriya Galiley geometriyasidir.

Galiley geometriyasi bilan tanishish uchun o'quvchi 7-sinf "Geometriya" fani va tekislikda Dekart koordinatalar sistemasi bilan tanish bo'lish yetarli. Chunki Galiley geometriyasida ikki nuqta orsidagi masofab nuqtalar koordinatalar yordamida kiritiladi.

Agar $A(x_1, y_1)$ va $B(x_2, y_2)$ nuqtalar berilgan bo'lsa, ular orasidagi masofa deb, ushbu kattalikka aytiladi.

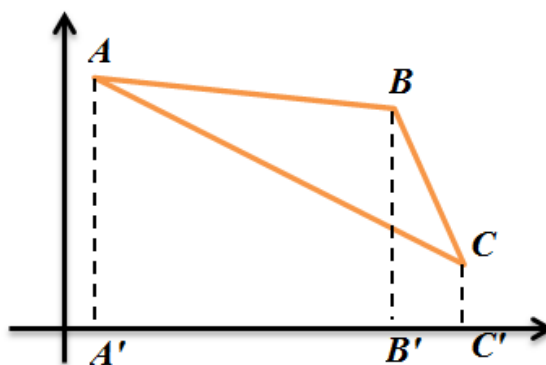
$$AB = \begin{cases} |x_2 - x_1| & x_2 \neq x_1 \\ |y_2 - y_1| & y_2 \neq y_1 \end{cases}$$

Ya'ni masofa ikki usulning biri bilan aniqlanadi.

Bu kiritilgan masofadan foydalanib tekislikda planimetriya masalalarini ko'rish mumkin.

Masalan: Uchlari $A(x_1, y_1)$, $B(x_2, y_2)$ va $C(x_3, y_3)$ nuqtalarda bo'lgan uchburchak berilgan bo'lib, $x_1 < x_2 < x_3$ bo'lsa, uchburchakning AC tomoni uzunligi, uning qolgan tomonlari uzunligiga teng:

$$AC = AB + BC$$

Chunki kesmaning uzunligi uning absessa o'qidagi proeksiyalari uzunligiga teng bo'ladi. Har qanday qiziquvchi o'quvchi uchun, bu geometriyadagi aylana, burchak kattaligi, uchburchak yuzasi kabi tushunchalarni aniqlash va uning maktab geometriya fanida o'rgangan tushunchalari bilan solishtirish, qiziqarli mashq hisoblanadi. O'quvchilarni Galiley geometriyasi bilan tanishtirish, ularda yangicha geometrik tushunchalar bilan tanishish, maktabda o'rganayotgan faniga qiziqishini orttiradi. Shuningdek, ta'rif, teorema, xossa kabi atamalar va ulardan hosil bo'ladigan fikrlarga e'tiborli bo'lishni o'rgatadi.

Jizzax pedagogika instituti o'qituvchisi I.Xatamov tomonidan tayyorlangan va bir necha bor to'garaklarda sinab ko'rilgan "Galiley geometriyasi" nomli fakultativ kurs shu geometriyaning ba'zi elementlarini maktab geometriya darsiga singdirish niyatida tashkil etilgan.

Bunday fakultativ kursni tashkil etishni istagan yoki Galiley geometriyasi bilan tanishish va o'z faoliyatida qo'llash niyatidagi matematiklar bu geometriyaning planimetriya qismi bilan A.Artikbaev va I. Xatamovlar tomonidan yozilgan "Tekislikda to'qqiz geometriya" o'quv qo'llanmasidan foydalanishlari maqsadga muvofiq.

Kesishmaydigan to'g'ri chiziqlarni ko'rsa bo'ladimi?

Biz noevklid geometriya deganda asosan N.I.Lobachevskiy geometriyasini va sferik geometriyani bilamiz. Lobachevskiy geometriyasining eng tasavvur qilishni qiyin bo'lgan tushunchalaridan biri tekislikda kesishmaydigan to'g'ri chiziqlar bilan bog'liq. Yevklid tekisligida ya'ni maktab geometriyasida kesishmaydigan to'g'ri chiziqlar parallel to'g'ri chiziqlar deb nomlanadi. Ammo Lobachevskiy aksiomasi: Tekislikda berilgan to'g'ri

chiziqda yotmagan nuqtadan shu to'g'ri chiziq bilan kesishmaydigan kamida ikki to'g'ri chiziq o'tkazish mumkin bo'lishini talab qiladi.

Aksioma – bu isboti talab qilinmaydigan fikr. Demak, keltirilgan aksiomani so'zsiz qabul qilish kerak. Ammo bu holni tekislikda tasavvur qilish ancha murakkab. Shu yerda bir faktga e'tibor berish kerak. Bu “nuqta”, “to'g'ri chiziq”, “tekislik” tushunchalari boshlang'ich tushuncha va ularni ta'rifsiz qabul qilamiz. Demak, bu tushunchalarni har kim o'z holicha tasavvur qiladi. Ammo bu tushunchalardan yana ba'zi bir aksiomalarni bajarilishi talab qilinadi. Masalan: Ikki nuqtadan bitta, faqat bitta to'g'ri chiziq o'tishi yoki to'g'ri chiziq tekislikni ikki yarim tekislikka ajratishi kabi aksiomalar. Xo'sh, bu talablarni qanoatlantiruvchi “to'g'ri chiziq” faqat biz maktabda o'rgangan to'g'ri chiziq-mi? Bu va shunga o'xshagan Lobachevskiy geometriyasiga doir masalalar Jizzax pedagogika instituti o'qituvchisi Sh.Fayzullaev tomonidan tayyorlangan va bir necha maktablarda sinovdan o'tkazilgan “Lobachevskiy geometriyasi” nomli fakultativ kursda bayon etilgan.

Bu fakultativ kurs bilan tanishgan o'quvchi Lobachevskiy ma'nosidagi to'g'ri chiziq, bir pallali giperboloid ustida yotgan to'g'ri chiziq bo'lishini ya'ni bir pallali giperboloid bilan tekislik kesishishidan hosil bo'lgan chiziq ekanini tasavvur qiladi. Hamda giperboloid asimptotasi bo'yicha o'tuvchi to'g'ri tekisliklar kesimida hosil bo'lgan chiziqlar kesishmaydigan to'g'ri chiziq bo'lishini oson tasavvur qilish mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, agar Lobachevskiy tekisligini paraboloid ustida yotuvchi giperbolalar “kesishmaydigan” to'g'ri chiziqlar bo'lar ekan.

Geometriya fanining istiqboli nimada?

Hozirgi ilmiy, dunyoviy fanlar shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda qadimiy fanlardan biri bo'lgan “geometriya” faniga ham, uning zamonaviy yo'nalishlarini maktab fanlariga va oliy o'quv yurtlarining matematika yo'nalishlariga kiritish zarur. Dastlab o'rta ta'lim jarayonida fakultativ kurslar, to'garaklar shaklida kiritilsa, bu yo'nalishlar o'quvchilarda tanishish va qiziqish o'yg'otadi. Oliy o'quv yurtlarida esa, an'anaviy bo'lib qolgan “Geometriya asoslari” fanini takomillashtirish yo'li bilan bunga erishish mumkin. Chunki rivojlangan davlatlarning oliy o'quv yurtlarida “Geometriya asoslari” butunlay yangicha o'qitiladi. Masalan, Buyuk Britaniyaning “Cambridge university” da “Foundations of geometry” ya'ni “Geometriya asoslari” fanidan quyidagi mavzular o'qitiladi:

- metageometriyaning qisqacha tarixi;
- metageometriya tarixini uch davrga bo'lishnishi: sintetik, metrik va proektiv;
- Gauss, Boyai ishlari, Lobachevskiy geometriyasi;
- Riman ko'pxilligi, sirt egriliklari;
- Keli, Puankari modellari;
- metageometriyaga falsafiy qarashlar;
- proektiv geometriyalar;
- metrik geometriyalar;
- Kvant nazariyasi.

Shuningdek, “University of Oxford”da ham bu fan “Foundations of geometry” deb nomlangan bo'lib, quyidagi mavzular o'qitiladi:

- Yevklid, noevklid va absalyut geometriyalar;
- taksikab geometriyasi: taksikab va yevklid geometriyasini solishtirish;
- myobus almashtirishlar geometriyasi: elliptik, parabolik va giperbolik harakatlar;
- geometriyaning madaniy meroslari;
- mozayka va simmetriya;
- inversiv geometriya.

Bundan tashqari, Amerika qo'shma shtatlarining “Stanford University”, “Massachusetts Institute of Technology” da “Foundations of geometry” fani, Fransiyaning “Sarbonne universite” da “Foundations of geometry” fanidan, hamda Germaniyaning “Technical University of Munich” va “Humboldt University of Berlin”da ham “Foundations

of geometry” fanlaridan “Zamonaviy geometriya” ga oid bo’lgan yangiliklarni ko’rish mumkin.

Yuqorida sanab o’tilgan davlatlarning ko’rsatilgan oliy ta’lim muassasalarida o’qitilayotgan “Geometriya asoslari” fani yoki uning muqobilining o’quv dasturlarini tahlil qilish shuni ko’rsatadiki, bu dasturlardan nafaqat geometriyaning zamonaviy yo’nalishlari, hatto bu yo’nalishlarni fizika, kompleks o’zgaruvchilar nazariyasi, Kvant nazariyasi va hattoki, psixologiyaga tatbiqi haqida ham ma’lumotlar berilar ekan. Bundan ko’rinadiki, “Geometriya asoslari” fani dasturi va unda bayon etilishi zarur bo’lgan mavzularni tubdan zamona talabiga mos, yangi fan yo’nalishlarini hisobga olgan holda qayta ishlab chiqish kerak. Shuning uchun, “Geometriya asoslari” fanini zamonaviy bilimlarni qo’llash yo’li orqali takomillashtirish maqsadida A.Artikbaev va T.N.Safarov tomonidan yozilgan “Yangi geometriya asoslari” nomli o’quv qo’llanmani misol sifatida ko’rsatish mumkin.

“Geometriya asoslari” fanini o’qitishda zamonaviy bilimlarni qo’llash yo’li bilan takomillashtirish, xususan, matematika ta’lim yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarning yangi geometrik bilimlarini shakllantirishda va rivojlantirishda zamonaviy geometriyaning nazariy va amaliy mazmundagi mavzularini jumladan noevklid geometriya elementlarini bilishi uchun quyidagi takliflarni hisobga olish zarur:

1. “Geometriya asoslari” fanni tanlov fanlar qismidan majburiy fanlar qismiga kiritish va fanga ajratilgan soatlarni ko’paytirish;

2. Xorijiy adabiyotlardan, dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalaridagi o’qitiladigan geometriya asoslari fanidagi yangi mavzular bilan talabalarni tanishtirish;

3. Mustaqil ish soatlariga ajratilgan mavzularni qayta ishlash, zamonaviy geometriyaga oid savol va topshiriqlarni ko’paytirish. Kurs ishlarini tashkil qilish kerak.

Keltirilgan talablarning amalga oshishi respublikamizda yoshlarga geometriya fanining istiqbolli yo’nalishlari bilan tanishish imkonini berar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Artikbayev A. Qadimiy fanga zamonaviy nazar. - T.: “Fizika, matematika va informatika” jurnali, 2004, 3-son.

2. Artikbayev A., Berdiyeva O. Tasavvurdagi geometriya. - T.: “Fizika, matematika va informatika” jurnali, 2011-yil 3-son.

3. G’aybullayev N. Maktabda noyevklid geometriyalar elementlari. -T.: “O’qituvchi”, 1971-y.

4. Artikbayev A., Xatamov I. Tekislikda to’qqiz geometriya.- T.: “Zukko kutubxon”.2021. -156 b.

5. Погорелов А.В. Основания геометрии. М.: “Наука”, 1979г.

6. W. Thurston, Three Dimensional Geometry and Topology, Princeton Math. Ser. 35, Princeton University Press, Princeton, 1997.

7. Хачатурян А.В. Геометрия Галилея. "Математическое просвещение", 2005 г. М.: Библиотека

8. Xatamov I.M, Fayzullayev Sh. Lobachevskiy tekisligining giperboloid ustidagi talqini. T.: “Fizika, matematika va informatika” jurnali, 2019-yil 1-son.

9. Artikbayev A., Safarov T.N., Yangi geometriya asoslari. O’quv qo’llanma. Termiz. 2023-yil.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNI KASBLAR BILAN TANISHTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASINI O‘RGANISH

Djamilova Nargiza

*Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrası
O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti*

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni xorijiy davlatlarda kasb tanlashga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning qiyosiy tahlili keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: Maktabgacha ta’lim davri, maktabgacha katta yosh, kasbga qiziqish, kasb tanlash, kasblar bilan tanishtiruvchi o‘yinlar, mashg‘ulotlar, kasblar haqida suhbatlar.

ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ОСВОЕНИЮ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ПРОФЕССИЯМИ

Джамилова Наргиза

*Доктор педагогических наук (DSc), профессор Кафедра методики дошкольного
образования Узбекский национальный педагогический университет*

Аннотация: В статье представлен сравнительный анализ работы, проводимой по формированию интересов дошкольников к профессиям в зарубежных странах.

Ключевые слова: Дошкольный период, старший дошкольный возраст, профессиональный интерес, выбор профессии, игры на профориентацию, занятия, беседы о профессиях.

STUDYING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN INTRODUCING PRESCHOOL CHILDREN WITH PROFESSIONS

Djamilova Nargiza

*Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor Department of Methodology of
Preschool Education Uzbek National Pedagogical University*

Annotation: The article presents a comparative analysis of the work carried out on the formation of interests in the choice of professions for preschool children in foreign countries.

Key words: Conversations about the preschool period, preschool adulthood, interest in the profession, choice of profession, games that introduce professions, activities, professions.

“O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 10-maydagi PQ-4312/3106-son qarori maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sog‘lom, faol, jamiyatga moslashgan bola shaxsini ongini shakllantirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi ta’lim-tarbiya jarayoniga innovatsion va AKTni keng joriy etish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida STEAM ta’lim elementlarini tatbiq etish, shuningdek, bolalarni erkin kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan, shaxsga yo‘naltirilgan, erkin ijodiy muhitni yaratish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Ushbu vazifalar bilan birga bolalarning intellektual va anglash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalari ishlab chiqish muhim. Bolalarni erkin kasb yo‘nalishiga qiziqishlarini shakllantirishda raqamli elektron texnologiyasi vositasida aniqlash innovatsion usulni qo‘llash katta ahamiyat kasb etadi.

Jahon miqyosida Rossiya, Janubiy Koreya, Finlandiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlarda bolalarning psixofiziologik, intellektual, ijodiy salohiyatini oshirishga yo‘naltirilgan kreativ texnologiyalarni rivojlantirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida shaxsga yo‘naltirilgan innovatsion ta’lim muhitini yaratish hamda bolalarni, kasb-hunarga yo‘naltirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta’limning sifat

ko'rsatkichlari mexanizmlarini takomillashtirishga oid ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda

Jumladan Janubiy Koreyada bolalarning psixofiziologik imkoniyalarini rivojlantirish, Finlandiyada ijodiy salohiyatini, Germaniya, intellektual, ijodiy salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan kreativ texnologiyalarni rivojlantirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida shaxsga yo'naltirilgan innovatsion ta'lim muhitini yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Rossiyada maktabgacha yoshdagi bolalarni kasbga yo'naltirish bo'yicha parsial dasturlar ishlab chiqilgan. V.P.Kondrashov "Kasblar kaleydoskopi", nomli dastur ishlab chiqqan. Dasturning asosiy maqsadi bolalarni kichik yoshdan boshlab, turli kasblar bilan tanishtirish zaruriyatini asoslab bergan. Asosiy kasb turlari: tarbiyachi, hamshira, stilist, sotuvchi, quruvchi, haydovchi, kema kapitani, politsiya xodimi, oshpaz, o't o'chiruvchi, rassom. tabiiy sharoitini yaratish uchun ko'proq shu kasblarga taa'luqli o'yin to'plamlaridan foydalanilgan.

Shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Kasblar tasmasi" ("Lenta professiy") parsial dasturning maqsadi bolalarni kasb egalarining mehnat vazifalari bilan yaqindan tanishtirish. Mehnat vazifalari: tikish, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qurish va boshqalar. Kasb turlari: qutqaruvchi, teatr direktori, dirijyor, o'qituvchi, kutubxonachi, mashinasozlik va fermerlar, oziq-ovqat ishchilari, sanoat va boshqalar. Dasturning mazmuni E. A. Klimov tomonidan kasblarni tasniflashning to'rtta xususiyati bo'yicha to'rt bosqichli tasniflashga tayangan. Uning dastlabki ikki darajasi inobatga olingan holda dastur rejalashtirilgan: Birinchi daraja — kasb turlari "Inson-yovvoyi tabiat"; "Inson-texnika va jonsiz tabiat"; "Inson-inson"; "Inson-bu ramziy tizim"; "Inson-badiiy obraz"; Ikkinchi daraja — kasblar sinflari: "Gnostik kasblar"; "O'zgaruvchan kasblar"; "Tadqiqotchi kasblar".

Koreyada butun maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning qiziqishlarini erta aniqlash va kasbga maqsadli yo'naltirishga qaratilgan. Koreyalik bolalar bolaligimizda bo'lgani kabi do'konda, kasalxonada, maktabda qo'l bola buyumlar va boy tasavvurlardan foydalangan holda o'ynashga odatlanmagan. Bu erda hamma narsa haqiqiy. Ota-onalar bolasini kun bo'yi *Kidzania* (Kidzaniya)ga olib kelishadi va bolani mutaxassis o'qituvchilarga topshirishadi va ota-onalar uchun kutish xonasiga borishadi, u erda televizor ko'rish, kompyuterda ishlash, ovqatlan, do'stlari bilan suhbatlashishi mumkin. Bu erda qat'iy taqiq bor: kattalarga o'yin shahri bo'ylab harakatlanish taqiqlanadi, bu faqat bolalar uchun zona! Kidzania (Kidzaniya) haqiqiy shahar kabi yaratilgan. Kafe va do'konlar, mehmonxonalar, xizmat ko'rsatish va ko'ngilochar muassasalar, davlat idoralari mavjud. Barcha ish joyida bolalar ishlaydi.

Germaniyada maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muassasalarning turli xil tashkiliy shakllari va turlari mavjud. Bu xilma-xillik bolalar bog'chasining pedagogik strategiyasini, dasturini va boshqalarni tanlash erkinligini belgilaydi. Umumiy me'yoriy hujjatlar asosida pedagoglar va ota-onalar birgalikda bolalar bog'chasi hayoti konsepsiyasini, shuningdek ma'lum bir guruh, faoliyat dasturi yoki ma'lum bir vaqt uchun ish rejasini ishlab chiqadilar. Masalan, Myunxen bolalar bog'chalaridan birining ish rejasida: "May-hayvonlar hayotini o'rganish: Dushanba — hayvonlar haqidagi kitoblarni o'qish; Seshanba — hayvonlarni chizish; Chorshanba — tuzlangan xamirdan hayvonlarni modellashtirish; Payshanba — modellashtirilgan hayvonlar bilan o'yinlar; Juma-hayvonot bog'iga ekskursiya.

Germaniyada bolalarning psixologik rivojlanishi kuzatiladi. Tez-tez ishlatiladigan vositalardan biri bu «Kuno Bellers Entwicklungstabelle» rivojlanish jadvallari. Ammo bolalar bog'chalarida psixologlar deyarli yo'qligi sababli, monitoring pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi.

Kasblar asosan bolalar bog'chasiga taklif qilingan ota-onalar ishtirokida tanishtiriladi. Bolalar kasb bilan nazariy jihatdan uyushgan holda tanishadilar va amalda

ota-onalarining ish joylariga guruh bo'lib tashrif buyurishadi. Germaniyada, bu mavzu haqida ota-onalar uchun internetda alohida portal bor: Das Elternportal von planet-beruf.de. Ushbu portal asosan maktab yoshidagi bolalarning ota-onalari uchun mo'ljallangan. Bolalarning maktabgacha yoshi psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayoni o'yin tarzida amalga oshiriladi. O'yinlar o'yin guruhlari rahbarlari tomonidan tashkil etiladi. O'yin guruhlari rahbarlari muntazam ravishda yig'iladigan bolalar guruhlari tashkil qiladi va boshqaradi. O'yin guruhlari rahbarlari taxminan ikki yarim yoshdan boshlab maktabga majburiy qabul qilinishigacha bolalarni maslahatlar berib o'rgatadilar va tarbiyalaydilar. O'ntagacha boladan iborat guruhlarda ular haftada bir yoki bir necha marta bir necha soat davomida yig'ilishadi. O'yin guruhlari rahbarlari o'z ishlarida har bir bola va guruhning ehtiyojlarini, shuningdek, ta'lim konsepsiyasini boshqaradilar. Ehtiyotkorlik bilan kuzatib, ular ehtiyojlarni tan oladilar va rag'batlantiruvchi faoliyatni tanlaydilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bir-birlarini va ularning atrofini, birinchi navbatda, o'yin orqali bilishadi, shu bilan birga doimo yangi taassurotlar olishadi. O'yin guruhi rahbarlarining vazifasi bolalarning erkin o'yinlarini qo'llab-quvvatlash va ularga hamrohlik qilishdir.

Finlyandiya ta'lim tizimi alohida e'tibor talab qiladi. Bu yosh avlodni, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'limi, o'qitish va rivojlantirish sohasida boy tajribaga ega mamlakat. Bolalar bog'chalarida bolalarni tarbiyalashga yondashuvlar Finlyandiya jamiyatining tajribasi va an'analari bilan belgilanadi. Biroq, bolalar bog'chalari uchun yagona ta'lim dasturi mavjud emas.

Standart o'rnini Davlat ustuvorliklari va maqsadlari va Milliy o'quv dasturi egallaydi. Davlat muayyan ta'lim natijalari sari harakat yo'nalishini va ularga erishish uchun zarur shart-sharoitlarni belgilaydi, shu bilan birga har bir muassasa bola tarbiyasi tamoyillarini mustaqil tanlaydi. Har bir bog'chaning ichki siyosati o'quv rejasida belgilangan mavzulari, ota-onalari bilan muvofiqlashtirilgan. Farzandlarining parvarishi va ta'lim sifatiga ta'sir qilish ularning huquqi va burchidir. Bolalar bog'chasining asosiy vazifasi bolani tarbiyalashda ota-onalarni qo'llab-quvvatlashdir.

Maktabgacha ta'lim oldida turgan vazifalardan biri bu bolada muloqot va ijtimoiylashuv ko'nikmalarini rivojlantirish, ya'ni ular bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lishga va tengdoshlar jamoasida bo'lishga, o'z harakatlarini rejalashtirishga va bolaning mustaqilligini rivojlantirishga o'rgatadi. Bolalar bog'chasiga kelgan kundan boshlab uch oy ichida pedagoglar bolani kuzatib boradilar, so'ngra bolaning ota-onasi bilan birgalikda individual rivojlanish rejasini tuzadilar. Shunisi e'tiborga loyiqki, har qanday yoshdagi bola mavjud. Bolaligidanoq u o'zini eshitishi, vaziyatga ta'sir qilishi va o'quv jarayonining ishtirokchisi ekanligini biladi. Barcha fikrlar imzolanadi: bola o'zi nima qiladi va nima yordamga muhtoj. Tavsiyalar ota-onalarga beriladi. Rejaga yiliga 1 marta o'zgartirishlar kiritiladi. Maktabgacha ta'limning muvaffaqiyatli rivojlanishining zaruriy sharti shundaki, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari ushbu rejaga amal qilishlari kerak. 2015 yil boshida Finlyandiyada majburiy maktabgacha ta'lim to'g'risidagi qonun kuchga kirdi. Finlyandiya ta'lim tizimi nuqtai nazaridan, agar pedagoglar kasbiy mahoratga ega bo'lmasa, ta'lim muassasalari o'zgara olmaydi. Pedagog asosiy manba hisoblanadi. Ta'lim muassasalarining barcha pedagoglari oliy ma'lumot bo'yicha magistr darajasiga ega.

Hozirgi vaqtda Finlyandiyada insonning hayot yo'li davomida aholining turli toifalarini o'z resurslari bilan ta'minlaydigan ilg'or kasbga yo'naltirish tizimi mavjud.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni kasbga yo'naltirish o'yin faoliyatidagi bolaning erkin tanlovini inobatga olgan holda, uning atrofida qiziqish va qobiliyatlarini to'liq namoyon qilish uchun rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish, o'yin faoliyatini mazmunan rivojlanishi, murakkablashi, o'zgarishi kabi omillarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Buyuk Britaniyaliklar ko'pincha bolalarini uch yoki to'rt yoshda bolalar bog'chalariga yuborishadi. Maktabgacha ta'lim bola etti yoshga to'lgunga qadar davom etadi va o'qish, yozish va hisoblash bo'yicha ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Qoida tariqasida, bolalarning rivojlanishi o'yin tarzda sodir bo'ladi. Mamlakatdagi ko'plab xususiy maktablarda besh yoshdan boshlab bolalar uchun tayyorgarlik darslari mavjud. Odatda maktabgacha ta'lim 2-3 yoshda boshlanadi va 5 yoshda tugaydi. Bu bosqich ixtiyoriy, lekin ko'pchilik ota-onalar o'z farzandlarini Angliyada preschools yoki playschools deb ataladigan bolalar bog'chalariga yuborishni afzal ko'rishadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi bolalarga boshqa odamlar bilan muloqot qilishni va tushunishni o'rganishga yordam berishdir. U erda ular jamiyat va atrofdagi dunyo haqida asosiy bilimlarga ega bo'ladilar, shuningdek savodxonlik va matematik qobiliyatlarni rivojlantiradilar. Pedagoglar rahbarligida bolalar loydan o'ynashadi, chizishadi, haykaltaroshlik qilishadi, qo'shiqlar o'rganadilar va mashqlarni bajaradilar. Mashg'ulotlar haftasiga 15 soat davomida o'tkaziladi va yiliga o'quv yuki 570 soatni tashkil qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kasbga yo'naltirish bo'yicha Buyuk Britaniyada mobil ilovalardan

Bolalarni kasb nomlari va ular bilan bog'liq mehnat sharoitlari bilan tanishtirish orqali ular mavjud kasblarning xilma-xilligini tushunishni boshlashlari va odamlar o'z ko'nikmalari va tajribalarini qaerga sarflashlari haqida tasavvurga ega bo'lishlari mumkin. Shu bilan birgalikda interfaol mashg'ulotlar, masalan: kombinatsiya o'yinlari, rolli o'yinlar, karera o'sishi, ishning bajarilish ketma-ketligi kabi algoritm bo'yicha tashkil etiladi. Har bir tanishtirilayotgan kasbga taa'luqli kasb iboralarini o'rganish "Kasblar lug'ati" orqali bolalarning so'z boyligi kengaytiriladi.

Biz ta'limiy elektron dasturlar va platformalarni tahlil qilish asosida quyidagi kasblar bimlan tanishtiruvchi elektron dasturiy ta'minotlarini tasnifladik:

t/r	ILOVASI	TUZUVCHI	YOSH	MAZMUNI
1.	"Bolalar uchun kasblar"	Hippo Bolalar O'yinlari	3+	Bola kasblar dunyosiga kirib, to'y rejalashtiruvchisi, politsiya bo'limi xodimi, yong'in inspektori, muzqaymoq sotuvchisi bo'lib ishlashi mumkin. Bosh qahramonlar pushti begemotlar va Peppa ruhida chizilgan boshqa hayvonlardir. Muzqaymoq sotuvchisi kerakli rangdagi muzqaymoq ishlab chiqaradi, o't o'chiruvchi - gidravlik qismadan , uchun quvurlarni to'g'ri yig'adi. Shifokor (bizning holatlarimizda rentgenolog) rasmlarni to'g'ri taqsimlaydi. Ilovaning yagona salbiy tomoni-bu katta miqdordagi reklama.
2.	"Kasblarni o'rgatish"	TML Studios bolalar uchun o'rganish o'yinlari	3+	Dasturda yigirmadan ortiq kasb bilan tanishish mumkin. Ushbu dastur kichkintoylar uchun javob beradi: unda faqat kasblar nomlari va ovoqli talqin bilan rasmlar mavjud.
3.	Veterinariya shifokori	y-Group games	3+	O'g'il bolalar va qizlar uchun mos bo'lgan hayvonlarga g'amxo'rlik qilishni yaxshi ko'radiganlar uchun dastur. Veterinariya klinikasining qabulxonasida ko'plab xayvonlar bor va ularning har biri turli xil kasalliklarga ega. Xonadagi shifokor (bola) hayvonni qanday davolashni tanlashga taklif qilinadi.
4.	Kichik o't o'chiruvchilar	Fox & Sheep	3+	Ikki qavatli uy-har bir xodim biror narsa bilan band bo'lgan o't o'chirish stantsiyasi: biri mashinani yuvadi, ikkinchisi shlanglarni o'raydi.. Shahar aholisi yong'in xavfsizligi qoidalariga rioya qilgan o'sha sokin soatlarda yosh o'yinchi o'zini detektiv kabi his qilishga va yo'qolgan narsalarni topishga yo'natiradi. Shkaflar va eshiklarni ochish va ma'lum bir narsani qidirish mumkin. Ammo telefon qo'ng'irog'i eshitisilishi bilanq, hamma narsani tashlanadi va qutqaruvchilarga o't o'chirish mashinasiga, vertolyotga yoki qayiqqa ko'tarilishda yordam beriladi..

5.	Pepi Kasalxonas i	Pipe Play	3+	Pepi Hospital ilovasida esa bola haqiqatan ham o'zini shifokor kabi his qilish mumkin. Boshlash uchun faqat ikkita zal ochiq – stomatologiya va funktsional diagnostika zali.. Muayyan harakatlar bilan siz bemorni to'liq tashxislashingiz yoki tishlarini tekshirishingiz va muhrlashingiz mumkin.
6.	Kasb: Astronom	Star Walk	8 yosh-gacha	Bu bolani kosmosga qiziqarli tarzda tanishtiradigan dastur. Murakkab atamalar va formulalar yo'q, faqat quyosh tizimi, yulduz turkumlari va boshqa samoviy jismlarning vizual tasviri.
7.	Kasb: Dasturchi	CodeSpark Akademiya	8 yosh-gacha	Bolalar uchun maxsus yaratilgan dasturlashni o'rganish uchun mobil ilova. Bu erda oddiy o'yin tarzida dasturlashning asoslari bayon etilgan bo'lib, unga ko'ra bola ushbu faoliyatga qiziqishini aniq tushunishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi 2019 yil 10 maydagi PQ-4312/3106-son qarori
2. Djamilova Nargiza N., Imamova Nilufar Z., Kim Irina N., Marasulova Dono N. Technology of Using Electronic Software in Developing the Interest of School Children in Choosing a Profession. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 44 No. 6, 2023.
3. Djamilova N.N., Xasanova Sh.T., Imamova N.Z. Сущность проекта «умный детский сад» ориентированной на свободный выбор профессии детьми старшего дошкольного возраста . International scientific and practical conference “Economics, management and digital innovation in education: modern trends and approaches” March 13, 2024 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10805386> 580-582 b.
4. Jamilova N.N., Khasanova Sh.T., Imamova N.Z. Creation of an Innovative Model “Smart Kindergarten”, Focused on The Free Choice of Profession by Children in Preschool Educational Organizations Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 4(12), 184-187. Retrieved from, 184-187.
5. Jamilova N.N. Analysis of the problems of introducing preschool children to professions in foreign countries European International Journal of Pedagogics ISSN 2751-000X | SJIF 2024:6.783
6. Котлар И.А,Смирнова Е.О Игра в детских садах Германии и России. 2016, Том 5 №1, с 39-45.
7. Смирнова Е.Р., Гударева О.В. Игра и произвольность современных дошкольников. Вопросы психологии 2013, № 2 С15-24.
8. Акопян Л.М, Кожевникова А.В, Шапиева И.Н. Профорентационная работа в условиях современной дошкольной образовательной организации. Глубокий -2021, 56 с

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В КИНОИСКУССТВЕ ДУЭЛЬНОГО МОТИВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКИХ КЛАССИКОВ (К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ СЮЖЕТНОЙ СИТУАЦИИ ДУЭЛИ В ШКОЛЕ)

Курбанова М.А.

преподаватель КГПИ имени М.М.Тайирова БатГУ

Муминова Зухрахон Гуламовна

магистрант Нижегородского ГПУ имени Козьмы Минина

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы изучения особенностей интерпретации в киноискусстве дуэльного мотива в произведениях русских классиков – повести «Выстрел» А.С.Пушкина, «Дуэль» А.П.Чехова, романах «Отцы и дети» И.С.Тургенева, «Поединок» А.И.Куприна; дается анализ экранизаций по названным произведениям с целью возможного использования этих материалов в практике преподавания русской литературы в школе (в частности, в киргизской школе); обозначены достижения и трудности экранизаций и путей интерпретации дуэльного мотива в произведениях классиков литературы, как фактора активизации диалога языков и культур, более углубленного изучения классических текстов в школе; даются рекомендации по использованию этих материалов на занятиях по русской литературе в школе.

Ключевые слова: русская и киргизская литература, дуэль, методика, презентация, интерпретация, экранизация, перевод, сюжет, фабула, конфликт, изучение, мотив.

FEATURES OF INTERPRETATION IN CINEMA OF THE DUEL MOTIF IN THE WORKS OF RUSSIAN CLASSICS (ON THE QUESTION OF STUDYING THE PLOT SITUATION OF A DUEL AT SCHOOL)

Kurbanova M.A.

Teacher Of KSPI named after M.M.Tayirov BatSU

Muminova Zukhrakhon Gulamovna

Master's student Of Nizhny Novgorod State Pedagogical University named after Kozma Minin

Annotation. This article considers the study of the features of the interpretation of the dueling motive in the works of Russian classics - the novel "Shot" by A.S. Pushkin, "Duel" by A.P. Chekhov, the novels "Fathers and Children" by I.S. Turgenev, "The fight" by A.I. Cuprin; Analysis of film adaptations is given on these works with the aim of using these materials in the practice of teaching Russian literature at school (in particular, in the Kyrgyz school); The achievements and difficulties of the adaptations and ways of interpretation of the duel motive in the works of classics of literature, as a factor in the activation of the dialogue of languages and cultures, a more in -depth study of classical texts in the school, are indicated; Recommendations are given on the use of these materials in classes in Russian literature at school.

Key words: Russian and Kyrgyz literature, duel, methodology, presentation. Interpreting A film adaptation, translation, plot, conflict, study, motive.

Введение. Вопросы изучения в школе дуэльного мотива в произведениях классиков литературы – А.С.Пушкина, («Выстрел»), А.П.Чехова («Дуэль»), А.И.Куприна («Поединок»), - с акцентом на анализе особенностей интерпретации сюжета, фабулы, конфликта в тексте - это актуальная проблема современной науки и методики. Для дискурса данной проблемы необходимо хотя бы обзорно познакомить учащихся 8-9-х классов с публикациями ряда ученых (Ю.М.Лотман, М.Быкова, А.В..Востриков, В.Б.Катаев, В. С.Миронов и др.), педагогов-методистов (Л.А.Шейман, Г.У.Сооронкулов, Л.Ф.Илеева и др.), отмечавших значимость в текстах классиков дуэльного мотива при осмыслении картины мира русского народа. Рубеж ХУШ-Х1Х веков – это время особого внимания к вопросам формирования мыслящей личности, морально-этических канонов личного

достоинства, чести, свободы человека. В отличие от былых времен, русские дворяне многие спорные вопросы бытия по европейско-французской моде решали, прибегая к дуэльным поединкам. Дуэли стали неотъемлемой приметой образа жизни дворянской России. Все это находило отражение в русской литературе. Например, без учета эпизодов дуэли между Евгением Онегиным и Ленским в романе А.С.Пушкина, Печориным и Грушницким («Герой нашего времени» М.Ю.Лермонтова), юным читателя трудно постичь проблематику данных классических произведений. Острота конфликта между «отцами» и «детьми» в романе И.С.Тургенева лучше осмысливается при внимательном прочтении картины дуэли между Евгением Базаровым и либералом Павлом Петровичем. Для представителя «детей» - Базарова – дуэль -это еще одна нелепость барского образа жизни, иначе настроен аристократ Павел Кирсанов. Он готов драться до последнего за «принципы» дворянской чести: грубо оскорбив разночинца, Павел Кирсанов вызывает его на дуэль. Гость в доме Кирсановых вынужден принять вызов. Автор различными художественными средствами подчеркивает выдержку Базарова, его твердость в неприятии образа жизни «отцов». В поединке Павел Петрович терпит очередное поражение, а сын лекаря Базаров также спокойно оказывает медицинскую помощь раненому дуэлянту. «У Базаровых есть и знание и воля», - скажет критик Д.И.Писарев о «детях».

Отмеченные произведения русской классики, по словам методистов, внесли читает весь культурный мир, воспринимая их как большой вклад в российское и европейское демократическое движение» [17]. Значимость сюжетно-фабульных коллизий, острота конфликтов между героями этих книг, со временем становились предметом творческого интереса мастеров сценической культуры, киноискусства. Для успешного решения новых творческих задач работникам данных сфер культуры приходилось серьезно входить в проблемы экранизации, интерпретации и других форм освоения богатств русской литературной классики.

Цель данной работы - рассмотреть проблемы экранизации, то есть творческой интерпретации на киноэкране творений классиков – повестей «Выстрел» А.С.Пушкина, «Дуэль» А.П.Чехова, романов «Отцы и дети» И.С.Тургенева, «Поединок» А.И.Куприна.

Материалы и методы исследования. Цель и задачи статьи определили выбор следующих методов анализа текстов классиков:

- анализ теоретических положений ученых по этой проблеме;
- использованы описательный, историко-сравнительный, культурно-исторический методы, анализ, синтез.

Материалом исследования являются публикации критиков, литературоведов, искусствоведов по данной проблематике.

Результаты обсуждения. Начиная с рубежа XIX-XX веков творения русских классиков стали привлекать особое внимание деятелей театрального искусства, киноискусства, музыкантов, художников. Здесь особо хочется отметить интерес кинодеятелей к произведениям классиков на дуэльную тему. Киноэкранизации в силу своей синтетичности, в немалой степени способствовали еще большей популярности классического наследия. Об этом писали Ю.М.Лотман (1985, 1994), У.А.Гуральник (1973) З.С.Старкова (1978), Н. Утехин (1990) и др. О перспективах расширении «пространства» исследований говорили А.В.Востриков (1998), В.Шубинский (2018), китайский славист Чжан Явень (2024). Касаясь проблем киноэкранизаций, И.Н. Соловьева (1986) указывала, что это интерпретация средствами кинопроизведений иного рода искусства: прозы, драмы, поэзии, театра, оперы, балета. В последние годы появились ряд публикаций, отчасти касающихся вопросов синтеза культур, интерпретации текстов классиков на иные формы изображения реалий жизни. Отметим работы «Проблемы интерпретации

художественных произведений» И.Кузнецовой (1979), «Эстетические закономерности интерпретации экранизированных произведений искусства» (на примере классической литературы) Ю.С. Магалашвили /1984), «Пути взаимодействия литературы и кино» С.А.Гуревич (1986), «Интерпретация» В.Е. Хализева (1987) и др. О важности углубленного изучения данной проблемы писали Е.Громов («Современный кинематограф и проблемы синтеза искусств» (1967), А.Зись («Теоретические предпосылки синтеза искусства» /1978), Е.Гуренко («Проблема художественной интерпретации» /1982), Л.Аннинский («Л.Н.Толстой и кинематограф» /1980). К сожалению, обстоятельного анализа успехов и погрешностей в процессе интерпретации текстов Пушкина, Лермонтова, Тургенева, Чехова, Куприна при экранизациях было мало. Вместе с тем, радует появление содержательных исследований А.Н.Смирнова («Интерпретация прозы В.В.Набокова в зарубежном киноискусстве» (2005), В.В.Решетникова («Телеэкранизация: ключевые аспекты интерпретации литературных произведений» (М.: 2009), открывающих новые страницы в осмыслении данной проблемы.

Учащимся следует более доходчиво объяснить трактовку проблемы в работах культуролога В.Е.Хализева, что интерпретация – это 1) в широком смысле истолкование, объяснение, перевод текста на более понятный язык; 2) способ изучения литературы, сводящийся к разъяснению содержания, стиля, принципов художественной структуры текста; 3) художественное истолкование произведения, в процессе его исполнения [СЭС. 1979. С. 503. Выделены такие разновидности ИТ: 1) понятийно-логическая (в литературоведении), лирико-публицистическая(эссе) и интерпретацию на художественный язык (графика, театр, кино и другие. виды искусства). Отмечено, что в интерпретации отражаются исторические, социальные, национальные черты, художественные вкусы эпохи. А новые прочтения литературной классики призваны воплотить ее собственное глубинное существо, ее исторически первоначальный смысл и одновременно – потенциально заложенную в нем непреходящую ценность.

Научно-методическое осмысление проблем искусства интерпретации значимо для школьно-вузовской практики, оно помогает в объективной оценке причин разночтений критикой и зрителями режиссерско-операторской специфики постановок, искусства игры актеров и иных граней проблемы. Изучение специфики интерпретации классических произведений в кино, как плодотворного пути к диалогу языков и культур народов содружества - важная составная часть преподавания русской литературы, особенно в национальной школе. Учащиеся часто задают вопрос: а как происходит перевод классического текста на художественный язык искусства (графика, театр, кино и др.)? почему одни за «буквализм», а другие за «свободу» в отношении интерпретируемого текста классика. На эти вопросы в некоторой степени отвечают в своих рекомендациях искусствоведы и методисты З.С.Смелкова (1971), К.М.Исаева (1975), Л.А.Рыбак (1975), Ю.Н.Усова (1980), Н.А.Зоркая (1996) и другие исследователи. Ценные наблюдения находим в работах «Фильмы, рожденные книгой» У. А.Гуральника (1973), «Книга спорит с фильмом» (коллектива авторов (1973), «Литература и кино» З.С.Старковой (1978), «Литературный телеэкран» П.Р.Резникова (1979), «Восхождение к герою: экран и молодежь» Е.С.Громова (1982), В содержательной публикации «Что же такое экранизация?» В.И.Мильдон предметно раскрывает всю сложность перевода текста на иной «язык искусства» [12].

На всем протяжении развития отечественной художественной педагогики велись поиски активизации учебного процесса средствами разных видов искусств. При разработке приемов использования возможностей «союза» литературы и других видов искусств, педагоги опираются на философские воззрения (В.И.

Вернадский, Г.Д. Гачев, Л.Н. Гумилев, Д.С. Лихачев, Ю.М. Манн, П.А. Флоренский), педагогические идеи (Ю.П. Азаров, А.Я. Бернштейн, Ю.М. Рабинович, З.С. Старкова, Ю.Н. Усов, Л.А. Шейман, Н.Г. Каменецкая и др.), видных ученых и методистов республики. В статьях А.М. Жмаева («Ревизор» на киргизской сцене» (РЯЛКШ, 1983, №4), Н.М. Мурадымова («Мертвые души» Н.В. Гоголя в образах графики» /РЯЛКШ, 1989, № 2), «Советский Фенимор Купер», влюбленный в Киргизию» - Г.П. Тушкан» Л.Я. Зеличенко (о герое романа и фильма «Джура», 2002) отмечено, что использование на уроках русской литературы в киргизской школе материалов о тесной связи художественного произведения автора с элементами из других искусств (графика, живопись, театр, кино и др.) весьма активизирует школьную аудиторию. Такие уроки с привлечением видеосредств надолго остаются в памяти учащихся [2;13;17].

В свое время в статье «Повесть А.С. Пушкина «Метель» на внеклассных занятиях методист Н.Н. Полянский [РЯЛШК. 1994. №3-4] в русле идей обновления концепции преподавания русской литературы в национальной школе, предлагала инновационные формы презентации учебного материала. Опытный методист закономерно обращала внимание на пушкинское новаторство использования различных масок «рассказчиков» в «Повестях Белкина» (1831). На эту особенность поэтики автора книги обращали внимание В.Г. Белинский, Д.Д. Благой, В.В. Виноградов, Н.Л. Степанов и др. По их мнению, книга, включившая пять повестей: «Выстрел», «Метель», «Гробовщик», «Станционный смотритель», «Барышня-крестьянка», стала поворотной в обрисовке жизни дворянской, разночинной и крестьянской России. Значимость творческих поисков Пушкина-прозаика состояла в новаторском решении проблемы *автора и форм выражения авторского сознания*. В предисловии автор себя выдает за *публикатора и издателя* «Повестей Белкина», подписавшись своими инициалами «А.П.». *Авторство* же повестей приписывалось провинциальному помещику *Ивану Петровичу Белкину*, который, в свою очередь, оказывается, переложил на бумагу истории, рассказанные ему *другими лицами*. Издатель «А.П.» сообщал в примечании: «В самом деле, в рукописи г.Белкина над каждой повестью рукою автора надписано: слышано мною от такой-то особы (чин или звание и заглавные буквы имени и фамилии). Читатель получал такую информацию: «Смотритель» рассказан был ему *титularным советником А.Г.Н.*, «Выстрел» – *подполковником И.Л.П.*, «Гробовщик» – *приказчиком Б.В.*, «Метель» и «Барышня» – *девицею К.И.Т.*» Все повести стали, по верному замечанию Е.Н. Купреяновой, подлинной поэзией «прозы русской жизни» [Купреянова.1981, с. 294-295].

Отмеченный прием позволил Пушкину создать иллюзию фактического существования *рукописи И.П. Белкина* с его пометами, приписывая ему *авторство* и как бы документально подтверждает, что повести – не плод выдумки самого Белкина, а на самом деле *произошедшие истории*, о которых поведали *повествователю* реально существовавшие и знакомые ему люди. На самом деле, о нравах в русской армейской среде предметно мог рассказать только бывалый человек, как *подполковник И.Л.П.*, из первых рук *знающий* – эту среду, *только вечный титулярный советник* мог хорошо знать *тернии* жизни и службы бедного *станционного смотрителя* почтовой станции. Пушкин мотивировал характер повествования и самый его стиль. Он как бы заранее *устранил себя из повествования*, передав авторские функции **людям** из провинции, рассказывающим о разных сторонах провинциальной жизни (напомним, отмеченный прием позволял автору «Повестей» как-то избежать гонений цензуры, часто запрещавшей произведения Пушкина). Все истории объединены фигурой Белкина, отставного военного, поселившегося в своей деревеньке, часто бывавшего по делам в городе и имевшего возможность на почтовых станциях

услышать разные истории. Авторство Белкина мотивировано в предисловии тем, что он, человек впечатлительный, несколько сентиментальный, на досуге пробующий перо, действительно, мог услышать и запомнить, записать эти истории. Ведь тип Ивана Петровича Белкина как бы выдвинут самой русской жизнью, и Пушкин дал ему слово. Здесь найден тот синтез литературы и действительности, который в период творческой зрелости Пушкина стал одним из писательских устремлений к правде жизни, утверждению принципов народности, демократизма. Отметим, что почти все повести в свое время были экранизированы: «Станционный смотритель» реж. С.Соловьева (1972) «Метель» режиссера В.Н.Басова (1965), «Барышня-крестьянка» реж. В.Р.Гардина, Преображенской и другие ленты. Все они стали значимым звеном в новом осмыслении и интерпретации пушкинских произведений, представляющих интерес и в плане их рецепции в школе, что отмечено рядом исследователей (Н.С.Горницкая/1997); Л.А.Шейман, Г.У.Сооронкулов (2006), Ю.Хохлова(2013),Т.Е.Трощинская-Степушкина(2018). Критика сочла большой удачей в интерпретации пушкинского текста фильм-драму «Выстрел» режиссера. Наума Трахтенберга и кинооператора С.А.Шейнина (1966), с участием видных мастеров экранного искусства. В этой работе в роли Графа блестяще выступил народный артист Ю.В.Яковлев, образ Ивана Петровича Белкина воплотил народный артист РФ Олег Табаков, а Михаил Козаков - образ Сильвио. Критика и зрители признавали: актеру Козакову удалось психологически достоверно дать четкий рисунок своих персонажей-загадочно жесткого Сильвио, одержимого жаждой мести. А причина такая: это его уязвленное самолюбие и зависть к более успешному сопернику по полку. Граф (арт.Ю.Яковлев)во всем первенствует среди офицеров полка. Дело чести для Сильвио – одержать победу над Графом. Это не получается. Напрасно, герой Олега Табакова – Иван Петрович Бедкин пытается их примирить, все тщетно. Зрители отмечали в игре М. Козакова некоторое сходство Сильвио и другого персонажа Пушкина – Сальери из «Маленьких трагедий». А мягкий и приветливый Белкин умеет не только слушать и запоминать все эти типично русские истории, но и осознать весь драматизм дуэльного конфликта между Сильвио и Графом. Пощечина Сильвио Графу и последующие события постановщиками даны с уважительным отношением к интерпретации пушкинского текста. Режиссеру, оператору, актерам удалось убедительно показать весь накал столкновения двух ярких личностей. Героям Пушкина удастся бескровно решить вопрос *дела чести, бывшего кодексом этики, жизненного поведения великого поэта* [3;4].

Новый уровень интерпретации текстов классиков, свежий взгляд на дуэльные коллизии в конфликтах героев находим в романах «Герой нашего времени М.Ю.Лермонтова и «Отцы и дети» И.С.Тургенева. У первого классика эпизоды поединка даны в повести «Княжна Мэри», в которой история дуэли между Печориным и Грушницким имеет важное значение для осмысления проблематики текста. Поучительна история интерпретации повести на киноэкране. Первая экранизация повести о княжне Мэри, Печорине и Грушницком, оказавшимися вместе на кавказских водах, была осуществлена известным режиссером старшего поколения Н.П.Прозоровским (1927). Несмотря на сложные условия советской жизни 20-30-х годов, режиссеру удалось экранизировать все повести из этого классического романа. Методисты правы: многие творения Лермонтова отражали дух того тяжелого времени, в связи с поражением дела декабристов. Автора «Смерть поэта» постигла та же участь, что и А.С.Пушкина, убитого на дуэли.

Следующая экранизация повести «Княжна Мэри» принадлежит режиссеру И.М. Анненскому (1955), весьма опытного интерпретатора русской классики. В картине роли Печорина исполняли актер Анатолий Вербицкий, Грушницкого – Леонид Губанов, Веры - актриса Татьяна Пилецкая. доктора Вернера – М.Астангов.

Для молодой актрисы Карины Шмариновой, равно как и для Вл.Ивашова, Т.Пилецкой, Л.Губанова, постижение тайн первого социально-психологического романа и глубинной трактовки характера героев, особенно душевного мира русской княжны Мэри, ее нравственных страданий, было нелегкой творческой задачей. Они справились с ней. «Я стремился передать на язык кино форму повествования, полнее и точнее передать мысли автора», - отмечал режиссер. Эпизод дуэли дан так основательно, что зритель получает представление о всей концепции главного текста. В картине дуэли столкнулись две эстетические концепции- сурового реализма и мечтательного романтизма. Постановщик этот конфликт показал на должном профессиональном уровне. Как видно из текста романа, пошлое «водяное общество» затеяло интригу против Печорина, подговорив глуповатого молодого человека Грушницкого, циника, эгоиста, претендующего на роль романтического и загадочного героя, «наказать» гордеца. Вся их затея провалилась. Печорин, возмущенный заговором и двуличным поведением Грушницкого и обязанный выполнить дуэльный кодекс - стреляет в противника. Грушницкий бесславно гибнет. Критик В.Г.Белинский на свой вопрос: кто убил наш романтизм? – отвечал: его убила «проза, проза и проза» [Белинский. ПСС. т. 6.с.523].

Победу критико-реалистического начала при интерпретации романа Лермонтова на кино экране мы видим и в образе Печорина, сыгранного довольно профессионально известным русским артистом В.С.Ивашовым (фильм «Герой нашего времени» режиссера С. И.Ростоцкого /1967 года). Особо отметим экранизацию романа М.Ю.Лермонтова режиссера Анатолия Эфроса (1975) с Олегом Далем в роли Григория Печорина (многие считают Даля самым удачным Печориным в русском кино). О живучести лермонтовского романа говорит и восьмисерийная картина «Герой нашего времени» режиссера Александра Котта.

Историки кино зафиксировали четыре экранизации по роману «Отцы и дети» И.С.Тургенева, в сюжете которого даются эпизоды дуэли. Самый ранний, был снят еще при старом немом кино (1915), затем через десятилетия была создана кинолента режиссеров А.С.Бергункера, Н. Рашенской (1959), названной критикой «классической экранизацией, но без огня» [Л.А.Акулова.2021]. В этой картине роли Евгения Базарова исполняли Эдуард Марцевич, Павла Петровича – Н. И.Пастухов, Аркадия Кирсанова –Вс.Якут, Анны Одинцовой – Лилия Гриценко и др. На самом деле, хотя в картине играли видные актеры, помимо названных -это А.Д.Ларионова Б.А.Фрейдлих (Кирсанов) Н.В.Сергеев (В. И. Базаров), но она прошла по экранам страны без особых восторгов. Постановщикам не всегда получалось передать психологически глубокосложный духовный мир социальных, межличностных конфликтов, не только между «отцами» и «детьми», но и самих героях. Не просты отношения Евгения Базарова с самим собой, с родителями, с Фенечкой и Одинцовой. Зрители, правда, отмечали значимость сюжетного решения дуэльного эпизода, в котором герои Эдуарда Марцевича и Николая Пастухова предстают подлинными оппонентами. Справедливости ради отметим: зрители запомнили «первого Базарова на пленке» в исполнении одаренного Эдуарда Марцевича.

Вот почему старшее поколение зрителей стало сравнивать персонажей постановки 1959 года с героями нового фильма «Отцы и дети» режиссера В.А.Никифорова (1983). Здесь в главных ролях предстали артисты Владимир Богин (Базаров), М.Козаков (Павел Петрович), Андрей Ростоцкий (Аркадий Кирсанов), Ада Роговцева (Анна Сергеевна). В дуэльных картинах, по советским канонам, герой Богина был на голову выше Павла Кирсанова. Мнения о картине разделились: одни восторженно хвалили постановку Никифорова («это самая точная экранизация»), восторгались игрой В.Богина, мастерством М.Козакова, работой режиссера, оператора, актеров («это лучший фильм о нигилистах»), другие отмечали погрешности в экранизации.

Большой опыт экранизации в советской кинематографии произведений мировой и русской классики (вспомним работы Г.Козинцева, А.Зархи, И.Пырьева, И.Хейфица, С.Юткевича, Ю.Бондарчука, Г.Чухрая и др.) в немалой степени способствовал новым приемам интерпретации тургеневского романа режиссером Авдотьей Смирновой, снявшей минисериал «Отцы и дети» (2008). На роль Евгения Базарова взяли артиста Александра Устюгова, Аркадия Кирсанова – А.Ратникова, Павла Петровича – А.Смирнова, Анны Одинцовой – артистку Наталью Рогошкину. Образы Николая Кирсанова воплотили на экране А.Н.Васильев, отца Базарова – Сергей Юрский. Фильм получился в сюжетно-фабульном плане достаточно динамичным. Многие участники в противостоянии «отцов» и «детей» предстают перед зрителем очень рельефно. Критика обратила внимание на игру Генадия Смирнова (Ситников) и Н.Курдюбаевой (Кукшина), стремящихся «жить в ногу с нигилизмом тех лет». В дуэльной мизансцене, в отличие от прежних постановок, Павел Петрович (арт.А.Смирнов) держался весомо. Он защищает права человека своего сословия. Участие в этом сериале (помимо названных) ярких актеров – С.Юрского, Л.Ярмольника, Е.Вилковой, Н.Теняковой, стало еще одним побудительным толчком для того, чтобы взять и перечитать хрестоматийно известный текст И.С.Тургенева, еще раз подивиться живучести жизненных проблем и характеров классического творения. В статье «Сын России» Ч.Т.Айтматов высоко отзывался об авторе романа «Отцы и дети», как о писателе, у которого «беспокойное гражданское сердце» [ПСС. т.9. с.128-129; с. 408-412].

Следует отметить, что время начала планового изучения романа И.С.Тургенева в национальных школах Киргизии пришлось на 60-80-е годы. Издание романа «Отцы и дети» в переводе на киргизский язык (1954, переводчик Р.Жумалиев) вызвало ряд откликов о качестве рецепции текста К.Рысалиева (КК. З.-УП.- 1955; К.Эшмамбетова (СК. 1955. №8). Как верно замечено методистами республики (Л.А.Шейман, М.А.Рудов и др.), учащимся-киргизам было сложно понять с позиций этноэтикета, требующего вежливого отношения к старшим, - грубоватые манеры, острые споры Евгения Базарова с членами семьи Кирсановых; почему его надо считать положительным героем? – спрашивали школьники. Их доводы: ведь Евгений все отрицает, никого не уважает. Как он может быть положительным героем? Другие говорили: «Он же нигилист!» Свое весомое слово сказал опытный методист Л.А.Шейман, чья статья «Образ Базарова» (РЯКШ, 1960, №3) и последующие выступления ученых и методистов Е.К.Озмителя, М.А.Рудова, Д.Л.Брудного, И.П.Карасевой, З.С.Смелковой, помогали учителям выстраивать интересные стратегии по изучению романа Тургенева. Словесник Э.Б.Скворцов в статье «Наш опыт изучения романа И.С.Тургенева «Отцы и дети» в 1X классе» (РЯКШ, 1971, №1) приводил примеры растущего интереса школьников к героям русской классики. О трудностях постижения тургеневских текстов говорил в заметке «Как это поймут дети?» Н.Кангельдиев [Кыргызстан маданияты. 1987. № 12]. На тургеневских педчтениях в ОГПИ (2008, г.ОшКР) докладчики Г.А.Аагасарян, Н.А.Ешенова, Н.М.Мурадымов, В.К.Сабирова, Д.Д.Мурзалиева, А.А.Скорик, Л.В.Григорьева, Н.К.Унгефут, Ф.К.Бечелова, Р.К.Караева, З.Я.Мискичева особый акцент делали на многогранном восприятии наследия русского классика в культуре Кыргызстана.

В статье «Русская дуэль в последние годы» В.Г.Макаренко (1897) указывал не только на преемственную связь произведений классиков о дуэлях, начиная от Пушкина, Лермонтова и кончая стреляющимися персонажами книг Тургенева, Чехова, Куприна, но и об эволюции данного феномена русской словесности. Изменения дуэльного кодекса на протяжении ряда столетий, отношение общества к этому явлению, нашедшее отражение в многочисленных кинолентах, - все говорило на рубеже XIX-XX веков о кризисе жанра. Помимо литературных текстов

в этом весома роль экранизаций мастеров кино, - Н.П. Прозоровского, С.И.Ростоцкого, И.М Анненского, А.Эфроса, А.Смирновой и других, в своих кинолентах, отразивших отмеченные перемены. Ветер перемен особенно заметен в киноверсиях одаренного режиссера И.О.Хейфица, давшего яркие образцы профессиональной интерпретации классиков в кино. Его режиссерское мастерство особенно заметно проявилось при экранизации классических и современных текстов - И.С.Тургенева, А.П.Чехова, Ю.Германа, Вс.Кочетова, что отмечалось в публикациях И.Трауберга, А.Петровича (1965), И. Сэпмана (1978), В.Венгерова (1981). На самом деле, выдающемуся мастеру экрана удавалось дать блестящие образцы интерпретации классических вещей в фильмах «Плохой хороший человек» (1973) по повести «Дуэль» А.П.Чехова, «Шурочка» (1983) по роману «Поединок» А.И.Куприна. Обе работы мастера нашли горячую поддержку зрителей. Немало споров вызвала картина «Плохой хороший человек», снятая И.С.Хейфицем и оператором Г.С. Маранджяном в 1973 году. К работе были привлечены видные мастера советского театрального и киноискусства - Владимир Высоцкий (образ фон Корена), Олег Даль (Лаевский), А.Д.Папанов (Самойленко), Л.В.Максакова (Надежда Федоровна). Творческий союз опытного режиссера И.С.Хейфица, одаренного оператора Г.С. Маранджяна, художника И.М.Каплана и подлинных мастеров экрана - Папанова, Даля, Высоцкого, Максаковой - удалось тонко и психологически достоверно представить сложный мир русских характеров, как «плохой хороший человек» Лаевский, трудные раздумья о жизни, о правде и лжи в преддуэльных размышлениях фон Корена. О многом заставляли людей задуматься над чеховскими словами: «так больше жить невозможно».

Подобные и не очень-то радостные мысли приходили и в голову другого великого классика русской литературы - А.И.Куприна, который в своих реалистических полотнах «Молох», «Олеся», «Поединок», «Штабс- капитан Рыбников» и др. затронул острые проблемы бытия разных социальных слоев – это военщина, чиновничество, крестьяне, интеллигенция, мещане. И во всех книгах Куприна звучала печаль за человека, за невзгоды русской жизни. Фильм «Шурочка» режиссера И.С.Хейфица (1983) стал этапным в творчестве маститого кинорежиссера. Имя Шурочки заставляет вспомнить роман «Поединок». В куприноведении разговор об этом романе неизменно вращался вокруг развенчания уродств русской военщины, армейских нравов жизни полка в глухой провинции, нравственных страданий и драмы подпоручика Ромашова (офицер гибнет на дуэли от пули сослуживца Никифорова). Читателя и зрителя потрясает смерть на поединке русского офицера, ставшего объектом интриг, ужасает гибель солдата-самоубийцы. Поистине, «так больше жить невозможно!» А новизна фильма «Шурочка» состоит в том, что создатели картины имя героини «Поединка» Шурочки сделали символом женского противостояния эгоистическому мужскому миру. Шурочка – собирательный образ, он во многом основан на героинях писателя, в том числе и из повести «Поединок», Александра Петровна – яркая женщина, она заметно выделяется на мрачном фоне полковой жизни: она умна, свободолюбива, не боится выступить против обветшалых законов бытия. В фильме «Шурочка» имя героини стало символом женской силы духа, стремления к новой жизни. После мрачных картин дуэли в «Поединке», гибели подпоручика Ромашова уже трудно было ожидать новых обращений к дуэльной теме. Так казалось многим. Однако, писатели XX века нашли новые формы интерпретации конфликта людей по идейным, морально-этическим соображениям, когда герои готовы вступить в единоборство (Ч.Айтматов, М.Байджиев. В.Шукшин).

Результаты. Критический анализ сюжетно-фабульных особенностей при интерпретации и экранизации произведений классиков дает основание говорить о

становлении теории и практики рецепции текстов классиков в киноискусстве. Техника интерпретации – залог новых творческих свершений в литературе и искусстве. История экранизации произведений мастеров слова России на экране – это важная страница современной культуры народов содружества. В России и Кыргызстане накоплен солидный опыт «союза» литературы, искусства кино, переводов, постановок, что способствует диалогу языков и культур народов СНГ. «Союз» литературы и искусства – эффективное средство совершенствования уроков русской литературы в национальной школе.

Список использованной литературы:

1. Айтматов Ч. Цена - жизнь // Ч.Т.Айтматов. Полное собрание сочинений. В 10 тт.- Бишкек 2018. Т. 9. С. 408-42.
2. Анастасьева А. На языке другого искусства // Литературная газета. 1969.- 29 окт.- с.8.
3. Быков М. Т. Кодекс чести // Русский мир, 2008. № 5.- С. 48-56.
4. Воропаева В.А. Дуэли чести // В.А.Воропаева. А.С.Пушкин и подвижники культуры в периодике. Вып.2.- Бишкек. КРСУ. 2009.- с. 36- 39.
5. Востриков А.В. Книга о русской дуэли.- Спб,- 1998.
6. Илеева Л.Ф. На путях учебного формирования начальной читательской интерпретации школьников (над страницами «Джамили» Чингиза Айтматова) // РЯЛШК, 2021, № 3, с. 25-34.
7. Катаев В.Б. Повесть А.П. Чехова «Дуэль» // Известия АН СССР, 1967. Вып. 6. – С. 525- 529.-
8. Катаев В.Б. Проблемы интерпретации творчества А.П.Чехова. АДД.- М.: 1984.- 383с.
9. Короленко В. Г.Русская дуэль в последние годы (1897) // ПСС. т. 1У. с. 260-265.
10. Линков В.Я. Повесть Чехова «Дуэль» и русский роман XIX века //Проблемы теории и истории литературы.- М.: МГУ, 1971.- С. 132-137.
11. Лотман Ю. М. О дуэли Пушкина без «тайн» и «загадок»: исследование, а не расследование // Таллин: 1985.- № 3.- с.90-99.
12. Мильдон В.И. Что же такое экранизация? // Мир русского слова. 2011. № №3. С.9-14.
13. Пирли Ю.К. Восприятие и интерпретации произведений неродной литературы в школе // Русский язык в нац. школе. 1990. № 8.
14. Сейткочоева З.А. Повествовательный текст и проблема его лингвометодической интерпретации // РЯЛШК. 1993.- № 3-4.- с. 43-46.
15. Соловьева И.Н. Экранизация // Кино. /Энциклопедический словарь. /Под ред. С.И.Юдкевича.- М.:Сов.энциклопедия. 1987, с.510.
16. Фасмер М. Дуэль. // М.Фасмер.Этимологический словарь русского языка. – М.: 1987.- т.3.- стр. 302.
17. Шейман Л.А., Сооронкулов Г.У. Дуэль (роман И.С. Тургенева «Отцы и дети») // Русская литература. 10 кл. киргизской школы.-Бишкек. 2006.- С. 143.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ТАЪЛИМИНИНГ ДАСТУРИЙ-МАЗМУНИЙ ТАЪМИНОТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ПЕДАГОГИК ТАЛАБЛАРИ

Хушназаров Фаҳриддин Раҳимович
*Таълим сифатини назорат қилиш бўлими бошлиғи
Қўқон давлат университети*

Аннотатция. Мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг жисмоний маданиятини шакллантириш уларнинг соғлом ўсиши, ҳар томонлама ривожланиши ва келажакда баркамол инсон бўлиб етишиши ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда дарсларни самарали ташкил этиш, замонавий ўқитиш методларидан фойдаланиш, оналар, мактаб ва тиббиёт ходимларининг ҳамкорлиги орқали ўқувчиларнинг жисмоний маданиятини юқори даражага кўтариш ва уларни соғлом турмуш тарзига ўргатиши ёритилган.

Калит сўзлар: Гимнастика фаолияти, эстетика, жиҳозлар ва анжомларни тайёрлашдаги эҳтиёткорлик, снарядларда машқларни бажаришга ўзини пухта тайёрлаш, машғулотлар.

ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Хушназаров Фаҳриддин Раҳимович
*Начальник отдела контроля качества образования
Коканского государственного университета*

Аннотация: В статье рассматривается формирование физической культуры младших школьников для их здорового роста, всестороннего развития и становления в будущем гармоничным человеком. Освещается также эффективная организация занятий с учетом возрастных особенностей учащихся, использование современных методов обучения, повышение уровня физической культуры учащихся через сотрудничество родителей, школы и медицинского персонала, обучение их здоровому образу жизни.

Ключевые слова: Гимнастическая деятельность, эстетика, внимательность в подготовке снаряжения и инвентаря, тщательная подготовка себя к выполнению упражнений на снарядах, тренировка.

MAIN PEDAGOGICAL REQUIREMENTS TO THE IMPLEMENTATION OF SOFTWARE AND CONTENT SUPPORT FOR PHYSICAL EDUCATION

Khushnazarov Fakhriddin Rakhimovich
*Head of the Department of Education Quality Control
Kokan State University*

Annotation: The article reflects on the formation of the physical culture of Primary School students as a result of their healthy growth, comprehensive development and development into a harmonious person in the future. It is also covered by the effective organization of classes taking into account the age characteristics of students, the use of modern teaching methods, the promotion of the physical culture of students to a higher level through the cooperation of parents, school and medical personnel and their training in a healthy lifestyle.

Key words: Gymnastics activities, aesthetics, care in the preparation of equipment and equipment, careful self-preparation for performing exercises on projectiles, training.

Инсон ҳаётининг ҳар бир босқичи ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, болалик даври айниқса муҳимдир. Бу даврда боланинг жисмоний ва руҳий салоҳияти шаклланади, унинг келажакдаги шахс сифатидаги асоси яратилади. Айнан шунинг учун бошланғич синф ўқувчиларнинг жисмоний маданиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

1. Ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш:

Бошланғич синф ўқувчиларнинг жисмоний ривожланиши ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Бу ёшда болаларнинг суяклари юмшоқ ва эгилувчан, мушаклари эса ҳали тўлиқ ривожланмаган бўлади. Шунинг учун уларга ортиқча куч келтиришни талаб қиладиган машқларни бажартириш мумкин эмас.

Бундан ташқари, бошланғич синф ўқувчиларининг диққат-эътиборини узоқ вақт бир жойда ушлаб туриш қийин. Шунинг учун жисмоний тарбия дарсларида ўйин шаклидаги машқлардан кўпроқ фойдаланиш, дарсларни қизиқарли ва хилма-хил қилиш тавсия этилади.

2. Жисмоний сифатларни ривожлантириш:

Жисмоний тарбия дарсларида болаларнинг асосий жисмоний сифатларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу сифатларга қуйидагилар киради:

- Тезлик: Қисқа масофага югуриш, эстафеталар, тезлик билан тўп узатиш ва бошқа машқлар орқали ривожлантирилади.
- Куч: Турникда тортилиш, арқонда тирмашиш, гантеллар билан машқ қилиш ва бошқа машқлар орқали ривожлантирилади.
- Чидамлилиқ: Узоқ масофага югуриш, сузиш, велосипедда учиш ва бошқа машқлар орқали ривожлантирилади.
- Эгилувчанлик: Гимнастика машқлари, чўзилиш машқлари, акробатика элементлари ва бошқа машқлар орқали ривожлантирилади.
- Координация: Тўп билан ўйнаш, сакраш, мувозанатни сақлаш ва бошқа машқлар орқали ривожлантирилади.

3. Соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш:

Жисмоний тарбия дарсларида болаларга соғлом турмуш тарзи қоидаларини ўргатиш, уларда соғлом овқатланиш, кун тартибига риоя қилиш, зарарли одатлардан сақланиш ва гигиена қоидаларига амал қилиш кўникмаларини шакллантириш муҳимдир.

4. Миллий ўйинлардан фойдаланиш:

Жисмоний тарбия дарсларида миллий ўйинлардан кенг фойдаланиш болаларнинг жисмоний ривожланишига ҳисса қўшиш билан бирга, уларда миллий қадриятларга ҳурмат, ватанпарварлик туйғуларини тарбиялашга ҳам ёрдам беради.

5. Ўқитувчининг касбий маҳорати:

Жисмоний тарбия ўқитувчисининг касбий маҳорати, педагогик қобилияти ва болалар билан мулоқот қила олиш маданияти дарсларнинг самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Ўқитувчи ўз касбий маҳоратини мунтазам ошириб бориши, замонавий ўқитиш методларини ўзлаштириши ва ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда дарсларни ташкил этиши лозим.

6. Жисмоний тарбия ва спорт мусобақалари:

Мактабларда ва туман (шаҳар) миқёсида турли хил жисмоний тарбия ва спорт мусобақаларини ташкил этиш ўқувчиларнинг спортга қизиқишини ошириш, уларда рақобатбардошлиқ руҳини тарбиялаш ва иқтидорли спортчиларни аниқлашга ёрдам беради.

Бошланғич синф ўқувчиларининг жисмоний маданиятини шакллантириш уларнинг соғлом ўсиши, ҳар томонлама ривожланиши ва келажақда баркамол инсон бўлиб етишиши учун муҳим аҳамиятга эга. Жисмоний тарбия бу жараёнда етакчи роль ўйнайди. Ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда

дарсларни самарали ташкил этиш, замонавий ўқитиш методларидан фойдаланиш, ота-оналар, мактаб ва тиббиёт ходимларининг ҳамкорлиги орқали ўқувчиларнинг жисмоний маданиятини юқори даражага кўтариш ва уларни соғлом турмуш тарзига ўргатиш мумкин.

"Жисмоний тарбия соҳасидаги назарий тайёргарлик" бўлимининг асосий мазмуни, аввало, болаларнинг жисмоний тарбия ва спорт фаолиятига онгли муносабатини шакллантиришга қаратилган.

Умуман олганда, бўлим қуйидаги асосий йўналишлар бўйича маълумотларни ўз ичига олади: соғлом турмуш тарзи асослари ва жисмоний тарбия назарияси; жисмоний маданият асослари, ўзини назорат қилиш, кун тартиби ҳақида билимлар; спорт турлари, жисмоний тарбия дарсининг тузилиши.

Юқорида номлари келтирилган йўналишларнинг назарий материали жисмоний машқларнинг фойдаси, кун тартиби ва гигиена қоидаларига риоя қилиш, инсоннинг шахс ва унинг жисмоний маданиятини шакллантириш йўлидаги имкониятлари, жисмоний тарбия ва спорт фаолиятининг роли, шунингдек, жисмоний маданиятнинг қадриятлари ҳақида билимларни шакллантириш мақсадида тузилган.

Назарий материал маъруза шаклида ва суҳбат шаклида, мажбурий равишда назорат машғулоти ва ўзлаштириш даражасини назорат қилиш орқали етказилди. Бундан ташқари, назарий маълумотлар мажмуини етказиш намунавий дастурнинг барча бўлимлари бўйича кириш машғулотларининг муҳим элементларидан бири, шунингдек, ҳар бир машғулотнинг таркибий қисмларидан бири бўлди. Назарий тайёргарлик ва назорат учун ажратилган соатлар ҳажмининг оширилиши шахснинг мотивацион соҳасига, қадрият йўналишларига, мактаб ўқувчисининг ўзига ва жисмоний маданиятга бўлган эҳтиёжлар тизимини шакллантириш асосида ётган билимларга самарали таъсир кўрсатиш имконини берди.

"Енгил атлетика" бўлимининг асосий мазмуни асосан тезликни, тезлик-куч сифатларини, чидамликни, координация қобилиятларини, умумий жисмоний тайёргарликни, шунингдек, техник тайёргарликни ривожлантиришга қаратилган. Енгил атлетиканинг шахснинг жисмоний маданиятини шакллантиришдаги роли ёшга мос келадиган жисмоний юкламаларни (мос қийинчиликларни) енгиб ўтишда намоён бўлади, бу турли масофаларга вақтга югуриш, натижага қараб улоқтириш ва сакраш билан боғлиқ (ўйин топшириқлари, ўйин ва мусобақа услуби шаклида). Бу ҳолатда қийинчиликларни енгиб ўтиш меҳнатсеварлик, қатъиятлик, матонат ва бошқалар каби шахс хусусиятлари ва сифатларини шакллантиришнинг асосий шарти ҳисобланади.

"Гимнастика" бўлимининг асосий мазмуни асосан акробатика элементлари билан гимнастика асосини ташкил этувчи машқлар билан ифодаланади: осилишлар, таянчлар, тирмашиш, шунингдек, мактаб ўқувчиларининг психофизиологик соҳасига энг кўп таъсир кўрсатувчи таянч сакрашлари.

Шахс соҳасига таъсир ўқувчиларнинг эътиборини гимнастика фаолияти режимига қаратиш орқали амалга оширилди, бу режим ҳаракатларнинг аниқлигини, тугалланганлигини, эстетикасини, жиҳозлар ва анжомларни тайёрлашдаги эҳтиёткорликни, снарядларда машқларни бажаришга ўзини пухта тайёрлашни, йиғилганликни, диққатни жамлашни, машғулотларнинг бир хиллигини (бир хил такрорлашлардан) енгиб ўтишни, жисмоний машқларни бажаришда диққатни жамлаш зарурлигини таъминлайди. Бўлим мазмуни идеомотор машқлардан

фойдаланишни, машғулотларнинг психоземоционал соҳасини оширишни назарда тутган.

"Саф тайёргарлиги" бўлимининг асосий йўналиши таълим жараёнида баландликдан тушиш (жасурлик, қатъиятлилиқ, матонатни шакллантириш), саф машқлари, сафда ҳаракатланиш усуллари, умумий чидамлилиқни, орқа мушакларининг статик чидамлилигини, қўл ва оёқ мушакларининг куч чидамлилигини шакллантириш учун ўқув масофаларини (500-1000 м) босиб ўтиш билан боғлиқ машқлар тизимини қўллашдан иборат эди. Саф тайёргарлигининг аҳамияти, шунингдек, организмнинг мослашиш механизмларини такомиллаштиришда, унинг чиниқтиришда, шахснинг қадрият йўналишларини шакллантиришда (табиий омиллар: қуёш, табиат), ҳаракат малакалари ва кўникмалари жамғармасини кенгайтиришда, сабр-тоқат ва матонатни тарбиялашда намоён бўлади.

"Спорт ўйинлари" бўлимининг асосий мазмуни ҳаракатланиш техникасини, тўхташларни, тўпни ушлаш ва узатиш усуллари, тўпни олиб юришни (баскетбол, футбол, волейбол), тўпни тўрдан улоқтиришни, ўйинчиларнинг ҳимоя ҳаракатларини, ўйиннинг асосий қоидаларини, ўйинчиларнинг вазифаларини, жамоавий ҳаракатларни (ўзаро ҳамкорлиқни) ўрганишни ўз ичига олган. Бу турнинг асосий йўналиши мактаб ўқувчиларининг шерикларига, ўзига, жисмоний тарбия ва спорт фаолиятига бўлган муносабатлари асосини ташкил этувчи шахс сифатларини, инструкторлик қобилиятларини, мактаб ўқувчиларининг мотивациясини, шунингдек, жамоавийлик ва ўртоқлиқни шакллантириш эди. Бунда икки томонлама ўйин, жуфтликларда, тўрт кишилиқ гуруҳларда машқлар, психик ўзини ўзи бошқариш ва ўзини назорат қилиш усуллари, спорт хулқ-атрофидагиларга нисбатан ҳурмат, жамоа анъаналарини мақсадли равишда шакллантириш қўлланилди.

"Ритмик гимнастика" бўлимининг асосий мазмуни ва унинг амалда қўлланилиши бир нечта сабабларга боғлиқ бўлиб, уларнинг асосийлари таълим жараёнининг жозибадорлиги ва ҳиссийлиги, организмга таъсирнинг аниқ дозаланиши ва танлаб олиниши имкониятидир. Буларнинг барчаси мактаб ўқувчиларининг ҳаётий муҳим жисмоний ва шахсий сифатлари ва функцияларини энг тез ва самарали ривожлантириш ва такомиллаштиришни таъминлайди. Болалар учун ритмик гимнастикани экспериментал дастурда ҳаракат фаолияти тури сифатида қўллаш унинг ўқувчилар организмга кўп функцияли таъсири билан боғлиқ. Бу бўлимдаги машқлар деярли барча жисмоний сифатларни тарбиялашга ёрдам беради; гавдани шакллантириш, асаб тизимини ҳиссий юкламалардан халос қилиш, хотирани, диққатни ривожлантириш билан боғлиқ юқори соғломлаштириш йўналишига эга, юрак-қон томир ва нафас олиш тизимларига катта таъсир кўрсатади, уйғун гавда тузилишини шакллантиради, юқори даражадаги жисмоний тайёргарликка эришишга ёрдам беради; эстетик тарбиянинг самарали воситаси ҳисобланади, шунингдек, ўқувчиларнинг жисмоний маданиятини шакллантиришга ёрдам беради.

Машқлар мажмуалари бажариш учун энг қулай машқлардан тузилган ва мактаб ўқувчиларининг жисмоний маданиятини шакллантиришни тизимлаштиришга қаратилган махсус дарслар жараёнида (йилига 12 соат ҳажмида), шунингдек, базавий қисм дарсларининг тайёрлов қисмида умумий ва махсус разминка воситаси сифатида фойдаланилди.

"Харакатли ўйинлар" бўлимининг асосий мазмуни болаларнинг дунёқарашини кенгайтиришга, атроф-муҳит, сенсор соҳаси ҳақидаги тасаввурларини кенгайтиришга, уларнинг тафаккури ва мустақил ҳаракатларини ривожлантиришга, жисмоний сифатлар тизимини билвосита ривожлантиришга ва ҳаракат малакалари ва кўникмаларини шакллантиришга қаратилган.

Харакатли ўйинлар юқори психоэмоционалликка, қатъий регламентациянинг йўқлигига, ўйинда ғалаба қозониш мақсадида турли ҳаракат вазифаларини ҳал қилиш заруратига, образлиликка, сюжетлиликка ва ролли асосга; ўйин фаолияти режимида ўйин вазиятларининг юқори эҳтимоллигига эга. Болалар ҳар қандай ўйин вазиятида диққат ва мушаклар кучланиши даражасини мустақил равишда тартибга солишга, атроф-муҳитнинг ўзгарувчан шароитларига мослашишга, қийин вазиятдан чиқиш йўлини топишга, тезда қарор қабул қилиш ва уни амалга оширишга, ташаббускорлик кўрсатишга, яъни уларга келгуси ҳаётда зарур бўлган муҳим сифатларга эга бўлишга ўрганадилар.

Бунда бўлимни амалга ошириш ёшга оид қизиқишлар, эҳтиёжлар ва ўқувчиларнинг тайёргарлигига мувофиқ ўйинларни танлашни, ўйин шартлари ва қоидаларига қатъий риоя қилишни, энг яхши ўйинчиларни рағбатлантиришни (оғзаки) назарда тутати. Мазмунда қуйидаги ўйинлардан фойдаланиш тавсия этилади: диққатни, хотирани шакллантиришга қаратилган ўйинлар ("Бўш жой", "Ким аниқроқ", "Жуфт бўлиб тутиш", "Тақиқланган ҳаракат"); мотивация ("Ким узоқроққа", "Мерган футболчи", "Тўпни саватга"); ҳаракат қобилиятлари ("Тўпни чизикдан нарига", "Тез чанғичи", "Балиқчилар", "Мувозанатда эстафета", "Сакраш"); жисмоний тарбия ва спорт фаолиятига жалб этиш ("Ким тўғрироқ", "Тегирмон", "Аниқ узатиш", "Жўжалар").

"Жисмоний дақиқалар ва жисмоний танаффуслар" бўлимининг асосий мазмуни ақлий ва жисмоний иш қобилиятини тиклаш ва қўллаб-қувватлашга, ўқув машғулотларининг эмоционал фонини оширишга қаратилган. Уларнинг асосий мазмуни гавдага, қўл панжаларига, ишда қатнашадиган мушак гуруҳларини бўшаштиришга таъсир кўрсатувчи гимнастика ва умумий ривожлантирувчи машқлар мажмуаси, кўзлар учун машқлардан иборат. Бу мажмуалар асосан иккинчи ва бешинчи дарсларда қўлланилади, уч дақиқагача давом этади, ҳаракатларнинг турли йўналишларига эга, машқларнинг юқори эмоционал фонини таъминлашни талаб қилади.

"Харакатли танаффуслар" бўлимининг асосий мазмуни ақлий ва жисмоний иш қобилиятини пасайиш даврида тиклаш ва қўллаб-қувватлашни, ҳаракат фаоллигининг умумий даражасини оширишни таъминлашга қаратилган. Бўлим мактаб ўқувчиларининг турли хил сифатларини тарбиялашга қаратилган ҳаракатли ўйинлар, ўзини назорат қилиш ва психоэмоционал ҳолатни ўзини ўзи бошқариш кўникмаларини такомиллаштирувчи гимнастика ва нафас олиш машқлари, турли хил оддий эстафеталар ва мусобақа фаолияти элементлари билан ифодаланади. Бошланғич синф ўқувчиларининг жисмоний тарбиясининг бу шакли ўйин ва мусобақа усулларида кенг фойдаланиш ҳисобига юқори ҳиссийликни таъминлашни; ёшга мос жисмоний юктамаларни таъминлашни; ўқувчиларнинг жисмоний тарбия ва спорт фаолиятидаги ташаббуси ва ижодини ҳар томонлама рағбатлантиришни; биринчи дарсдан кейин ва охириги дарсдан олдин танаффусларда ўтказишни, бошқа фанлар бўйича навбатдаги ўқув машғулотлари бошланишидан 5-7 дақиқа олдин жисмоний машқлар билан шуғулланишни тўхтатишни назарда тутати.

"Оммавий спорт байрамлари" бўлимининг асосий мазмуни жисмоний тарбия ва спортни, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишни, соғлом рақобатни таъминлашга, мактаб ўқувчиларини жамоавийлик, ўртоқлик ва ўзаро ёрдам ҳиссига ўргатишга ва шу билан бирга лидерлик сифатларини намоён қилишга, синфдаги психоэмоционал муҳитни оптималлаштиришга қаратилган. Спорт-оммавий тадбирлар турли ноклассификацион мусобақалар, эстафеталар, танловлар билан ифодаланади. Спорт-оммавий байрамлар бўлажак тадбирнинг кенг рекламаси билан ўтказилади, мусобақа иштирокчилари ва тадбирни ўтказётганларнинг тайёргарлигини назорат қилишни; иштирокчиларнинг чиқишлари ўртасидаги танаффуслар мазмунини (кўргазмалар чиқишлар, аттракционлар ва бошқалар) белгилашни ўз ичига олади.

"Мустақил машғулотлар" бўлимининг асосий мазмуни уй вазифаларига йўналиши жиҳатидан яқин ва мактаб ўқувчиларида соғлом турмуш тарзига, жисмоний ва шахсий такомиллаштиришга бўлган эҳтиёжни шакллантиришга қаратилган, мустақилликни, интизомлиликни, ўзига талабчанликни ривожлантиришни таъминлайди ва жисмоний машқларни бажаришни, кун тартибини, гигиеник ва чиниқтириш муолажаларини, ўзини назорат қилиш кундалигини юритишни, спорт тўғрисида қатнашни ўз ичига олади. Методик жиҳатдан қуйидаги талабларга риоя қилишни назарда тутаяди: мактаб ўқувчисининг мустақил машғулотлари устидан ота-оналар назоратини ташкил этиш; мактаб ўқувчисини жисмоний ўзини ўзи такомиллаштиришга доимий равишда рағбатлантириш, мактаб ўқувчиларида тизимли машғулотлар зарурлигига ишончни шакллантириш; спорт тўғрисида, яшаш жойидаги клубларнинг кенг рекламаси; жисмоний тарбия бўйича мустақил машғулотларни ташкил этиш жараёнида мактаб ўқувчиларини ўқув-методик таъминлаш.

Маълумки, педагогик шартлар талабларга қараганда қатъийроқ; улар фаолият мазмунини (унинг элементларини) мақсадли танлаш, маданият қадриятларини ўзлаштириш жараёнини ташкил этиш шакллари, усуллар ва методик усуллар мажмуи, шунингдек, педагогик мақсадга эришишни таъминловчи ижтимоий-маданий муҳитни таъминлаш жараёни ва натижаси сифатида талқин этилади.

Жисмоний тарбия таълимининг дастурий-мазмуний таъминотини амалга оширишга қўйиладиган асосий педагогик талаблар:

1. Ўқувчиларнинг таълим жараёнида, жисмоний маданият қадриятлари, унинг шахсининг жисмоний маданиятини мақсадли шакллантиришдаги роли ҳақида билимлар тизимини шакллантиришда назарий тайёргарликни кучайтириш. Бу жисмоний тарбия бўйича назарий тайёргарлик ҳажмини оширишда ифодаланади, унинг мазмунига жисмоний тарбия ва спортнинг назарий жиҳатларини, спорт хулқ-атрофидагиларга нисбатан ҳурматни ўрганиш; ўзини назорат қилиш услублари, кун тартиби, жисмоний тарбия ва спорт фаолияти ва жисмоний машқлар билан мустақил шуғулланишни ташкил этиш турлари киради.

2. Мактаб ўқувчисининг жисмоний маданияти хусусиятларини мақсадли шакллантиришда жисмоний тарбия таълими жараёнининг дидактик мазмунидан комплекс фойдаланиш; шахсга йўналтирилган ва маданиятшунослик ёндашувларининг асосларига риоя қилишдан, мактаб ўқувчиларини таълим жараёнига тўлиқ жалб этишни рағбатлантирувчи қатъий регламентация усуллари билан бир қаторда ўйин ва мусобақа усулларида фойдаланишдан; жисмоний тарбия ва спорт фаолиятини ташкил этишнинг барча шаклларида фойдаланишдан иборат.

3. Мактабда таълим жараёни субъектларининг тизимли ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш: жисмоний тарбия ўқитувчиси, бошқа ўқув фанлари ўқитувчилари, синф раҳбари, мактаб ўқувчиларининг ота-оналари – бошланғич синф ўқувчиларининг жисмоний маданиятини шакллантириш доирасида, бу мактаб ўқувчисининг жисмоний маданиятини шакллантириш самарадорлиги ошириладиган таълим муҳитини яратишни ва унинг оптимал фаолият юритишини таъминлайди.

4. Таълим жараёни субъектларининг ўзаро ҳамкорлигининг ўзига хос хусусиятлари қуйидаги энг муҳим жиҳатларда ифодаланади: жисмоний тарбия ўқитувчисининг шахсий ва касбий сифатларини, педагогик тактни ва умумий маданиятли хулқ-атрофидагиларга нисбатан ҳурматни такомиллаштириш; ота-оналарнинг жисмоний тарбия бўйича уй вазифаларини бажаришни назорат қилиш ва биргаликда бажариш, соғлом турмуш тарзи асосларига риоя қилиш, ўзини назорат қилиш ва ўзини ўзи бошқариш малакалари ва кўникмаларини такомиллаштириш орқали фарзандига таъсири; синф раҳбарининг мактаб ўқувчиларига жисмоний тарбия ва спортнинг фойдаси, кун тартиби, жисмоний танаффуслар тўғрисида назарий маълумотларни етказиш шаклидаги ёрдами.

5. Мактаб ўқувчиларининг назарий тайёргарлигини, уларнинг ҳиссий барқарорлигини, жисмоний сифатларини ривожлантиришни, шахс муносабатлари тизимини, ўзини назорат қилишнинг ифодаланганлигини ташхислашда ифодаланган комплекс назорат тизимини тўлиқ амалга ошириш; шахснинг жисмоний маданиятини шакллантириш доирасида таълим жараёнига тўсқинлик қилувчи салбий омилларни ўз вақтида ҳисобга олиш, улар жумласига қуйидагилар киради: мактаб ўқувчиларида зарарли одатларнинг олдини олиш бўйича тадбирларнинг йўқлиги, ўқитувчининг салбий шахсий сифатлари, жисмоний тарбия воситалари ва усулларининг бир хиллиги, мактаб ўқувчиларининг ўқув материали билан юқори даражада банд бўлиши, ўқув-тарбиявий материалнинг назарий жиҳатларини тайёрлаш даражасининг пастлиги, жамоадаги ўзаро муносабатлардаги қийинчиликлар, машғулотлар учун ноқулай моддий-техник шароитлар.

6. Ўқувчиларнинг гендер ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш. Жисмоний тарбия назарияси ва услубиятини, психологияни, педагогикани, анатомияни, гигиенани, физиологияни ва бошқа фанларни бирлаштиришда ушбу талабни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, хусусий характердаги махсус огоҳлантиришлар ва тавсияларни белгилаш зарур: қизлар сезгир ва таъсирчан бўлади, улар билан ишлашда жумлаларни эҳтиёткорлик билан танлаш муҳим; ўғил болаларда кўриш аппаратининг дисфункциясини келтириб чиқариши мумкин бўлган кўриш қобилиятини зўриқтиришга йўл қўймаслик; салбий одатлар, ҳаракатлар ва мурожаатлардан қочиш, чунки бошланғич синф ўқувчилари тақлид қилишга мойил; ёрқин кўرғазмали воситалардан (расмлар, схемалар) фойдаланиш; характер ва темперамент турини (сангвиник, флегматик, холерик ва меланхолик) ўз вақтида ҳисобга олиш.

7. Мактаб ўқувчиларининг таълим жараёнида табиий ва атроф-муҳит омилларидан фойдаланиш. Бу педагогик талаб қуйидагиларни назарда тутати: очиқ ҳавода машғулотлар ўтказиш (шу жумладан қишда); жисмоний машқлар тизимидан олинадиган самарани кучайтирувчи жисмоний тарбия ва спорт фаолиятининг санитария-гигиена омилларига риоя қилиш; таълим жараёнида табиий тўсиқларни енгиб ўтиш ва жойни аниқлаш кўникмаларини ривожлантириш

учун шароит яратиш; жисмоний мослашув ва чиниқтиришни шакллантиришнинг энг самарали усули сифатида сузишдан фойдаланиш.

8. Бошланғич синф ўқувчилари учун жисмоний машқларни оптимал танлаш ва тузиш, сезгир даврларга мувофиқ жисмоний сифатлар ва қобилиятларни тарбиялашга комплекс таъсир кўрсатишни таъминлаш; мушаклар корсетини мустаҳкамлаш ва шу билан бирга тўғри гавда тутиш малакаларини сақлаш ва мустаҳкамлашга йўналтирилганлик; турли мураккабликдаги ҳаракатларнинг фазовий-вақтинчалик ва динамик хусусиятларини тарбиялашга йўналтирилганлик; жисмоний тарбия-спорт ва ҳаётий муҳим ҳаракат малакалари ва кўникмаларини ўзлаштиришда тегишли босқичлилик.

9. Мактабда жисмоний тарбия таълимини ташкил этиш ва амалга оширишнинг синфдан ташқари шаклларида кенг фойдаланиш, бунда қуйидагиларни ўз ичига олади: оммавий жисмоний тарбия ва соғломлаштириш тадбирларини ташкил этиш ва амалга ошириш (спорт турлари бўйича танловлар, байрамлар); эстетик ва ҳиссий жозибадорликни таъминлаш; мактаб ўқувчиларининг кун тартибига эрталабки бадантарбия, жисмоний дақиқалар ва жисмоний танаффусларни жорий этиш; ўқувчиларни оммавий спорт тадбирларини ташкил этишда иштирок этиш ва ёрдам беришга жалб қилиш; ота-оналарни оммавий байрам ва тадбирларни ташкил этиш ва уларда иштирок этишга жалб қилиш; ўқувчиларни тадбирни, жамоани мустақил тайёрлашга, ҳакамлик қилишга жалб қилиш.

Бу вазифаларни комплекс ҳолда ҳал этиш бошланғич синф ўқувчиси жисмоний маданиятининг асосий компонентларини самарали шакллантиришни таъминлаши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Усмонхўжаев Т., Турсунов Ў. Жисмоний назарияси ва услубиёти. Тошкент – «Ўқитувчи» - 2004.
2. Ярашев К. Д. Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш. - Тошкент – Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт. – 2002
3. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. Фарғона – 2004.
4. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. Тошкент – 2005.
5. Ахматов М.С. Узлуксиз таълим тизимида оммавий спорт-соғломлаштириш ишларини самарали бошқариш. 2001й. Тошкент.
6. Кошбахтиев И. А. Валеология асослари. 2001й. Тошкент.
7. Саломов Р.С., Керимов Ф.А. Жисмоний тарбияда педагогик технологиялар. 2002 й. Тошкент.
8. Ачилов А.М. Акрамов Ж.А. Гончарова О.В. Болаларнинг жисмоний сифатларини тарбиялаш. 2004 й. Тошкент.
9. Ясвин, В. А. Психолого-педагогическое проектирование образовательной среды / В. А. Ясвин // Дополнительное образование. — 2000. — №2, —С. 16—22.
10. Adkins, D. C. Test Construction: Development and Interpretation of Achievement Test / D. C. Adkins. — Columbus, Ohio: Merrill, 2004.
- 11.

IJTIMOIIY YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORINI MENEJERLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Maraimova Muxtabar

Mustaqil tadqiqotch

Annotatsiya: Ushbu maqolada direktorlarning menejerlik kompetensiyalarini shakllantirish zarurati, innovatsion yondashuvlar va O'zbekistonda amalga oshirilayotgan yangi metodlar haqida so'z yuritiladi. Menejerlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zamonaviy ta'lim usullari, xalqaro tajriba va milliy modelning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada ta'lim muassasalarida rahbarlar uchun mo'ljallangan treninglar, mentorlik tizimi, loyiha asosida o'qitish va raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: Direktor, menejerlik kompetensiyalari, innovatsion yondashuv, strategik boshqaruv, mentorlik, raqamli texnologiyalar, O'zbekiston tajribasi, xalqaro tajriba, trening, loyiha asosida o'qitish, boshqaruv samaradorligi.

ФОРМИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ НАВЫКОВ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА ОСНОВЕ СОЦИАЛЬНОГО ПОДХОДА

Мараимова Мухтабар

Независимые исследовател

Annotatsiya: В этой статье рассматривается необходимость формирования управленческих компетенций директоров, инновационные подходы и новые методы, внедряемые в Узбекистане. Анализируются современные методы образования для развития управленческих способностей, международный опыт и особенности национальной модели. В статье рассматриваются тренинги для руководителей, наставничество, обучение на основе проектов и использование цифровых технологий в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Директор, управленческие компетенции, инновационный подход, стратегическое управление, наставничество, цифровые технологии, опыт Узбекистана, международный опыт, тренинг, обучение на основе проектов, эффективность управления.

FORMATION OF MANAGEMENT SKILLS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL DIRECTORS BASED ON A SOCIAL APPROACH

Maraimova Mukhtabar

independent researcher

Annatation: This article discusses the necessity of developing managerial competencies for directors, innovative approaches, and new methods being implemented in Uzbekistan. It analyzes modern educational methods for developing managerial skills, international experience, and the distinctive features of the national model. The article highlights training programs for leaders, mentorship systems, project-based learning, and the use of digital technologies in educational institutions.

Key words: Director, managerial competencies, innovative approach, strategic management, mentorship, digital technologies, Uzbekistan's experience, international experience, training, project-based learning, management effectiveness.

Hozirgi davrda ta'lim va iqtisodiyot tizimining rivojlanishi bevosita menejerlarning boshqaruv qobiliyatlariga bog'liq. Direktorlar va yuqori lavozimli rahbarlarning menejerlik kompetensiyalarini rivojlantirish tashkilotlarning samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy menejment tamoyillarini qo'llash, xodimlarni samarali boshqarish, strategik rejalashtirish hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish bugungi kunda har bir rahbar uchun muhim talab hisoblanadi.

O'zbekistonda direktorlar va rahbarlar uchun malaka oshirish dasturlari takomillashtirilmoqda. Quyidagi innovatsion yondashuvlar amalga oshirilmoqda:

Boshqaruvchi rahbarlarga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ijobiy mazmun kasb etishi faqat rahbarlarnigina emas, jamiyatning ham yutug'idir. Rahbarlar ma'naviyatli, madaniyatli, mahoratli, salohiyatli, qat'iy sabotli va mukammal irodaviy sifatlarga ega bo'lishi bugungi kun talabidir. Albatta aytib o'tilgan sifatlarga ega bo'lish juda yaxshi. Ulardan o'rinni foydalana olish esa jamoa harakatlar natijasining hamda jamoa psixologik muhitining yanada ijobiylashuvi uchun zamin yaratadi. O'z navbatida bu holat o'zaro munosabatlarda, direktorga bo'lgan hurmat ko'rsatkichida va uning nufuzida bilinadi.

Direktorning nufuzi barqaror iroda subyekti ekanligini har qaysi harakat va faoliyatda namoyish qilishda o'z ifodasini topadi. Shaxslar aro munosabatda ish tuyg'uni keltiradi, insonni inson tomonidan to'g'ri idrok qilishga sharoit tug'diradi, individual uslubni shakllantiradi, obro'-e'tibor ma'naviy boylik bo'limidan ishlab chiqarish samaradorligining omili, iliq psixologik muhitning mexanizmi hisoblanadi. Shaxsning irodasiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- irodaviy kuch-quvvatning mujassamlashuvi;
- boshqaruv faoliyatining mashaqqatlari bilan maqsadga intilish va sobidqadamlik;
- tashabbus, mustaqillik, ijodiylik;
- dadillik, jasoratlilik, to'sqinlarni pisand qilmaslik;
- vazminlik, esankiramaslik, o'zini-o'zi qo'lga ola bilishlik;
- intizomlilik, o'zini-o'zi udda qila olish va boshqalar.

Bular tarif berilgani kabi subyektiv jihatdan faoliyat samaradorlik omili hamda iliq psixologik muhit mexanizmi uchun asos bo'ladigan talablardir. Nega aynan birgina xususiyat butun boshli faoliyat mexanizmi sifatida qaralmoqda? Bunga sabab faoliyatdan anglashilgan holatda shaxs irodasiga hamohang tarzda burch, mas'uliyat, o'ziga bo'lgan ishonch hissi ortib boradi. Bunday xislatlar esa turli rahbarlarda turlicha ravshda namoyon bo'ladi. Boshqaruv psixologiyasida shu kabi xislatlarni va yondashuvlarni yuzaga chiqarish, rivojlantirish masalalari tatbiq etiladi. Takidlanganidek ta'sir omillari qatoriga psixologik bilim va holatni asosiy jihat sifatida kiritish ilmiy asosga egaligi boshqaruv jarayoni hamda rahbar-xodimlar uchun manfaatlidir. O'z o'rnida ilmiy asoslanish boshqaruv psixologiyasida ijtimoiy-psixologik usullar orqali o'rganiladi.

Albatta har bir direktor mukammal darajadagi shaxs emas. Barcha rahbarlarda yuqoridagi kabi yaxshi va yomon tomonlar bo'ladi. E'tiborlisi esa faoliyat davomida yaxshi tomonlarni rivojlantirish yomon tomonlardan voz kechishidir. Bular o'z-o'zidan bo'lmaydi. Ma'lum vazifa yoki harakat natijasida yuzaga chiqqan jihat doim etiborda bo'lishi kerak. Bunda, rahbar faoliyat tahlili hamda o'zini-o'zi baholash salohiyatiga tayanadi. Shuningdek, chuqur egallangan nazariy bilimlarning amaliyotda ko'p qo'llanilishi katta tajriba manbayi bo'lib xizmat qiladi.

Inson faoliyati aniq maqsadga erishishga yo'naltirilgan. "Motiv-maqsad" munosabati inson faoliyati o'zagidir. Umumiy ma'noda, motiv - odamni faoliyatga undaydigan, maqsad-mazkur faoliyat natijasida erishishga intiladigan bosqichdir. Shunday qilib, motiv inson xulqining ichki harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Insonning ishga munosabati, shuningdek, uning hayotdagi muvaffaqiyatlarining umumiy darajasi motivatsiya darajasiga bog'liq. Direktorning eng muhim xislati -odamlar faoliyati motivlarini tahlil qila

bilish. Har bir kishining kelajagini oldindan ko'rish, mutaxassisni muayyan ishni bajarishga qiziqtirish, uning tabiiy moyilliklarini hisobga olishdir.

Direktorlarning motivatsion tahlili boshqaruvga ta'sir qiluvchi eng asosiy omillardan biri. Chunki rahbar tomonidan xodimga yuklatilgan vazifaning tez va sifatli bajarilishidan tashkilot ham jamoa ham manfaatdor bo'ladi. Vazifaning tez va sifatli bajarilishi esa rahbarga bog'liq. Rahbar vazifaning qandayligini bilishi va uni qaysi xodimga topshirishi yechimning negizidir. To'g'ri xodimlarning vazifaviy vakolati turlicha. Lekin rahbar qaysi xodimining tajribasi va ishga moyillik darajasini aniq bilishi - bu yarim natija hisoblanadi. To'g'ri tanlangan xodimga motivatorlik xislatidan foydalanib qiziqtirish va rag'batlantirish berish esa rahbarning zimmasida hamda bu ijobiy natijaga asos bo'ladi. Rahbar ham vakolat va odob me'yorlariga tayangan holda xizmat va vazifalar majmuyini amalga oshiradi. Rahbarlik odobi ijtimoiy-ruhiy xususiyatlarning birlamchi omili bo'lib xizmat qiladi. Rahbarlik odobi yuksak ma'naviy, madaniy, axloqiy me'yor, talab va tamoyillar bo'lgan erkinlikka asoslanadi. Rahbar nafaqat o'zi erkin bo'lishi, balki sherigining, o'zi ishlayotgan jamoa a'zolarining ham erkinligini hurmat qilishi lozim.

Darhaqiqat, odob me'yorlariga amal qilish har qanday munosabatda birinchi o'rinda turadi. Erkinlik esa ma'lum me'yoriy chegaralar asosidagi xususiyat. Sababi o'zaro hurmat, yosh ko'rsatkichi, tajriba va shu kabi ko'plab jihatlar muvozanat omilidir. Albatta erkinlik kerak. Rahbar vazifani topshiryotganda va qabul qilyotganda vakolati va ma'lum erkinligidan foydalanishi zarur. Xodim esa vazifani bajarish davomida istalgan uslub va ijodiy hamda amaliy erkinligidan foydalanishlari zarur. Direktorlik mahoratining muhim jihati muomala madaniyatidir. Yoqimli va muloyim suhbat olib borish tadbirkorlikda, rahbarlikda katta yutuqqa olib keladi. Nafaqat boshqaruvda, rahbarlik balki har qanday holatda muomala madaniyati insoniylikning asosiy jihatidir. Rahbarlarning muomala madaniyati esa uning jamoadagi mavqeyini belgilaydigan va munosabatlarda hurmatini oshiradigan muhim jihatdir. Rahbar turli muassasalar bilan o'zaro ma'lum munosabatlarga kirishishlari, hamkorning ko'ngliga yo'l topa olishi zarur. Bu haqida rahbarlik ilmining nazariyotchilaridan biri Deyl Karnegi shunday degan: "Siz sherigingiz bilan u qiziqqan masalalar yuzasidan gaplashing, shunda ishingiz baroridan keladi"

Karnegining bu fikrlari qiziqarli va juda o'rinni. Chunki direktorlar muassasa va tashkilot nomidan turli shartnoma va kelishuvlarga erishishi muhim. Bunday holatda esa hamkor yoki sherikning dunyoqarashidan va uning manfaatlar qiziqishidan kelib chiqib munosabat o'rnatishi qaysidir jahatdan foydali bo'ladi. Xodimlar bilan munosabat qilishda ularning ijtimoiy iqtisodiy va oilaviy holatidan ma'lum darajada xabardor bo'lishi yanada kerakli omil bo'ladi. Umuman olganda hamkorlarning, xodimlarning qiziqishlari, yutuqlari, muammolari va oilaviy ishlarini bilishi hamda tashkilot ishlariga aralashtirmagan holda rivojlantirishga yordam berishi, hal qilishi ikki tomon uchun ham manfaatlidir. Chunki shaxsiy masalalarning ishga xalaqit berish darajasi yuqor bo'ladi. Ayniqsa, oilaviy masalalar.

Oilaviy muhitning rahbar kayfiyatiga ta'sirini, hatto uning xodimlariga bo'lgan munosabatda aks etishini inkor etish qiyin. Shu munosabat bilan oilaviy hayotning ichki qonunlari, oiladagi o'zaro munosabat shakllari haqida xabardor bo'lish rahbarning o'z-o'zini boshqarish imkoniyatini kengaytiradi. Albatta bu to'g'ri. Uyidan oilaviy masalalar sababli kayfiyatsiz yoki stress holatda ishga kelgan rahbar tabiiy ravishda jamoa psixologik muhitini salbiy tomonga yo'naltirib yuborishi hech gap emas. Xodimlar esa muamolarini o'ylab o'z vazifasini sifatli bajarishi ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik muhitning buzilishiga yo'l qo'yadi. Ayrim direktor va xodimlar esa uyiga vazifa va topshiriqlarini umumiy ma'noda ishlarini olib borishlari oilaviy muhitning buzilishiga ham olib kelishi mumkin. Sababi oilaga ajratilishi kerak bo'lgan vaqt yana ishga sarflansa inson asab tizimiga va psixologik holatiga ta'sir qilmay qolmaydi. Asosan direktorlar oilaviy masalalar qurshovida qoladi. Chunki doimiy mas'uliyat uni tutib turadi. direktorlar lavozimi ko'tarilgani sayin bunday holatlar yana ortib boradi.

Xulosa qilib aytganda faoliyat davomida har qaysi rahbarlar muomala madaniyati va odob me'yorlari rioya qilishlari kerak. Nazariy va amaliy tajribaga tayanishlari hamda ortiqcha asabiylashishdan yiroq bo'lishlari, jamoaviy va oilaviy masalalarni o'z o'rnida hal qilishlari boshqaruv jarayoning rivojlanishi uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedjanov K.B., Xolov A.X. Yosh rahbar kadrlarda samarali qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish. O'quv qo'llanma // Toshkent. – “Tafakkur qanoti”, 2020. 96-bet
2. To'ychiyeva S. Boshqaruv texnologiyalari. O'quv qo'llanma // Toshkent. – “Navro'z” nashriyoti, 2020. 148-bet
3. Rahmatullayeva N., Kamolov A. Ijtimoiy menejment. // O'quv qo'llanma. - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2017. - 288 b
4. O'sha manbaa. 220-bet.
5. Haydarov A. Siyosiy madaniyat mas'uliyati. - Toshkent, - “Tafakkur” 2009, 176-bet
6. Nabiyeu E.G., Rahimova D.N., Mavloniy Sh.N. Zamonaviy menejment nazariyasi va amaliyoti. // O'quv qo'llanma. - T.: “Akademiya” nashriyoti, 2006. - 252 b

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ УМНОЖЕНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ

Эгамбердиев Сардор

*Старший преподаватель Кафедра “Экономика и компьютерная инженерия”
института ISFT Докторант 3-курса Национального института педагогики
воспитания имени Кары Ниязи*

Аннотация: В данной статье рассматриваются альтернативные методы умножения, которые могут использоваться в системе непрерывного образования. Применение нестандартных методик помогает обучающимся лучше понимать числовые операции, развивать математическое мышление и находить более удобные способы вычислений. Особое внимание уделено методу умножения двузначных чисел с одинаковой десятичной частью и единичной частью, дающей в сумме десять, возведению в квадрат при помощи формул сокращенного умножения, а также способу нахождения произведения любых двузначных чисел с разложением на части.

Ключевые слова. Альтернативные методы, умножение, математика, образование, двузначные числа, формулы сокращенного умножения.

KO‘PAYTIRISHNING NOAN‘ANAVIY USULLARI AKDEMIK LITSEYLARI O‘QUVCHILARINING ESTETIK TARBIYASINI RIVOJLANISH ASOSLARI SIFATIDA

Egamberdiyev Sardor

*Katta o‘qituvchi ISFT institutining Iqtisodiyot va kompyuter injiniringi kafedrasida 3-kurs
doktoranti Milliy ta’lim pedagogika institute Qora Niyoziy nomidagi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta’lim tizimida qo’llanilishi mumkin bo’lgan muqobil ko’paytirish usullari ko’rib chiqiladi. Noan’anaviy usullarning qo’llanilishi o’quvchilarga sonli amallarni yaxshiroq tushunishga, matematik tafakkurni rivojlantirishga va hisob-kitoblarni qulayroq usullarda bajarishga yordam beradi. Xususan, o’nlik qismi bir xil va birliklarining yig’indisi o’n bo’lgan ikki xonali sonlarni ko’paytirish usuli, qisqartirilgan ko’paytirish formulalari yordamida kvadratga ko’tarish hamda ikki xonali istalgan sonlarning ko’paytmasini qismlarga ajratish orqali topish usullari muhokama qilinadi.

Tayanch so‘zlar: Muqobil usullar, ko’paytirish, matematika, ta’lim, ikki xonali sonlar, qisqartirilgan ko’paytirish formulalari.

NON-TRADITIONAL METHODS OF MULTIPLICATION AS AN INSTRUMENT FOR THE DEVELOPMENT OF AESTHETIC EDUCATION OF ACADEMIC SCHOOLS

Egamberdiyev Sardor

*Senior Lecturer Department of Economics and Computer Engineering of the ISFT
Institute 3rd year doctoral student National Institute of Pedagogy of Education*

Annotation: This article examines alternative multiplication methods that can be used in the system of continuous education. The application of unconventional techniques helps students better understand numerical operations, develop mathematical thinking, and find more convenient ways of performing calculations. Special attention is given to the method of multiplying two-digit numbers with identical tens digits and unit digits summing to ten, squaring using abbreviated multiplication formulas, and a method for finding the product of any two-digit numbers by breaking them into parts.

Key words: Alternative methods, multiplication, mathematics, education, two-digit numbers, abbreviated multiplication formulas.

В системе непрерывного образования важно внедрять нестандартные методы вычислений, которые позволяют учащимся глубже понимать математические процессы и находить нестандартные решения. В данной статье рассматриваются три альтернативных метода умножения двузначных чисел.

Метод 1: Умножение двузначных чисел с одинаковой десятичной частью и единичной частью, дающей в сумме 10 [1;3]

Рассмотрим пример №1 : $43 \cdot 47 = ?$

1. Необходимо проверить можем ли мы воспользоваться данным способом. Числа имеют одинаковую десятичную часть (4) и цифры в единичной части, в сумме дают 10 ($3 + 7 = 10$).

2. Умножаем цифру из десятичной части на следующее по счёту цифру, то есть 4 на 5, $4 \cdot 5 = 20$. Запишем данное произведение в левой части равенства.

3. Следующим шагом найдём произведение цифр из единичной части. $3 \cdot 7 = 21$ и запишем ответ в конце равенства.

4. Записываем результат: 2021.

№ 1	$43 \cdot 47 = ?$	
I.	$43 \cdot 47 = (4 \cdot 5) = 20..$	(цифру из десятичной части умножаем на следующую по счёту)
II.	находим произведение цифр из единичной части и записываем в конце	
III.	$43 \cdot 47 = 2021$	

пример №2

$32 \cdot 38 = ?$

1. Необходимо проверить можем ли мы воспользоваться данным способом. Числа имеют одинаковую десятичную часть (3) и цифры в единичной части, в сумме дают 10 ($2 + 8 = 10$).

2. В десятичной части у нас тройки. Умножаем цифру из десятичной части на следующее по счёту цифру, то есть 3 на 4; $3 \cdot 4 = 12$. Запишем данное произведение в левой части равенства.

3. Следующим шагом найдём произведение цифр из единичной части. $2 \cdot 8 = 16$ и запишем ответ в конце равенства.

4. Записываем результат: 1216.

№ 2	$32 \cdot 38 = ?$	
I.	$32 \cdot 38 = (3 \cdot 4) = 12..$	(цифру из десятичной части умножаем на следующую по счёту)
II.	находим произведение цифр из единичной части и записываем в конце	
III.	$32 \cdot 38 = 1216$	

Этот метод значительно упрощает вычисления без использования стандартного столбика. Но мы можем пользоваться им только в том случае, когда цифры в десятичной части одинаковые, а сумма цифр из единичной части равно 10.

Метод 2: Возведение двузначного числа в квадрат с использованием формул сокращенного умножения.]

Для того, чтобы воспользоваться данным методом, нам необходимо знать следующие три формулы сокращенного умножения. Данный метод позволит нам значительно эффективно возводить в квадрат, нежели традиционный способ.

- 1) $(a - b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$ - квадрат разности
- 2) $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ - квадрат суммы
- 3) $a^2 - b^2 = (a - b)(a + b)$ - разность квадратов

Пример №1: $31^2 = ?$

1. Представим число как сумму: $31^2 = (30 + 1)^2$

2. Используем формулу: $(30+1)^2 = 30^2 + 2*30*1 + 1^2 = 900 + 60 + 1 = 961$

Ответ: 961.

Пример №2: $59^2 = ?$

1. Представим число 59 как разность: $59^2 = (60-1)^2$

2. Используем формулу: $(60-1)^2 = 60^2 - 2*60*1 + 1^2 = 3600 - 120 + 1 = 3481$

Ответ: 3481.

Метод 3: Умножение любых двузначных чисел [4]

Пример №1: $12*23=?$

Данный способ отличается от традиционного и использует приёмы ментальной арифметики:

1. Найдём произведение десятков (ответ записываем с левой части равенства): $12*23=2..$

2. Найдём произведение единиц: (записываем в конце): $12*23=2.6$

3. Последний шаг, необходимо найти сумму произведений перекрёстных

$$12*23=2\overset{3}{\overbrace{7}^{3+4}}\underset{4}{6}$$

цифр:

Ответ: **276**

Пример №2:

$41*24=$

1. Найдём произведение десятков (ответ записываем с левой части равенства): $41*24=8..$

2. Найдём произведение единиц: (записываем в конце): $41*24=8.4$

3. Последний шаг, необходимо найти сумму произведений перекрёстных

$$41*24=8\overset{16}{\overbrace{(1)8}^{16+2}}\underset{2}{4}$$

цифр:

В данном примере, сумма равна 18, но по правилу на каждой позиции должна оставаться лишь последняя цифра, единица из десятка переходит в сотую часть числа как сумма. $8+1=9$

Ответ: 984

Применение альтернативных методов умножения в системе непрерывного образования помогает учащимся развить математическое мышление, повысить скорость вычислений и снизить зависимость от стандартных методов. Данные подходы позволяют находить удобные алгоритмы умножения, что особенно полезно в условиях быстрого решения задач.

Использование методов, таких как умножение двузначных чисел с одинаковой десятичной частью и единичной частью, дающей в сумме 10, применение формул сокращенного умножения при возведении в квадрат и разложение чисел на части при умножении любых двузначных чисел, способствует не только улучшению арифметических навыков, но и развивает логику, аналитическое мышление и способность к быстрому принятию решений.

Кроме того, эти методы могут быть полезны в педагогической практике, так как позволяют адаптировать образовательные программы к индивидуальным особенностям учащихся, повышая их мотивацию и интерес к математике. Будущие исследования могут быть направлены на дальнейшую оптимизацию этих методов, а также их интеграцию в цифровые образовательные технологии и адаптацию для различных возрастных категорий.

Список использованной литературы:

1. Брусиловский, П. Л. Адаптивные методы обучения. – М.: Наука, 2019.
2. Виготский, Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2017.
3. Поляков, К. Ю. Методы ментальной арифметики. – СПб.: Питер, 2021.
4. Уилер, Д. Развитие математического мышления. – Лондон: Pearson, 2020.
5. Черников, В. Е. Современные подходы к обучению математике. – Екатеринбург: Уральский университет, 2018.

ЁШ ЎҚИТУВЧИНИНГ КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАЙДИГАН УСТОЗ-ШОГИРДЛИК ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Абдуфаттохова Мавзунабегим Бахтиёржон қизи

2-курс докторант Тарбия Педагогикаси Миллий Институту Қори Ниёзий номидаги

Аннотация: Мақолада ёш ўқитувчида педагогик фаолиятнинг ўз-ўзини таҳлил қилиш техникасини шакллантириш кўрсаткичлари ёритилган. Шунингдек, муаллиф ёш ўқитувчиларда педагогик рефлексияни амалга ошириш кўникмаларини айтиб ўтган.

Калит сўзлар: Ўқитувчида педагогик фаолияти, функционал прогностик модел, жараённинг оптималлиги, диагностик-рефлексив, рефлексив-ижодий, бошқарув жиҳатлари.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НАСТАВНИЧЕСТВА И ПУБЛИЧНОСТИ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ МОЛОДОГО УЧИТЕЛЯ

Абдуфаттохова Мавзунабегим дочь Бахтиярджона

докторант 2 курса Национальный институт педагогической педагогики имени Кори Ниязи

Аннотация: В статье освещены показатели формирования техники самоанализа педагогической деятельности у молодого педагога. Автор также упоминает навыки реализации педагогической рефлексии у молодых учителей.

Ключевые слова: Педагогическая деятельность учителя, функционально-прогностическая модель, оптимальность процесса, диагностико-рефлексивные, рефлексивно-творческие, управленческие аспекты.

DEVELOPMENT OF THE MENTOR-PUBLICITY SYSTEM THAT ENSURES THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A YOUNG TEACHER

Abdufattohova Mavzunabegim daughter of Bakhtiyarjon

2nd year doctoral student National Institute of Pedagogical Pedagogy named after Kori Niyazi

Annotation: The article highlights the indicators of the formation of the technique of self-analysis of pedagogical activity in a young teacher. The author also mentions the skills of implementing pedagogical reflection in young teachers.

Key words: Pedagogical activity of the teacher, functional prognostic model, optimality of the process, diagnostic-reflexive, reflexive-creative, managerial aspects.

Сўнги ўн йил ичида таълим соҳасида рўй бераётган ўзгаришлар ўқитувчининг касбий фаолиятига янгича ёндашувларни талаб қилади. Таълим тизимини такомиллаштириш, уни стандартлаштириш ва ҳар бир ўқувчига индивидуал таълим траекториясини қуришга имкон берадиган маданий тўйинган таълим муҳитини яратиш жараёнида ёш ўқитувчиларнинг мақбул ижтимоийлашуви, касбий ва шахсий ўзини ўзи англашини таъминлайдиган махсус психологик, педагогик, ташкилий ва бошқарув жиҳатлари ҳам муҳимдир. Бундай шароитда ўқитувчи нафақат маълумот истеъмолчисига айланади, балки ўз билимлари, кўникмаларининг таржимони ва ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида ҳам ишлайди. Натижада, ёш ўқитувчи ижодий фаолият мотивлари ҳақида хабардор бўлади: болаларга ва унинг касбига бўлган муҳаббат, ўзини ўзи англаш, касбий ривожланиш зарурати.

Шу муносабат билан олий педагогик таълимни ташкил этиш ва ўқитувчилар малакасини оширишга янги ёндашувлар концептуаллаштирилди:

- “инсон билимини” устувор ривожлантириш орқали педагогик таълимни шакллантиришни белгилловчи маданиятшунослик;

- шахснинг мавҳум шаклланишидан шахсни ривожлантириш педагогикасига ўтишни таъминлашга қаратилган ўқув жараёни технологиялари билан боғлиқ шахсий ва фаолиятга асосланган;

- ўқитувчи ва бўлажак ўқитувчи ўртасидаги ўзаро муносабатлар структурасини белгилловчи индивидуал ижодий ёндашув.

Маҳаллий ва халқаро амалиёт шуни исботладик, на ўқув режаларини ва дастурларини такомиллаштириш, на доимий ўзгарувчан бошқарув, на техник воситалар, на янги технологиялар, агар марказий шахс - ўқитувчига эътибор берилмаса, таълим муассасалари ва таълим тизимлари фаолиятини тубдан ўзгартирмайди. Шунинг учун профессор-ўқитувчиларнинг юқори профессионаллиги таълимни муваффақиятли модернизация қилишнинг калитидир. Шу муносабат билан ёш ўқитувчиларнинг касбий савиясини ошириш, уларнинг малакасини оширишга кўмаклашиш зарурати туғилди. Дастлаб, ўқитувчи ҳақиқат ва унинг фаолият ҳақидаги ғоялари, баъзан эса ўқитувчининг мақоми ўртасидаги номувофиқликка дуч келади.

Ишлаб чиқилган устоз-шогирдлик тизимининг таркибий ва функционал прогностик модели босқичма-босқич характерга эга. Ёш ўқитувчининг касбий ривожланишига ёрдам беришга қаратилган устоз-шогирдлик тизимини ташкил қилишда биз ушбу жараённинг оптималлиги қуйидаги ташкилий-педагогик шартларга боғлиқ деган тахминдан келиб чиқдик: мазмунли, диагностик-рефлексив, рефлексив-ижодий, улар белгиланган босқичларнинг ҳар бири учун ажратилган.

Шу билан бирга, устоз-шогирдликлик жараёни ёш ўқитувчининг касбий шаклланиш даврида репродуктив (меъёрий) даражадан инновацион даражага кўтарилиш тенденциясини акс эттирди. Шу мақсадда тадқиқот муаммосини босқичма-босқич ҳал қилишни назарда тутадиган экспериментал дастур ишлаб чиқилди: ёш ўқитувчининг малакасини оширишга ҳисса қўшадиган устоз-шогирдлик институтини ривожлантириш учун қандай ташкилий ва педагогик шароитлар мавжуд.

Ёш ўқитувчида педагогик фаолиятнинг ўз-ўзини таҳлил қилиш техникасини шакллантириш кўрсаткичлари сифатида қуйидагилар қабул қилинди:

- ўз фаолиятини ўрганиш, ёзиб олиш, вақт, режалаштириш ва прогноз қилиш қобилияти;

- педагогик фаолиятнинг таркибий қисмларини муносабатларда кўриш, уларнинг "номувофиқлигини" сезиш қобилияти;

- таҳлил қилиш учун психологик-педагогик фанининг янги ғояларидан фойдаланиш қобилияти;

- фаолиятингизни таҳлил қилиш одатининг барқарорлиги.

Ёш ўқитувчиларнинг фикрига кўра, устозлар томонидан олиб борилган услубий ишларнинг энг муваффақиятли йўналишлари:

- табақалаштирилган таълим назарияси билан танишиш;

- ушбу мавзу бўйича мавжуд тажриба алмашиш;

- услубий ҳафталардир.

Ёш ўқитувчилар келгуси ўқув йили учун устозлар раҳбарлигида қуйидаги муаммолар устида ишлашга таклиф қилинди: “Табақалаштирилган таълимни ташкил этишда ўқувчиларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олиш”; “Ўқувчилар ишининг гуруҳ шакллари”; “Заиф ўзлаштирувчи ўқувчилар билан ишлаш”. Ёш ўқитувчиларнинг аксарияти методик бирлашма (она тили ва адабиёти, математика, бошланғич синфлар ва бошқалар) иши билан табақалаштирилган таълим билан боғлиқ ўз-ўзини тарбиялаш мавзуларида ишладилар. Улардан фақат бир нечтаси тизимда ўрганишни фарқлай олди, қолганлари қисман иш билан

(даражали, индивидуал карточкалар, факултатив дарслар, гуруҳ ишлари, тестлар, кўп босқичли назорат орқали) енгилди.

Ёш ўқитувчиларда педагогик рефлексияни амалга ошириш учун шакллланган кўникмалар ўз-ўзини диагностика қилиш орқали уларнинг касбий даражасини аниқлаш имконини бери.

Уларнинг характери ва ёшининг психологик хусусиятлари туфайли бир қатор ёш ўқитувчилар, айниқса, ютуқлар нуқтаи назаридан ўзини паст баҳолашлари билан ажралиб туришди, шунинг учун биринчи босқичда уларнинг ўқитиш амалиётининг самарадорлиги ва муваффақиятини аниқлаш муҳим бўлиб чиқди. Ёш ўқитувчининг педагогик амалиёти самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари қуйидагилар сифатида қабул қилинди:

1. Фанни ўқитиш методикасини билиш:

- дарсда шахсий ишларни ташкил этиш;
- ўқувчилар меҳнатини ташкил этиш;
- дарсда вазифалар қўйишнинг мақсадга мувофиқлиги;
- дарс мазмуни ва ўқитиш усуллариининг дарс мақсадига мувофиқлиги;
- дарснинг мантикий изчиллиги;
- дарсда ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш.

2. Таълимнинг фаол шаклларида фойдаланиш ва унинг самарадорлик даражаси.

3. Ўқувчиларнинг ўқув ва билиш фаолиятини фаоллаштириш қобилияти.

4. Дарсдаги тартиб-интизомнинг ҳолати.

5. Синфда ижобий микроклим яратиш қобилияти.

Ташхис ёш ўқитувчининг ўз-ўзини баҳолаши ва мутахассислар томонидан педагогик сиёсат самарадорлигини баҳолаш асосида амалга оширилди, бу эса ёш ўқитувчиларнинг ўз-ўзини акс эттириш қобилиятини яна бир бор синаб кўриш имконини беради.

Ёш ўқитувчиларга табақалаштирилган ёндашувни амалга оширишнинг муҳим шарти дастурий - мақсадли режалаштириш ва ёш ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида дуч келадиган қийинчиликларни бартараф этиш бўйича ишларни ташкил этиш эди. Шунинг учун иккинчи “лойиҳалаш” босқичида устозлар ёш ўқитувчининг малакасини ошириш жараёнининг самарадорлигини таъминлаш учун мазмунли шарт-шароитларни яратдилар.

Мақсадга қараб услубий иш шакли белгиланди: мувофиқлаштирувчи - услубий кенгаш; экспериментал иш; гуруҳ; оммавий шакллар (семинар, ўқитувчилар кенгаши, услубий ҳафталиклар, услубий йиғилишлар, ахборот учрашувлари, педагогик ғоялар ярмаркаси, илмий-амалий конференция, ижодий педагогик танловлар – “Педагогик дебют”, “Йил ўқитувчиси”); индивидуал (ўз-ўзини тарбиялаш, сертификатлаш, консултациялар, энг яхши педагогик тажрибани умумлаштириш, индивидуал дастурлар, мактаб ичидаги назорат).

Таркиб шартлари “Ёш ўқитувчи мактаби” ёки “Устоз-шогирдлик мактаби” синфларини ривожлантиришни ўз ичига олган. Ўқув дастури ёш ўқитувчиларнинг педагогик қийинчиликларини таҳлил қилиб, ишлаб чиқилган.

Биз В.А. Сластениннинг “Устоз-шогирдлик мактаби” тажрибали ўқитувчилари раҳбарлигида ёш ўқитувчилар ўртасидаги мулоқот уларнинг касбий барқарорлиги ва ижодий ўзини ўзи англашини ривожлантиришга ёрдам беради, деган фикрига қўшиламыз. Мукамаллик мактабининг самарадорлигига ёш ўқитувчилар ўқитувчи-устознинг ижодий лабораториясига бевосита кириш имкониятига эга бўлишлари туфайли ҳам эришилади.

Бундан ташқари, устоз-шогирдлик маркази ёш ўқитувчиларнинг устувор муаммоларини бўйлама ўрганиш натижалари асосида “замонавий мактабда ёш ўқитувчи: касбий фаолият жиҳатлари” номли ёш ўқитувчилар учун малака ошириш

курс дастурларини ишлаб чиқди ва амалга оширди. Дастур ўқув дастурининг ўзгармас қисми ёш ўқитувчига психологик-педагогик ёрдам кўрсатиш ғоясини тўлиқ амалга оширади, бу уларнинг таълим муассасасида эрта мослашишини таъминлайди ва замонавий ижтимоий-педагогик воқеликда, муваффақиятли касбий ва шахсий ҳаётда ушбу мослашиш учун имконият яратадиган зарур билим ва малакаларни эгаллашни, ёш ўқитувчилар томонидан таълим муассасасида ва ундан ташқарида ўз салоҳиятини рўёбга чиқаришни кафолатлайди.

Учинчи “назорат ва баҳолаш” босқичида устозлар ёш ўқитувчилар фаолиятининг мотивларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлашга, иш жараёнида юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этишнинг самарали усуллариغا қаратилган акс эттирувчи ва биргаликда ижодий шароитлар яратдилар.

Устозлар ёш ўқитувчиларни инновацион фаолияти жараёнида ўқитишнинг шакл ва усуллари таъкидлаб ўтдилар: муаммоли бизнес ўйини; рефлексив-бизнес ўйини; ижодий жамоанинг бир қисми сифатида ишлаш; маъруза, семинар, амалий дарс; педагогик ўқишлар; “педагогик танлов”; педагогик ғоялар ярмаркаси; суратга олинган дарсларнинг видеоларини томоша қилиш; гуруҳ ва индивидуал маслаҳатлашувлар; очиқ дарсларга ташриф буюриш ва таҳлил қилиш; маҳорат дарслари; педагогик устахоналар.

Ёш ўқитувчилар билан ишлаш усуллари турли имкониятларга эга эди. Масалан, муаммоли-ишбилармонлик ўйинлари, рефлексив-рол ўйинлар ўз-ўзини баҳолаш орқали педагогик фаолият тажрибаси муаммоли бўлган ва ўзгариш зарурати шаклланган вазиятларни яратишга имкон берди.

Янги технологияларга кириш ахборот усуллари билан амалга оширилди (маърузалар, педагогик ўқишлар), аммо улар амалий кўникмаларни шакллантириш учун етарли эмас эди. Шунинг учун устозлар ишнинг кенг қамровли усуллари қўлладилар: педагогик устахоналар, маҳорат дарслари, ижодий гуруҳларда ишлаш. Ёш ўқитувчи ижодий гуруҳда ишлаётганда илғор педагогик тажрибани ўрганди, касбий мунозараларда қатнашди, дидактик материаллар ишлаб чиқди, очиқ дарслар берди ва ҳоказо. Биргаликда ишлаш мотивацияни сақлаб қолишга имкон берди ва гуруҳда ёш ўқитувчи ўзининг касбий муаммоларини муҳокама қилиш ва ҳақиқий ёрдам олиш имкониятига эга бўлди.

Шунингдек, ёш ўқитувчи умумий касбий, фан, фанлараро масалалар, касбий ва шахсий ўзини ўзи такомиллаштириш ва лойиҳа фаолияти (мактаб жамоаларининг семинари) бўйича андрогогик семинарларда ишлашга жалб қилинган. Семинарларда ўқитиш нафақат бошланғич ўқитувчининг касбий даражасини оширишга, балки мактаб жамоалари, жамоалар ва ундан ташқаридаги ҳамкасблар билан мулоқот қилиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган эди. Мустақил когнитив фаолият, ўрганилган психологик, педагогик, услубий ва махсус адабиётларни таҳлил қилиш асосида устозлар таниқли педагогик технологияларнинг модификацияларини, турли фаолият турларини такомиллаштириш лойиҳаларини ва таълим мақсадларини ишлаб чиқдилар; таълим жараёнини дидактик таъминлаш яратилди; ишлаб чиқилган материаллар умумлаштирилиб, лойиҳа ва моделлар шаклида тақдим этилди.

Ўқув жараёнини лойиҳалаш, моделлаштириш ва унинг дидактик таъминотини яратиш бўйича дарслар тақдид шаклида ўтказилди. Семинарлар доирасида машғулотларни ташкил этиш хилма-хилдир. Ёш ўқитувчи ҳам индивидуал, ҳам жамоада ишлади, ўз ғояларини ҳамкасблари томонидан баҳолаш ва тажрибага бўйсундирди. Бундай индивидуал-жамоавий мунозара жараёнида энг қимматли ғоялар кристалланиб, у ўзига хос таркиб билан тўлдирди. Шундай қилиб, таҳлил ва синтез, умумлаштириш ва аниқ мазмун орқали ёш ўқитувчи ўзининг шахсий хусусиятларига қараб университетда олган билимларини ўзи учун ўзгартирди. Бу унинг мастер-класс доирасидаги фикрлаш, ташкилий ва трансформацион фаолияти

туфайли амалга оширилди. “Назорат ва баҳолаш” босқичидаги устоз-шогирдлик фаолияти натижасида ёш ўқитувчи аллақачон илмий тадқиқот ва амалиётни, касбий тайёргарлик жараёнига илмий ёндашувни бирлаштира олади. Ўқитувчининг янги касбий қадриятларни ўзлаштириши шахсий ўзгарувчанлик ва мослашувчанликка олиб келди. Устозлар ва ёш ўқитувчиларнинг фикрига кўра, ушбу босқичда шахсий, гуруҳли ва жамоавий иш шакллари энг самарали ҳисобланади.

Шундай қилиб, устозлар ёш ўқитувчининг малакасини ошириш учун зарур ва етарли ташкилий-педагогик шароитларни яратиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Шермухамедова Н. Фалсафа. – Тошкент: Idris Abdurauf Nashr, 2021. – 663 б.
2. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Тошкент: Университет, 2008. – 184 б.
3. Ғаззолий, Абу Ҳомид. Ихёу улумиддин. – Тошкент: Тошкент Ислом университети, 2014. – 511 б.
4. М.С.Қошғарий. Одоб сабоқлари. “Шарқ Юлдузи”, 2016. 1-сон. Форс тилидан Н.Комилов таржимаси.
5. Абдулина О.А. Педагогический мониторинг качества подготовки учителя // Преподаватель, 2008. - №3. - С.21-23.
6. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Казань: Изд-во казанск. Ун-та, 2008. - 318с.
7. Сластенин В.А. и др. Педагогика. Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. - М., Издательский центр «Академия», 2002. С.576.
8. Смирнова Е.Э. Профессиональная деятельность: структура, функции, динамика. Дис. на соискание ученой ст. д-ра соц. наук в форме науч. Доклада. С-П гос. ун-т. - СПб: 2012. - 36 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIYLASHUV MUAMMOLARI

Xurvaliyeva Tarmiza Latipovna

Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada bola shaxsi ijtimoiylashuviga oid psixolog olimlarning nazariy g'oyalari ilgari surilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari yoritilgan. Shu bilan birga ijtimoiylashuv jarayoni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiylashuv, shaxs, madaniyat, sivilizatsiya, kommunikatsiya, muloqot, komponent, faoliyat xulq-atvor, "Men" konsepsiyasi, mezonlar, aspekt, mexanizm.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Xurvaliyeva Tarmiza Latipovna

Доктор педагогических наук (DSc), профессор Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В статье выдвигаются теоретические идеи ученых-психологов о социализации личности ребенка. Освещены психологические особенности социализации детей дошкольного возраста. В то же время анализируется процесс социализации.

Ключевые слова: Социализация, личность, культура, цивилизация, коммуникация, общение, компонент, деятельность, поведение, концепция «Я», критерии, аспект, механизм.

PROBLEMS OF SOCIALIZATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Khurvaliyeva Tarmiza Latipovna

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor Chirchik State Pedagogical University

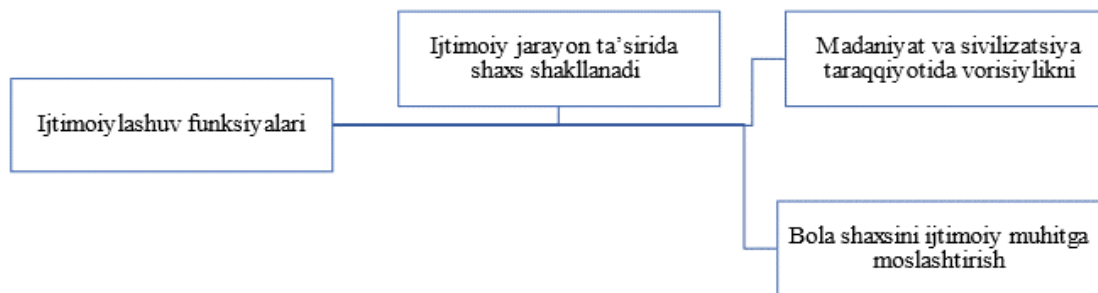
Annotatsion: The article presents the theoretical ideas of psychologists on the socialization of a child's personality. The psychological features of the socialization of preschool children are highlighted. At the same time, the process of socialization is analyzed.

Key words: Socialization, personality, culture, civilization, communication, communication, component, activity-behavior, "I" concept, criteria, aspect, mechanism.

Ilk ijtimoiylashuv tug'ilgandan to yetuk shaxs bo'lgunicha davom etadi. Bola uchun ilk ijtimoiylashuv jarayoni muhim bo'lib, u keyingi hayotida ijtimoiylashuv uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga xos xususiyatlari falsafa, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika tarixi va etnografiya sohalari tomonidan o'rganiladi. Ijtimoiylashuv bu har bir insonning hayotini to'la to'kis tashkil etishi uchun zaruriy ko'nikmalarga ega bo'lishidir. Insonni boshqa tirik jonzotlardan farq u xulq-atvori va muloqotga kirishuvchanligi bilan farq qiladi. Individni ijtimoiylashuvi avvalo oiladan boshlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolani ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan pedagogik-psixologik jarayonlarni tashkil etishda ontogenetik, filogenetik yondashuvlarni inobatga olish zarur.

Bugungi kunda ijtimoiylashuv muammolarini o'rganishda falsafiy, sotsiologik, ijtimoiy-psixologik, tarixiy-etnografik tahlil natijasida yaratilgan uslub va yondashuvlardan pedagogika va psixologiyada kompleks foydalanish tendensiyasi kuzatilmoqda. Jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-pedagogik tizim, ijtimoiy me'yor va qadriyatlarni shaxs tomonidan o'zlashtirish jarayonidir.

Bolalarni ijtimoiylashuvi bo'yicha xorij olimlari I.S.Kon, A.V.Mudrik, V.S.Muxina, A.V.Petrovskiy va boshqa olimlar tadqiqot olib borganlar. Bolalarning ijtimoiylashuvi avvalo oiladan boshlanishini mazkur olimlar asoslagan.

A.P.Ganicheva, O.L.Zvereva, S.V.Kupriyanovalar oilaviy tarbiya asosida bolalarning ijtimoiylashuvi ta'minlanishini tasdiqlaydilar. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, bolalarning ijtimoiylashuvi pedagogik ta'sir asosida amalga oshadi, oila a'zolari va tarbiyachilar bolaning o'yin, mehnat, mustaqil faoliyat jarayonida akasi, ukasi, opasi va tengdoshlari bilan muloqot qilishlarin tashkil qiladi

Ijtimoiylashuv shaxsning madaniyat, kommunikatsiya ta'siri ostida shakllanish jarayonini ham anglatib, subyektlarning bir-biri bilan muloqotga kirishishlarini ta'minlaydi. Bu jarayon insoning butun hayoti davomida yuz beradi.

Z.Freyd bolaning rivojlanishidagi ayrim mexanizmlarga ahamiyat beradi. Uning ta'kidlashicha, "bolaning kamol topishi, shaxs bo'lib shakllanishida ota-onalar bilan bo'ladigan munosabatlar katta rol o'ynaydi"

Ijtimoiylashuvning falsafiy talqiniga G.Tard asos solgan. Shuningdek, ijtimoiylashuv muammolari Z.Freydning klassik psixoanalizida, interaksionizm, L.Vigotskiy va A.Leontev ijodida, T.Parsonsnin tarkibiy-funksional tahlilida tadqiq etilgan.

J.Piaje bola shaxsining rivojlanishida muhim davrlar bo'lishini asoslaydi, lekin bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tishda ijtimoiy ta'sir muhim deb hisoblaydi. Uning ta'kidlashicha, "shaxsning bilish faoliyati kognitiv jarayonlar orqali yuz bergani uchun bolaning ijtimoiylashuvi jamiyat talablariga moslashadi, yangi tajribalar orqali muvozanatlashadi"

M.Mid va R.Benedikt individ rivojlanishining turli davrlarida madaniyat, ota-onalarning ta'siri qandayligini tekshirib, har bir davr uchun alohida ijtimoiylashuv to'g'ri kelishini ko'rsatgan. Ijtimoiylashuv faqat bolalik davrigagina xos bo'lmay, insoning butun hayoti davomida amalga oshadi. Ijtimoiylashuv ikki yoqlama xarakterga ega bo'lgan jarayon bo'lib, jamiyat taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Yunon faylasufi Platon "bolalarda xulq-atvorni shakllanishi jamiyatlardagi xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini ongli ravishda bajarish ularni ijtimoiylashuv darajalaridagi zarur mezonlardan biri deb hisoblaydi".

Platon o'zining "Davlat" va "Qonunlar" deb atalgan dialoglarida shaxsning jamiyat bilan aloqalari masalasiga to'xtalib, jamiyat individga nisbatan o'zgarmas bir birlikki, uning taraqqiyoti jamiyat rivojlanishi qonunlariga bo'ysunadi, degan fikrni himoya qilgan. Unga qarama-qarshi fikrni Aristotel bayon etib, individni barcha ijtimoiy o'zgarishlarning sababchisi, chunki unda bunga imkon beruvchi psixologik tizimlar bor, deb yozadi. Ya'ni, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabat masalasi Platonda jamiyat foydasiga hal bo'lgan bo'lsa, Aristotelda bu narsa shaxs foydasiga yechilgan. Ulardan keyingi yangi davr faylasuflari: Gobbs, Gelvesiy, Lokk, Russo, Gegel, Makiavelli, sharq faylasuflaridan Beruniy, Forobiyalar ham barcha asarlarida shaxs va jamiyat qarama-qarshiliklarini ilmiy asosda sharhlashga urindilar, lekin hech qaysisi bu muammoni ijtimoiy psixologik muammo darajasiga ko'tara olmadi.

D.M.Bolduin fikricha “ijtimoiylashuv jarayoni bolani o'zini baholashiga va shaxsiy sifatlariga ham ta'sir ko'rsatadi” Olim o'yin ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini asoslagan. O'yin nafaqat mashq qilish shakli balki ijtimoiylashuv instrumenti sifatida katta o'rin tutadi. Bolalarni hayotdagi murakkab ijtimoiy munosabatlarga tayyorlaydi.

Amerikalik sotsiolog Margaret Mid “bolalarni ijtimoiylashuvi turlicha madaniy ko'nikmalar hamda an'analarga tayangan jamiyatda amalga oshadi” degan fikrni ilgari suradi. Bolaning psixik rivojlanishda ijtimoiy madaniy omillar yetakchi rol o'ynashini tasdiqlaydi. M.Mid ilmiy qarashlarida turlicha madaniy ko'nikmalar bola shaxsinio'zini o'zi anglashini shakllantiradi, o'zini baholash mazkur millatning madaniy an'alariga bog'liqligi, bolaga ta'lim-tarbiya berishning xususiyatlari, oilada o'zaro muloqot qilish ko'nikmasi yetakchi ekanligini asoslaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tengdoshlari bilan muloqot qilishini ta'minlash muhimdir. Bu yoshda bolalar diqqatini kattalardan tengdoshlariga qarata boshlaydi, muloqotga kirishish asta-sekin kengayadi. Maktabgacha 3-4 yosh bolalar tengdoshlariga munosabatda bo'lish, muloqot qilish uchun sheriklarini oson almashtira olsa, 6-7 yoshda konkret bolalar bilan muloqot qilishga harakat qiladi. Guruhda tabaqalashish paydo bo'ladi, bolalar ichidan lider ajralib chiqadi, boshqa bolalarni faoliyatini tashkil eta oladigan bolalar ajralib chiqib, ularga simpatiyasini ko'rsata boshlaydi. Tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o'zini baholash rivojlanadi borgan sari muloqotga moslasha boradi. Atrofida bolalar bilan o'zini taqqoslaydi imkoniyatlari va o'zini ko'proq namoyon qiladi. Atrofida bolalar uni baholashlari uchun turli xil faoliyatlarda o'zini namoyon qiladi.

Ijtimoiylashuvning muhim aspektlari shaxs faolligi, tashqi ta'sirlarga nisbatan shaxsiy qarashlari bilan tavsiflanadi. Shuning uchun shaxsning ijtimoiylashuvi va shakllanishi maqsadga yo'naltirilgan sharoitlarda o'zaro ta'sir ko'rsatish, muhitning bevosita ta'siri, stixiyali va uyushmaganlik elementlarida ko'rinadi. “Ijtimoiylashuv” va “tarbiya” tushunchalari maqsadga yo'naltirilgan tarbiya orqali ijtimoiylashuv jarayoni samarali kechadi. Insonning ijtimoiylashuvi individning hayotiy faoliyati shartlari bilan ro'y beradi. Mazkur jarayon shaxsning madaniy ko'nikmalarni egallashi, ta'lim va tarbiya, shuningdek, ijtimoiy hayotda ishtiroki bilan amalga oshadi. Ijtimoiylashuvning muvaffaqiyatli kechishi xulq-atvorning o'zgarishi va jamiyat talablariga rioya etish bilan bog'liq. Individ ijtimoiy sifatlar orqali shaxsiy tajribani kashf qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda “Men” tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi muloqot va faoliyatsiz paydo bo'lmaydi. Ijtimoiylashuvning komponentlari faoliyat, muloqot va o'z o'zini anglashdan iborat. Bola faoliyatida shaxsiy sifatlarini namoyon qiladi, mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlik va shaxsiy faolligini ko'rsatadi. Muloqot muhitida bolalar o'zi va kommunikatsiya jarayonidagi ishtirokchilarni chuqur tushunadi, o'zgalar bilan o'zaro ta'sir va ularni idrok qilishni anglaydi. O'z-o'zini anglash natijasida “Men” konsepsiyasi rivojlanadi, ijtimoiy statusini egallaydi, ijtimoiy rolini o'zlashtiradi, ijtimoiy qarashlar shakllanadi, ma'naviy jihatdan tarbiyalanadi. Psixolog olimlarning fikricha, ijtimoiylashuv jarayonida individning atrof muhit bilan o'zaro ta'siri, jamiyat hayoti va ijtimoiy tajribalarni o'zlashtiradi. Shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy vaziyatlardagi ishtiroki bilan namoyon bo'ladi.

Yuqorida keltirilganlar shaxs munosabatlarini ichki va tashqi faoliyatlarida namoyon bo'ladi, ijtimoiylashuv jarayoni mazmuni doim to'laqonli bo'lmaydi, agarda faqat tashqi belgilariga ko'ra baholansa. Ijtimoiylashuv tarbiya jarayonida amalga oshiriladi, tashkiliy va stixiyali kechadi biroq doim ham maqsadli bo'lmashligi ham mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuv jarayonida shaxsiy sifatlarni kashf etadi, kundalik turmush uchun kerak bo'lgan odob-axloq me'yorlarini o'zlashtiradi. Bolalarni ijtimoiylashuv jarayoni biologik, ijtimoiy, ma'naviy va boshqa jarayonlar bilan bog'liq.

Tadqiqotimizda maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashuvi mezonlarini quyidagicha etib belgiladik.

- O'zgalarga tobe bo'lmashlik, ishonchlilik, mustaqillik.

- Jamiyatdagi qadriyatlar, stereotiplarni shakllanganligi.
- Xulq-atvor me'yorlarini moslashganligi, turmush tarziga tatbiq eta olishi.

O'zaro munosabat va o'zaro ta'sirlar orqali ijtimoiylashuv rivojlanadi va bolalarda "MEN" rivojlanadi. Natijada o'zini namoyon etish, o'z potensialini o'zgartirish, ehtiyojlarini qondirish, shaxsiy fikrlarini so'zlash, muammo yechimlarini hal etishda mustaqil qaror chiqarish va tashabbuskorlik shakllanadi. Bola shaxsining jamiyat me'yorlari va qadriyatlariga amal qilishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Akramova. F.A. Ijtimoiy psixologiya: o'quv qo'llanmasi. – T., 2007. -166.
2. Болдуин Д.М. Духовное развитие с социологической и этической точки зрения. Исследование по социальной психологии. М.: 1913. - 456 с.
3. Виготский Л.С. Вопросы детской психологии-СПб.: Союз, 1997.-224 с
4. Галустова О. В. Шпаргалка по истории психологии: учеб. пособие. – М.: ТК Велби, 2005.-48 с.
5. Марцинковская Т.Д. История детской психологии: Учебник для студ.пед.вузов.-М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 1998.-272 с.
6. Мид. М. Культура и мир детства. – М.:Наука,1988-429 с.
7. Немов Р.С Практическая психология: Познания себя. Влияние на людей.: Пособие для учащихся. – М.: Гуманит.изд.центр Владос, 1998-320 с.
8. Pedagogika: Ensiklopediya. II jild /tuzuvchilar: jamoa "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, T.: 2015-376 b.
9. Piaje J. Psixologiya intellekta. Piter.: 2003.-192 s.
10. Xurvaliyeva T.L. Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishida faoliyatning o'rni.// O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri. Toshkent. 2024, №1/6. 246-250 b.
11. Xurvaliyeva T.L. Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishiga oid xorijiy tendensiyalar// Ta'lim va innovasion tadqiqotlar. Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. Buxoro. 2024, №2-son. 256-260 b.
12. Xurvaliyeva T.L. Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional zo'riqishning kelib chiqish sabablari va uning yechimlari// Mug'allim ham yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikaliq jurnali. Nukus. 2024, №3/1. 346-350 b.

ТЎЛА ЎЗЛАШТИРИШ ҒОЯСИ ВА УНГА ЭРИШИШ ЙЎЛЛАРИ

Хашимова Махсуда Комилжоновна

Педагогика фанлари номзоди, профессор в.б. “Педагогика” кафедраси Тошкент амалий фанлар университети

Аннотация. Ушбу мақолада тўла ўзлаштириш ғоясининг мазмун, мақсади ва келиб чиқиш тарихи баён этилган бўлиб, тўла ўзлаштириш моделини босқичлари, мезонлари ва уни амалга ошириш учун ўқув мақсадларини аниқлаштириш масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: тўла ўзлаштириш, концепция, технология, қобиляят, мезон, талаблар, ўзлаштириш, ўқув мақсадлари.

КОНЦЕПЦИЯ ПОЛНОГО УСВОЕНИЯ И ПУТИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Хашимова Махсуда Комилжоновна

*Кандидат педагогических наук, профессор и.о Кафедра «Педагогика»
Ташкентский университет прикладных наук*

Аннотация. В этой статье рассматриваются вопросы содержание, цели и возникновение теории полного усвоения, а также анализируется модели полного усвоения, этапы и критерии, а также практическое использования на основе конкретизированных учебных целей.

Основные понятия: полное усвоение, концепция, технология, способности, критерии, требования, учебные цели.

THE CONCEPT OF FULL ASSIMILATION AND WAYS OF ITS IMPLEMENTATION

Khashimova Maksuda Komiljonovna

*Candidate of Pedagogical Sciences, Professor Acting Department of Pedagogy
Tashkent University of Applied Sciences*

Abstract: This article examines the content, goals, and emergence of the theory of complete assimilation, as well as analyzes models of complete assimilation, stages, and criteria, as well as practical use based on specified learning objectives.

Keywords: complete assimilation, concept, technology, abilities, criteria, requirements, learning objectives.

Мактаб ўқувчиларининг умумий таълимига қўйиладиган мажбурий талаблар даражаси барча ўқувчиларга қаратилган, аммо мактабнинг энг муҳим мақсади эса ҳар бир ўқувчининг максимал даражада ривожлантириш бўлиши керак. Шунинг учун биз таълимнинг асосий даражасидан ошиб кетиш учун имкониятлар яратишдан манфаатдормиз, бунинг учун юқори даражадаги тайёргарлик даражасини қайд этиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу даражаларнинг фарқи асосан янги бўлимларни қўшимча ўрганишдан кўра, таълим мазмунини ўзлаштириш чуқурлиги билан белгиланиши керак. Ривожланаётган таълимни самарали амалга ошириш учун таълим мазмуни минимал талаблар билан чекланиши мумкин эмас, чунки таълим даражаси минимал стандартлар даражасидан ошиб кетиши керак.

Дастлаб, ўрта мактабда иккинчи йилга қолдириб, ўқув циклини тўла қайтариш лозим деган фикр пайдо бўлди. Сўнгра эса ақлий ривожланиши бир хил талабаларни алоҳида (гомоген) синфларга ажратиш зарур, деб топилди. Лекин булар мактабнинг ҳамма талабаларини ўқитишда юқори натижаларга эришиш вазифаларини ҳал этишнинг шошилинич чоралари эди, холос. Бу вазифа айнан тўла ўзлаштириш услуги номи билан юритилган ўқитиш ситемасида тўла-тўқис ҳал этилди. Тўла ўзлаштириш услуги ўтган асрнинг 60-йилларда Америка психологлари Ж. Кэрролл ва Б. Блумлар таклиф этган ғояга асосланган. Улар қуйидаги

фикрлардан келиб чиқдилар: **ўзлаштиришнинг бир хил эмаслигининг асосий сабаби - талабалар ўқиш қобилиятининг турлича эканлигидир.** Шу билан бирга, Ж. Кэрролл мавжуд ўқиш жараёнининг барча шартлари (ўқиш вақтининг бир хиллиги, ахборотни узатиш усуллари ва фанларнинг бир хиллиги ва ҳ.к.) тўла аниқланганлиги ва фақат ўқитиш натижасигина аниқ белгиланмаганлигига жиддий эътибор берди. **Ж. Кэрролл ўқитиш натижаларини аниқ ва ўзгармас бўлишини таклиф этди.** Унинг фикрича, ўқув жараёнининг барча шартларини олдиндан белгиланган натижага мувофиқ ҳолда ўзгартириш мумкин бўлади. Бундай ёндашиш Б.Блум томонидан ҳам маъқулланди. У талаба қобилиятини ўртача шароитда эмас, балки ҳар бир талаба учун **энг мақбул танланган шароитдаги ўзлаштириш суръати** билан аниқлашни таклиф этди. Б.Блум талабалар қобилиятини турли фанларнинг ўқитилишида, материални ўрганиш учун **чекланмаган вақтдан** фойдаланишни таклиф этади. У таълим олувчиларни қуйидаги тоифаларга ажратади :

1. Кам қобилиятлилар (5 фоиз атрофида) жуда кўп вақт сарфланганда ҳам белгиланган билим ва кўникмалар даражасини эгаллай олмайдилар.

2. Иқтидорли болалар (5 фоиз атрофида) бошқаларнинг кучи етмаган топшириқларни уддалайдилар ва юқори суръатда ўзлаштирадилар.

3. Оддий қобилиятли талабалар кўпчиликини ташкил этадилар (90 фоиз атрофида) ва ўзлаштириш қобилиятлари ажратилган вақтга боғлиқ бўлади. Бу маълумотлар асосида ўқув жараёни тўғри ташкил этилса ва унга ажратилган вақт қатъий чекланмаса, 95 фоиз талабалар материални **тўла ўзлаштиришга** эришишлари мумкин, қолганлари эса тўла ўзлаштира олмайдилар, деган фикрга келинди. Агар ўқиш шартлари (методлар, усуллар, ўқув материали, ажратилган вақт) барча учун бир хил бўлса, талабаларнинг кўпчилиги билим ва кўникмаларни эгаллашда «ўртача» натижага эришадилар.

Талабаларнинг қобилияти бўйича тақсимланиши ва улар эришган ўқув натижалари ёйилмаси орасидаги бундай боғлиқлик Б. Блум тажрибасида тасдиқланди. У талабалар қобилиятларини ўқитишдан олдин аниқлади ва ўқув натижаларига кўра юқори қобилиятли талабалар юқори кўрсаткичга, ўртача қобилиятлар эса ўртача ва паст қобилиятлилар паст кўрсаткичларга эришганликларини қайд қилди. Лекин одатдаги ўқитишдан фарқли ҳолда, ўқув жараёнини энг мақбул ҳолда ташкил этилса (энг аввало, ўқитиш суръати бўйича), ўқув материални деярли барча талабалар томонидан ўзлаштиришга эришилган. Бу ҳолда талабалар қобилиятлари ва ўзлаштириш натижалари ўртасидаги боғлиқлик сезиларли даражада пасаяди, яъни фақат юқори қобилиятли талабаларгина эмас, балки ўртача ва паст қобилиятлилари ҳам юқори даражаларга эришишлари мумкин. Шундай қилиб, тўла ўзлаштириш моделига асосланган ўқитишнинг асосий белгиларидан бири, деярли барча талабалар эриша оладиган юқори даражадаги ўқув натижаларининг белгиланишидир. Ж. Кэрролл ва Б. Блумларнинг бундай назарий ёндашишларини амалга ошира бориб, Ж. Блок ва Л. Андерсенлар тўла ўзлаштириш асосида ўқитиш услубини ишлаб чиқдилар.

Эстония педагоглари П. У. Крейтсберг ва Э. В. Круллар ҳам тўла ўзлаштириш тизимига ижодий ёндашиб, унинг асосида ўзига хос ўқитиш услубини ишлаб чиқдилар. Улар тўла ўзлаштириш концепциясига қуйидаги ўзгартиришлар киритилиши лозимлигини таклиф этдилар: а) унинг қўлланиш чегарасини аниқлаш; б) ўқув материални асосий ва ёрдамчи қисмларга ажратиш; в) бу услубда ривожлантирувчи ўқув фаолияти имкониятларини ҳам эътиборга олиш. Улар тўла ўзлаштириш услубини такомиллаштиришда бу услубни муаммоли(изланувчанлик) характерга эга бўлмаган ҳамда аниқ ва кетма-кет жойлашган ўқув бирликларга бўлиш имкониятига эга бўлган фанларни ўқитишга қўллашга асосландилар. Тўла ўзлаштириш услубининг эстонча варианты қуйидаги характерли белгиларга эга:

а) тўла ўзлаштириш талаби ўқув материалининг тўла ҳажмига эмас, балки билим ва кўникмаларнинг ажратилган энг зарур, минимал қисмигагина қўйилади;

б) қўшимча ва ривожлантирувчи характеридаги машғулотлар ўтказиш махсус тарзда белгиланади. Ташҳис тестидан ўта олмаган талабалар фақат яна икки марта тестга киритилади, агар бунда ҳам тўла ўзлаштира олмасалар, бутун синф билан навбатдаги материални ўзлаштиришга рухсат берилади. Эстонияда сўнги йилларда ўтказилган тажрибалар тўла ўзлаштириш технологиясини синф-дарс тизимида қўллашга ҳам имкон берди. Натижада ўзлаштириш 60 фоизга, ўқув материалини тушуниш ва қўллаш даражасида ўзлаштирганлар сони эса уч марта ортди. Ўқитувчиларнинг вақт сарфи меъёри ҳам аниқлаштирилди. Агар у чет эллик олимлар томонидан 10-50 фоиз деб қайд қилинган бўлса, эстон олимлари томонидан қўлланганда дастлабки пайтларида, у 50 фоизни ташкил этиб, сўнгра аста-секин камайиб борди. Лекин қўшимча вақт сарфи узоқ муддатли тўла ўзлаштириш самарадорлиги билан қопланади, чунки бу ўқишнинг кейинги босқичларида юқори кўрсаткичларга эришишнинг муҳим омилларидан биридир. Эстон педагоглари услубининг ўзига хос самараси яна шундан иборатки, улар дастур бўйича ўқув материалини ўтиш вақтига ҳам аниқлик киритдилар (ташҳис тести фақат икки марта топширилади). Бу юқоридан мажбурий тарзда белгиланган ўқув вақти тақсимотини асосли равишда қайта кўриб чиқиш ва бу блокда талабалар фаолиятидаги ортиқча зўриқишларни бартараф қилишга имконият яратади.

Тўла ўзлаштириш технологияси бўйича ўқитиш халқаро миқёсда кенг тарқалди. Бу тизим бўйича тажрибавий ишлар Австралия, Буюк Британия, Бельгия, Бразилия, Индонезия, Жанубий Корея, Тайван, Малайзия ва бошқа мамлакатларнинг кўпчилик мактабларида олиб борилмоқда. Бошқа педагогик тизимларга нисбатан технологик ўқитиш тизими ўзининг муқаррарлиги ва кўпгина кўрсаткичлар бўйича такрорланувчанлик хусусиятига эга бўлганлиги, олиб борилаётган тажрибавий ишлар натижаларини қиёсий таҳлил қилиш имкониятини беради. Ўтказилган тажрибалар 90 фоиз ҳолатда бу тизимнинг самарали эканлигини кўрсатди. АҚШда бу тизим турли ёшдаги болаларни ўқитишда қўлланилди, энг юқори натижа эса 5-6 синфларда кузатилди. Уни юқори синфларда ва коллежларда қўллаш ҳам ижобий натижа берган. Америка, Австралия ва Жанубий Корея олимларининг маълумотларига қараганда, тўла ўзлаштириш технологияси бўйича ўқитиш тизими турли ақлий ривожланиш даражасидаги болаларни ўқитишда ҳам яхши натижа беради. Шу билан бирга интеллектуал тест натижасида «кучсиз» деб топилган ўқувчиларнинг ўзлаштириши ҳам сезиларли даражада кўтарилади, юқори ривожланиш даражасига эга бўлган ўқувчилар янада юқори ўзлаштириш кўрсаткичларига эришганлар. Ўтган асрнинг 70-йилларида Жанубий Кореяда ўтказилган тажрибаларда 50 минг ўқувчи қатнашган бўлиб, улардан 75 фоизи энг юқори кўрсаткичларга эришган. Одатдаги ўқитиш тизимида бундай юқори кўрсаткичларга фақат ўта қобилиятли болаларгина эришганлар. Бошқа бир қатор мамлакатларда ўтказилган тажрибаларнинг кўрсатишича, бу тизимнинг қўлланиши натижасида ўртача қобилиятли талабалар ҳам юқори натижаларга эришиш учун имкониятга эга бўладилар (90 фоиз). Одатдаги ўқитиш тизимида эса бундай натижаларга жами талабаларнинг фақат 80-85 фоизигина эришишлари мумкин бўлган.

Тўлиқ ўзлаштириш технологияси, унинг хусусиятлари ҳақида М. В. Кларин ўз китобида ушбу технологиянинг тавсифини таклиф қилади ва уни тўлиқ ассимиляция қилиш усули деб атайди. Бу ерда, муаллифнинг версиясида бўлгани каби, америкалик олимлар томонидан ишлаб чиқилган педагогик тизимнинг асосий ғояларини талқин қилиш таклиф этилади, аммо асосий эътибор ўқув жараёнининг технологик элементларига қаратилади.

Муаммо мактаб ўқувчиларининг таълимнинг асосий мазмунини ўзлаштиришда эришган ютуқларининг тарқалиши уларнинг қобилияти ёки қобилиятсизлиги билан эмас, балки идрок этиш ва ўзлаштиришнинг индивидуал хусусиятларига мувофиқ ўқув жараёнини ташкил қила олмаслигимиз билан изоҳланади.

Анъанавий ўқув жараёнида ҳар доим иккита параметр белгиланади: ўқитиш тезлиги ва ўқув материални тақдим этиш усули. Биз идрок этиш, тушуниш, ёдлашнинг турли хусусиятларига эга бўлган ўнлаб болаларни эмас, балки битта талабани олдимизда тургандек тушунтирамиз ва талаб қиламиз.

Тузатилмаган ягона нарса-бу ўқув натижалари. Талабанинг таълимнинг асосий мазмунини ўзлаштиргани таниқли "уч", "тўрт", "беш" баҳоси билан кўрсатилади, аслида уни ҳамма тўлиқ ўзлаштириши керак.

Талабанинг қобилиятлари унинг ўрганиш тезлиги билан эмас, балки маълум бир бола учун мақбул танланган шароитларда белгиланиши лозим. Б. Блум материални ўрганиш вақти чекланмаган шароитда турли фанларни ўқитишда талабаларнинг қобилиятларини ўрганган.

Ж. П. Беспалко Дж. Керолл ва Б. Блум назарияси асосида мезонга йўналтирилган ўқитиш (критериально-ориентированное обучение-КОО) технологиясини ишлаб чиқди, унинг асосий ғояси барча талабалар керакли ўқув материалларини ўзлаштира олишларини ташкил этиш лозим. Бунинг учун уларга ассимиляция мезонлари (ўқитиш стандартлари) берилиши керак. Ушбу "КОО" технологияси билимларни тўлиқ ўзлаштириш технологияси деб ҳам аталади.

"КОО" технологиясининг инсонпарварлиги шундан иборатки, вазифалар турларини, уларни тақдим этиш шаклларини, талабаларга ёрдам турларини ўзгартириб, барча талабалар томонидан белгиланган мажбурий мезонларга эришиш мумкин, уларни ўзлаштирмасдан туриб, шахс замонавий жамият маданиятига кира олмайди.

"КОО" модели куйидаги элементларни (босқичларни) ўз ичига олади:

1. Мавзуни ўзлаштириш стандарти (мезонлари) аниқ белгиланади, бу аниқ ўқув натижалари рўйхатида (дастур томонидан талаб қилинадиган ўқув мақсадлари) ифодаланади.

2. Назорат жараёнига тайёрланилади.

3. Ўқув материаллари алоҳида қисмларга (ўқув бирликлари) бўлинади. Ҳар бир парча ўқув материалнинг ажралмас қисмидир; мазмунли яхлитликка қўшимча равишда, материални ўрганишнинг у ёки бу давомийлиги (2 - 3 дарс, 2 - 3 ҳафта) қисмларга ажратишда қўлланма бўлиб хизмат қилиши мумкин. Ўқув бирликларини ажратиб кўрсатгандан сўнг, уларни ўрганиш жараёнида эришиш керак бўлган натижалар (мезонлар) аниқланади ва ҳар бир ўқув бирлигини ўрганиш мақсадларига эришилганлигига ишонч ҳосил қилиш учун жорий текшириш ишлари тузилади. Жорий тестларнинг асосий мақсади тузатиш ўқув процедуралари зарурлигини аниқлашдир.

4. Ахборот материални ўрганиш усуллари танланади, ўқув вазифалари тузилади.

5. Тест саволларининг ҳар бири учун муқобил тузатиш ва бойитиш ишлари олиб борилади.

"КОО" технологиясининг асосий нуқтаси тўлиқ ассимиляция стандартини (мезонини) аниқ аниқлаш ва шакллантиришдир (дастур ва универсал стандарт талабларига мувофиқ). Унинг асоси илмий асосланган ўқув мақсадларидир.

Ўқитишда ўқув мақсадларининг энг муҳим функцияларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- **конструирование функций:** унда ўқув жараёнини башорат қилиш ва режалаштиришни ажратиб кўрсатиш мумкин; режадаги умумий мақсадни алоҳида

аниқлаштирилган қисмларга ажратишни англатади;

- белгиланган мақсадларга мос келадиган мақбул **мазмун таркибни танлаш функцияси**;

- мақсадларга мос келадиган усуллар, усулларни аниқлашни таъминлайдиган **технологик функция**;

- **истикболли ривожланиш функцияси**, мақсадлар тизимини кўриш талабаларга келгуси фаолиятда ҳаракат қилиш, тизимли равишда, таркибий алоқалар ва таркибий элементларнинг иерархиясини кўриш имконини беради.

Талабалар томонидан қабул қилинган ва онгли равишда илмий асосланган мақсадлар ўқитувчи ва таълим олувчилар фаолиятининг мазмунини яқинлашишига олиб келади, таълимнинг шахсга йўналганлигини таъминлайди. Бугунги кунда мактаб амалиётида, юқорида айтиб ўтилганидек, таълимий тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадлари белгиланади.

Тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларини битта дарсда амалга ошириш мумкин эмас, уларни диагностик жиҳатдан аниқлаш ҳали ҳам қийин, яъни. уларнинг шаклланишини дарҳол текшириш муаммолидир. Шунинг учун, бугунги кунда сиз уларни ҳар бир дарс учун эмас, балки дарс тизимини режалаштиришда, кўп ҳафталарга мўлжалланган тематик режада шакллантиришни таклиф қилишингиз мумкин. Кейин ҳар бир дарсда ушбу мақсадлар йўналиш функциясини бажаради. Бундай шаклланган мақсадлар кам бўлиши керак. Уларни шакллантиришда иккита омилни ҳисобга олиш керак:

- ўқув материаллари таркибини тарбиялаш ва ривожлантириш имкониятлари;
- синф ўқувчиларининг ривожланиш хусусиятлари (ёш, интеллектуал, ахлоқий ва бошқалар).

Албатта, тематик режада кўрсатилган таълим ва ривожланиш мақсадлари ўқитувчи амалга оширадиган мақсадларни барчасини акс эттирмайди, аммо улар энг муҳим вазифаларни акс эттиради ҳамда шакллантирувчи вазифани бажаради. Таълимда тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларининг ўзига хос хусусиятлари улар учун мезон стандартларини шакллантиришга имконини бермаганлиги сабабли, “КОО” технологиясида таълимий мақсадларни белгилаш хусусида фикр юритилади.

Мақсадларни шакллантириш кўпинча илмий эмас, балки кундалик ёки интуитив-мантикий ёндашувларга асосланади, дарсларнинг мақсадлари жуда тавсифловчи, мавҳум тарзда ўрнатилади. Ўқитувчининг мақсадли фаолиятидаги қуйидаги камчиликларни таъкидлаш мумкин:

Материални ўрганиш усуллари танланади, ўқув вазифалари тузилади.

“Мезонга йўналтирилган таълим”- (“КОО”-Критериально ориентированное обучение, яъни мезонга йўналтирилган таълим) маъносини билдиради. Ушбу технологиянинг асосий тушунчаси тўлиқ ассимиляция стандарти (мезони), яъни барча талабалар эришиши керак бўлган режалаштирилган ўқув натижаларидир. Ушбу стандарт мақсадлар таксономияси, яъни ақлий (когнитив), ҳиссий (аффектив) ва психомотор соҳалар учун ишлаб чиқилган педагогик мақсадларнинг иерархик ўзаро боғлиқ тизими ёрдамида бирлаштирилган шаклда ўрнатилади.

Стандартни аниқлашнинг асосий талаби унинг операцион ва диагностикасидир, яъни. мақсадни белгилаш ўқитувчи ва талабалар томонидан ўқув мазмунини тўлиқ ўзлаштиришнинг режалаштирилган кўрсаткичларини аниқ тушуниш даражасига етказилиши керак. Ушбу мақсадлар тоифалари талаба мезонга эришишни тасдиқлаш учун бажариши керак бўлган аниқ ҳаракатлар ва операциялар орқали шакллантирилади.

Фан (курс) бўйича ўқув материални **тўла ўзлаштириш эталонини** аниқ ифодалаш, бу тизимда ишлашнинг муҳим жиҳатларидан биридир. Ўқув мақсадларини аниқлаштириш бўйича ҳаракат тартиби ва ўқув мақсадлари

таксономиясидан фойдаланган ҳолда ўқитувчи ўз фани бўйича ўқув мақсадларини мумкин бўлган даражагача майда бўлакларгача аниқлаштиради. Эришиш лозим бўлган **аниқ якуний натижалар рўйхати** тузилади. Булар асосида белгиланган мақсадларга эришилганликни аниқлаш учун тест топшириқлари тузилади. **Демак, якуний назорат тест топшириқлари сони, қўйилган ўқув мақсадлари сонига тенг бўлиши зарур.** Сўнгра ўқитувчи ўқув материални батафсил таҳлил қилиб, уни алоҳида қисмларга - фрагментлар (ўқув бирликлари) га ажратади. Ҳар бир ўқув бирлиги мантиқан якунланган яхлит қисм бўлиб, уларни аниқлашда ўқув соатларининг ҳафталик тақсимооти ҳам эътиборга олиниши лозим. **Ўқув бирликлари аниқлангандан сўнг, уларнинг ҳар бири бўйича ўқитиш натижалари аниқланади ва улар асосида жорий назорат тест топшириқлари тузилади.** Бу топшириқлар ҳар бир ўқув бирлигини ўзлаштирилганлан сўнг талаба эришиши зарур бўлган натижаларга мос ва уларни аниқ ифодалаши зарур. Жорий назорат тест топшириқлари ташҳис характериға эға бўлиб, улар ўз вақтида тегишли ўқув жараёниға тузатишлар киритилишини, қўшимча ўқув ҳаракатлар тартиби киритилишини аниқлашға ёрдам беради. Навбатдағи босқич ҳар бир тест саволлари бўйича унга тенг кучли (алтернатив) қўшимча ўқув материални тайёрлашдир. Булар, айрим талабалар ўзлаштира олмаган материалларни қўшимча ўрганишларига мўлжалланган ва дастлабки (асосий) ўқув материалдан фарқли бўлиб, ўзлаштириш усулларини танлашда талабаларға ёрдам берадилар.

Қўшимча материал тузиш талабаларни тўла ўзлаштириш услуби бўйича ишлашға йўналтиришнинг энг муҳим вазифалардан бири бўлиб, у қуйидагилардан иборат. Энг аввало, ўқитувчи ўзлаштириш тўла бўлиши учун ҳар бир ўқув бирлиги бўйича нималарни ўзлаштириш зарурлиғига батафсил тўхталади. Бунда у фан бўйича ўзи тузган, аниқлаштирилган мақсадлар жадвалини талабаларға кўрсатиши мумкин. Янада батафсилроқ тушунтириш мақсадида олдиндан тузилган тест топшириқлардан фойдаланиб, талабаларға якуний баҳолаш топшириқларини кўрсатади. Лекин якуний баҳолаш айнан шу тест билан ўтказилмайди, балки у саволлар ёки жавоблар тартиби, саволларнинг маъноси сақланган ҳолда бошқача шаклда тузилган топшириқлардан фойдаланилади. Сўнгра, ўқитувчи талабаларға материални **тўла ўзлаштириш** учун қандай ўқиш кераклигини тушунтиради. Бунда қуйидагиларға алоҳида эътибор берилади:

1. Талабаларнинг ҳаммаси яхши натижаларға эришадиган янги услуб билан ўқийди.

2. Ҳар бир талаба фан бўйича баҳони фақат якуний назоратдан кейингина олади.

3. Ҳар бир талабанинг билими бошқаларға нисбатан эмас, балки фақат олдин тузилган эталон-мақсадға солиштириб баҳоланади (эталоннинг энг юқори кўрсаткичини айтиш керак).

4. Ушбу эталонға эришган ҳар бир талабаға юқори баллар қўйилади.

5. «Аъло» баҳолар (юқори баллар) сони чегараланмайди. Шунга мувофиқ ўзаро ёрдам ҳар бир талабанинг аъло баҳо олишиға имконият беради. Агар барча талабалар бир-бириға ёрдам берсалар, синфдағи барча талабалар ҳам аъло баҳо олишлари мумкин.

6. Ҳар бир талабаға зарур бўлган ҳар қандай ёрдам кўрсатилади. Агар бир усулда ўзлаштира олмаса, унга бошқа усулдан фойдаланиш таклиф этилади.

7. Фанни ўқитиш жараёнида ҳар бир талаба ташҳисли текширув ишлар тўплами билан таъминланади. Улар талабани ўзлаштиришдағи аста-секин силжишини таъминлайди. Бундай текширишлар натижаси баҳоланмайди, улар фақат талабаларға ўз хато ва камчиликларини аниқлашға, уларни ўз вақтида тузатишға ёрдам беради.

8. Жорий текширув топшириқларини бажара олмаган талабага дарҳол алтернатив (тенг кучли) ўқув топшириқларини танлаш таклиф этилади. Уларга йўл қўйилган хато ва тушунмовчиликларини бартараф қилишга ёрдам берилади.

9. Бундай имкониятлардан ўз вақтида зудлик билан фойдаланиш керак, акс ҳолда хато ва тушунмовчиликлар йиғилиб, келгуси ўқув материални ўрганишда жиддий қийинчиликлар туғдиради.

Бундан ўқитишнинг дастлабки босқичидаёқ бу тизимнинг **асосий технологик белгиси - ўқув жараёнини олдиндан белгиланган аниқ мақсадга йўналганлиги сезилиб турибди**. Ўқув жараёни олдиндан тузилган ўқув бирликлари мувофиқ ҳолда блокларга ажратилади. Ўқув бирликларининг кетма-кетлиги ўқитувчи томонидан танланган қўлланма (дарслик) асосида тузилади. Янги материални тушунтириш ва уни қайта ишлаш одатдагидек олиб борилади. **Лекин ҳар бир талабанинг фаолияти аниқлаштириб белгиланган ўқув мақсадларига мос ҳолда ташкил этилади**. Барча талабалар ҳар бир ўқув бирлигини тўла ўзлаштирганларидан сўнг ташҳис тести ўтказилади ва унинг натижаси дарҳол эълон қилинади. **Билим ва кўникмаларнинг тўла ўзлаштирилиши, баҳолашнинг асосий мезони** бўлиб ҳисобланади. Текширув иши баҳолашиб бўлгандан сўнг талабалар икки гуруҳга: билим ва кўникмаларини тўла ўзлаштирганлар ва тўла ўзлаштирмаганларга ажратилади. Тўла ўзлаштирганлар қўшимча материаллар ўқиши, бошқаларга ёрдам бериши ёки навбатдаги ўқув бирлигини ўқиш бошлангунча бўш бўлиши мумкин. Ўқитувчи асосий эътиборни тўла ўзлаштира олмаган талабаларга қаратади, улар билан ёрдамчи (коррекция) ўқув ишларини олиб боради. Бунинг учун аввал, талабаларнинг билими ва кўникмаларидаги камчиликлар, материалнинг энг кўп талабалар ўзлаштира олмаган қисми аниқланиб, машғулотлар синфнинг барча талабаларига ўтилади. Баён этиш яна қайтарилади, лекин у бошқа усулда, олдин қўлланилмаган кўрғазмалар ва техник воситалардан фойдаланган ҳолда олиб борилади. Якка тартибдаги камчилик ва хатоларни тузатиш учун ҳар бир талаба билан алоҳида иш олиб борилади. Бунда 2-3 кишидан иборат кичик гуруҳлар билан ишлаш, уларнинг бир-бирига ёрдам бериши ёки мазкур ўқув бирлигини тўла ўзлаштирган талабаларни уларга бириктириш кабилар ишни ташкил этишнинг асосий шакллари бўлиши мумкин.

Ёрдамчи машғулот ташҳис тести ўтказиш билан якунланади, ундан сўнг материални тўла ўзлаштираолмаганлар билан яна қўшимча машғулот ўтказилади. Гуруҳдаги (гуруҳдаги) барча талабалар белгиланган даражадаги билим ва кўникмаларни тўла ўзлаштирганларидан сўнг навбатдаги ўқув бирлигини ўрганиш бошланади.

Бу услубнинг муҳим томони-тўла ўзлаштириш эталонини аниқ белгилаш ва ифодалашдан иборат. Унинг асоси эса ўқув мақсадларини аниқлаштириш бўлиб ҳисобланади. Уларни қуйидагича ифодалаш мумкин: а) талабанинг аниқ ифодаланган ўқув ҳаракатлари билан; б) кўрсатилган тўғри жавоблар сони билан. Иккинчи ҳолда мезон 80-90% даражасида белгиланади. Илмий текширишлар кўрсатганидек, бундай даражани белгилаш мустаҳкам ижобий натижа беради ва кўпчилик талабаларни фанга қизиқиши, умуман, ўқишга бўлган ижобий муносабатлари сақланиб қолади. Мезонни 75 фоиздан пастга тушириш эса натижани ёмонлаштиради.

Ҳар бир ўқув бирлиги доирасидаги ўқитувчи фаолияти қуйидаги кетма-кетликни ташкил этади:

1. Талабаларни ўқув мақсадлари билан таништириш.
2. Мазкур бўлим (ўқув бирлиги) ни ўқитиш режаси билан барча талабаларни таништириш.
3. Ўқишни ташкил қилиш (иложи борица дастлаб ўқитувчи томонидан материални баён қилиш шаклида).

4. Жорий текширувни ўтказиш (ташҳис тести).
5. Текширув натижаларини баҳолаш ва материал мазмунини тўла ўзлаштирган талабаларни аниқлаш.
6. Тўла ўзлаштирмаган талабалар билан қўшимча машғулоти ўтказиш.
7. Ташҳис тести ёрдамида ўқув бирлигини тўла ўзлаштирган талабаларни қайта аниқлаш.

Ўқув фани бўйича якуний текшириш ўқитувчи томонидан ўқишнинг бошланишида тузилган бир ёки бир неча назорат ишлари асосида ўтказилади. Уни ўтказиш вақти олдиндан талабаларга маълум бўлиши керак. Талабалар ишни бажара бориб, жавобларни ўқитувчи олдиндан тайёрлаб қўйган бланкаларга белгилайди. Ишни тўғри бажарилганлигини талабаларнинг ўзлари текширадилар. Жавобларни тест калити билан таққослаб, нотўғри жавоб берилган топшириқларни чизиб, тўғри жавобларни эса доира билан белгилаб, бланкаларни ўз эгаларига қайтарилади. Ўқитувчи жавоб бланкаларига қарамасдан ёзув тахталарига фан бўйича тўла ўзлаштириш эталонини осиб қўяди. Талабалар эталон бўйича ўзининг якуний баҳоларини аниқлайдилар. Якуний баҳога бундай очиқ ва ошкора ёндашиш, ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни баҳолашнинг бирдан-бир асоси эканлигини тўғридан-тўғри исботлайди. Одатда, якуний баҳо икки хил: «тўла ўзлаштирди» ва «тўла ўзлаштира олмади» кўринишида бўлиши лозим. Лекин бу услуб билан ишлаш тажрибаси уни дастлабки қўллашда талабаларнинг 30-50 фоизигина материални тўла ўзлаштира олишини кўрсатди. Шунинг учун ҳам дастлабки ҳолларда ўқитувчи олдиндан ўзлаштира олмаган талабалар учун «яхши» ва «қониқарли» баҳолар эталонини ҳам тайёрлаб қўйиши зарур. Ўқитувчи текширув варақларини ҳамма талабалардан йиғиштириб, ҳар бир талаба учун батафсил ахборот тайёрлайди ва ўқув бирлиги бўйича якуний назорат натижаларига аниқлик киритади. Бунинг учун ўқитувчи томонидан тўла курс бўйича тузилган ўқув мақсадлари жадвалидан фойдаланилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Педагогические технологии 3 ч. Часть. Образовательные технологии: учебник и практикум для вузов / Л. В. Байбородова [и др.]; под общей редакцией Л. В. Байбородовой, А. П. Чернявской. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 258 с.
2. Попова, С. Ю. Современные образовательные технологии. Кейс-стади : учебное пособие для вузов / С. Ю. Попова, Е. В. Пронина. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 126 с. URL: <https://urait.ru/bcode/454028> (дата обращения: 15.10.2020).
3. Современные образовательные технологии: учебное пособие для вузов / Л. Л. Рыбцова [и др.]; под общей редакцией Л. Л. Рыбцовой. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 92 с. — (Высшее образование).
4. Современные образовательные технологии: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Л. Л. Рыбцова [и др.]; под общей редакцией Л. Л. Рыбцовой. — Москва: Издательство Юрайт, 2019; Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. — 92 с.
5. Современные образовательные технологии: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Е. Н. Ашанина [и др.]; под редакцией Е. Н. Ашаниной, С. П. Ежова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 165 с. — (Образовательный процесс).
6. Ботирова Ш.И. Проблемные аспекты, связанные с применением педагогических технологии и интерактивных методов на уроках. "Science and Education " Scientific Journal, 1(7), 2020. 465-472.

7. Хашимова.М.К. Бошланғич таълимда инновация ва интеграция. Дарслик. – Т.: “Фирдавс шох”, 2023. 19,25 б.т.
8. Хашимова М, Химматуллаев Д, Юсупова Х, Ахмедова К. Педагогик технологиялар. Дарслик. –Т.: “Фирдавс шох”, 2023. 22,6 б.т.
9. Xashimova M. The lesson based on knowledge integration (subject: "moral education"). Science and innovation international scientific journal volume 4 issue 2 february 2025 issn: 2181-3337 | scientists.uz. С. 250-259/
10. Хашимова М. Комплексный подход к процессу нравственного воспитания на основе интеграции наук. Журнал “Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук”. № S/8 (3)-2023. С. 427-435

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA TALABALAR MUSTAQIL O‘QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING METODIK ASOSLARI

Zaripov Lochin Rustamovich

*Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Ta’lim Sifatini nazorat qilish bo’limi boshlig’i
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti*

Samandarova Muhayyo Qaxramon qizi

Magistrant Xalqaro Nordik Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yevropada modul ta’lim maydonini o’zlashtirish yo’nalishlaridan biri sifatida tushuniladi, kurs emas, balki ta’lim dasturining alohida qismi tushuniladi. Muhim xususiyat modulli tizimning asosiy yo’nalishi talabalarning mustaqil ta’limiga qaratilgan, shu jumladan tadqiqot ham. Modul talabaga tez va samarali harakat qilish imkonini beradi. Konseptual bilimlarni birlashtirgan holda, bir darajadan boshqasiga bir yo’nalish va amaliy ko’nikmalari haqida yoritilgan.

Kalit so’zlar: Kredit-modul, konseptual, o’lchov, nisbiy tematik izolyatsiyasi, oily ta’lim, ta’lim moduli.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

Зарипов Лочин Рустамович

*Доктор педагогических наук (DSc), профессор
Заведующий кафедрой контроля качества образования
Узбекский государственный университет мировых языков*

Самандарова Мухайё Кахрамон кизи

Магистрант Международный Университет Нордик

Аннотация: В данной статье под модулем в Европе понимается одно из направлений освоения образовательного пространства, не курс, а отдельная часть образовательной программы. Важной особенностью модульной системы является ориентация на студенческую практику, в том числе на исследовательскую. Модуль позволяет студенту двигаться быстро и эффективно. Он охватывает одно направление и практические навыки с одного уровня на другой, объединяя концептуальные знания.

Ключевые слова: кредитный модуль, концептуальный, измерение, относительная тематическая обособленность, семейное образование, образовательный модуль.

METHODOLOGICAL BASIS FOR ORGANIZING INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF A CREDIT-MODULE EDUCATION SYSTEM

Zaripov Lochin Rustamovich

*Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Head of the Department of Education Quality Control Uzbek State
University of World Languages*

Samandarova Mukhayo Kahramon kizi

Master's student Nordic International University

Abstract: In this article, the module in Europe is understood as one of the directions of mastering the educational space, not a course, but a separate part of the educational program. An important feature of the modular system is the focus on student practice, including research. The module allows the student

to move quickly and efficiently. It covers one direction and practical skills from one level to another, combining conceptual knowledge.

Key words: Credit module, conceptual, measurement, relative thematic isolation, family education, educational module.

Kirish. Dunyoda kredit-modul tizimi sharoitida talabalar mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning metodik asoslari, ta'lim tizimini tashkil etish asosida bajarilishi, olib borilgan tadqiqot jarayonida bir qator yutuqlarni ko'zga tashlandi. Biz bilamiz jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo'lmoqda. Zero, ta'lim texnologiyalari vositasi sifatida pedagogika va psixologiya yo'nalishining kelgusi taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadi, shuning uchun ham bu masalasi doimo dolzarb hisoblanadi. Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirish asosiy masalalardan bo'lib, uni amalga oshirish mustaqil o'quv faoliyati sifatiga ko'proq bog'liq bo'lmoqda. Xalqaro tajribada kredit-modul tizimi o'zining bir qator avzalliklarga egaligi bilan ajralib tarmoqda. Bunda talabaga ta'lim berish, uni mustaqil ishlashga yo'naltirish ekanligi zamonaviy talablarga nihoyatda mos keladi. Bu yerda modul malaka xususiyatlari talablariga javob beradigan o'quv fanlari majmuini ifodalovchi yo'nalishdagi o'quv dasturining birligi sifatida talqin etiladi. Modul haqida ikki tomonlama tushuncha beriladi. Birinchisida modul o'quv dasturi doirasida ma'lum bir o'zaro bog'langan yaxlitlikni tashkil etuvchi fanlar bloki tushuniladi, uni dasturning umumiy tuzilishi doirasida mantiqiy tuzilishi deb ham qarash mumkin. Modulning ikkinchi tushunchasi uni didaktik maqsadlarni, o'quv materialining mantiqiy yakunlangan birligini, uni ishlab chiqish uchun boshqaruv tizimini o'z ichiga olgan o'quv intizomi tarkibidagi nisbatan mustaqil tashkiliy va uslubiy tarkibiy birlik sifatida ko'rib chiqiladi. Bunday modullarning kombinatsiyasi fanning o'quv-uslubiy majmuasini tashkil etadi.

Asosiy qism. Talabalar mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning metodik asoslari. Oliy ta'limga nisbatan-modul atamasi ko'pincha fanning o'quv va kasbiy dasturining hujjatlashtirilgan tugallangan qismini nazarda tutadi. O'rnatilgan an'anaga ko'ra, modul kursning bir qismi sifatida tushuniladi, masalan, taqvim sanalariga bag'ishlangan mavzuning mantiqiy yakunlangan qismi sifatida tushunishimiz mumkin. Har bir bunday modulni ishlab chiqish, ya'ni unda qo'yilgan vazifalarni bajarish fanni o'rganish natijasida berilgan yakuniy baholashning bir qismini tashkil qiladi va bunda modulli tamoyil reytingga o'xshaydi. Yevropa universitetidagi har bir kurs oxirida berilgan umumiy ball odatda kredit to'plash kerak bo'lgan bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Masalan, umumiy baholashning 30% foizi talabaning ma'ruza va seminarlardagi akademik faoliyatiga, yana 30% foizi - oraliq test natijalariga (ma'lum bir mavzu bo'yicha insho, mustaqil ish, test shaklida oraliq nazorat va boshqalar) bog'liq bo'lishi mumkin.) va faqat qolgan 40% foizi imtihonni baholashda qo'llaniladi. Ko'p dars mashg'ulotlari mashg'ulotlarni o'tkazib yuborgan, oraliq nazoratdan muvaffaqiyatli o'ta olmagan talabagina imtihon bo'yicha qoniqarli baho bilan hisob-kitob qilinishi mumkin. Va aksincha, oqimni bajarish jarayonida faol bo'lgan talaba vazifalar va yuqori reytingni to'plash, hatto to'liq muvaffaqiyatli javob bo'lmasa ham imtihon, yuqori yakuniy bahoni olishi mumkin. Biroq, bu yondashuv boshqa modul qoidalarini hisobga olmaydi. Shuning uchun, an'anaviy o'qitish —modul o'zini to'la oqlay olmadi. Modul-kreditli tizim sharoitida har bir modul vakili bo'lishi kerak, ta'lim dasturining tugallangan sig'imi, natijasi talaba tomonidan ma'lum bir kompetensiyalar to'plamini egallashdan iborat, va bu vakolatlar tekshirilishi va baholanishi kerak. Ular aniq juda uzoq vaqt davomida rivojlanadi (kamida bir semestr, va, ko'proq, bir necha davr). Bu —bo'lim, —kichik bo'lim, —mavzu tushunchalari semestr davomida nisbatan tugallangan ta'lim sig'imlarini aniqlash uchun ko'proq mos keladi, ammo modul emas.

O'quv kursining alohida bo'lagi, birlashtirgan tematik blok sifatida tushuniladi, ma'ruza va seminarlarda o'zlashtirilgan bir necha o'quv mavzulari modul bo'lishi mumkin.

Yevropa universitetlarida ta'lim dasturi boshqacha tuzilishga ega: bitta modul ichida bir-biriga tematik jihatdan yaqin bo'lgan fanlar, nima bo'lishidan qat'iy nazar, ularning umumiy ilmiy maqomini, birlashtiriladi. Raqamli ta'lim muhitida talabalar mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning metodik asoslari Modulni qurishning asosiy tamoyili oddiydan murakkabga, uslubiy fanlardan amaliy fanlarga tomon ko'tarilib boradi. Shuning uchun modul —umumiy professional va —tabiatshunoslik fanlari va boshqalar o'quv moduli doirasida, ham fundamental, ham amaliy fanlar organik bir butunga birlashtirilgan. Masalan, Germaniyada modul ta'lim maydonini o'zlashtirish yo'nalishlaridan biri sifatida tushuniladi, kurs emas, balki ta'lim dasturining alohida qismi tushuniladi. Muhim xususiyat modulli tizimning asosiy yo'nalishi talabalar amaliyotiga qaratilgan, shu jumladan tadqiqot ham.

Modul talabaga tez va samarali harakat qilish imkonini beradi. Konseptual bilimlarni birlashtirgan holda, bir darajadan boshqasiga bir yo'nalish va amaliy ko'nikmalar nazarda tutiladi. Shuning uchun magistr darajasida modulli tashkilot o'quv jaraeni individual magistrlik dasturi (mavzu) bilan bog'liq bo'lishi kerak magistrlik dissertatsiyasi). Yevropa Oliy ta'lim hududida modulga murojaat qilinadi. Shuning uchun bir nechta kurslar (fanlar)da modul ma'lum bir yaxlit ko'rinishni hosil qiladi. Mavzu maydoni va ma'lum vakolatlar rivojlantirish imkonini beradi, deb talaba u mavzu bilan emas, balki talabaning o'quv natijasiga erishishi bilan belgilanadi. Modul natijalari o'quv yakuni bilan belgilanadi, bunga har bir talaba o'quv yili davomida erishishi kerak. O'quv jarayonini tashkil etishning modul-kreditli tizimi quyidagi vazifalarni ijobiy hal etish lozim bo'ladi: – har bir modulning o'zlashtirilishini tekshirish bilan o'quv materialini modullarga bo'lish; kengroq bilimlarni baholash shkalasidan foydalanish; bilimlarni baholashning ob'ektivligini takomillashtirish; – talabalarning tizimli mustaqil ishlarini semestr davomida rag'batlantirish; – mashg'ulotlarda sog'lom raqobatni joriy etish. Yevropa universitetlarida o'quv yili, o'rtacha, 40 hafta davom etadi. Talabaning yiliga o'quv yuklamasining umumiy mehnat intensivligi 60 kreditga tenglashtirilgan. Shunga asoslanib, talaba 30% foizi daromad olishi kerak. Hozirgi Yevropa —kredit birligi va aholi o'rtasida bir nechta farqlar mavjud —akademik soatlar tizimi. Birinchidan, deyarli barcha universitetlar, akademik soat umumiy mustaqil ishni o'z ichiga olmaydi. Ikkinchidan, har bir Yevropa kreditining orqasida birlik aslida jismoniy xarajatlar emas, balki aslida o'zlashtirilgan bilimlar mavjud, aniqrog'i, kompetensiyalar. Yevropalik talaba kelajakdagi diplomga kredit to'plashi mumkin o'zboshimchalik bilan uzoq vaqt davomida, kreditlarning to'planishi talabaga imkon beradi, o'z haeti davomida malaka oshirish, masalan, qo'shimcha oliy ma'lumot olishda.

Kreditlar to'plashda talaba uzoq davom etgan o'qish jarayoni, uning o'qishidagi tanaffuslari, ilgari olingan kreditlari ham yo'qolmaydi. Hatto chegirib tashlangan taqdirda ham ba'zi sabablarga ko'ra, ular to'plagan kreditlar quyidagilar bo'lishi mumkin universitetda o'qishni davom ettirishda foydalaniladi va ular hisobga olinadi qayta-qayta, bu talabaga ikkinchi oliy ma'lumot olishni sezilarli darajada osonlashtiradi hamda muayyan sharoitlarda kreditlar talabaning ish tajribasini hisobga olishga imkon beradi. Mutaxassislik oliy ta'limning tarkibiy qismi sifatida tavsiya etilgan Rossiyada bir necha modul-kreditlar yillik amaliy foydalanish tajribasi amaliyotga tatbiq etilgan. Kreditlarni hisoblashning yuqoridagi usuli ushbu yondashuv tuzatish va tushuntirishga muhtoj. Bu aslida modul tufayli ekanligini kredit tizim o'quv yuklamasining miqdori va sarflangan vaqtni ko'rsatishi kerak kursni eki umuman o'quv dasturini o'zlashtirish. Bu talabaning xarajatlarini o'lchash birligi o'quv jarayoni uchun: kursni o'rganishga sarflangan vaqt, uning murakkablik, profili va boshqalar hisobga olinadi. OTMda soatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: – dars mashg'ulotlari yuklamasi, bu umumiy miqdorning taxminan 50% foizini tashkil qiladi o'qish vaqti; – talabaning mustaqil ta'lim ishi (o'quv vaqtining umumiy

miqdoridan 50% foizi), har bir ma'ruza soati taxminan 1,5 soatni tashkil qilishi kerak mustaqil ish; – kurs uchun tavsiya etilgan adabiyotlarni o'qish va qilish vaqti eslatmalar; – yozma ishini bajarish vaqti; – imtihonlarga tayyorgarlik vaqti. Bu vaqt miqdori taxminan dars mashg'ulotlari yuklamasiga tengdir. Amalda, kreditlarni qayta hisoblash paytida ko'pincha fanlardan biriga nisbatan aniqlanadi, kredit turli universitetlarda dars mashg'ulotlari yuklamasi soatlar soniga, turli yo'nalishlarda fakul'tetlar bir-biridan farq qiladi va intervallarni 1:18 uchun 1:6. Bu yana bir bor namoyish etadi.

O'quv yuklamasini kreditga aylantirishda mexanik yondashuv bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi. Bitiruvchi kurslarning o'qituvchilari quyidagilarga e'tibor qaratadilar: sof matematik yondashuv, kreditlarning muhim soni hisob-kitob qilinadi. Chet tili (haftasiga olti-o'n soat), ixtisoslashgan fanlar juda oz miqdordagi kreditlarni oladi, bu esa ruxsat berilmaydi AQSh Yevropa standartlari bilan talabalar tomonidan qabul ta'limini bog'lash nazarda tutiladi. Shu bilan birga, modul-kreditli tizim o'zining afzalliklari va islohot, o'tish davrida talabalar harakatchanligini oshirish vositasi sifatida qaraladi. Yig'ilgan kredit tizimi talabaning barcha yutuqlarini hisobga olishga imkon beradi, nafaqat o'quv yuklamasi, balki uning ilmiy tadqiqotlar, konferensiyalardagi ishtiroki, fan olimpiadalari va boshqalar. Ta'lim dasturini rivojlantirishning modulli tamoyilidan foydalanish, OTM tarkibiy qismida-kichik natijalardan qochish mumkin. Modullarga quyidagilar kiradi: muayyan tamoyilga muvofiq birlashtirilgan bir nechta kurslar (odatga qarab ular shakllantiradigan vakolatlar bo'yicha-umumiy ilmiy, instrumental, kommunikativ va hokazo) va kredit birliklarining butun soni bilan-tortilishi mumkin va shu bilan hal qilinadi o'quv dasturini parchalash muammosi va hatto qisman —yaxlitlash muammosi. Shunday qilib, kredit birliklarining roli akademik bilimni o'lchash bilan cheklanmaydi akademik soatga nisbatan kattaroq birliklarda yuklanadi. Ularning ta'lim jarayonida foydalanish kengroq maqsadga ega. Kredit birliklari quyidagi metodik va didaktik talablarga ega: intizom uchun nisbiy ahamiyatini hisobga olish turli xil dars mashg'ulotlarilar: – ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriyalar va boshqalar tashkil qilish; – talaba tomonidan o'rganilaytgan muayyan fanning ahamiyatini aniqlash va oxirida unga o'rtacha hisobida muayyan o'qish davrining nisbiy hissasini belgilash; – talabalarni o'qish natijalari asosida tartiblash va ularning har biri uchun individual reyting o'rnatish kreditlar talabaga faqat muvaffaqiyatli natijalar asosida beriladi.

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki, Modul-kreditli tizim talabadan ko'p o'z-o'zini nazorat qilishni talab qiladi, chunki uning o'zi o'zining shaxsiy ta'lim dasturini rejalashtirishi kerak, bu ko'pincha zamonaviy yoshlar uchun juda qiyin. Shuningdek, o'quv yuklamasining qayta taqsimlanishi tufayli talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari ulushining ko'payishi kuzatildi, bu talabalar aniq qoniqmaydi. O'qituvchilar talabalar tomonidan katta miqdordagi nazariy materialni, hatto past darajadagi murakkablikni mustaqil o'rganish mumkin emasligini ta'kidlashadi. Modul-kreditli o'qitish tizimining joriy etilishi o'quv jarayonining borishi, uni qayta ishlash va saqlash haqidagi ma'lumotlarning ko'payishiga olib keladi. Yakuniy attestatsiya davrida o'qituvchilar dekanat tomonidan tayyorlangan bayonotlarni to'ldiradilar, oxirgi yakuniy attestatsiya natijalari to'g'risidagi bayonotlar dekanatga topshiriladi, dekanat fanlar bo'yicha reyting nazorati bayonotlari asosida talabaning integral reytingini belgilaydi. Shuning uchun imthon natijalarining muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'quv jarayonini tegishli avtomatlashtirilgan hujjat aylanishi tizimi bilan izchil ta'minlanishi kerak. Shunday ekan, modul-kreditli tizim ta'limini rivojlantirishning ushbu bosqichida oliy ta'limda modul-kredit metodologiyasini tashkil etishning ustuvor texnologiyasi emas. Biroq, u, boshqalar singari, o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega, amalda harakatsizlikning haqiqiy sabablari bor. Ma'lumki, o'qitishning kredit texnologiyasi yordamida dars mashg'ulotlari ishi hajmini kamaytirish to'g'ridan-

to'g'ri talabani mustaqil ta'lim topshiriq ishining ahamiyati va maqomini oshiradi. Agar an'anaviy o'qitish tizimida mustaqil ta'lim topshiriq ishi o'rganilayotgan o'quv kursining umumiy mehnat intensivligining uchdan bir qismini tashkil etsa, u holda o'qitishning kredit tizimida bu qismning uchdan ikki qismini tashkil qiladi. O'z-o'zidan kredit-modul tizimi samarali degan xulosaga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya / Pod red. V.V. Davydova, – M.: Pedagogika, 1991. – 480s. 273.
2. Djon Dyui. Obshchestvo i yego problemy John Dewey. The Public and its Problems. Denver, 1927. / Dj. Dyui. Obshchestvo i yego problemy. — Perevod s angliyskogo: I. I. Myurberg, A. B. Tolstov, Ye. N. Kosilova. — M., 2002. 275.
3. Lerner I.Ya. Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. – M.: Pedagogika, 1981. – 186s. 283.
4. Markova A.K. Psixologiya usvoeniya yazyka kak sredstva obshcheniya. - M.: Pedagogika, 1980. – 239 s. 284.
5. Matyushkin A.S. Problemnye situatsii v myshlenii i obuchenii, M.: Pedagogika, 1972. – 208 s. 281 285.
6. Pidkastyi P.I., Protsess obucheniya v usloviyax demokratizatsii. – M.: MOPI, 1991. – 240 s. 286.
7. Ponomarev Ya.A. Psixologiya tvorchestva i pedagogika, 1976. -280 s 287.
8. Rubinshteyn L. Problemy obshchey psixologii 2-ye izd. – M., 1976. – 152 s. 283.
9. Skatkin M.N. Problemy sovremennoy didaktiki. M.: Pedagogika, 1984.96 s. 289.
10. Shaydur I.A. Organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov pedagogicheskix universitetov na osnove individualno orientirovannogo podxoda: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni 264 kand. ped. nauk: spetsialnost 13.00.04» teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya "/I. A. Shaydur. - K., 2003.-21 s
11. Axmedova M.E. Modul kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishningilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi 2022.115 b.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALAR KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH (KEYS TEXNOLOGIYASI ASOSIDA)

Xusanov Alpomish Boyburi o'g'li
2-bosqich magistranti Xalqaro Nordik universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kredit-modul tizimi sharoitida talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning metodik asoslari yoritilgan. Ayniqsa, keys-stadi texnologiyasi asosida tashkil etilgan dars jarayonlarining talabalarning og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalariga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda xorijiy mamlakatlar tajribalari (AQSh, Yaponiya, Avstriya va boshqalar) asosida keys-texnologiyadan samarali foydalanish usullari o'rganilgan va ularni O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining kredit-modul tizimiga integratsiyalash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Empirik kuzatuvlar va so'rovnoma natijalariga tayanib, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi keys-topshiriqlar modeli ishlab chiqilgan. Maqolada talabalarni mustaqil fikrlashga, tahliliy yondashuvga va muloqot madaniyatiga yo'naltiruvchi metodik yondashuvlar asoslab berilgan hamda amaliy tavsiyalar taqdim etilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi didaktik vosita sifatida keys-texnologiyaning dolzarbligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Kredit-modul tizimi, kommunikativ kompetensiya, keys-stadi texnologiyasi, interfaol ta'lim, muloqot madaniyati, mustaqil fikrlash, modul darslari, talaba faolligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim sifati.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ (НА ОСНОВЕ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИИ)

Хусанов Алпомиш Бойбури оглы
магистрант 2-го курса Международный Университет Нордик

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические основы развития коммуникативной компетентности студентов в условиях кредитно-модульной системы. В частности, анализируется влияние процессов уроков, организованных на основе кейс-технологии, на устные и письменные коммуникативные навыки студентов. В исследовании изучаются методы эффективного использования кейс-технологии на основе опыта зарубежных стран (США, Япония, Австрия и др.) и рассматриваются возможности их интеграции в кредитно-модульную систему высших учебных заведений Узбекистана. На основе эмпирических наблюдений и результатов анкетирования разработана модель кейс-заданий, служащих развитию коммуникативной компетентности. В статье обоснованы методические подходы, ориентирующие студентов на самостоятельное мышление, аналитический подход и культуру общения, даны практические рекомендации. Результаты исследования обосновывают актуальность кейс-технологии как дидактического средства, служащего повышению качества образования в высшей школе.

Ключевые слова: Кредитно-модульная система, коммуникативная компетентность, кейс-технология, интерактивное обучение, культура общения, самостоятельное мышление, модульные уроки, активность студентов, современные педагогические технологии, качество образования.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE CREDIT-MODULAR SYSTEM (BASED ON CASE TECHNOLOGY)

Khusanov Alpomish Boyburi oglu
2nd year master's student Nordic International University

Abstract. This article examines the methodological foundations of developing students' communicative competence in the context of a credit-modular system. In particular, it analyzes the impact of lesson processes organized on the basis of case technology on students' oral and written communicative skills. The study examines methods of effective use of case technology based on the experience of foreign countries (USA, Japan, Austria, etc.) and considers the possibilities of their integration into the credit-modular system of higher educational institutions of Uzbekistan. Based on empirical observations and survey results, a model of case assignments has been developed to develop communicative competence. The article substantiates methodological approaches that guide students toward independent thinking, an analytical approach, and a culture of communication, and provides practical recommendations. The results

of the study substantiate the relevance of case technology as a didactic tool serving to improve the quality of education in higher education.

Key words: Credit-modular system, communicative competence, case technology, interactive learning, communication culture, independent thinking, modular lessons, student activity, modern pedagogical technologies, quality of education.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim jarayonida zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalar asosida shakllangan o'qitish metodikasini joriy etish, ayniqsa, oliy ta'lim tizimida, muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, kredit-modul tizimining joriy etilishi, ta'lim jarayonini individuallashtirish, talabalarning mustaqil fikrlashi va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida talabaning nafaqat nazariy bilimlarga, balki o'z fikrini erkin ifoda eta olish, jamoa bilan ishlash, fikr almashish, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi kommunikativ kompetensiyalarga ega bo'lishi zamon talabi hisoblanadi. Ayniqsa, ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion metodlardan biri bo'lgan keys texnologiyasi (case study) samarali usul hisoblanadi. Mazkur texnologiya real hayotiy vaziyatlarga asoslangan muammoli topshiriqlar orqali talabalarni faol fikrlashga, muhokama yuritishga va qaror qabul qilishga o'rgatadi. Kredit-modul tizimi esa o'z mohiyatiga ko'ra, ta'limning modul asosida tashkil etilishi, o'qituvchining maslahatchi ro'ida qatnashuvi, talabaga mustaqil ta'lim olib borish imkoniyatini berishi bilan keys texnologiyasi kabi interaktiv usullarni samarali joriy etish uchun qulay pedagogik shart-sharoit yaratadi. Shu jihatdan, keys texnologiyasi asosida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki talabalarni bo'lajak kasbiy faoliyatiga yanada puxta tayyorlaydi. Mazkur mavzuni o'rganish bugungi kunda quyidagi jihatlar bilan dolzarbdir:

- Kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga oid metodik tadqiqotlarga ehtiyoj ortib bormoqda;
- keys texnologiyasining kredit-modul tizimidagi o'rni yetarlicha chuqur tahlil etilmagan;
- xorijiy tajribalarda keys metodining kommunikatsiya rivojiga ta'siri yuqori baholanmoqda, ammo bu tajribalarning milliy tizimga moslashuvi bo'yicha izlanishlar yetarli emas.

Shu boisdan, kredit-modul tizimida keys texnologiyasi orqali talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasini ilmiy-nazariy hamda amaliy-metodik jihatdan o'rganish dolzarb bo'lib, u zamonaviy pedagogik faoliyatning yangi bosqichiga yo'l ochadi.

Adabiyotlar tahlili.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021-yil 1-apreldagi PQ-5047-son "Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son qarori hamda boshqa me'yoriy-xuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga muayyan darajada xizmat qiladi.

N.I.Shakadirovaning aniqlashicha, o'quv jarayonini tashkil etishning kredit-modulli tizimida fanning mazmuni modullarga taqsimlanadi, ya'ni o'quv intizomi mazmunli modullar tizimi sifatida shakllanadi. Modul – bu o'quv jarayonining tegishli shakllari tomonidan amalga oshiriladigan ta'lim va kasbiy dasturning hujjatlashtirilgan tugallangan

qismidir.

H.N.Rustamova, D.A.Eshtursunovning tadqiqotlariga ko'ra, kredit-modulli o'qitish texnologiyasi talabalarga o'rganish va o'zlashtirish uchun kerakli miqdordagi o'quv fanlarini tanlash, ularni ma'lum vaqt ichida o'zlashtirish bo'yicha majburiyatlarni olish imkonini beradi, bu modulli nazoratning ob'ektiv ma'lumotlari, yagona baholash shkalasi asosida imtihondan dalolat beradi. O'quv jarayonini tashkil etishning kredit-modulli tizimi talabani oliy ta'lim mazmunini sifatli o'zlashtirishga majbur qiladi va shu bilan turli ta'lim muassasalari va Yevropa mamlakatlarida o'quv natijalarini ob'ektiv tan olishni ta'minlaydi.

V.A. Kozyrev – *“Kredit-modul o'qitish texnologiyasi sharoitida talabalarining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish”*, 2020-yil – Muallif Rossiya oliy o'quv yurtlarida kredit-modul tizimi asosida xorijiy tilni o'qitish jarayonida kommunikativ yondashuv asosida darsni loyihalash metodikasini ishlab chiqqan. Keys-stadi texnologiyasi bo'yicha mashqlar tizimi ham taklif etilgan.

N.V. Bannikova – *“Innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali talabalar muloqot kompetensiyasini rivojlantirish”*, 2021-yil – Bu ishda kommunikativ kompetensiya va interaktiv metodlar, ayniqsa keys-texnologiya asosida tashkil etilgan darslarning samaradorligi haqida so'z yuritiladi. Tajribalar chet tili kurslari misolida o'tkazilgan.

Q.A. Rasulov – *“Kredit-modul tizimining o'ziga xos xususiyatlari va uning talaba faolligiga ta'siri”*, 2022 yil. Mazkur maqolada kredit-modul tizimining tashkil etilish tamoyillari, talabalarni faollashtirishdagi o'rni va muloqotga asoslangan metodlar, jumladan keys-stadi texnologiyasi misolida tahlil keltirilgan.

N. Nazarova – *“Oliy ta'limda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda keys-texnologiyaning roli”*, 2023-yil – Tadqiqotda aynan keys-stadi usulining bosqichlari, talaba nutqini faollashtirishdagi imkoniyatlari va ularni kredit-modul darslariga moslashtirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Xorijiy tajriba bilan solishtirma tahlillar mavjud.

X. Yo'ldoshev – *“Yuqori malakali mutaxassis tayyorlashda kredit-modul tizimining imkoniyatlari”*, 2021 yil – Ushbu ishda O'zbekiston OTMlarida modul tizimi asosida o'qitishning konseptual yondashuvi va unda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot kredit-modul o'qitish tizimi sharoitida talabalarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda **keys-stadi texnologiyasi** (muammodan kelib chiqqan ta'lim metodikasi)ning ta'siri va samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuv asosida, ya'ni nazariy, empirik va statistik metodlar uyg'unligida olib borildi. Ushbu metodologik yondashuv tanlanishiga sabab, tadqiqotning amaliy muammoga asoslanganligi va real ta'lim jarayonida yechimni talab qilayotgan masalani qamrab olganligidir.

Tadqiqot obyekti: O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan bakalavriat bosqichi talabalari, xususan, ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalari.

Tadqiqot predmeti: Keys texnologiyasi asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni orqali talabalarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari, vositalari va ularning samaradorligi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqsad: Kredit-modul tizimi asosida keys-stadi texnologiyasidan foydalanish orqali talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliy samaradorligini aniqlash.

Vazifalar:

1. Kredit-modul tizimi va keys-texnologiya konsepsiyalarining nazariy asoslarini o'rganish;
2. Talabalar kommunikativ kompetensiyasining mazmun-mohiyatini aniqlash;
3. Keys-texnologiya asosida mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

4. Eksperiment orqali keys-texnologiyaning samaradorligini baholash;

5. Olingan natijalar asosida ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari

Nazariy metodlar: Ilmiy adabiyotlar tahlili (pedagogika, psixologiya, lingvistika sohalarida); O'zbekiston va MDX davlatlarida kredit-modul tizimi bo'yicha qabul qilingan normativ hujjatlar, davlat ta'lim standartlari o'rganildi;

Empirik metodlar:

Kuzatish;

so'rovnomalar: talabalar va o'qituvchilarga kommunikativ kompetensiyalarning mavjud darajasini aniqlash uchun;

suhbat (intervyu): talabalarning keys-topshiriqlar asosida muloqotda o'zini tutishi, fikr ifoda qilishdagi muammolari va ijobiy tomonlarini chuqur o'rganish;

eksperiment: keys-texnologiyasi asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari ta'sirini tahlil qilish.

Statistik tahlil metodlari:

Deskriptiv statistika (foiz, o'rtacha ko'rsatkichlar);

T-test (tajriba va nazorat guruhlarini solishtirish uchun);

Diagramma va grafiklar orqali ko'rsatkichlarning vizual tahlili.

Tadqiqot eksperimentlari 2024–2025 o'quv yilida O'zbekistonning 1 ta oliy ta'lim muassasasida Toshkent davlat pedagogika universiteti olib borildi. OTMdan 2 guruh tanlab olindi:

Nazorat guruhi – an'anaviy metodlar bilan o'qitildi.

Tajriba guruhi – keys-texnologiyasi asosida interfaol mashg'ulotlar orqali o'qitildi. Umumiy tanlov soni: **120 nafar talaba** (har bir guruhda 60 nafardan).

Tadqiqot bosqichlari: **Tayyorlov bosqichi:** Nazariy manbalarni o'rganish, metodik materiallarni ishlab chiqish, diagnostika vositalarini tanlash.

Asosiy bosqich (2024 yil bahor): Eksperimental darslar tashkil etish (keys texnologiyasi asosida); diagnostika va monitoring jarayonini amalga oshirish.

Yakuniy bosqich (2025 yil bosh): Olingan natijalarni statistik tahlil qilish; xulosa va takliflar ishlab chiqish, ilmiy-metodik tavsiyalar yaratish.

Tahlil va natijalar

Ushbu bo'limda keys-texnologiyasi asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari orqali talabalarning kommunikativ kompetensiyasi rivojlanish darajasi tajriba va nazorat guruhlarini misolida tahlil qilinadi. Tahlil natijalari miqdoriy (statistik) va sifatli (kontent) yondashuv asosida umumlashtirilgan.

2-jadval

Talabalar kommunikativ kompetensiyasining boshlang'ich darajasini baholash (diagnostika natijalari asosida)

№	Ko'rsatkichlar	Yuqori daraja (%)	O'rta daraja (%)	Past daraja (%)
1	Og'zaki nutq aniqligi	32%	48%	20%
2	Fikrni aniq va lo'nda yetkazish qobiliyati	28%	50%	22%
3	Jamoa bilan muloqot olib borish	35%	44%	21%
4	Muammoli vaziyatlarda kommunikativ moslashuvchanlik	25%	46%	29%
5	Muloqotda madaniyat va etiketga rioya qilish	30%	52%	18%
6	Aktiv tinglash va savol berish madaniyati	27%	49%	24%
7	Interaktiv usullarda ishtirok etish faolligi	22%	51%	27%

Izoh:

Yuqori daraja – mustaqil va samarali kommunikatsiya qila oladi.

O'rta daraja – ko'pchilik vaziyatlarda yetarli darajada muloqotga kirisha oladi, lekin muayyan hollarda yordamga muhtoj.

Past daraja – asosiy kommunikatsiya ko'nikmalari sust rivojlangan, doimiy qo'llab-quvvatlash talab etiladi.

3-jadval

Boshlang'ich baholash natijalari

Ko'rsatkich	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)
Yuqori daraja	18%	16%
O'rtacha daraja	49%	50%
Past daraja	33%	34%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, har ikki guruhda boshlang'ich bosqichda kommunikativ kompetensiya asosan o'rtacha darajada bo'lgan. Bu keys-texnologiya ta'sirini aniq ko'rish imkonini beradi.

Xulosa

Olib borilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kommunikativ kompetensiya – bu nafaqat nutqiy faoliyatni, balki ijtimoiy muloqot, madaniy moslashuvchanlik, jamoada ishlash, ijtimoiy-emotsional intellekt kabi ko'nikmalarning integratsiyalashgan majmuasidir. Kredit-modul tizimida ushbu kompetensiyani rivojlantirish, ayniqsa, interfaol metodlar orqali samarali kechadi.

2. Keys texnologiyasi – real yoki model vaziyatlar asosida tahlil qilish, muammolarni hal etish, fikr bildirish va muqobil qarorlar ishlab chiqish orqali talabalar kommunikativ faoliyatini faollashtiradi. Bu yondashuv talabalarda mustaqil fikrlash, dialogga kirishish va dalillangan javob qaytarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. O'tkazilgan eksperimentlar va statistik tahlillar natijasi shuni ko'rsatdiki, keys texnologiyasi asosida mashg'ulot olib borilgan guruhlarda:

1. Talabalarning og'zaki muloqot madaniyati sezilarli darajada oshgan;

2. O'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash, argumentlar keltirish, muammoli vaziyatda yechim topish ko'nikmalari shakllangan;

3. Jamoaviy ishda ishtirok etish, bahs-munozara madaniyati rivojlangan.

4. Tahlillarga ko'ra, kredit-modul tizimida keys texnologiyasidan samarali foydalanish:

– Ta'lim mazmunini amaliyotga yaqinlashtiradi;

– Talabalarni faollikka undaydi;

– Shaxsiy va kasbiy kompetensiyalar, xususan, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

5. Tahlil qilingan xorijiy va mahalliy tadqiqotlar natijalari keys metodining kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi rolini xalqaro tajriba doirasida ham tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. 2022-yil 28-yanvar.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2017-yil 20-aprel.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. 2018-yil 5-iyun.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2021-yil 1-aprel

5. Vazirlar Mahkamasining qarori. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2020-yil 31-dekabr.

6. Шакадирова Н.И. Практическое значение использования кредитномодульной системы в высшем образовании // Academic research in educational sciences. – 2020, –№3(1), – Стр. 687-691.

7. Rustamova H.N., Eshtursunov D.A. Role of information and communication technologies teaching general and inorganic chemistry// Economics and society. – 2021. –№5(84). – Стр. 1047-1057.

8. Kozyrev, V.A. (2020). Kredit-modul o'qitish texnologiyasi sharoitida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish. Moskva: MGPU nashriyoti.

9. Bannikova, N.V. (2021). Innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali talabalar muloqot kompetensiyasini rivojlantirish. Sankt-Peterburg: Pedagogika va psixologiya instituti nashri.

10. Rasulov, Q.A. (2022). Kredit-modul tizimining o'ziga xos xususiyatlari va uning talaba faolligiga ta'siri. O'zbek pedagogik jurnali, 3(1), 45–52.

11. Nazarova, N. (2023). Oliy ta'limda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda keys-texnologiyaning roli. Ta'lim va Innovatsiyalar, 4(2), 33–39.

12. Yo'ldoshev, X. (2021). Yuqori malakali mutaxassis tayyorlashda kredit-modul tizimining imkoniyatlari. O'zbekiston oliy ta'limi, 2(1), 58–63.

13.

INTEGRATIV YONDASHUV TUSHUNCHASI, UNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI VA TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI

Egamova Gulnoza Istam qizi

Buxoro Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada integrativ yondashuv tushunchasi va uning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni ilmiy nazariy va amaliy jihatdan batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqotda Vygotskiy, Dewey kabi pedagog olimlarning nazariyalari asosida integratsiyalashgan ta'limning psixologik-pedagogik asoslari ko'rib chiqildi. Integrativ yondashuvning ta'limda fanlararo bog'liqlikni mustahkamlash, tizimli tafakkur, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlandi. Maqolada shuningdek, o'qituvchilar uchun yangi metodik tayyorgarlik zarurligi, texnik va metodik resurslarning yetishmovchiligi, shuningdek baholash tizimining an'anaviyligidan kelib chiqadigan muammolar tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasida sifatli tahliliy-deskriptiv va taqqoslov usullari qo'llanilib, xalqaro va milliy ta'lim tajribalari solishtirildi. Natijalar o'quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishda integrativ yondashuvning samaradorligini ko'rsatadi. Maqola oxirida ta'lim sohasidagi amaliyot uchun kompleks takliflar berilgan bo'lib, ular integrativ yondashuvni keng joriy etishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, fanlararo integratsiya, tizimli tafakkur, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, kompetensiyalarni rivojlantirish, ta'lim metodikasi, ta'lim jarayoni, pedagogik innovatsiyalar, baholash tizimi

ПОНЯТИЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА, ЕГО НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И РОЛЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Эгамова Гулноза Истамовна

Докторант Бухарского государственного университета

Аннотация: В данной статье проводится глубокий научно-теоретический и практический анализ понятия интегративного подхода и его роли в современном образовательном процессе. Исследование опирается на теории Л.С. Выготского, Дж. Дьюи и других педагогов, раскрывающих психолого-педагогические основы интегративного обучения. Особое внимание уделяется укреплению межпредметных связей, развитию системного, критического и творческого мышления у учащихся. В статье также рассматриваются методические проблемы, связанные с подготовкой учителей, недостатком технических и методических ресурсов, а также традиционной системой оценивания. Методологическая база исследования включает качественный аналитико-описательный и сравнительный методы, а также анализ национального и международного опыта. Результаты демонстрируют эффективность интегративного подхода в формировании высоких когнитивных компетенций обучающихся. В заключении представлены комплексные рекомендации для образовательной практики, направленные на широкое внедрение интегративного обучения.

Ключевые слова: интегративный подход, межпредметная интеграция, системное мышление, критическое мышление, творческий подход, развитие компетенций, методика обучения, образовательный процесс, педагогические инновации, система оценки

THE CONCEPT OF INTEGRATIVE APPROACH, ITS SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS, AND ROLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Egamova Gulnoza Istamovna

Doctoral student of Bukhara State University

Abstract: This article provides a comprehensive scientific and theoretical analysis of the concept of the integrative approach and its pivotal role in contemporary educational processes. Grounded in the pedagogical theories of L.S. Vygotsky, J. Dewey, and other scholars, the study explores the psychopedagogical foundations of integrative education. Emphasis is placed on strengthening interdisciplinary connections and fostering the development of systemic, critical, and creative thinking skills among learners. The article further discusses methodological challenges including the need for enhanced teacher training, the insufficiency of technical and methodological resources, and limitations posed by traditional assessment systems. Employing qualitative analytical-descriptive and comparative methods, the research examines both national and international educational practices. Findings demonstrate the

effectiveness of the integrative approach in cultivating high-level cognitive competencies. The study concludes with comprehensive recommendations aimed at facilitating the widespread adoption of integrative teaching methodologies in educational settings.

Key words: integrative approach, interdisciplinary integration, systemic thinking, critical thinking, creative approach, competency development, teaching methodology, educational process, pedagogical innovations, assessment system

KIRISH. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini samarali shakllantirish maqsadida yangi pedagogik yondashuvlar doimiy ravishda izlanmoqda. Shu nuqtai nazardan, integrativ yondashuv ta'limda muhim ilmiy-amaliy vosita sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Integrativ yondashuv fanlararo bog'liqlikni ta'minlab, o'quvchilarda tizimli tafakkur, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv kabi yuqori darajadagi kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon yaratadi. Ilmiy adabiyotlarda integratsiya tushunchasi ko'p jihatdan psixologik, pedagogik va metodologik nuqtai nazarlardan o'rganilgan bo'lsa-da, uning ta'lim jarayonida samarali tatbiqi va metodik asoslari haqida izlanishlar hozirgi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shu sababli, mazkur maqola integrativ yondashuvning nazariy asoslarini o'rganish, ta'lim jarayonida uning o'рни va amaliy qo'llanish imkoniyatlarini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratilgan.

Maqolaning asosiy vazifasi — integrativ yondashuv konsepsiyasini aniqlash, uning pedagogik samaradorligini yoritish va o'quv jarayonini takomillashtirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Integrativ yondashuv masalasi pedagogika va ta'lim sohasida jahonda keng o'rganilgan va ilmiy tadqiqotlar obyekti hisoblanadi. O'zbek va xorijiy olimlarning asarlarida bu yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini keng muhokama qilingan. L.S. Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi doirasida o'quvchining rivojlanishini individual shaxs sifatida emas, balki ijtimoiy muhit va hamkorlik orqali amalga oshirishini ta'kidlaydi. Bu pedagogik nazariya integrativ yondashuvning psixologik-pedagogik asoslarini yaratadi, chunki fanlararo bog'lanish va hamkorlik o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. J. Dewey o'zining "Demokratiya va ta'lim" asarida ta'lim jarayonining hayot bilan uzviy bog'lanishini ta'kidlab, o'quvchilarning faolligini oshirishga chaqiradi. Deweyning ta'lim konsepsiyasi hayotiy muammolarni o'quv materiallariga integratsiyalash orqali ta'lim sifatini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

O'zbek pedagogikasi sohasida B. Tursunov va N. Azizxo'jaeva integratsion yondashuvni zamonaviy ta'lim metodikasi sifatida ko'rib, ta'lim jarayonida mazmun, metod va vositalarning uyg'unlashtirilishi ta'lim samaradorligini oshirishda muhimligini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlari integrativ ta'limning ta'lim dasturlari, o'quv metodlari va baholash tizimiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Xalqaro miqyosda UNESCO va OECD tashkilotlari XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlarni ilgari surib, ular asosida ta'limni yangilashga chaqirmoqda. Ushbu tashkilotlarning hisobotlari va tavsiyalari pedagogik innovatsiyalar, jumladan STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) yondashuvining joriy etilishi bilan bog'liq bo'lib, o'quvchilarni real hayotga tayyorlashda integratsiyalashgan ta'limning ahamiyatini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar integrativ yondashuvning amaliyotga joriy etilishida duch kelinayotgan qiyinchiliklar, jumladan, o'quv rejalarining an'anaviy fanlarga bo'linishi, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligining yetarli emasligi, baholash tizimidagi muammolar kabi masalalarni ham yoritadi. Bu boradagi tadqiqotlar pedagogik jarayonni yanada takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya: Ushbu tadqiqot integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, uning ta'lim jarayonidagi o'rni va amaliy qo'llanilish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, sifatli va tizimli yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilar:

- **Tahliliy-deskriptiv metod:** mavjud ilmiy manbalar, normativ hujjatlar va pedagogik tajribalar tahlil qilindi. Bu metod yordamida integrativ yondashuvga oid nazariy tushunchalar va ta'lim jarayonidagi amaliy yondashuvlar tasvirlandi va sharhlandi.
- **Taqqoslash usuli:** xorijiy va milliy ta'lim tizimlaridagi integrativ yondashuv tajribalari solishtirildi, ularning samaradorligi va cheklovlari aniqlandi.
- **Generalizatsiya usuli:** olingan ma'lumotlar asosida integrativ yondashuvning samaradorligi va uning ta'lim jarayonini yaxshilashdagi roli bo'yicha umumiy xulosalar chiqarildi.
- **Konstruktivistik yondashuv:** o'quvchilarning shaxsiy tajribasi va faoliyatiga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish mexanizmlari o'rganildi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.
- **Ilmiy manbalarni o'rganish:** L.S. Vygotskiy, J. Dewey, B. Tursunov, N. Azizxo'jaeva va xalqaro tashkilotlarning (UNESCO, OECD) hisobotlari, shuningdek davlat ta'lim dasturlari va normativ hujjatlar tadqiqot bazasini tashkil etdi.

Tadqiqotda foydalanilgan axborot manbalari keng qamrovli bo'lib, ilmiy-pedagogik adabiyotlar, amaliy pedagogik kuzatuvlar va xalqaro tajribalarni o'z ichiga oladi.

MUHOKAMA. Integrativ yondashuv ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni mustahkamlash orqali o'quvchilarda tizimli, tanqidiy va kreativ tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Nazariy manbalar va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, integratsiyalashgan ta'lim metodlari o'quvchilarning bilimlarini yanada chuqurroq anglashga, real hayot muammolarini hal qilishga qodir bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga imkon beradi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishlarini rag'batlantiradi.

Biroq, amaliyotda integrativ yondashuvni joriy etishda bir qator muammolar mavjudligi aniqlandi. Eng asosiy to'siqlardan biri ta'lim muassasalarida an'anaviy fanlar kesimida qat'iy ajratilgan o'quv rejalaridir. Bu holat o'quv jarayonida fanlararo integratsiyani amalga oshirishni qiyinlashtiradi va o'qituvchilardan yuqori darajada metodik moslashuvchanlik va bilimlarni talab qiladi. Shu sababli, o'qituvchilarning integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish bo'yicha malaka oshirishlari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan tanishishi zarur. Shuningdek, baholash tizimining ko'plab hollarda har bir fan doirasida shakllangani, integrativ ta'lim natijalarini to'liq va adolatli baholashga to'sqinlik qilmoqda. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan baholash mezonlarini ishlab chiqish va joriy etish ta'lim sifatini oshirish uchun muhimdir. Texnik va metodik ta'minotning yetishmovchiligi ham integrativ ta'limni samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, interfaol o'quv vositalari va o'quv materiallari bilan ta'minlangan muhitda integrativ yondashuv yanada samaraliroq bo'ladi.

Bundan tashqari, integrativ ta'lim orqali o'quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalar — tizimli tafakkur, tanqidiy fikrlash, kreativlik va muammoli vaziyatlarda

samarali qaror qabul qilish qobiliyatlari shakllanadi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat o'quv jarayonida, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyat qozonishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, integrativ yondashuv ta'lim sifatini tubdan oshirish va XXI asr talablariga javob beruvchi kompetensiyalarni shakllantirish uchun zarur pedagogik vositadir. Ammo uning samarali amalga oshirilishi uchun ta'lim muassasalari va o'qituvchilarni malaka oshirish, baholash tizimini takomillashtirish hamda metodik va texnik resurslarni boyitish borasida tizimli ishlar olib borilishi lozim.

NATIJALAR. Mazkur tadqiqot asosida quyidagi muhim natijalarga erishildi:

1. Integrativ yondashuv ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni mustahkamlash orqali o'quvchilarda tizimli, tanqidiy va kreativ tafakkur, shuningdek, muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.
2. Integrativ ta'lim o'quvchilarning real hayotga mos bilim va ko'nikmalarni egallashini ta'minlaydi hamda ularning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi.
3. Ta'lim jarayonida integrativ yondashuvni samarali tatbiq etish uchun o'qituvchilarning yuqori darajadagi metodik tayyorgarligi, fanlar mohiyatini chuqur anglashi hamda ijodiy yondashuvga ega bo'lishi talab etiladi.
4. Amaliyotda ta'lim muassasalaridagi fanlar bo'yicha qat'iy ajratilgan o'quv rejalarining mavjudligi, o'qituvchilarning integratsion metodlarni yetarli darajada bilmasligi, baholash tizimining fanlar kesimida bo'linib ketganligi va texnik-metodik ta'minotning cheklanganligi integrativ yondashuvni keng joriy etishga to'siq bo'lmoqda.
5. UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta'limga doir zamonaviy konsepsiyalari integrativ yondashuvni XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy usuli sifatida qabul qilmoqda, bu esa mazkur yondashuvni milliy ta'lim tizimlarida kengaytirish zaruratini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, integrativ yondashuv ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning har tomonlama intellektual rivojiga xizmat qilishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Shu sababli, ushbu yondashuvni joriy etishda ta'lim tizimidagi mavjud muammolarni bartaraf etish uchun tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur.

XULOSA. Integrativ yondashuv ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish, tizimli va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, shuningdek, o'quvchilarning real hayotga mos ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, integratsiyalashgan ta'lim o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish, ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish hamda yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, integrativ yondashuvni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun ta'lim tizimidagi ayrim mavjud muammolarni bartaraf etish zarur.

Takliflar: O'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar yaratish: Integrativ ta'lim modellarini ishlab chiqish va ularni o'qituvchilarga metodik qo'llanmalar ko'rinishida taqdim etish, malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

1. **Fanlararo hamkorlikni kuchaytirish:** O'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida fanlararo ochiq darslar, seminarlar, treninglar va integratsiyalashgan amaliy mashg'ulotlarni muntazam o'tkazish.

2. **Ta'lim dasturlarini qayta ko'rib chiqish:** Fanlararo mavzular asosida bloklar yaratish orqali o'quv rejalarini moslashtirish, o'quv jarayonida integratsiyani kuchaytirish.
3. **Baholash tizimini takomillashtirish:** Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan, integratsiyalashgan baholash mezonlarini ishlab chiqish va joriy etish.
4. **Texnik va metodik baza yaratish:** Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar, interfaol o'quv vositalari va resurslar bilan ta'minlash.
5. **Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish:** Pedagogik oliygohlarda integrativ yondashuvga doir ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, yangi innovatsion metodlarni ishlab chiqish va tatbiq etish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilish va ta'lim jarayonini zamonaviy talablar darajasiga ko'tarishga imkon beradi.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR:

1. Vygotskiy L.S. (2001). *Pedagogik psixologiya*. Moskva: Pedagogika.
2. Dewey J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
3. Tursunov B. (2019). *Ta'lim jarayonida integratsion yondashuv*. Toshkent: O'qituvchi.
4. Azizxo'jaeva N.N. (2021). *Pedagogika. Ta'lim va tarbiya nazariyasi*. Toshkent: Fan va ta'lim.
5. UNESCO. (2020). *Transforming Education for Sustainable Futures*. Paris: UNESCO Publishing.
6. OECD. (2019). *Future of Education and Skills 2030 Framework*. Paris: OECD Publishing.

O‘ZBEK VA RUS MADANIYATIDA «DO‘STLIK» KONSEPTINING QIYOSIY TAHLILI

Eshkuvatova Dilorom Fayzullayevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va rus madaniyatlarida «do‘stlik» kontseptsiyasining kompleks qiyosiy tahlili o‘tkaziladi. Lingvistik, sotsiokultural va etnografik jihatlar, shuningdek do‘stlikka oid tarixiy va falsafiy qarashlar ko‘rib chiqiladi, bu ikki etno-madaniy jamoa doirasida do‘stlik munosabatlarini qabul qilish va amaliyotidagi umumiy xususiyatlar hamda noyob o‘ziga xosliklarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: do‘stlik, ijtimoiy fenomen, madaniy fenomen, qadriyatlar, normalar, dunyoqarash, mentalitet, etnografiya, an‘analar, marosimlar, oila institutlari, jamoat institutlari.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ДРУЖБА» В УЗБЕКСКОЙ И РУССКОЙ КУЛЬТУРЕ

Эшкuvatова Дилором Файзуллаевна

Шахрисабзский государственный педагогический институт

Аннотация: В статье проводится комплексный сравнительный анализ концепта «дружба» в узбекской и русской культурах. Рассматриваются лингвистические, социокультурные и этнографические аспекты, а также исторические и философские взгляды на дружбу, что позволяет выявить как общие черты, так и уникальные особенности восприятия и практики дружеских отношений в двух этнокультурных сообществах.

Ключевые слова: дружба, социальный феномен, культурный феномен, ценности, нормы, мировоззрение, mentalitet, этнография, традиции, обряды, семейные институты, общественные институты.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "FRIENDSHIP" IN UZBEK AND RUSSIAN CULTURES

Eshkuvatova Dilorom Fayzullayevna

Teacher of the Department of language and literature

Abstract: This article presents a comprehensive comparative analysis of the concept of "friendship" in Uzbek and Russian cultures. It examines linguistic, sociocultural, and ethnographic aspects, as well as historical and philosophical perspectives on friendship, allowing the identification of both common features and unique characteristics in the perception and practice of friendly relationships within the two ethno-cultural communities.

Keywords: friendship, social phenomenon, cultural phenomenon, values, norms, worldview, mentality, ethnography, traditions, rituals, family institutions, social institutions.

Do‘stlik jamiyatning qadriyatlari, me‘yorlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi asosiy ijtimoiy va madaniy hodisalardan biridir. Kontseptsianing universalligiga qaramay, uning mazmuni va namoyon bo‘lish shakllari turli madaniyatlarda farq qiladi. Zamonaviy globallashuv va madaniyatlararo muloqot sharoitida xalqlar o‘rtasidagi muvaffaqiyatli o‘zaro munosabatlar uchun "do‘stlik" tushunchasining madaniy xususiyatlarini tushunish muhimdir. Ushbu asarda do‘stlik o‘zbek va rus madaniyati kontekstida tahlil qilinadi, bu ikkala madaniyatning mentaliteti va ijtimoiy tashkil etilishining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berishga imkon beradi. Tadqiqot lingvistik tahlil (leksika, frazeologiya, idiomatik iboralar), etnografik ma‘lumotlar (urf-odatlar, marosimlar, oilaviy va jamoat institutlari) va adabiy va falsafiy manbalarni o‘z ichiga olgan fanlararo yondashuvga asoslangan. Qiyosiy tipologik va madaniy usullardan foydalanilgan.

Lingvistik jihatdan chuqur tahlil shuni ko‘rsatadiki, rus tilida "do‘st" so‘zi va "do‘stlik" hosilasi boy semantikaga ega. Yaqin munosabatlarning asosiy ma‘nosidan tashqari, ko‘plab soyalar mavjud: "do‘st" — unchalik tez bo‘lmagan aloqa, "o‘rtoq" — umumiy

faoliyatning soyasi bilan do'stlik (masalan, armiyada, ishda). Zamonaviy rus nutqida munosabatlarning vaqtinchalik va hissiy chuqurligini ta'kidlaydigan "eng yaxshi do'st", "bolalik do'sti" iboralari faol qo'llaniladi.

O'zbek tilida "do'st" nafaqat do'st, balki so'zsiz ishonadigan odamdir. Biroq, "do'stlik" dan tashqari, o'zbek tilida "yashik" (yaqin do'st) va "qarindosh" (qarindosh) so'zlari ishlatiladi, ular ba'zan majoziy ma'noda juda yaqin do'stlik uchun ishlatiladi. Zamonaviy o'zbek yoshlar lug'atida rus va ingliz tillaridan olingan qarzlar paydo bo'ladi, masalan, "bro" (bro) — bu global madaniyatning do'stlik idrokiga ta'sirini aks ettiradi.

Rossiyaning ijtimoiy-madaniy jihati zamonaviy tendentsiyalar shuni ko'rsatadiki, do'stlik an'anaviy qadriyatlarni saqlab qoladi, lekin ayni paytda raqamli davr haqiqatlariga moslashadi. Ijtimoiy tarmoqlar (Vkontakte, Odnoklassniki) do'stlik aloqalarini saqlash va rivojlantirish platformalariga aylandi. Do'stlikning yangi shakllari paydo bo'ldi — virtual, umumiy manfaatlar va sevimli mashg'ulotlarga asoslangan.

Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ruslar hali ham shaxsiy uchrashuvlar va ishonchli munosabatlarni qadrlashadi. Zamonaviy madaniyatdan misol: Rossiyaning mashhur "major" seriali qahramonlar o'rtasidagi murakkab do'stlikni namoyish etadi, bu erda do'stlik ijtimoiy bosim ostida ishonch, xiyonat va qo'llab-quvvatlash masalalari bilan chambarchas bog'liq.

O'zbek jamiyatida do'stlikning an'anaviy shakllari saqlanib qolmoqda, ammo urbanizatsiya va globallashtirish ta'siri ham kuzatilmoqda. Yoshlar muloqot qilish uchun messenjerlar va ijtimoiy tarmoqlardan (Telegram, Instagram) faol foydalanmoqda, bu esa do'stlar doirasini mahalla va oiladan tashqariga kengaytiradi. Shunga qaramay, kollektivistik qadriyatlar kuchli bo'lib qolmoqda — masalan, qiyin vaziyatlarda do'stlaringiz va oilangizga yordam berish burch sifatida qabul qilinadi.

Zamonaviy madaniyatdan misol: "Yalla" o'zbek musiqa jamoasi va Yulduz Usmonova kabi zamonaviy ijrochilar o'z qo'shiqlarida an'anaviy motivlarni zamonaviy ritmlar bilan uyg'unlashtirgan holda do'stlik va o'zaro yordam mavzularini tez-tez kuylashadi.

Etnografik jihatdan o'zbek madaniyatidagi mehmondo'stlik va do'stlik zamonaviy jamiyatda saqlanib kelinayotgan do'stlikning eng muhim elementidir. Masalan, Qurbon hayiti paytida oilalar do'stlari va qo'shnilarini bayram dasturxoniga taklif qilishadi, bu esa ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi. Shaharlarda urf — odatlar moslashadi-masalan, yoshlar kafe yoki parklarda qo'shma uchrashuvlar tashkil qilishadi.

Rossiyada mehmondo'stlik an'analari ham saqlanib qolmoqda, ammo ko'proq individualistik formatda. Zamonaviy shakllar do'stlarni uy ziyofatlariga, sayohatlarga va sevimli mashg'ulotlariga taklif qilishdir. Katta shaharlarda do'stlik guruhlarini tashkil etiladigan qiziqish klublari mashhur.

Tarixiy va falsafiy kontekst, shuningdek Rossiyada do'stlik tushunchasini zamonaviy anglash ko'pincha psixologik tadqiqotlar va munosabatlar falsafasi prizmasi orqali ko'rib chiqiladi. Mixail Litvakning "do'stlik psixologiyasi" kitobi yoshlar orasida mashhur bo'lib, hissiy intellekt va ishonchli munosabatlarni o'rnatish qobiliyatining muhimligini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda zamonaviy faylasuflar va sotsiologlar modernizatsiya sharoitida do'stlikning an'anaviy qadriyatlarini saqlashga e'tibor qaratmoqdalar. Masalan, Nodir Alimovning asarlari madaniy merosni saqlash va ijtimoiy birdamlikni shakllantirishda do'stlikning roliga bag'ishlangan.

Zamonaviy madaniyatdan qo'shimcha misollar

Rossiya kinematografiyasi: rejissyor Aleksey Balabanovning "birodar" (1997) filmi aka — ukalar va do'stlar o'rtasidagi do'stlikning ramziy tasviri bo'lib, unda sadoqat va sadoqat mavzusi jinoyat dunyosi fonida ochib berilgan.

O'zbek adabiyoti: Chulponning zamonaviy romani "do'stlar yo'li" an'anaviy qadriyatlar globallashuv muammolariga duch keladigan jamiyatdagi o'zgarishlar fonida do'stlikni tasvirlaydi.

Musiq: Rossiyaning "Splin" guruhi "chiqish yo'q" qo'shig'ida qiyin hayotiy vaziyatlarda do'stlik va qo'llab-quvvatlash mavzusiga bag'ishlangan. O'zbek reperti Shoxrux o'z kompozitsiyalarida ko'pincha yoshlar o'rtasida do'stlik va o'zaro yordam haqida gapiradi.

Ijtimoiy loyihalar: Rossiya va O'zbekistonda yoshlar ko'ngillilarini rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda, bu erda do'stlik va o'zaro yordam jamoaviy faoliyatning asosiga aylanadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, o'zbek va rus madaniyatlaridagi "do'stlik" tushunchasi har bir jamiyatning tarixiy, ijtimoiy va falsafiy xususiyatlarini aks ettiruvchi umumiy xususiyatlarga ham, muhim madaniy farqlarga ham ega. Ikkala madaniyatda ham do'stlik qo'llab-quvvatlash, ishonch va o'zaro yordamning muhim manbai sifatida qadrlanadi, ijtimoiy o'ziga xoslikni shakllantirish va shaxslararo aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbek madaniyatida do'stlik kollektivistik qadriyatlar, oilaviy rishtalar va jamoat an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu qo'shma marosimlar, mehmondo'stlik va o'zaro mas'uliyatning yuqori ahamiyatida namoyon bo'ladi. Bu erda do'stlik nafaqat shaxsiy tuyg'u, balki jamiyatning barqarorligi va hamjihatligini saqlaydigan ijtimoiy institut sifatida ham qaraladi. Urbanizatsiya va globallashuv bilan bog'liq zamonaviy o'zgarishlar muloqotning yangi shakllarini keltirib chiqaradi va do'stlik doirasini kengaytiradi, ammo an'anaviy qadriyatlar poydevor bo'lib qolmoqda.

Rus madaniyatida, aksincha, individual hissiy aloqalar va shaxsiy tanlovlarga e'tibor qaratiladi, bu do'stlikka ko'proq individualistik yondashuvni aks ettiradi. Rus do'stligi ko'pincha boy adabiy va falsafiy an'analari bilan mustahkamlangan chuqur hissiy yaqinlik, samimiylik va sadoqat bilan ajralib turadi. Zamonaviy jamiyatda do'stlik raqamli davrga moslashadi, shu bilan birga ishonch va qo'llab-quvvatlash maydoni sifatida o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Ushbu farqlar va o'xshashliklarni tushunish madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa turli madaniyat vakillariga bir-birining xususiyatlarini yaxshiroq bilish va qadrlash imkonini beradi. Bu, ayniqsa, madaniyatlararo aloqalar kundalik haqiqatga aylanib borayotgan globallashuv sharoitida juda muhimdir. Turli madaniyat egalari o'rtasidagi do'stona munosabatlarni mustahkamlash nafaqat shaxsiy tajribani boyitibgina qolmay, balki yanada bag'rikeng va o'zaro tushunadigan jamiyatni shakllantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, "do'stlik" tushunchasi nafaqat universal insoniy qadriyat, balki har bir xalqning tarixiy yo'lini, ijtimoiy me'yorlarini va dunyoqarashini aks ettiruvchi noyob madaniy hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi. Ushbu madaniy xususiyatlarni o'rganish va hurmat qilish zamonaviy dunyoda hamkorlik va o'zaro boyitish uchun yangi zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tolstoy L. N. "urush va tinchlik". - M.: badiiy adabiyot, 1947.
2. Chexov A. P. "Hikoyalar". - M.: Haqiqat, 1950 Yil.
3. Abdullayev X. "O'zbek madaniyati va an'analari". Toshkent: Fan, 2005.
4. Ivanov V. V. "rus xalq madaniyati". Spb.: Fan, 2010 yil.
5. Navoiy A. "Hamsa". Toshkent, 1990 yil.
6. Lomonosov M. V. "Asarlar". - M.: Fan, 1985

OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Qalandarov Habib Kamilovich

Ta'lim sifatini nazorat qilish bòlimi boshliđi Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy masalalari ochiqqlangan bo'lib, mustaqil ishlash ko'nikmalarini uchun muhim didaktik vositalar ekanligi, eng muhim malakalarning shakllanish darajalarini tahlil qilish mustaqil ish va talabalarning uni amalga oshirishga tayyorlik darajasi muvaffaqiyat omillari ekanligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, qaror qabul qilish, mustaqil ish, ta'lim tizimi, ko'nikma, ilmiy-ijodiy faoliyat, o'quv jarayoni, intellektual qobiliyat, aqliy salohiyat, didaktik ta'minot, mustaqil ishlash ko'nikmalari

ПУТИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Каландаров Хабиб Камилевич

Начальник отдела контроля качества образования Ургенчский государственный университет

Аннотация: В данной статье раскрываются теоретические вопросы развития навыков самостоятельной работы студентов в учебном процессе, а также то, что они являются важным дидактическим средством навыков самостоятельной работы, анализируются уровни формирования важнейших навыков самостоятельной работы. Были проанализированы навыки самостоятельной работы и уровень готовности студентов к ее успешной реализации.

Ключевые слова: самостоятельное образование, принятие решений, самостоятельная работа, образовательная система, навыки, научная и творческая деятельность, учебный процесс, интеллектуальные способности, интеллектуальный потенциал, дидактическое обеспечение, навыки самостоятельной работы.

WAYS TO DEVELOP INDEPENDENT WORK SKILLS OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Kalandarov Khabib Kamilovich

Head of the Department of Education Quality Control Urgench State University

Annotation: This article reveals the theoretical issues of developing students' independent work skills in the educational process, as well as the fact that they are an important didactic tool for independent work skills, and analyzes the levels of formation of the most important independent work skills. The skills of independent work and the level of readiness of students for its successful implementation were analyzed.

Key words: independent education, decision making, independent work, educational system, skills, scientific and creative activities, educational process, intellectual abilities, intellectual potential, didactic support, independent work skills.

Kirish: So'nggi yillarda ta'lim muassasalaridagi zamonaviy o'quv jarayoni fundamental bilimlarni shakllantirish bilan birga talabalarning mustaqilligi va harakatchanligini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Shuni tan olib aytish joizki, mamlakatimizda yetishib chiqayotgan yosh mutaxassislar ko'pincha ijtimoiy amaliyotning muayyan sharoitlarida olingan bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda ishlatishda ayrim hollarda qiyinchiliklarga duch kelishyapti, muayyan kasbiy vaziyatda maqsadlarni belgilash va harakat usullarini tanlashda tashabbusga ega emasliklari ham achinarli hol albatta.

Mustaqil ishlash ko'nikmasi bu o'z-o'zini faollashtirish, erishgan bilimlarini yanada rivojlanishtirish uchun platforma hisoblanadi. Hozirgi jadallashgan axborot inqilobi davrida har bir bo'lajak kasb egalaridan muvaffaqiyatga erishishlari uchun o'z-o'zini

tarbiyalash, o'z-o'zini tashkil qilish va tartibga solish, shu bilan birga tezkor qaror qabul qilish shaxsan talab qilinadigan jihatlar bo'lishi lozim. Buning uchun ta'lim jarayonida har biri o'qitilayotgan fan bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish bilan birga, mustaqil ishlash ko'nikmalarini, o'z-o'zini tashkil etish malakalarini ham shakllantirish bosh omil bo'lishi zarur. Uning saviyasi va unumdorligi esa ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan tizimli nazoratga bog'liq.

Adabiyotlar sharhi. Biz tahlil qilib chiqqan chet el adabiyotlarida mustaqil ta'lim tushunchasi quyidagicha: "Mustaqil ta'lim - o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim" deya talqin qilinadi. Mustaqil ishlarni tashkil etish yondashuvlari orasida J. Xsu, K. Xeymilton, J. Vang o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning kuchli tomonlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, mustaqil ijodiy ta'limni rivojlantirishni ta'kidlaydilar, bu yo'l ularga bir vaqtning o'zida boshqa narsalarni ham o'zlashtirish imkonini beradi, bundan tashqari tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Buyuk Britaniya va Gollandiya olimlari "o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim ya'ni mustaqil ta'lim"ni to'g'ri tashkil etilganda ta'lim oluvchilarning ishtiyoqi ortib, o'quv jarayonida faolroq ishtirok etishlarini ta'kidlaydilar.

B. Meyer, N. Xeyvud, D. Sachdev, S. Faradaylarning ishlarida, talabalar berilgan vazifalarni bajarish jarayonida o'qituvchilarning bevosita ishtirokisiz o'zlari tomonidan mukammal tarzda erkin ish olib borishadiki, bu samarali tarzda muvaffaqiyatning kalitidir degan g'oyani ilgari surishgan.

N.V.Kuzmina, mustaqil ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beshta qismga ajratishni tavsiya qiladi - bular o'quv jarayonida mustaqil o'rganish va o'zlashtirish jarayonida namoyon bo'ladigan ko'nikmalar - gnostik; real va axborot manbalarini qidirish va tahlil qilish bilan bog'liq-hayotiy; kasbiy, aqliy hamda amaliy. Bular talabalarda mustaqil ishlashga majbur qiladigan haqiqiy professional vaziyatlarga yo'l ochib erkin rivojlanishga yordam beradi. Olima yana shuni ham ta'kidlaydiki, talabalar mashg'ulotlarga tayyorgarlik jarayonida loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish mustaqil ta'limga yo'naltirish uchun eng faol yondashuv hisoblanib, bu o'z navbatida dual ta'limning interfaol texnologiyalari rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Mazmuni. Talabalarning mustaqil ishlash faolligini ta'minlash imkoniyati, ular oldiga muayyan muammolarni yechishga oid topshiriqlar qo'yish, muloqot va bahs-munozara orqali amalga oshiriladi, tashkiliy-boshqaruvchilik imkoniyati esa nostandart o'quv jarayonlari orqali ro'yobga chiqariladi. Ko'rinib turibdiki, bilimlarning o'zi emas, balki mustaqil faoliyat ko'nikmalari, ijodiy qobiliyatlar va g'oyaviy ishonch bilan sintez qilingan bilimlar har tomonlama rivojlangan shaxsning asosiy ko'rsatkichi, faol hayotiy pozitsiyasi bilan tavsiflanadi.

Demak, o'quv vaziyatlari talabalarni intellektual rivojlantirish barobarida mustaqil ishlash ko'nikmalarini uchun muhim didaktik vosita ekanligini qayd etish barobarida, mazkur jarayon yordamida bir qator ziddiyatli holatlar bartaraf etilishini ham ta'kidlashimiz zarur. O'quv vaziyati jarayonida talabaning aniq ruhiy holati muayyan narsa va hodisalar haqidagi yangi bilimlarni kashf etishi natijasida vujudga keladi. Bu jarayonda talabalar muayyan intellektual harakatlarni bajarish usullari va sharoitlarini o'zlashtirib, natijada ular harakatining o'ziga xos xususiyatlari va yo'llariga nisbatan yangi munosabatlarni shakllantirish, ijodiy tafakkur ehtiyoji vujudga keladi. Bugungi kunga qadar, talabalarning mustaqil faoliyatini tushunishda noaniq va munozarali narsalar ko'pligini e'tirof etishimiz ham kerak. Mustaqil ishni tashkil etishning shakl va usullari, uning mazmuni, tuzilishini tanlash, mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari aniq oydinlashtirilmaganligi bu borada hanuzgacha bahs-munozaralar mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Natijalar. Biz ko'plab manbaalar tahlili sifatida quyidagicha to'xtamga keldik. talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulaylik hosil qiluvchi o'quv vaziyatlarining quyidagi asosiy turlarga ajratish tavsiya qilinadi:

o'qituvchining o'zi talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadlarini aniqlaydi va tanlanadigan topshiriqlarni rejalashtiradi. Mazkur topshiriqlarning qay darajada bajarilganligini baholaydi. Buning natijasida har bir talabani mustaqil rivojlanish yo'nalishlari aniqlanadi.

talabalarining mustaqil ta'lim faoliyati ko'nikmalarini shakllantirishda butun o'quv jarayonining imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun zarur shart-sharoitlarni imkon qadar osondan-murakkabga tomon tizimli holda ishlab chiqish.

o'qituvchi nafaqat o'quv jarayoni mazmunini o'zlashtirishni rejalashtiradi, balki talabalarining mustaqil ishlash usullarini ham belgilaydi.

intellektual xarakterdagi o'quv topshiriqlari orqali mustaqil ishlashni bajartirish jarayonida o'qituvchi-talaba va talaba-talaba orasidagi o'zaro hamkorlikni vujudga keltirishi ham maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu jarayonda u talabalarni guruhlariga bo'lishi, guruh a'zolari orasida vazifalarni o'zaro taqsimlashi, har bir guruh a'zosi ishlarining intellektual samaradorlik darajasini aniqlashi zarur.

bu jarayonda talabalar o'quv vaziyatidan kelib chiqib, tanlangan mustaqil ishini loyihalashtiradi, maqsadlari va yo'nalishlarini belgilaydi hamda texnologik qurilishini aniqlaydi.

o'qituvchi har bir talabani mustaqil ish maqsadini uning imkoniyatlarini hisobga olgan holda aniqlaydi. Ushbu maqsad muayyan o'quv predmetlariga oid bilimlar va intellektual faoliyatni bajarish usullari bilan bog'liqligini ko'zdan qochirmasligi kerak. Shu bilan birga, turli usul va vositalar yordamida har bir talabani intellektual rivojlantirish yo'nalishlarini aniqlaydi. Ushbu jarayonda talabalarining o'quv materiallarini idrok etishi, tahlil qilishlari, ular ustida mustaqil ishlashlariga yo'naltiriladi.

Mustaqil ishlarni rejalashtirish bosqichida eng avvalo o'qituvchining vazifasi uni har bir talabani individual qobiliyatini iloji boricha hisobga olgan holda tashkil etish, unda kognitiv ehtiyojni hamda tobora yuqori darajadagi mustaqil ishlarni bajarishga tayyorligini rivojlantirish bo'lishi kerak. Talabalarni mustaqil ishlash faoliyatiga undovchi o'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida ular o'qituvchilardan turli yo'nalishlar bo'yicha yordam so'rashlari, o'zlari bajarayotgan vazifalarni o'zaro mustaqil tarzda taqsimlay olishlari zarur.

Har bir talabani mustaqil ishlash taraqqiyotiga tayangan holda individual faoliyatiga mo'ljallangan mustaqil ish topshiriqlari o'qituvchilar tomonidan maxsus tanlanadi va o'quvchilar mazkur topshiriqlarni bajarish davomida mustaqil faoliyatga yo'naltiriladilar. Shundan keyingina muayyan bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan mustaqil harakatlarni amalga oshiradilar.

Mustaqil ta'limning eng samarali shakllariga ularning xususiyatlarini hisobga olgan holda aniq berilgan yo'nalishlarni ya'ni: mustaqil ishlash uchun topshiriq va topshiriqlarni talabalarining o'zlari tomonidan sintez qilish kiradi. Bu jarayonda loyihani tashkil etishning har bir darajasida kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy sharoitlarda alohida ahamiyat kasb etadi.

Talabalarining mustaqil ishi - bu yuqori kasbiy ta'limning o'quv dasturining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydigan auditoriyadan tashqari ishlar majmuidir.

Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonida berilgan mustaqil ishlar quyidagi vazifalarni bajaradi: talabalarining auditoriya va undan tashqari mashg'ulotlar davomida olgan bilim, ko'nikmalarini mustahkamlash hamda kengaytirish, ularning aqliy va jismoniy faoliyat stereotiplariga aylantirish; tadqiqot faoliyati bilan bog'liq bilim, ko'nikmalarni shakllantirish hamda rivojlantirish; ta'lim dasturini sifatli rivojlantirishga yo'naltirish va hamkorlikni rivojlantirish; o'z-o'zini tashkil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish; shaxsiy fikr mustaqilligini, o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini takomillashtirish, o'zini anglash qobiliyatini shakllantirish; mustaqil nazariy, amaliy va o'quv-tadqiqot faoliyati uchun ko'nikmalarni rivojlantirish.

XULOSA. Har qanday o'quv jarayoni talabalarining mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirilishiga yo'naltirilishi uning maqsadiga bevosita bog'liq ekanligi, talabalarining bu

jarayondagi samaradorligi ham uning maqsadiga bevosita bog'liqligi aniqlandi. O'qituvchilar esa talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonidagi maqsadlarini aniq belgilashlari uchun, tanlangan mustaqil ishning ahamiyati, maqsadga erishish yo'llari, duch kelinadigan qiyinchiliklari va bu sohada yutuqlarga erishish uchun muntazam nazoratni amalga oshirishlari hamda lozim bo'lsa ko'maklashishlari kerak. Demak, talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ularning mustaqil faoliyat ko'rsatishlari va o'z faoliyatlari natijalarini baholashlariga alohida e'tibor qaratish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurazakov A.A., Nazyrov E.P. Mutaxassislarni shakllantirishda talabalarning mustaqil ishlarining ahamiyati - o'quv qo'llanma. Toshkent, 1976.- B.74-76.
2. Бондаревский В.Б. Образовательный процесс в университете – это проблема развития творческого самостоятельного мышления и научных интересов студентов. //Преподавание педагогических предметов в высших учебных заведениях - М., 1972. Т.2.- Б.17-29.
3. Куликова Л. М., Куликов Л. М. Самостоятельная работа студентов на производственной практике как фактор развития профессиональной компетентности//Теория и практика физической культуры.2013.№ 8. С. 39–43.
4. Киселева А. В. Самостоятельная работа студентов: традиции и новые подходы // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2016. Т. 8, № 3. С. 92–101.
5. Мардахаев Л.В., Никитина Н.И. Современные педагогические парадигмы непрерывного профессионального образования специалистов социальной сферы в вузовском комплексе // Вестник Сибирской государственной автомобильно-дорожной академии. 2012 год. № 2 (24). Страницы 146–152.
6. Милованова Г.В. Самостоятельная работа и самодисциплина – важные условия успешной профессиональной деятельности // Вестник Мордовского университета. 2009. № 2. С. 151–155.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA UYUSHMAGAN YOSHLARNI KASB HUNARGA ORGATISH

Usmanova Gulnoza Uchqun qizi

O'qituvchi "Umum ta'lim va fan" kafedra Yangi Asir Universiteti

Annotasiya. Raqamli ta'lim muhitida uyushmagan yoshlarni kasb hunarga o'rgatish orqali ilimga chanqoq iqtidorli yoshlarni aniqlab butun umri davomida davom etadigan, har bir ishida tajriba va boshqa odamlar bilan aloqa qilish orqali bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladigan, tashkil etilmagan jarayon sifatida talqin etiladi – bu muhim vazifani yaratadi.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, jamiyat, qadriyat, ko'nikma, o'quvchi, kasbiy faoliyat, ommaviy axborot vositalari.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА НЕОРГАНИЗОВАННОЙ МОЛОДЕЖИ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Усманова Гульноза дочь Учкун

Преподаватель Кафедра «Общее образование и наука» Университет Янги Асир

Аннотация. В цифровой образовательной среде оно трактуется как неорганизованный процесс, который продолжается на протяжении всей жизни, приобретение знаний, навыков и компетенций через опыт и взаимодействие с другими людьми на каждой работе, выявление талантливой молодежи, жаждущей знаний, через профессиональную подготовку неорганизованной молодежи - это создает важную задачу.

Ключевые слова: Цифровое образование, общество, ценности, навыки, студент, профессиональная деятельность, медиа.

PROFESSIONAL TRAINING OF UNORGANIZED YOUTH IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Usmanova Gulnoza daughter Uchkun

Lecturer Department of General Education and Science Yangi Asir University

Annotatsion. In the digital educational environment, it is interpreted as an unorganized process that continues throughout life, the acquisition of knowledge, skills and competencies through experience and interaction with others in each job, the identification of talented youth thirsty for knowledge through the professional training of unorganized youth - this creates an important task.

Keywords: Digital education, society, values, skills, student, professional activity, media.

Mamlakatimizda yoshlar siyosatini amalga oshirishda ularning ijtimoiy faolligini oshirish, bandligini ta'minlash va kasbga yo'naltirish ustuvor yo'nalishlardan biridir. Ayniqsa, uyushmagan, ya'ni o'qimaydigan va ishlamayotgan yoshlarni jamiyatga qaytarish va ularni foydali mehnatga jalb qilish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar asrida bu jarayonni raqamli ta'lim muhitida samarali tashkil qilishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli ta'lim muhitida uyushmagan yoshlarni kasb hunarga o'rgatish orqali ilimga chanqoq iqtidorli yoshlarni aniqlab butun umri davomida davom etadigan, har bir ishida tajriba va boshqa odamlar bilan aloqa qilish orqali bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladigan, tashkil etilmagan jarayon sifatida talqin etiladi – bu muhim vazifani yaratadi. Raqamli ta'lim rasmiy muassasalar tomonidan emas, balki bolaning shaxsiyatini rivojlantirish va takomillashtirishga yordam berishga chaqirilgan ijtimoiy institutlar - oilalar, guruhlar, maktabdan tashqari o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Texnologiya va ommaviy madaniyat yuqori darajada rivojlangan zamonaviy jamiyatda raqamli ta'lim ommaviy axborot vositalari, jamoat, madaniyat va axborot muassasalari tomonidan ham amalga oshiriladi. Raqamli ta'limning maqsadlari qadriyatlar va ko'nikmalarni avloddan-

avlodga o'tkazish va madaniy me'yorlarni joriy etishdan iborat. O'quv jarayoni o'quvchi va uning atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir bo'lib, uning davomida u yangi qadriyatlar va ko'nikmalarni o'zlashtirgan talaba rolini o'ynaydi. Ta'lim berish usullari - rasmiy, norasmiy va norasmiy - muqobil sifatida emas, balki uzluksiz ta'lim tizimi doirasida bir-birini to'ldiruvchi faoliyat sifatida qaraladi. Norasmiy ta'limning rivojlanishi zamonaviy dunyoda ta'limning holati bilan bog'liq. 21-asr boshlarida ta'lim sohasida tub o'zgarishlar ro'y berdi va yangi ta'lim tizimining shakllanishiga globallashuv, ta'limning xalqarolashuvi, jahon hamjamiyatini axborotlashtirish va uzluksiz ta'limga yo'naltirish kabi omillar ta'sir ko'rsatdi. Bilim bugungi kunda jamiyatning iqtisodiy rivojlanishida asosiy o'rinlarni egallaydi; jamiyat hayotidagi ta'lim va iqtisodiyot kabi sohalar o'rtasidagi munosabatlar tubdan o'zgardi.

Yangi bilimlarni egallash, umuminsoniy ko'nikma va malakalarni egallash, ularni doimiy yangilash va rivojlantirishga e'tibor qaratish globallashuv sharoitida mehnatkashlarni kasbiy tayyorlashning asosiy tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ilmiy bilimlarning ahamiyati birinchi o'ringa chiqadi. Ilmiy bilimlarga ega bo'lish va uni qo'llash qobiliyati har qanday tashkilot yoki muassasaning asosiy qadriyatiga aylanadi. Ko'pgina mamlakatlar taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy qoloqlikni bartaraf etish hozirgi zamonning global muammosidir. Shu munosabat bilan hayotning turli sohalarida yangi texnologiyalardan foydalanish ustuvor vazifaga aylanadi. Shunday qilib, ta'lim ijtimoiy taraqqiyotda birinchi o'ringa chiqadi. Mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari ta'lim muammolarini hal etishga bog'liq. Ko'rinib turibdiki, ijtimoiy-iqtisodiy qoloqlik muammosi ta'limni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Jamiyat a'zolarining ta'lim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, jamiyat taraqqiyoti ham shunchalik yuqori bo'ladi. Borgan sari ta'lim endi rasmiy maktab yoki universitet ta'limi bilan birlashtirilmaydi. Endilikda har qanday faoliyat, agar u kishilarga yangi bilim, ko'nikma va malakalar berish orqali ularning munosabati va xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan bo'lsa, tarbiyaviy deb talqin etiladi.

Ta'lim sifatini oshirish zamonaviy dunyoda ustuvor yo'nalishlardan biridir. O'zgargan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va yangi ijtimoiy-madaniy muhit ta'lim tizimlari oldiga ta'lim muassasalarining bitiruvchilariga yangi jamiyatda ijtimoiy moslashish uchun maksimal imkoniyatlarni ta'minlash vazifasini qo'yadi. Umuman olganda, ta'lim tizimining vazifasi ta'limning mutanosib individual, ijtimoiy va kasbiy yo'nalishlarini ta'minlash, shaxsning o'sishiga, fuqarolik ongini takomillashtirish va rivojlanishiga ko'maklashish, o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdan iborat. Ta'lim sifatini ta'limning ushbu maqsadlarni amalga oshirishga qodirligi darajasi sifatida aniqlash mumkin. Insonni yangi o'zgaruvchan turmush sharoitlariga tayyorlash muammosidan tashqari, ta'lim boshqa muammolarga ham duch keladi:

- Ta'lim jamiyat oldida turgan ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy muammolarni rivojlantirishga hissa qo'shishi kutilmoqda.

- Odamlar ta'limning individual, moslashuvchan va o'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatidan kelib chiqqan holda ma'naviy ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lishini xohlaydi.

- Ta'limda yangi talablar paydo bo'lmoqda, ta'limning yangi turi – umrbod ta'lim keng tarqalmoqda. Bugungi kunda dunyoda ta'lim tizimlarining faoliyati uchun shart-sharoitlar keskin o'zgardi - texnologiya va aloqa vositalarida, demak, ta'lim sifatida sifat jihatidan o'zgarishlar yuz berdi. Bunday sharoitda ta'lim mazmunini rivojlantirish va sifatli ta'limdan teng foydalanishni ta'minlash muammolari aniq bo'ldi. Shu bilan birga, tarixan shakllangan ta'lim tizimi o'quvchining bilim sari harakatidir. Zamonaviy "bilimga asoslangan iqtisodiyot" ning asosiy resursi - bu inson. Shu munosabat bilan global iqtisodiy rivojlanish paradigmasining o'zgarishi muqarrar bo'lib, uning asosiy ajralib turadigan xususiyati ta'lim, bilim va axborot texnologiyalari va resurslaridan foydalanishga e'tibor qaratishdir.

Ilm-fan-texnologiya-innovatsiyalar majmuasi hozirgi kunda taraqqiyotning asosiy omillaridan biri va bilimlar jamiyatiga o'tishning kaliti hisoblanadi. "O'quv jamiyati"ning

yangi kontseptsiyasi ta'lim va bilimlarni doimiy ravishda yangilab turish dolzarb talabga aylanganligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, an'anaviy o'qitish va bilimlarni umumlashtirish kechagi o'quvchilarni shakllantiradi. Bilimga asoslangan jamiyat voqelikni tanqidiy idrok eta oladigan, fikrlaydigan, guruhning bir qismi sifatida yangicha usullarda ishlashni o'rganadigan va o'z imkoniyatlarini tan oladigan ijodkor shaxslarni talab qiladi. Bir so'z bilan aytganda, jamiyatimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarning mazmun-mohiyatini aniq tushunadigan, o'z g'oya va harakatlariga tuzatishlar kirita oladigan inson kerak.

Bundan tashqari, bugungi kunda davlatlarning raqobatbardoshligi nafaqat an'anaviy ta'lim muassasalari faoliyatiga, balki insonning o'z kasbiy faoliyatida ham, ijtimoiy hayotda ham qo'llaniladigan ko'nikma va qobiliyatlari sifatini doimiy ravishda oshirib borish qobiliyatiga bog'liq. Uzluksiz ta'lim zamonaviy ta'lim tizimlarining zaruriy va muhim elementiga aylanib bormoqda. Shuning uchun ham raqamli ta'lim (turli kurslar, ta'limning yoki kasbiy martabaning istalgan bosqichida taklif qilinishi mumkin bo'lgan qisqa ta'lim dasturlari) va boy madaniy-ma'rifiy muhitda shaxsning o'z faoliyati orqali amalga oshiriladigan norasmiy ta'lim tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Norasmiy ta'limning mohiyati shaxs tomonidan amalga oshiriladigan o'z-o'zini tarbiyalash jarayonidir: - raqamli ta'lim resurslarining ommaviy kutubxonalaridan foydalanish; — masofaviy o'z-o'zini o'qitish xizmatlari, turli xil bilimlar majmuasi bilan ishlashning yangi texnologiyalari asosida Internet orqali hamma uchun ochiq bo'lgan o'z-o'zini o'qitish xizmatlarini ko'rsatish; — bandlik xizmatlari va maslahat xizmatlari ko'rsatiladigan tashkilotlar, shu jumladan maktablar va boshqa ta'lim muassasalari qoshidagi turli maslahat markazlarini qamrab oluvchi ta'lim maslahati va uzluksiz ta'limni qo'llab-quvvatlash tizimi. Maktabning yangi vazifasi nafaqat o'qitish, balki mustaqil ravishda qanday qilib o'rganishni ham o'rgatishdir. Ta'lim faol jarayon sifatida belgilanadi. Bundan buyon maktab axborot va bilim olishning yagona vositasi emas. Televideniye, radio, internet, raqamli va interaktiv televideniye, telekonferensiya, raqamli video dasturlar, onlayn kompyuter o'yinlari va boshqalar yoqimli muhitda bilimlarni tez va to'siqsiz egallashni ta'minlaydi. O'quvchilarga faqat tayyor bilimlar berilmasdan, balki ularning tabiiy qiziqishini qondirish jarayonida bilimlarni kashf etishga undash kerak. Bugungi kunda talaba global ta'lim hamjamiyatining a'zosi hisoblanadi. Elektron kutubxonalar o'quvchilar va o'qituvchilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda barcha zarur o'quv materiallaridan keng foydalanish imkonini beradi. O'quvchilar interaktiv va yuqori standartlarga ega bo'lgan chiroyli tasvirlangan va loyihalashtirilgan kurslardan foydalangan holda mustaqil ravishda ta'lim olishlari mumkin. Shuningdek, ular o'zlari uchun foydali bo'lgan boshqa materiallarni qidirish va topishni o'rgandilar. Elektron kutubxona orqali o'rganish talabalar darsliklar dengizida kezish va qanday bilim kerakligini hal qilish orqali o'z ishlarini optimallashtirishlari kerakligini anglatadi, chunki mavzuga tegishli barcha ma'lumotlar mahalliy kutubxonada yoki virtual onlayn kutubxonada mavjud bo'ladi. O'qituvchilar talabalarga paydo bo'lgan qiyinchiliklarni engishda va har kimga tegishli bo'lgan axborot maydonida harakat qilishda yordam beradi. Hozirgi zamon pedagogikasining talabaga e'tibor qaratuvchi asosiy tamoyili o'quvchi tayyor bilim olmasligidir. U o'z bilimini kashf qilishi yoki qurishi kerak, lekin bu uni o'ylab topishi yoki o'ylab topishi kerak degani emas. O'quvchi ko'proq maqsadga intilib, o'z ishi samaraliroq bo'lishiga va yaxshi natijalarga olib kelishiga intiladi deb taxmin qilinadi. O'quvchilar bilim olishda o'z tashabbuslarini ko'rsatadilar va an'anaviy maktabda o'qishga qaraganda faolroqdirlar. Elektron kutubxonadan foydalangan holda talabalar yangi bilimlarga ega bo'ladilar va uni boshqa talabalarga etkazishlari mumkin. Ular mustaqil ravishda o'rganadilar, o'qishlari uchun mas'uliyatni o'z zimmalariga oladilar va o'zlarining individual ta'lim uslublari, qiziqishlari va afzalliklariga rioya qiladilar. Ular mustaqil ravishda o'rganishni o'rganadilar. Bugun maktab dunyo uchun ochiq. O'quvchilar har kuni o'z hayotlari oldida turgan muammolarni hal qilishni o'rganadilar.

Maktab va boshqa muassasalar (universitetlar, kollejlari, kasb-hunar maktablari, kutubxonalar) o'rtasidagi hamkorlik uni tobora ko'proq o'quvchilarni ta'limga jalb qila

oladigan yangi turdagi ta'lim muassasasiga aylantiradi. Masofaviy ta'lim va telekommunikatsiya shaxslar va tashkilotlarga umumiy va kasbiy ta'lim olish uchun turli imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu o'quvchilarning bir-biri bilan va o'qituvchi bilan masofadan turib, kerakli ma'lumotlarni olayotgan holda muloqot qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muslimov N.A. Bulajak mehnat ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish.-T.: fan, 2004 yil.
2. Тулкинова.Х. (2022). Innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(4).
3. Тулкинова.Х. (2022). Innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(4).

BELARUS-UZBEK ILMIY-METODIK JURNAL

Tahririyat kengashi Bosh muharrir:

Begimqulov U. Sh.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Ismadiyarov Y. U.

Mas'ul kotib:

Umaraliyeva M. A.,

Tahririyat kengashi a'zolari:

Mardonov Sh.K., Yuzlikayev F.R., Narzikulova F.B., Gancherenok I.I., Milan P., Kodirov A.S., Soliyeva Z.T., Isyanov R.G., Kodirov G.U., Avazboyev A.I., Mullaxmetov R.G., Nabiulina L. M., Rahimmirzayev S.B., Matnazarova M.B., Yusupova E.F. Janpeisova G.E., Begatov J.M., Adashboyev Sh.M., Parpiyeva M.M., Choriyev I.R.

Редакционная коллегия

Главный редактор:

Бегимкулов У.Ш.

Заместитель главного редактора:

Исмадияров Я.У.

Ответственный секретарь:

Умаралиева М.А.

Члены редакционной коллегии:

Мардонов Ш.К., Юзликаев Ф.Р., Нарзыкулова Ф.Б., Ганчерёнок И.И., Milan P., Кодиров А.С., Солиева З.Т., Исянов Р.Г., Кодиров Г.У., Авазбоев А.И., Муллахметов Р.Г., Набиулина Л.М., Рахиммирзаев С.Б., Матназарова М.Б., Юсупова Э.Ф. Джанпеисова Г.Э., Бегатов Ж.М., Адашбоев Ш.М., Парпиева М.М., Чориев И.Р.

Editorial Board

Editor-in-chief:

Begimkulov U.Sh.

Deputy Editor-in-chief:

Ismadiyarov Ya.U.

Executive Secretary:

Umaraliev M.A.

Members of the Editorial Board:

Mardonov Sh.K., Yuzlikaev F.R., Narzykulova F.B., Gancherenok I.I., Milan P., Kodirov A.S., Solieva Z.T., Isyanov R.G., Kodirov G.U., Avazboev A.I., Mullahmetov R.G., Nabiulina L.M., Rakhimmirzaev S.B., Matnazarova M.B., Yusupova E.F., Dzhhanpeisova G.E., Begatov Zh.M., Adashboev Sh.M., Parpieva M.M., Choriev I.R.

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Novoiy ko'chasi, 30-uy.

E-mail: info@miptk.uz Tel: +998951448805, Faks: +998951448805

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan olingan matnlar

"BELARUS-O'ZBEK ILMIY-METODIK JURNALI" ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko'rsatilishi shart.

Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldirdi

"SAHHOF" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko'chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: 30.04.2025-y. Qog'oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi 50 nusxa. 5-buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.